

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

TREBALLS DE LA SECCIÓ DE FILOSOFIA I CIÈNCIES SOCIALS, XVI

JORDI BERRIO I SERRANO
ENRIC SAPERAS I LAPIEDRA

ELS INTELLECTUALS, AVUI

BARCELONA
1993

ELS INTEL·LECTUALS, AVUI

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

TREBALLS DE LA SECCIÓ DE FILOSOFIA I CIÈNCIES SOCIALS, XVI

JORDI BERRIO I SERRANO
ENRIC SAPERAS I LAPIEDRA

ELS INTEL·LECTUALS, AVUI

BARCELONA
1993

INSTITUT CATALÀ DE BIBLIOGRAFIA. DADES CIP:

Berrio, Jordi

Els intellectuals, avui

Bibliografia

ISBN: 84-7283-244-9

I. Saperas, Enric II. Institut d'Estudis Catalans III. Títol IV. Col·lecció

1. Intellectuals — Aspectes sociològics

316.344.32

L'edició d'aquesta obra
ha estat a cura de Josep M. Muntaner i Pascual,
membre de l'Institut d'Estudis Catalans.

© Jordi Berrio i Serrano i Enric Saperas i Lapiedra
© 1993, Institut d'Estudis Catalans

Editat per Institut d'Estudis Catalans
Carme, 47. 08001 Barcelona

Primera edició: desembre de 1993
Tiratge: 600 exemplars

Compost i imprès per Gràfiques Canuda, SL
Ferrer i Vidal, 10. 08005 Barcelona

ISBN: 84-7283-244-9
Dipòsit legal: B. 40233-1993

ÍNDIX

PRÒLEG	9

Primera part:

ALGUNES CONSIDERACIONS PRÈVIES A LA DETERMINACIÓ D'UN MÈTODE DESTINAT A LA RECERCA SOCIAL	11

Introducció.....	13
El mètode científic.....	16
Algunes de les posicions metodològiques més remarcables.....	21
El mètode científic i la sociologia crítica.....	25
Els mètodes comprensius en relació i en competència amb el positivisme	31
Els mètodes comprensius.....	34
La crítica de Habermas a l'hermenèutica de Gadamer.....	38
El problema de l'objectivitat.....	42
Algunes precisions metodològiques.....	44
Consideracions finals sobre l'objecte d'estudi i les tècniques d'anàlisi.....	46

Segona part:

ELS INTEL·LECTUALS EN LA HISTÒRIA (I).....	49

Introducció.....	51
Els intel·lectuals en les societats antigues	53
La societat medieval. El naixement dels intel·lectuals	57
Els estudis i l'ofici intel·lectual als Països Catalans.....	65
La llengua i els escriptors catalans.....	68
Del Renaixement a l'època moderna.....	70
El Renaixement als Països Catalans	73
Els intel·lectuals en l'etapa d'ascens i consolidació de la societat burgesa..	74
L'època madura de l'intel·lectual burgès	83

This One

1NWF-J1U-J6B0

Els Països Catalans en l'època moderna	88
L'època contemporània.....	98
La mobilització dels científics	102
Els intel·lectuals catalans en l'època contemporània.....	104
Els intel·lectuals espanyols a la Segona República.....	116
La plenitud de la funció intel·lectual. Els casos d'Albert Einstein, Bertrand Russell i Pau Casals	119
L'articulació dels intel·lectuals en la societat	128
Conclusions.....	137
 ELS INTEL·LECTUALS EN LA HISTÒRIA (2): EL SEGLE XX	 143
Introducció.....	145
<i>Intel·lectual</i> , un concepte polèmic.....	147
Elements per a una definició de l'intel·lectual	149
<i>Intelliguència</i> , un concepte vague	177
La professió intel·lectual.....	180
Característiques de les professions intel·lectuals.....	181
Classificació de les professions intel·lectuals.....	184
Elements per a una tipologia dels intel·lectuals.....	185
Una tipologia dels intel·lectuals: una proposta de treball.....	194
Les funcions dels intel·lectuals.....	196
L'ambient dels intel·lectuals.....	198
La indústria de la cultura.....	201
Intel·lectuals i nivells de cultura.....	202
Les dues posicions intel·lectuals respecte a la indústria de la cultura: la col·laboració dels pràctico-intel·lectuals <i>versus</i> la marginació dels intel·lectuals de formació humanística i amb consciència crítica.....	204
Les conseqüències bàsiques de la indústria de la cultura sobre l'activitat intel·lectual.....	207
Les condicions del reclutament dels intel·lectuals i l'afebliment de les exigències de qualitat de la producció cultural.....	209
Els intel·lectuals com a classe social	212
 <i>Tercera part:</i>	
INTEL·LECTUALS I MITJANS DE COMUNICACIÓ DE MASSA.....	217
Introducció.....	219
El canvi de segle: una vertadera revolució cultural.....	220
L'adveniment de la cultura de massa als Estats Units: la col·laboració dels intel·lectuals en el procés de formació de la nova indústria de la cultura..	225

L'adveniment de la cultura de massa a Europa: col·laboració i marginació dels intel·lectuals	230
Els models de la indústria de la cultura i la presència dels intel·lectuals en la seva formació. Elements per definir sis models de la indústria de la cultura: 1917-1939	231
El model soviètic.....	233
El model nord-americà.....	234
El model feixista italià.....	238
El model alemany. La República de Weimar	245
 CONCLUSIONS FINALS.....	 251
Introducció.....	253
Conclusions referents als Països Catalans.....	259
Les condicions específiques del País Valencià.....	262
El cas de les Illes.....	264
El cas particular de la Catalunya Nord	265
El cas particular del Principat.....	266
 BIBLIOGRAFIA.....	 269
Introducció.....	271
Criteris d'organització de la bibliografia	272
Bibliografia general	274
Els intel·lectuals i els Països Catalans.....	282
Els intel·lectuals i Espanya.....	283
Els intel·lectuals a Europa (Alemanya, França, Gran Bretanya, Itàlia, Suècia, Unió Soviètica i països de l'Est).....	284
Els intel·lectuals i els Estats Units	287
Intel·lectuals, mitjans de comunicació i indústria de la cultura	289
Intel·lectuals i consciència crítica	290
Els pràctico-intel·lectuals.....	291
Els intel·lectuals com a nova classe.....	292
Els intel·lectuals i la ciència.....	294

PRÒLEG

Poques èpoques han experimentat una transformació tan profunda com la nostra. Actualment ja no es pot fer sociologia pensant en un sistema social plenament estable, especialment si es tracta d'estudiar els fenòmens culturals contemporanis.

En aquest treball hem intentat comprendre les transformacions d'un dels protagonistes principals del canvi social esmentat: els intel·lectuals. Aquests actors socials han estat els impulsors principals de l'evolució cultural i científica en el món contemporani; també han estat protagonistes remarcables, encara que no principals, de les grans transformacions polítiques i socials d'aquesta mateixa època.

D'antuvi, hem intentat de definir el personatge o, més ben dit, els diferents personatges que a través dels temps coneixem amb el nom d'intel·lectuals. Es tracta d'un concepte vague i imprecís que en el transcurs de la història ha comprès actors culturals amb característiques aparentment molt diverses. Partim de la idea que els intel·lectuals han estat tots aquells qui han treballat en el camp de la cultura en general. Per tant, comprenem en el nostre estudi tant el filòsof clàssic com el monjo medieval; tant l'artista del Renaixement com el científic modern: comprenem, finalment i d'una manera especial, l'autor crític de l'època burgesa. També hem considerat com a intel·lectuals alguns dels personatges que són característics de la nostra època, tals com periodistes, gestors econòmics, publicitaris, guionistes i realitzadors, entre molts d'altres.

La societat s'ha diversificat i s'ha fet progressivament més complexa. Davant d'això, els intel·lectuals no podien mantenir-se aliens a les modificacions del seu entorn i han respost desdibuixant llurs funcions tradicionals i diversificant els seus capteniments.

Hem atès d'una manera especial la relació dels intel·lectuals i la indústria de la cultura. Es tracta d'un fenomen essencial per entendre les transformacions del món modern. La indústria de la cultura és la forma hegemònica que existeix avui per fer, distribuir i consumir cultura. Totes les manifestacions tradicionals de la cultura han estat superades, si més no en nombre, per la producció industrial; fins i tot l'expressió dels nivells alts i popular de la cultura es produeix majoritàriament a través del seu suport tècnic. Escriptors, actors, artistes i una àmplia gamma de professions liberals han estat reclutats per la premsa, el cinema, la ràdio i, darrerament, d'una manera especial, per la televisió. Han hagut de participar com a agents importants, però sense tenir la capacitat de definir el procés global de la producció i el consum culturals.

La importància que, segons el nostre entendre, tenen els fenòmens esmentats sovint no és gaire ben compresa per la societat contemporània. Fer manifest el paper dels mitjans de comunicació i, en el seu si, dels nous intel·lectuals, ha estat una de les principals preocupacions que han motivat el nostre estudi.

D'acord amb tot això, hem hagut de recórrer a la memòria històrica, a les biografies de grans personatges, a les entrevistes d'intel·lectuals actius per tal de definir el moment actual i esbossar les tendències que creiem que marcaran el futur. Bona part de les conclusions que hem obtingut poden ser enteses més com a propostes de discussió que no pas com a judicis amb pretensió de ser definitius.

L'àmbit de l'estudi és doble: per un cantó, el món cultural que ens envolta, específicament els països de l'Europa occidental i també els Estats Units; per l'altre, la nostra realitat nacional, o sigui, les diverses regions dels Països Catalans. En el primer àmbit reconeixem les tendències internacionals; en el segon, la nostra realitat més immediata. El nostre país, malgrat tenir característiques pròpies, i sovint desavantatges manifestos, segueix les tendències dominants fora del nostre territori. En els darrers anys, la realitat social i cultural del nostre entorn s'ha aproximat d'una manera manifesta al que passa internacionalment.

Agraïm la col·laboració dels molts intel·lectuals dels Països Catalans que ens han proporcionat el seu ajut i la seva comprensió. De la mateixa manera, manifestem el nostre reconeixement a l'Institut d'Estudis Catalans pel fet d'haver patrocinat la nostra investigació. D'una manera especial, voldríem fer esment del ponent Josep Maria Muntaner i del director de la Secció de Filosofia i Ciències Socials, Joan Triadú, per llur comprensió i ajut.

PRIMERA PART

**Algunes consideracions prèvies a la determinació
d'un mètode destinat a la recerca social**

Introducció

El mètode és un dels aspectes més importants dels elements que constitueixen una ciència. El mètode, doncs, forma part de la ciència; però, a més, consisteix en un conjunt de regles lògiques que menen l'activitat destinada a generar nous coneixements científics. La noció de *ciència* és molt antiga. Actualment, per *ciència moderna* sempre s'entén «ciència experimental» i, en ella, el denominat *mètode científic experimental*, hi juga un paper decisiu i constitutiu.

És un fet comunament admès que el mètode científic experimental ha estat aplicat amb un èxit reconegut a les ciències de la naturalesa. El desenvolupament de les ciències físico-químiques i naturals n'és una prova ineludible; l'èxit de l'aplicació de la ciència, en forma de tecnologia, en la transformació del món i la vida dels homes és actualment evident. En canvi, el mètode en les ciències socials ha esdevingut i esdevé actualment problemàtic. En termes generals, el principal dilema rau a determinar si el mètode aplicat amb èxit a les ciències de la naturalesa és l'únic mètode científic possible, o bé si es poden aplicar criteris lògics i epistemològics específics a les ciències socials. Així, doncs, el present dilema es pot concretar en la disjuntiva: monisme o dualisme metodològic.

Però, abans d'entrar a fons en aquesta qüestió, cal aclarir algunes qüestions prèvies, relatives a les bases epistemològiques pregonas que determinen els coneixements científics. Haurem de reflexionar sobre la relació que considerem que hi ha entre la realitat i el seu coneixement. Un dels aspectes previs que volem tractar és si la realitat existeix d'una manera independent de la ment humana, o bé només existeix en ser concebuda per un ésser cognoscitiu.

Ens proposem de fer una recerca social. El nostre problema consisteix a aclarir quina mena de personatge històric ha estat l'intel·lectual; més ben dit, ens interessa conèixer quina mena de personatges constituïen aquells que hem anomenat *intel·lectuals* en un moment històric concret. No cal dir que la pretensió és agosarada. Hauríem d'escatir què és un intel·lectual o, encara millor, què entenem per *intel·lectual*. Existeix algun tipus de realitat a la qual

puguem aplicar el nom d'*intel·lectual*? Si contestéssim afirmativament aquesta qüestió, aleshores caldria que ens preguntéssim si els intel·lectuals són un grup social, una classe, un estament o un estrat social. Cal convenir, però, que aquesta darrera pregunta presenta problemes de solució difícil. «Classe», «grup», «estament», són conceptes significatius tots ells, però que apliquem a realitats diferents i sovint a simples realitats conceptuals que no tenen una existència real fora de la ment dels qui empren les esmentades nocions.

A més, conèixer els intel·lectuals implica situar-los en uns contextos concrets. Contextos històrics principalment, però no únicament. També ens cal situar-los en el si d'una societat i entendre el paper que hi fan o que hi feien. Tal cosa significa, en el nostre cas, reconstruir un moment històric en un lloc concret, significa dibuixar els elements que formen la societat en qüestió i esbossar quines relacions estructurals mantenen. Aquesta és una tasca realment difícil i encara més si volem realitzar-la fent referència a una època que ja no existeix. Per tant, ens caldrà comprendre quina mena d'entitat és una situació, una situació o un personatge històric; quina mena de categoria ontològica tenen primer les realitats socials i quina mena de categoria lògica tenen després.

Els intel·lectuals són uns individus que mantenen entre ells unes determinades relacions i que, a més, actuen en el si de la societat d'una manera semblant. En general, la manera com conceptualitzen les categories socials, es basa a reconèixer les identitats o afinitats i a donar-los noms que les comprenguin. Les actuacions compartides tenen unes conseqüències socials compartides. Alguns sociòlegs anomenarien aquestes conseqüències, en el cas de la nostra recerca, com «el paper dels intel·lectuals dins la societat»; per uns altres, la qüestió consistiria més aviat a escatir com es traslladen, al camp de les idees, les oposicions socials que hi ha en altres esferes de la vida social.

Nosaltres, en la nostra recerca, no ens conformem amb aquest tipus de plantejaments. Pretenem comprendre els personatges i llur situació. Però, a més, les tasques a realitzar no fineixen aquí. Ens cal veure com ha evolucionat la societat. D'antuvi haurem de descriure les societats en una etapa passada (la catalana i les europees que prenguem com a model); després ens caldrà situar-hi els intel·lectuals; finalment, haurem de veure com han evolucionat les societats susdites i també els papers que hi fan els actors socials que estudiem. Tot seguit, si constatem que la figura de l'intel·lectual ja no existeix en les societats actuals o és a punt de desaparèixer, serem portats a determinar quins són els altres actors socials que han ocupat el seu lloc.

No cal dir que els problemes metodològics i especialment els teòrics que presenta la nostra comesa, en aquesta darrera etapa, són molt importants. Entitats sociològiques com *estructura social*, *canvi* o altres presenten problemes teòrics que cal no bandejar; determinar el paper que té la cultura en relació amb els sistemes econòmic i polític és un repte teòric de primera magnitud; situar la dimensió ètica de la societat continua essent un tema controvertit.

La nostra pretensió és abordar tots els complicats problemes que hem esmentat. No podem resoldre les qüestions que han ocupat la sociologia durant els darrers dos-cents anys; tanmateix, sí que ens caldria poder arribar a descriure i comprendre, d'una manera mínimament satisfactòria, les situacions i els actors que ens ocupen. Naturalment, es tracta d'un programa científic, cosa que ens mena al *coneixement*, en el sentit fort del terme, i no a una simple descripció dels epifenòmens. Afirmem, doncs, d'entrada, que els programes científics que ho són, ultrapassen les exigències explicatives i es plantegen l'assoliment de nivells de comprensió suficients.

Intentarem justificar aquesta posició epistemològica mitjançant la descripció i l'anàlisi de la disputa que hi ha en la filosofia de les ciències sobre si cal un sol mètode o bé si se n'ha de determinar un d'específic per a les ciències socials. Ens cal aclarir d'antuvi que els objectius del nostre programa de recerca no ens permeten de limitar-nos als plantejaments de les metodologies hipotètico-deductives, aplicades a les ciències socials. Aquests mètodes, amb les tècniques de recerca corresponents, no ultrapassen correntment el nivell de l'explicació simple ni la simple descripció dels fenòmens. D'acord amb tot això, si la nostra pretensió és científica, ens caldrà anar molt més enllà del que ens poden oferir els mètodes d'inferència hipotètico-deductiva.

No hi ha dubte, doncs, que tenim un problema metodològic greu: com podem fer cara a un conjunt d'incògnites sobre entitats mal definides, amb categories ontològiques i epistemològiques dubtoses? Com podem arribar a conèixer entitats vagues i àdhuc fantasmagòriques? En el millor dels casos, el científic social es troba al davant de la necessitat de descriure unes vegades, i explicar, unes altres, una realitat que canvia contínuament i sobre la qual actuen multitud de factors que no sempre li són coneguts. Les ciències socials aconsegueixen donar compte, d'una manera més o menys satisfactòria, de situacions, entitats i fenòmens ja desenvolupats i que, per tant, són en certa manera cossificats. En canvi, les previsions són el punt més dèbil d'unes disciplines el problema de les quals és que no queda clar si és que encara no han aconseguit de consolidar-se com a ciències o bé si és que mai no ho podran fer. Assolir l'estatus epistemològic de les ciències de la naturalesa és l'ambició perseguida, i val a dir que els resultats han estat modestos. Normalment es reconeix que l'economia és, d'entre les ciències socials, una de les més desenvolupades. Doncs bé, els economistes, amb el bagatge teòric de què disposen, foren incapaços de preveure la famosa ensulsiada de la borsa de Nova York de l'any 1929; tampoc no reeixiren, cosa que és encara més greu, a preveure la crisi del petroli de l'any 1973. La impotència predictiva és deguda a la incapacitat de conèixer satisfactòriament les parts que componen la societat, la relació entre elles i l'evolució que presenten.

Les ciències serveixen per a moltes coses, però, essencialment, per fer prediccions segures, i és just que sigui així. Si els coneixements de qualsevol naturalesa i també, naturalment, els científics, constitueixen un bagatge social,

cal que puguin servir per tal d'orientar les decisions i la conducta. Una ciència que estigui mínimament establerta ha de poder trobar regularitats en la successió de fenòmens que estudia i ha de facilitar les prediccions fiables. Ben cert és que l'astronomia ha creat un model cosmològic a partir del qual podem moure'ns pel sistema solar amb una fiabilitat notable. La física treballa amb unes descripcions dels fenòmens de la matèria tals que permeten aprofitar el comportament de l'energia de l'àtom. Tal com hem assenyalat més amunt, no passa el mateix en els dominis socials i humans. En aquests, el nivell de coneixements que tenim no ens permet de poder actuar amb la fiabilitat que seria desitjable.

En el nostre cas concret, hauríem de ser capaços de comprendre, i diferenciar si s'escau, el paper que uns determinats personatges han fet i el que fan actualment. A més, també ens caldria comprendre com funcionen els processos d'establiment de corrents d'opinió i el paper que hi fan determinats actors socials. Si més no, hauríem de ser capaços d'explicar pregonament, de comprendre, la situació de l'intel·lectual en l'època de la seva major puixança, ja que es tracta d'un problema històric, primerament, i d'una comparació, ulteriorment.

El mètode científic

Els científics de la naturalesa ho tenen molt més fàcil que nosaltres. No és que no tinguin problemes de mètode, ni que els seus àmbits d'estudi i els fenòmens que hi ocorren, de vegades, no presentin greus contradiccions amb els principis teòrics fonamentals. Tenen aquests problemes i molts d'altres, i, tanmateix, la seva situació continua essent millor que la nostra. Si més no, els problemes afecten tots els científics que es dediquen a una mateixa disciplina. Només hi ha un mètode científic experimental; només hi ha una física, una química o unes matemàtiques. Els científics de la naturalesa avancen o retrocedeixen col·lectivament. En canvi, el panorama en les ciències socials és molt més complicat. D'antuvi, no hi ha cap mena d'acord ni en els principis, ni en el mètode ni en les aplicacions que permeten els coneixements que hi pugui haver. De fet, els científics socials poden dubtar raonablement sobre si posseeixen coneixements vertaders, respecte a les qüestions fonamentals que es refereixen a les seves ciències. D'aquí ve que nosaltres hàgim sentit la necessitat de començar una recerca que pretén ser científica amb reflexions que són, en aparença, una declaració d'impotència; en aparença, perquè, malgrat tot, creiem que les limitacions científiques es resolen tot caminant, en sotmetre els mètodes i les tècniques de recerca als cops sobre l'enclusa de la percaça de nous coneixements. I en dir «nous coneixements», ens referim a explicacions de la realitat degudament contrastables, però, sobretot, que ens aclareixin els signifi-cats.

Per començar, els científics de la naturalesa comparteixen una noció implícita d'allò que entenem per *realitat*. La realitat, la matèria exterior a l'home, el

cosmos és quelcom que existeix d'una manera autònoma; existeix sense demanar permís als homes o, com a mínim, aquesta és la creença compartida. Podem dir que si els homes desapareguessin, l'univers continuaria existint. El punt de partença dels científics de la naturalesa els porta a creure que la realitat, a més de tenir una existència independent, és cognoscible. Parteixen de la creença implícita i també explicitada, segons la qual l'univers està ordenat a partir d'uns criteris racionals que l'home pot esbrinar amb més o menys dificultats. D'aquí ve la noció de cosmos com a disposició ordenada dels cossos del cel, i, no hi ha dubte, que cal relacionar l'ordenació i la racionalitat amb la cognoscibilitat i amb la ciència. Si l'univers fos un caos absolut, la ciència no seria possible i l'home estaria subjecte a l'atzar, sense possibilitat de sortir-se'n. És possible orientar la conducta perquè es poden trobar ordre i regularitats en els esdeveniments. Si les possibilitats d'actuació fossin infinites, la vida humana seria impossible; només la reducció de la incertesa fins a límits assumibles fa possible l'actuació coherent de la nostra espècie.

Tenim, doncs, que els científics tendeixen a considerar que la realitat és regular i organitzada, motiu pel qual és subjecte de raó. El resultat és que l'home pot capir els fenòmens de la naturalesa; pot construir idees, pensaments, teories, sistemes explicatius del que passa al món. Però, una cosa tal és més complicada, des d'un punt de vista epistemològic, del que a primera vista podria semblar, i la història del pensament ho ha evidenciat d'una manera palesa. Els homes són perfectament capaços, i així ho han demostrat a bastament, de construir sistemes conceptuals que descriguin i expliquin realitats suposades; són capaços de crear un nombre infinit d'universos possibles. Molts d'aquests universos conceptuals possibles són perfectament coherents des del punt de vista lògic. Però un dels nostres problemes rau en el fet que no tots els universos possibles, ni tan sols els imaginables, poden esdevenir reals. Pel que sembla, la realitat és més econòmica que la possibilitat lògica o psicològica.

La filosofia grega plantejà, d'una manera brillant, i fins i tot podríem afirmar que resolgué en part, el problema de la coherència dels universos pensats. La lògica, l'epistemologia i l'ontologia permeteren d'ordenar la raó amb una notable finor i eficàcia. Però, en termes generals, el pensament grec ens diu poc de la relació que hi ha entre el pensament i la realitat. Els filòsofs eren homes que vivien com els altres en el món de la vida quotidiana. La realitat que experimentaven venia sublimada com a construccions racionals. No hi ha dubte que fins i tot l'idealisme més radical com el platònic tenia connexions amb la realitat de la vida quotidiana. Tanmateix, la relació entre les idees i el món, entre la teoria i la realitat era mediata i intuïtiva. A l'antiguitat, mai no s'afaiçonà res que s'assemblés al mètode científic experimental. Tot i que els grecs disposaven d'un aparell lògic suficient per crear la metodologia científica, no ho feren. Val la pena tenir en compte que moltes parcel·les de la lògica estaven plenament desenvolupades, fins al punt que podríem discutir si la lògica després d'Aristòtil ha donat molts passos endavant, el que sí que podem

afirmar és que no li ha calgut donar cap pas enrere.¹ Probablement, si els grecs no desenvoluparen una ciència experimental fou perquè no els impulsà cap necessitat social prou imperativa per fer-ho.

La metodologia pròpia de la ciència moderna fou possible en resoldre's el problema de lligar el pensament amb la realitat; quan hom acceptà d'aplicar exclusivament la racionalitat humana segons els límits que marca la realitat empírica. Tal com dèiem abans, som capaços de pensar móns possibles, però inexistents, ara es tracta de pensar només en els móns reals. La ciència moderna és empírica, cosa que vol dir que s'ocupa dels temes, de les qüestions, de les coses abastables per la sensibilitat humana. Aquesta és, doncs, la noció de realitat que hi ha en la base de la ciència experimental. Amb el mètode científic experimental, s'ha creat un compromís entre la racionalitat lliure i creadora de l'home i la necessitat d'ancorar l'aparell racional a la realitat sensible. La creativitat de les hipòtesis i de les teories només es valora en funció del seu potencial explicatiu del món existent. La racionalitat, lliure de les constriccions de la realitat sensible i només limitada per la coherència lògica, resta reclosa en la metafísica.

No cal dir que el mètode científic també presenta greus problemes lògics i epistemològics. Es tracta d'un mètode hipotètico-deductiu, amb moments analítics i moments sintètics, amb deduccions i induccions. De fet, el mètode no pogué néixer fins que Francis Bacon² no concebé la inducció incompleta, aplicada a les generalitzacions empíriques. Aquest tipus d'inducció consisteix a fer afirmacions generals sobre una classe, a base d'un nombre limitat d'exemples. Naturalment, es tracta d'una inducció que només té una validesa formal limitada, segons la lògica aristotèlica, puix que fa el salt de les coses particulars a les afirmacions generals sense haver tingut en compte tots els casos possibles. Tanmateix, no passarà per alt a ningú que es tracta d'un procediment practicable, en reduir el nombre de casos possibles el qual pot ser molt gran i àdhuc infinit, a considerar un nombre de casos abastable. El problema, en la inducció incompleta, rau a saber en quin moment estem en condicions de fer el salt de les observacions parcials a les generalitzacions comprenedores. En aquest tipus d'activitat intel·lectual intervé el sentit comú per tal de considerar que el nombre d'experiències ja és suficient. Imaginem la situació que portà Gresham a establir la seva llei. Hom observava que quan apareixien en el mercat monedes de llei inferior a les corrents o eren fetes d'un metall menys noble, les monedes millors desapareixien. De ben segur que aquest economista històric experimentà un gran nombre de vegades aquest fenomen. Segurament també

1. Hom atribueix a Kant l'afirmació segons la qual la lògica no havia hagut de fer passos endarrera després de l'*Organon* d'Aristòtil.

2. BACON, Francis. *Novum Organum*. Madrid: SARPE, 1984. Sovint s'ha oposat la inducció de Bacon a l'aristotèlica, considerada com a completa. Una tal oposició no és justa, car tant Aristòtil com els escolàstics ja havien descrit la inducció incompleta i reconeixien que podia oferir inferències legítimes.

recollí les experiències d'altres persones que havien experimentat el mateix comportament. Però, com es pot saber si sempre passa el mateix? Quan es podia estar segur que es tractava d'una manera de reaccionar constant i no d'un comportament ocasional? En quin moment estava en condicions d'establir una generalització en aquesta forma: la moneda pitjor expulsa la bona del mercat. Bertrand Russell ens diu que «...un argument inductiu és aquell que no és deductivament vàlid, però en el qual hom pretén que les premisses [fan raonable] per a nosaltres acceptar la conclusió».³ En conseqüència, el nostre científic establí la seva llei en el moment que considerà que les premisses havien fet raonable la conclusió.

La ciència experimental també actua amb raonaments deductius inconsistents des d'un punt de vista estrictament lògic. Repassem, respecte d'això, un conegut raonament científic que donà pas a un avenç de la ciència mèdica. Ignaz Semmelweis, en la seva famosa recerca sobre la febre puerperal, realitzà una sèrie de passos fins a descobrir la causa vertadera de la gran mortaldat que hi havia en una de les sales de l'hospital on treballava. Establí la hipòtesi segons la qual la matèria cadavèrica era la causa de les infeccions que patien les pacients. Si això era així, eliminant-ne la causa, que era la brutícia que portaven els metges des de la sala d'autòpsies, es podrien evitar les infeccions. Com que en rentar-se els metges, després de sortir de la sala d'autòpsies, la incidència de la febre puerperal baixà fins als índexs normals, Semmelweis considerà que havia trobat la causa vertadera del problema que hi havia en una de les sales de l'hospital. Tanmateix, s'equivocava, i és que el raonament implícit que menava l'experiència era inconsistent. Era clar que la matèria cadavèrica provocava la infecció, però no exclusivament; altres brutícies també ho haurien fet. Ell tingué èxit perquè en el seu cas es donava una incidència concreta. L'argument que emprava era del tipus següent:

Si H és vertadera, llavors també ho és I
 [Es mostra d'una manera empírica que] I és vertadera.

H és vertadera.

Tanmateix, l'afirmació de I no permet deduir que H sigui vertadera. L'argument és fallaç des del punt de vista lògic i incorrecte en el camp concret. Tothom sap que, en la deducció, la veritat i la justesa de les deduccions depèn de la veritat i la justesa de les generalitzacions que hom utilitza com a premisses. Ara sabem que la causa de la infecció era un determinat bacteri i no la matèria cadavèrica específicament. Tot i això, permeté d'evitar la incidència de la febre puerperal.

Uns problemes semblants presenten els raonaments fonamentats sobre bases estadístiques. En aquest tipus de deduccions no s'afirma que, a partir

3. RUSSELL, B.; SALMON, W. C.; BLACK, M. [et al.]. *La justificación del razonamiento inductivo*. Madrid: Alianza Editorial, 1976, p. 10.

d'unes premisses certes, les conseqüències hagin de ser certes necessàriament, sinó, més modestament, que és molt probable o que és probable, amb un marge d'error x , que la hipòtesi que s'ha de demostrar sigui certa. L'argument estadístic funciona de la manera següent:

Un percentatge x de malalts de la malaltia m guareixen de ser tractats amb la droga d .
En Pere patia la malaltia m i fou tractat amb la droga d .

En Pere guarirà, amb una probabilitat x .

És evident que aquest raonament en el fons no és igual que els raonaments deductius consistents. El nostre Pere, ja des del principi, pot ser que no estigui comprès en el grup de malalts que són guarits en ser tractats, cosa que fa que el raonament no sigui consistent des del punt de vista lògic. Aquest tipus de raons i moltes altres que s'hi podrien adduir, fan que puguem afirmar que les ciències naturals presenten, malgrat la pretesa perfecció de la qual han presumit, una multitud de problemes lògics i, d'acord amb això, metodològics.

Com que la ciència aspira al coneixement, no es conforma ni amb la creença ni amb l'opinió; després, però, la realitat imposa les seves limitacions i molts dels continguts de les diferents ciències no són més que veritats relatives, o també versemblances. Les creences i les opinions són més aviat pròpies dels móns de les ideologies i de les religions. Fins fa relativament poc, hom creia que les lleis científiques ens explicaven la lògica interna del cosmos, que eren universalment certes; actualment, després de la física relativista, situats en la mecànica quàntica, ja no sembla prudent de mantenir aquesta posició ingènua. Les veritats científiques han vist debilitada llur validesa universal i no semblen res més que afirmacions sobre les quals tots els homes raonables han d'estar d'acord. En realitat, cada vegada més, hom tendeix a considerar que les hipòtesis científiques són models conceptuals que serveixen en tant que ens fan entenedora la realitat. Se'ls valora per la seva capacitat explicativa, sense voler qualificar-los de certs o de falsos.

Hem afirmat més amunt que abans els científics partien de la base de l'existència de la realitat exterior a l'home i de la possibilitat de conèixer-la. De fet, les coses no han variat substancialment; es tracta, en el fons, d'allò que ens indica el sentit comú. De tota manera, mitjançant les matisacions que el desenvolupament de la ciència els ha obligat a fer, apareix com a cert que ja no és possible de considerar la possibilitat del coneixement sense problemes. L'actitud natural⁴ no sembla que sigui la més indicada per al desenrotllament de la

4. Segons Edmund Husserl, l'actitud natural és la pròpia del sentit comú i consisteix a considerar-se immersit en la realitat, engolit per la contingència del món. A l'actitud natural, s'hi oposaria la filosòfica, la qual consistiria a suspendre la creença en la realitat del món exterior i constituir-se com a consciència transcendental.

ciència, raó per la qual els problemes de mètode haurien de guanyar importància en els interessos dels investigadors.

En la filosofia de la ciència, els corrents relacionats amb el positivisme, tals com el positivisme lògic i l'empirisme lògic, s'han dedicat a estudiar els fonaments de la ciència i del seu mètode per tal d'alliberar-los de les contaminacions provinents de la metafísica. Els problemes de la verificació o de la confirmació de les proposicions i dels enunciats científics han centrat llur interès. Tots aquests corrents consideren que allò que caracteritza les proposicions científiques i les separa de les que són pròpies de la metafísica o de la pseudo-ciència és que les primeres poden ser confirmades per l'experiència. No cal dir que aquesta posició general coneix formulacions diverses segons les escoles i els pensadors. Així, podríem dir que Moritz Schlick i el primer Wittgenstein sostindrien que és possible una verificació completa de les assercions científiques, mentre que autors com Rudolf Carnap, Carl G. Hempel i H. Reichenbach afirmarien que l'experiència només confirmaria les proposicions científiques, afirmant-les com a probables i no com a certes.

Algunes de les posicions metodològiques més remarcables

Seguint un camí que podríem considerar que es tracta d'una transició des de les posicions més fortes dels positivistes vers una nova imatge de la ciència, ara hauríem d'indicar les aportacions d'alguns corrents recents que hi ha en la filosofia de la ciència.

Si abandonem les posicions més fortes del positivisme cap a posicions més matisades, ens trobem amb actituds que critiquen les preses de posició més radicalment antimetafísiques, tot conservant el monisme metodològic. El primer de tots seria el racionalisme crític de Karl Popper i la seva actitud falsacionista en la contrastació empírica dels anunciats científics. Popper rebutja totalment el mètode de la inducció, amb la qual cosa els mecanismes lògics de les generalitzacions i la verificació de les hipòtesis resten impracticables. Podria semblar, afirma Popper, que d'aquesta manera és impossible distingir les especulacions metafísiques de les assercions científiques: «La meua resposta a aquesta objecció és que la meua raó principal per rebutjar la lògica inductiva és precisament que *no proporciona un tret discriminador apropiat* del caràcter empíric, no metafísic, d'un sistema teòric; o, amb altres paraules, que *no proporciona un criteri de demarcació apropiat*.»⁵

El problema de la demarcació se'ns apareix com a fonamental en l'epistemologia de Popper. Es tracta de trobar un criteri que ens permeti distingir les ciències empíriques dels sistemes metafísics. Els positivistes proposaven com a criteri de demarcació la verificació empírica dels enunciats: qualsevol enunciat

5. POPPER, Karl. *La lògica de la investigació científica*. Barcelona: Laia.

que no fos verificable es considerava que no tenia sentit. Popper, pel seu cantó, en no acceptar la validesa lògica de la inducció, nega la possibilitat de realitzar inferències a partir d'enunciats prèviament verificats per l'experiència. És evident que creu que els enunciats científics han de ser contrastats d'una manera empírica, però no a través d'un procés que mena a llur verificació. El seu criteri de demarcació és el de la falsabilitat. «No exigiré que un sistema científic pugui ser seleccionat, una vegada per totes, en un sentit positiu; però sí que sigui susceptible de selecció en un sentit negatiu a través de contrastos o proves empíriques: *cal que sigui possible refutar per l'experiència un sistema científic empíric*».⁶ Un enunciat com «demà farà sol» és empíric perquè pot ser falsat per l'experiència. En una anàlisi superficial, hom podria creure que la verificació i la falsació presenten els mateixos problemes lògics, però això no és cert. No és possible de fer la inducció a partir de la verificació dels enunciats singulars; des d'aquests enunciats als universals hi ha un salt lògic. Contràriament, la falsabilitat d'un enunciat no diu res de la seva veritat definitiva, sinó de la seva validesa temporal. En ser falsada qualsevol generalització empírica, cal que sigui immediatament abandonada, encara que continuï formant part dels enunciats científics. L'enunciat «la Terra és plana» és científic, encara que la ciència moderna l'hagi negat; en canvi, l'enunciat «els astres regulen la vida dels homes» no és científic, perquè no és possible tractar de falsar-lo. Per les mateixes raons, no són científiques les afirmacions habituals contingudes en les religions. La proposició que ens diu que el fill de Déu es féu home i habità entre nosaltres, no és possible de contrastar i, en conseqüència, de verificar ni de falsar. De fet, només la pròpia divinitat ens podria treure del dubte, però els déus prefereixen mantenir-se aliats als problemes dels homes. A principi de segle, quan es publicà la teoria de la relativitat d'Albert Einstein, es feren experiments que contrastaven les afirmacions de la mecànica de Newton amb la nova teoria relativista. Els resultats dels experiments estigueren d'acord amb Einstein i no amb Newton. Seguint la lògica de Popper, la teoria de Newton restà negada, i calia que fos abandonada immediatament. En canvi, aquests experiments no constituïen una verificació de la teoria de la relativitat general. Tanmateix, la teoria de Newton, encara que negada, continua essent una teoria científica. Per aquestes raons, podem afirmar que el criteri de falsabilitat constitueix un dels aspectes fonamentals de la filosofia de la ciència que ens proposa Popper.

La lògica de la falsabilitat dels enunciats científics, fa que sigui molt necessari, a l'hora de realitzar recerques, de dotar-se d'un aparell ben disposat d'elements de crítica. La tasca de cercar inconsistències en les teories o en les lleis científiques constitueix una activitat essencial per a l'investigador. Per aquest motiu, la lògica de les ciències té com a missió fonamental fornir la ciència d'un aparell crític que sigui com més refinat millor, per tal de realitzar els intents de falsabilitat de les afirmacions contingudes en els seus enunciats.

6. POPPER, Karl. *Ibid*

Com més potent és la crítica, més força prenen les afirmacions que s'hi resisteixen; per contra, les debilitats de l'aparell de falsació no poden conduir sinó a augmentar la inseguretat que hi pugui haver respecte al contingut proposicional de les ciències.

Popper també reflexiona sobre el mètode científic aplicat a les ciències socials. En un famós debat mantingut amb els pensadors dialèctics, Popper fa unes aportacions molt importants al mètode científic.⁷ Pren posicions en contra del que anomena «cientifisme metodològic» per la seva pretensió de neutralitat valorativa «perquè l'objectivitat equival a neutralitat valorativa, i només en casos molt extrems arriba el científisme social a emancipar-se de les valoracions de la seva capa social i accedeix a una certa objectivitat i asèpsia pel que fa als valors».⁸ L'objectivitat, doncs, no és possible, però és que tampoc no és desitjable. El científic plenament objectiu, si és que pogués existir, no seria l'ideal. La passió, l'interès per la ciència en general i per la matèria concreta de la investigació ajuden a l'obtenció de bons resultats.

La filosofia de la ciència de Popper significa un esforç per tal de salvar el logicisme i l'objectivitat. Efectivament, encara que deixi de banda la pretensió ingènua de l'objectivitat a ultrança de les actituds naturalistes, crea una nova objectivitat sobre la base de la relació crítica compartida. A més, el criteri de demarcació acosta el mètode a l'objecte a estudiar. D'aquesta manera, si la matèria ho demana, tal com és el cas dels objectes socials, és possible, si més no, d'adaptar la lògica de la recerca a les necessitats específiques del camp.

Més amunt afirmàvem que hi havia una concepció de la realitat implícita entre els científics. De fet, n'hi ha més d'una, i es manifesten en el fons dels diferents corrents que existeixen en la metodologia de les ciències, tot i que totes estiguin, en el fons, relacionades, si més no entre els científics de la naturalesa. Més distàncies hi ha entre les concepcions que tenen els científics socials. En aquest darrer cas, l'espectre varia entre el racionalisme més extrem i el materialisme naturalista. I qui parla de les concepcions de la realitat també parla de criteris de veritat. Qualsevol ciència és constituïda per un conjunt de proposicions que tracten sobre realitats exteriors a ella mateixa. Popper parteix del criteri de veritat proposat per Alfred Tarski,⁹ el qual consisteix, d'alguna manera, en l'acord o correspondència entre la proposició i la realitat. Cal

7. Es tracta del debat mantingut a Tübingen, l'any 1961, a conseqüència d'una iniciativa de la Societat Alemanya de Sociologia. Els seus protagonistes foren Theodor W. Adorno i Karl R. Popper, caps de fila, respectivament, de la teoria crítica de la societat i del racionalisme crític. També hi participaren Ralf Dahrendorf, Jürgen Habermas, Hans Albert i Harald Pilot. Aquesta polèmica fou continuada anys més tard per Jürgen Habermas i Hans Albert.

8. POPPER, Karl P. «La lógica de las ciencias sociales». A ADORNO, Th. W. [et al.]. *La disputa del positivismo en la sociología alemana*. Barcelona: Ediciones Grijalbo, 1973, p. 109.

9. VEGETI, Alfred. *La concepción semántica de la verdad y los fundamentos de la semántica*. Buenos Aires: Ediciones Nueva Visión, 1972.

recordar que el criteri de veritat de Tarski és deutor de la definició d'Aristòtil: «Dir d'allò que és que no és, és fals: o del que no és que no és, és vertader».¹⁰

La filosofia de la ciència de Popper constitueix un esforç per tal de salvar el logicisme i l'objectivitat. Efectivament, encara que deixi de banda l'objectivisme ingenu de les posicions naturalistes, crea una nova objectivitat sobre la base de la relació crítica compartida. Amb el seu criteri de demarcació, Popper situa el centre de l'interès en l'objecte de la recerca per sobre del mètode. Això fa que, encara que la seva actitud sigui positivista, permeti un acostament a les especials característiques de matèries com les socials.

Un dels treballs sobre la història i la filosofia de les ciències que ha despertat més polèmica des dels anys seixanta ha estat el de Thomas Kuhn.¹¹ No voldriem fer el present repàs a alguns dels problemes que hi ha en l'epistemologia de les ciències sense dir alguna cosa de les idees d'aquest autor. En la filosofia de la ciència de Kuhn, és central la noció de *paradigma*. L'entén com un model o un patró que és acceptat; com un descobriment que explica millor que altres les situacions empíriques. De fet, es tracta d'un conveni que els científics usen per tal de fer avançar la ciència. Pensem que, des d'un punt de vista formal, es poden elaborar un nombre molt gran de teories que estiguin d'acord amb els fenòmens que estudiem. Les coses es poden explicar de moltes maneres, especialment les que gaudeixen d'una gran complexitat. Tanmateix, els científics s'han esforçat sempre per trobar una única teoria que sigui correcta, la qual cosa vol dir que serà acceptada per tothom.

El bon ús d'un paradigma ens fa augmentar el coneixement que tenim de la realitat. El paradigma actua com una convenció per tal d'evaluar les investigacions. En aquest sentit, cal tenir en compte que, en el fons, la ciència normal es basa en el consens i no pas en l'acord obligatori. Segons Kuhn, els paradigmes actuen d'una manera semblant als factors de control i de cohesió social. Tanmateix, són descobriments i no conjunts de regles, cosa que els diferencia, en aquest punt, de les normes de comportament social. A partir del seu exemple, el científic pot organitzar la seva conducta per tal de fer descobriments nous. Els paradigmes constitueixen el nucli de la cultura científica acceptada pels investigadors i formen el saber que els científics transmeten a les generacions successives. Es tracta de compromisos que es mantenen per mitjà de mecanismes semblants als del control social.

Una de les constatacions que provoca la lectura de les obres de Kuhn és que, amb la seva descripció de la naturalesa i dels problemes epistemològics de les ciències de la naturalesa, acosta aquestes ciències a les socials. Allò que Kuhn nega és el coneixement intersubjectiu que s'imposa sobre els investigadors per la força de la seva evidència o per la universalitat dels seus raonaments

10. ARISTÒTIL. *Metafísica*, IV, 7, 1011b.

11. VEGEU KUHN, Thomas S. *La estructura de las revoluciones científicas*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica, 1975.

analítics. En la noció de *paradigma*, el científic social trobarà la majoria de les particularitats de la seva activitat investigadora: el consens en l'elaboració i la pervivència de les teories, llur naturalesa convencional, la força explicativa que poden tenir i perdre, la substitució d'unes teories per unes altres i, en definitiva, la possibilitat lògica que puguin coexistir diversos paradigmes per tal d'explicar un mateix conjunt de problemes i situacions.

La idea dels paradigmes presenta algunes dificultats. Segons Kuhn, una determinada matèria no es converteix en ciència fins que adquireix un paradigma o diversos. Això vol dir que en una ciència hi ha l'acord dels qui hi treballen respecte a les premisses i als mètodes fonamentals de llurs activitats investigadores. Però una ciència cal que sigui quelcom més que el consens entre els científics de l'especialitat. Si hom exagera la convencionalitat de les teories científiques, les diferències entre la ideologia i la ciència s'esborren. Creiem que és imprescindible no confondre l'activitat del polític amb la del científic. No hem de confondre, de cap manera, l'expressió de l'opinió pública amb l'acord que hi pugui haver entre els científics sobre una teoria. A més, cal tenir en compte, que en la ciència els acords no es fan entre científics exclusivament, sinó que impliquen tots els homes raonables.

El mètode científic i la sociologia crítica

La metodologia de les ciències lligada a la tradició positivista defensava i defensa la unitat en el mètode a emprar en les diverses ciències. Només admet variacions en les tècniques concretes de recerca per tal d'adaptar-les a l'objecte precís que es vol estudiar. Això vol dir que fan una distinció entre mètode i tècniques d'investigació. El mètode fa referència a l'estratègia que cal mantenir per arribar a uns resultats; és la lògica de la justificació de la recerca científica. «El mètode d'una ciència és, sens dubte, l'exposició raonable sobre la qual es basa l'acceptació o el rebuig d'una hipòtesi o teoria.»¹² El mètode —defensen els qui prenen com a model les ciències de la naturalesa—, cal que sigui un, sigui quin sigui l'àmbit al qual s'aplica. Aquest corrent de filosofia de la ciència defensa que precisament el mètode constitueix l'aspecte essencial de la ciència moderna. Mantenen, per tant, una posició logicista dins el monisme metodològic.

A partir de tot això, raonen que si les ciències socials són realment ciències, i creuen que sí que ho són, cal que apliquin a la seva recerca el mètode científic, que només és un. Una altra cosa són les tècniques concretes que cal aplicar a cada àmbit específic; aquestes sí que poden adaptar-se, i és necessari que ho facin per raons òbvies, a l'objecte de la recerca. La filosofia de les ciències de base positivista és clarament monista en l'aspecte metodològic. No cal dir que aquest punt de partença empeny els científics socials a tractar els

12. RUDNER, Richard S. *Filosofia de la ciencia social*. Madrid: Alianza Editorial, 1973, p. 20.

fets socials com a qüestions objectivables, a aïllar-los de llurs contextos amb la finalitat de poder-los estudiar. Pretenen fer, doncs, el mateix que els científics de la naturalesa. Un geòleg ha de destriar una roca o un estrat d'una formació geològica; després ha d'estudiar les característiques físico-químiques de cada material. Ha descompost el relleu de la terra en estrats i segments. Només al final, quan veu molt clarament quina és i quina ha estat la relació entre els diferents materials, creu que pot donar una idea de conjunt. Els científics socials positivistes fan el mateix, o semblantment, que el que fa el geòleg que esmentàvem suara: aïllen, seccionen, quantifiquen i recomponen. O ho intenten. Naturalment, les tècniques de recerca han de ser diferenciades. Ja es veu ben clar que l'estudi de camp en la geologia demana uns instruments i unes tècniques pròpies, com passa en els estudis socials. Si els primers cal que separin fragments rocallosos i que els estudiïn si cal al laboratori amb procediments d'anàlisi química, els segons estudiaran el seu objecte, format per homes i grups humans mitjançant tècniques com les enquestes demoscòpiques.

La filosofia de la ciència d'arrel neopositivista se centra en el coneixement i en les condicions en què aquest es fa; d'aquí li ve l'interès per la lògica i pel mètode. La realitat estudiada resta com a fet donat i hom considera, en el fons, la possibilitat de coneixement no problemàtica. Val a dir que l'aspecte formal de la investigació científica arriba a un grau de perfecció notable. Passa el mateix amb les tècniques de recerca que hom posa al servei del susdit mètode. Efectivament, la lògica i les matemàtiques proporcionen models conceptuals d'aparença perfecta a ciències diverses, tant naturals com socials. D'una manera semblant a la física teòrica actual, que funciona a base de models matemàtics, les ciències socials tenen a la seva disposició tècniques de recerca derivades de la teoria matemàtica dels grans nombres. Les tècniques de recerca quantitatives que s'apliquen a les ciències socials gaudeixen d'una gran eficàcia i perfecció formal, per bé que el problema no rau en les tècniques d'investigació sinó en l'objecte estudiat i en el mètode que hom empra. En això tenim un dels nuclis de la qüestió que ens ocupa: *el problema fonamental de les ciències socials no només radica en l'aparell conceptual que hom hi aplica, sinó en la matèria que estudien*. La societat és problema no només la sociologia. Aquí val la pena que recollim l'afirmació que fa Th. W. Adorno sobre aquesta qüestió:

Perquè l'objecte de la mateixa sociologia, la societat que es manté ella mateixa i els seus membres vius i que alhora fa l'amenaça d'enfonçar-se, és problema en sentit emfàtic.¹³

13. ADORNO, Theodor W. «Sobre la lógica de las ciencias sociales». A ADORNO, Theodor W. [et al.], *La disputa del positivismo en la sociología alemana*. Barcelona: Ediciones Grijalbo, 1972, p. 124.

De fet, Popper ja remarcava, recordem-ho, la necessitat d'acostar-se a l'objecte de la investigació i criticava d'aquesta manera el científisme. De tota manera, la seva crítica resta, en el fons, en un marc lògic. A través de la falsació de les hipòtesis, el que vol aconseguir és el restabliment de la unitat entre el subjecte cognoscent i la realitat cognoscible. Adorno, i al seu entorn els crítics, creuen que Popper situa el problema en l'àmbit estrictament formal, en situar la contradicció en l'aparença i en considerar que el culpable és el subjecte per la insuficiència del seu judici. Ja sabem que, des de sempre, totes les aproximacions al coneixement de la realitat que donen la primacia a l'aspecte epistemològic, tots els mètodes científics que situen la primacia en l'ordre lògic acaben en un idealisme més o menys elegant.

Adorno es mostra d'acord, en general, amb la crítica popperiana i, tanmateix, la considera insuficient. El principi de la falsabilitat dels enunciats científics resta molt minvat d'operativitat en ser aplicat a la sociologia, ja que moltes vegades els teoremes no són contrastables i no per això cal que siguin deixats fora de la recerca científica. Però, a més, els temes investigats ho són d'una manera inadequada. En la recerca empírica social, els fets observats resten aïllats i sense sentit. Moltes vegades no és possible establir la relació del fet observat amb el tot. Per bé que alguns científics socials proposen estratègies suposadament operatives per tal d'anar avançant, pas per pas, de les constatacions de fets i situacions concretes a les generalitzacions empíriques, la recerca empírico-analítica no ha aconseguit de formar cossos teòrics i formulacions legaliformes de consistència científica.¹⁴

Precisament, un dels problemes de la raó formal ha estat, des de sempre, la limitació —honest a si voleu, però, tanmateix, excessiva— de l'àmbit de la seva actuació. L'ascetisme del coneixement formalment consistent, segons els criteris de veritat estrictes, ha deixat fora del coneixement científic una munió de problemes que demanen un tractament rigorós. Denuncia Adorno que, pel fet de donar preeminència al mètode, s'imposa als investigadors uns certs temes. La naturalesa del mètode t'acosta a uns problemes i et separa d'uns altres. Cal adonar-se, en aquest ordre de coses, que la qualitat de la recerca va lligada també a l'interès que presenti el tema. L'objectivitat deslligada de l'interès humà i social limita els temes i la qualitat dels resultats.

Adorno considera que la sociologia és crítica; per aquest motiu, està d'acord amb la dimensió crítica que presenta l'epistemologia de Popper, encara que, una vegada més la troba insuficient. La sociologia, en centrar la seva atenció en una societat com la capitalista, no pot limitar-se als aspectes formals dels enunciats teòrics. Les contradiccions en aquestes societats són tan greus que la crítica no pot limitar-se a la tasca de tornar a formular els enunciats

14. Ens referim a temptatives com la que féu Robert K. Merton en elaborar la seva proposta de *teories d'abast intermedi*. Vegeu MERTON, Robert K. *Teoría y estructura sociales*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica, 1964, p. 56 i s.

contradictoris, encara que també sigui necessari de fer-ho. La direcció de la recerca l'ha de prendre una crítica ontològica i no només purament lògica. Si no ho fem així, podem falsejar la situació i desviar-nos dels problemes essencials.

La tradició marxista intenta de resoldre, a la seva manera, l'etern problema de les relacions entre la teoria i la pràctica; entre els continguts d'una ciència social, amb pretensions de validesa molt general, i les transformacions de la societat vers una situació de major racionalitat. Els pensadors del corrent crític, vagament marxistes, també treballen en una direcció semblant. Tot i que parteixen, en un principi, de la concepció marxista de revolució i, per tant, de la concepció dialèctica de la història com a ciència social, aviat s'adonen que la classe treballadora s'ha integrat al sistema i ha abandonat el seu projecte d'emancipació humana. Constaten, doncs, que un dels constituents bàsics de la teoria marxista demanava una revisió en profunditat.

El marxisme, en tant que ciència social, concebia la història regida per unes lleis rígides. Considerava, per exemple, que és inevitable, ateses les forces que treballaven a l'interior del sistema, que el capitalisme sigui substituït pel socialisme. Les contradiccions dins el sistema capitalista havien de ser instrumentalitzades per l'agent històric fonamental que és el proletariat. Llavors, per una mena de lògica històrica inevitable, se superaria l'estat de les forces productives i de les relacions de producció. Segons aquesta concepció, els individus, els grups, fins i tot les institucions socials, són agents inevitables d'unes transformacions, les raons profundes de les quals operen per sobre d'ells. No cal dir que, si existeixen lleis de ferro per sobre dels homes, la capacitat de decisió dels individus resta mediatitzada i fins i tot anul·lada.

En aquestes condicions, els homes resten superats per forces històriques que els són superiors; no poden reflexionar sobre llur condició i després intentar canviar la història. Val la pena recordar que les ciències socials d'inspiració empírico-analítica cerquen una objectivació dels coneixements, i que també situen l'home davant de forces exteriors que cal conèixer i constatar. En aquest punt, el marxisme presenta notables coincidències amb el positivisme. El marxisme, segons subratlla Habermas, té en l'epistemologia i en la filosofia de les ciències un dels seus punts dèbils. Pensem que tot el que constitueix l'acció humana i social resulta molt diferent si ho situem sota el seu control o considerem que depèn de forces que li són exteriors. Es tracta de determinar si el canvi històric és causat per l'acció dels grups socials que tenen uns objectius conscients o no; si la cultura és una simple «supra-estructura» que depèn de les forces econòmiques o té un fort component humà. Si ens decanem cap a la primera explicació, ens podrem dedicar a ser científics socials, a estudiar com s'ho fan la física, les matemàtiques o la lògica per aconseguir els seus resultats. No cal que intentem intervenir en el canvi històric. Per contra, si considerem que la reflexió crítica pot servir per entendre els factors de canvi social, llavors, lògicament, la nostra activitat intel·lectual ha d'orientar-se en un altre sentit: cal

que se centri en la comprensió de les tendències, i la nostra acció social s'ha de fer segons unes finalitats ètiques consensuades.

Tot sembla indicar que aquest és un dels grans missatges que els pensadors crítics ens volen transmetre. Un missatge iniciat pels pensadors crítics de la primera generació, i que Habermas va desenvolupant d'una manera coherent i sistemàtica. I dic «coherent i sistemàtica» malgrat tot el que s'ha dit, no sense sentit, a partir de la difícil lectura del pensador alemany. Habermas s'ha proposat la ingent tasca d'analitzar críticament tot el pensament filosòfic i social de l'època moderna. La manca d'un sistema coherent de fons se'ns apareix, paradoxalment, com una mostra de coherència. No sembla que al final del segle XX sigui oportú de crear un edifici intel·lectual total, tal com ho van fer Hegel o Marx, al seu temps. La realitat és tan complexa que qualsevol sistema total, per perfecte que sigui en el pla formal, esdevé una estructura tancada insuficient; un edifici conceptual que la realitat aviat s'encarrega de superar per tots cantons.

Però anem per parts i analitzem amb una mica més de detall tot això que acabem d'apuntar. La crítica al positivisme i al marxisme en el que té d'acostament positivista a la ciència natural ha estat feta des d'altres corrents que no són la teoria crítica. Efectivament, l'hermenèutica de Gadamer ha treballat en la mateixa direcció. L'hermenèutica no creu que s'hagi d'interpretar la conducta humana com un conjunt de successos naturals, sinó com a accions amb sentit que persegueixen finalitats. En estudiar els fenòmens socials, cal que ens esforcem per captar les raons que té la gent per menar la seva activitat. Així doncs, el model de les ciències naturals no és vàlid per estudiar els fenòmens humans. Es tracta d'una posició radical que Habermas accepta en part, però que vol modificar en aspectes que són importants. Existeixen moltes circumstàncies de la vida social que poden estudiar-se com a fets donats i que, per tant, són susceptibles de recerques empíriques. Potser som, segons Habermas, davant d'aspectes poc coneguts de l'activitat social, però no es tracta d'aspectes que tinguin un caràcter immutable i que calgui explicar per lleis generals. Podem dir que és possible de mesurar les intencions de vot en una campanya electoral. Es tracta d'un comportament humà que té una dimensió francament mesurable i traduïble en magnituds numèriques; una cosa molt diferent és determinar les raons socials i ideològiques per les quals les persones i els grups tenen un determinat comportament electoral. En aquest cas, les tècniques demoscòpiques no fan més que emascarar-nos el problema. Però, encara més, si pretenem estudiar la conducta humana amb els pressupòsits de les ciències naturals, el que fem realment és «cossificar» els factors pròpiament humans, com són els ètics, els ideològics, els emocionals. Perdem a més, en acostar-nos-hi amb un afany analític, la relació que poden tenir les accions socials amb la totalitat del sistema.

Habermas ens explica la seva posició en l'aspecte metodològic quan pren com a model la psicoanàlisi de Freud. És evident que la psicoanàlisi és una disciplina que conté alguns components hermenèutics. Els somnis, les al·lucina-

cions, els actes fallits, cal que siguin situats en el seu context vertader. Es tracta de fer una interpretació molt semblant a la que fan els que estudien el sentit d'un text. «En un principi, la psicoanàlisi apareix tan sols com una forma particular d'interpretació; proporciona punts de vista teòrics i regles tècniques per a la interpretació de conjunts simbòlics. Freud sempre ha orientat la interpretació dels somnis cap a un model hermenèutic de la recerca filològica. Ocasionalment, la compara amb la traducció d'un autor estranger, per exemple, d'un text de Livi.¹⁵

Tanmateix, en la seva tasca hermenèutica el psicoanalista topa amb barres que no el deixen avançar; es tracta de forces inconscients, de censura, de bloqueig, etc. És fàcil de veure que es troba davant de forces que estan per sobre de la seva voluntat i també per sobre de la voluntat del pacient. És com si estigués al davant de forces de la naturalesa. Això passa perquè l'analista topa amb problemes que succeeixen al seu pacient i que aquest no pot controlar.

Habermas admet que al davant d'una situació com aquesta cal utilitzar, per explicar la conducta humana, conceptes similars als de les ciències de la naturalesa. Però, a mesura que la tasca del psicoanalista té èxit, les forces naturals deixen pas als fenòmens psíquics controlats per l'individu. D'aquesta manera, i d'una manera progressiva, el llenguatge i els criteris d'interpretació hermenèutics seran més i més adequats. Des del moment que l'individu és amo de la seva conducta, en la mesura que els homes normals en són, llavors cal un plantejament diferent al de la pura descripció natural. El mètode terapèutic de la psicoanàlisi té per finalitat que el pacient, finalment, després del procés de reconstrucció de la seva personalitat, una vegada ha salvat, amb l'ajut del seu analista, les barreres de la repressió, estigui en condicions de controlar la seva conducta.

La psicoanàlisi és un model per a la sociologia crítica. Cal portar a la superfície allò que està amagat; els motius vertaders del comportament, per sobre de les justificacions que els homes, els grups i les institucions fan. I no s'hi val el tractament que fa el marxisme dels problemes ideològics i culturals en reduir-los a simple superestructura. Ens cal l'activitat aclaridora i reconstructora de l'analista.

Del que hem dit fins aquí, sembla que en podem treure algunes conseqüències provisionals amb vista al nostre estudi; més endavant, però, ens caldrà aprofundir en el mètode hermenèutic i en la manera com Habermas l'incorpora a la seva teoria reconstructiva.

1) En estudiar els intel·lectuals com a conformadors d'opinions, com a subjectes representatius de la consciència ètica de la seva època, no podem deixar de banda la totalitat social. Els intel·lectuals no són, no han estat subjectes socials autònoms; no se'ls pot explicar per ells mateixos. Tampoc no els podem veure com a actors socials sotmesos a forces històriques imperatives.

15. HABERMAS, Jürgen. *Coneixement i interès*. Barcelona: Edicions 62, 1987, p. 233.

Els intel·lectuals tenien unes pautes de comportament que cal anar a cercar en el seu tarannà individual i com a grup social més o menys difús. Tanmateix, els intel·lectuals formen part dels contextos socials generals dins els quals cal inscriure llur conducta i entendre-la.

2) Podem estudiar algun aspecte dels intel·lectuals d'una manera analítica; algunes dades socials objectives ens poden ser útils. Fins i tot podem emprar magnituds socials quantificades. Però aquest moment de la recerca no pot ser sinó parcial. Després ha de deixar pas a un altre moment on tots els elements cal que siguin contextualitzats i compresos en el seu conjunt. Però encara més: no es tracta d'un vertader moment empíric-analític de la recerca. Si fos així, estariem desvirtuant els fenòmens socials en aïllar-los. Mai no s'ha de perdre la noció de conjunt en l'estudi dels factors parcials. Les fragmentacions de la realitat seran enteses com a simples convenis d'ordre pràctic. Haurem de diferenciar les situacions que s'imposen imperativament sobre els subjectes que estudiem. De vegades hi ha situacions que actuen sobre els individus i sobre els col·lectius que prenen la forma de forces naturals. Aquests seran els aspectes que podrem i fins i tot haurem d'encarar amb els mètodes descriptius i quantitius. Però des del moment que els intel·lectuals són conscients de la situació en què es troben i poden lluitar per canviar-la o per mantenir-la tal com és, llavors el mètode descriptiu ja no ens serveix. Les actuacions humanes voluntàries són presidides per unes finalitats, sense la comprensió de les quals no és possible de tractar-les.

3) Ens caldrà l'activitat crítica de posar de manifest el que no apareix en la superfície dels problemes. Estudiar la naturalesa amagada de moltes situacions. El que hom diu d'ell mateix i dels altres no és sempre la veritat i menys encara tota la veritat. De tota manera, les darreres observacions pràctiques, que són conseqüència immediata del que hem dit fins ara, encara no resolen el problema de la metodologia de la nostra recerca. Caldrà que continuem el nostre excurs metodològic. Farem com fins ara: mentre aprofitem les reflexions d'altri, fem nosaltres les nostres pròpies.

Els mètodes comprensius en relació i en competència amb el positivisme

Molts autors, corrents sencers del pensament científic contemporani, consideren que no és correcte d'aplicar, no ja les tècniques sinó el mètode de recerca de les ciències naturals. La conducta humana és intencional, cosa que la converteix en impresivible per als altres, si no és que hagin pogut penetrar en les seves intencions. La pura descripció, l'explicació causal no aconsegueixen resultats satisfactoris. Potser només forneixen la possibilitat d'actuacions instrumentals molt limitades. Per aquest motiu els mètodes basats en la conducta —psicologia, sociologia, conductistes especialment— no forneixen de coneixe-

ments adequats, a tot estirar arriben a facilitar algunes generalitzacions empíriques.

Si situem el problema en l'àmbit de l'individu, es veu força clar el que acabem d'exposar. Tothom està d'acord que la conducta dels individus té una coherència interna variable però existent. D'aquesta manera, les accions tenen un significat que cal trobar, en la seva motivació més pregon, en el sentit de la vida que constitueix la personalitat de l'individu. Els homes, cada home, tenen un passat que es projecta en el present i que condiciona el futur. La persona és, des del record del seu passat en la seva totalitat significativa. En la nostra vida de relació, ens trobem tots nosaltres davant del problema d'interpretar la conducta dels altres. Només si coneixem íntimament una persona, les seves motivacions, la seva personalitat, el que li ha succeït anteriorment, estem en condicions de judicar els seus actes amb justesa.

Situats en l'esfera individual, sembla ben evident que només la comprensió ens permet un coneixement pregon de les intencions i de les accions intencionals. Naturalment, la pretensió de comprensió presenta dificultats greus. És possible la comprensió? En cas afirmatiu, fins a quin grau? Perquè no hi ha dubte que la comprensió presenta graus. Podríem dir que és al nostre abast comprendre intensament les persones amb les quals vivim i les que mantenen un grau de relació considerable amb nosaltres. Després probablement mantenim graus de comprensió variable, però sempre dèbil, amb totes aquelles persones que coneixem i amb les quals compartim experiències i coneixements. Podem dir que la comprensió està relacionada amb l'afinitat i aquesta amb el fet de mantenir coses en comú.

Però si situem el problema en l'àmbit col·lectiu, social, la cosa es complica notablement. Comprendre el comportament d'un grup, d'una col·lectivitat, de la societat sencera, pot significar admetre que existeixen entitats per sobre de cada individu. Gustave Le Bon ens parlava d'ànima col·lectiva en voler explicar la conducta d'una multitud.¹⁶ De fet, amb els seus raonaments estava afirmant implícitament que la multitud tenia una mena d'existència orgànica, amb un cos format per una munió d'individus soldats per una ànima col·lectiva. No cal dir que un tipus d'explicació presenta incomptables problemes epistemològics i també, simplement, de sentit comú. No sembla que sigui un bon camí en la recerca científica la pràctica de crear entitats fantasmagòriques, per tal d'explicar fenòmens de vegades relativament senzills. Si ho féssim, ens trobaríem que és pitjor el remei que la mateixa malaltia. És un problema molt més greu des de tots els punts de vista l'existència i les qualitats d'una entitat com l'ànima col·lectiva que la determinació de la naturalesa i de la conducta de les multituds. Una cosa que sembla certa és que existeixen individus i que aquests individus mantenen relacions de col·laboració, de rivalitat o altres. Ja és més difícil parlar de grups com famílies, empreses, escamots, etc. Encara més complicat és plan-

16. Vegeu, per a aquest tema, LE BON, Gustave. *Psychologie des foules*. París: PUF, 1963.

tejar-se quina mena de cosa és el subjecte de la història, tal com ho feren Hegel i Marx. En aquest cas, es tracta d'una altra mena d'ésser col·lectiu que manté la seva existència a través del temps. Si allò que de debò existeix són els individus i llurs relacions, si ja resulta perillós tractar de les entitats col·lectives, és que hem de renunciar a les ciències socials? Naturalment, ens cal continuar, tot evitant els perills del solipsisme positivista i de l'idealisme fenomenològic.

La pretensió de comprensió dels fenòmens socials corre el risc de limitar la recerca a un estadi pre-científic; és cert que hi ha la possibilitat de limitar-se a les etapes generalistes sense mai no poder arribar a la falsació dels enunciats empírics. Aquesta és la crítica que han fet els neopositivistes de la comprensió hermenèutica compartida parcialment per la sociologia crítica. Ben cert és que els sociòlegs crítics, i d'una manera especial Habermas, no es posen al costat dels mètodes hermenèutics sense condicions. Malgrat que s'han oposat al monisme estret proposat pels positivistes i que també han polemitzat amb els racionalistes lògics, no es decanten sense més al costat dels mètodes comprensius. Es tracta de criticar les pretensions d'universalitat de cadascuna de les dues postures metodològiques; es tracta de trobar una mena de tercer camí que pugui satisfer les exigències lògiques de validació o de negació i, alhora, mantenir la necessitat de comprensió de l'acció humana encaminada a uns fins determinats.

L'acció socialment orientada té un sentit que pot ser comunicat; un sentit que té el seu origen en els sistemes semàntics que funcionen en una tradició i que uneixen els emissors i els receptors possibles. L'acció apunta vers unes finalitats que són compreses pels diferents actors socials pel fet que les entenen dins unes pautes culturals determinades. Cap metodologia de les ciències que vulgui ser aplicada a l'estudi dels fenòmens socials no pot deixar de banda les capacitats que tenen els individus que formen part d'una cultura de situar hermenèuticament les accions dins els contextos adequats dins els quals tenen sentit. Davant d'una actuació concreta, els altres entenen les intencions del seu autor per mitjà de la comprensió empàtica: un se situa en la pell de l'altre, i en pensar com reaccionaria ell mateix, comprèn allò que han fet els altres. L'empatia li demana l'exercici de comprensió de símbols, cosa que l'acosta als actes de comprensió hermenèutica de sentir realitzada pels qui emprenen la tasca d'interpretar un text. D'acord amb tot això, la manera més adequada d'acostar-se als fenòmens socials no és a base de les tècniques científiques de les experiències controlades, pròpies de les ciències naturals; tampoc no és adequada la simple comprensió empàtica basada en el potencial intuïtiu de l'investigador.

Davant d'aquesta situació, Habermas ressalta, tal com hem vist, que els fenòmens socials tenen una base objectiva o, més ben dit, intersubjectiva en la participació dels diferents individus d'una cultura dels mateixos codis socials i en la possibilitat de poder constituir una comunicació. La comunicació serà possible per la constitució d'acords o d'imposicions sobre els continguts semàntics de les accions socials. Els científics socials que segueixen el mètode de les

ciències naturals fan abstracció dels fets culturals que presideixen les accions socials i sota els quals ells mateixos les judiquen. Cal fer notar que el seu treball pot funcionar, a un determinat nivell, i sempre que es limitin a descripcions particulars i a generalitzacions elementals. Tanmateix, hi ha una munió de problemes que es resisteixen a un tipus de plantejament com aquest, encara que la recerca resti limitada a les pures descripcions. Per exemple, aquest acostament al problema fallarà a l'antropòleg que ha d'estudiar una cultura diferent de la seva. Aquest científic social, el que ha de fer primer és entendre els diferents codis culturals de la societat que pretén estudiar. Només quan hagi reconstruït tot el sistema cultural estarà en disposició, serà competent per situar les accions, les institucions i tots els fenòmens socials dins els contextos que els donen sentit. Els europeus acostumen a trobar sense sentit la relació dels indús amb els bous i les vaques. Tanmateix, en conèixer les utilitats que presenten els remugants per als pagesos de l'Índia i el paper religiós que fan, s'adonen que el seu comportament no és més irracional que el dels europeus respecte dels animals domèstics.

Els mètodes comprensius

El nostre recorregut és epistemològic i té com a finalitat essencial concretar el mètode que emprarem en la recerca que ens ocupa. Fins aquí hem reflexionat sobre alguns dels aspectes que se'ns han mostrat com a més significatius de la filosofia i la metodologia de les ciències. Després de subratllar alguns aspectes del mètode emprat en les ciències de la naturalesa, ens hem centrat en la seva aplicabilitat a les disciplines humanes i socials. Al final hem pres com a centre de la reflexió la crítica a l'epistemologia neopositivista, especialment en la seva versió del racionalisme crític. Tot seguint la reflexió que té com a centre l'actitud crítica, ara ens caldria sospesar la tradició hermenèutica; hauríem de veure quina llum ens dóna l'enfocament comprensiu a l'hora d'explicar les transformacions dels personatges socials que ens ocupen: Si volem un lema, una inspiració que ens serveixi de guia per fer un recorregut per l'interior del pensament hermenèutic, Heidegger ens en proporciona una de magistral:

La paraula és la casa de l'ésser. En la seva habitança hi habita l'home. Els pensadors i els poetes són els guaites d'aquesta habitança.¹⁷

Efectivament, el nostre recorregut se centrarà, d'una manera molt especial, en la dimensió lingüística de l'home, la qual potser és la més essencial. En l'epistemologia comprensiva, el funcionament del llenguatge, especialment en la seva versió textual, serveix de model per tal de fer manifesta qualsevol classe d'interpretació comprensiva relativa a l'activitat i a les obres humanes.

17. HEIDEGGER, Martin. *Fites*. Barcelona: Laia, 1989, p. 139.

L'hermenèutica és una tradició intel·lectual que ha sorgit dels esforços que s'han fet per tal d'interpretar textos que tenien un significat fosc. Especialment, fou la Bíblia la que centrà l'interès de la interpretació hermenèutica durant segles. Potser no serà balder recordar que la Bíblia és per als cristians «el llibre», i per tant, la paraula, com a essència divina i humana.

L'hermenèutica pot ser compresa com l'art d'entendre el sentit de tot allò que estigui organitzat simbòlicament; la retòrica, en canvi, és l'art de convèncer i persuadir. Es tracta de dues disciplines simètriques, ja que mentre que la primera es refereix als camins i a les condicions de la comprensió, la segona tracta de l'art de fer comprendre. Està al servei de la meditació filosòfica sobre les estructures de la comunicació del llenguatge ordinari. Però l'hermenèutica, a més d'un art, també és una disciplina filosòfica, i és així com la treballa Gadamer.

L'antiga hermenèutica es proposava ser una mena de preceptiva del comprendre; era un art de la interpretació i contenia una ciència del parlar i del comprendre. El fet que ens pugui interessar com a mètode científic o potser només com a criteri d'aproximació a l'estudi de l'activitat humana, rau en el fet que tot el que té significat i és comprensible es tracta de llenguatge. Convindria aclarir la conveniència de considerar que tota l'activitat humana intencional es pot estudiar com un conjunt de discursos que tenen significat, i que, per tant, poden entendre's pels mateixos camins, amb els mateixos recursos que els discursos escrits.

Estudiarem l'hermenèutica en la versió que ha elaborat Gadamer, tot i que és la més allunyada de les posicions normatives. Gadamer no fa metodologia científica sinó ontologia, segons veurem amb més detall en les pàgines que seguiran. Aquest autor alemany contemporani ha refet la tradició hermenèutica i l'ha situada com un dels centres de la filosofia actual. Hom pot relacionar l'interès renovat que hi ha per l'hermenèutica amb el debilitament del monisme metodològic que sembla observar-se en la filosofia de la ciència dels darrers anys. D'altra banda, es pot relacionar Gadamer, més o menys llunyanament, amb les actituds qualificades de postmodernes. No és que Gadamer sigui un exemple de pensament dèbil segons la línia de Gianni Vattimo,¹⁸ és més aviat que Gadamer és un exponent del pensament que enllaça, en el nostre temps, amb les tradicions no il·lustrades.

Gadamer no pretén elaborar un sistema de regles destinades a guiar els camins metodològics seguits per les ciències de l'esperit;¹⁹ tampoc no tracta d'investigar els fonaments del treball de les ciències de l'esperit amb la finalitat d'orientar vers la pràctica els coneixements adquirits. La seva intenció no és

18. Gianni Vattimo és un dels exponents més rellevants del pensament antiil·lustrat o postil·lustrat, segons com se'l vulgui considerar. Remarquem la seva obra feta amb Aldo Rovatti *El pensiero debole*, Fettrinelli, 1983.

19. La denominació de *ciències de l'esperit* era emprada per Dilthey seguint una tradició anterior. Hi ha les ciències naturals i les de l'esperit, també anomenades *culturals humanístiques* o també ciències morals i polítiques.

metodològica sinó ontològica. L'hermenèutica clàssica pretenia interpretar els textos, i per tal d'aconseguir-ho s'hi introduïa. Contràriament, per a Gadamer el sentit del text no s'ha d'anar a trobar en el seu interior, sinó que n'ha de sortir: «Sensus non est inferendus, sed eferendus».²⁰ Gadamer està en la línia de Heidegger en la restauració de la metafísica. Aborda el problema de les diferents ciències d'una manera diferent de com s'ha fet des del Romanticisme. Considera que el problema està mal plantejat per Rickert. No es tracta de remarcar les diferències que el mètode científic ha de tenir perquè pugui ser aplicat a les ciències de la naturalesa i a les de l'esperit: «El que tenim al davant no és una diferència de mètode sinó una diferència d'objectius de coneixement».²¹

L'activitat de les ciències de l'esperit ha de tendir vers la comprensió (*Verstehen*). No perquè la comprensió sigui una simple estratègia de coneixement. Heidegger demostra que la comprensió no és una de les maneres de comportament del subjecte sinó els modus de l'ésser propi de l'estar-hi. És en aquest sentit que l'hermenèutica empra el terme *comprensió*, segons Gadamer. La comprensió no és una tècnica basada en l'objectivació del que estudiem, no consisteix a situar-se fora del problema, ni a alliberar-se dels prejudicis, sinó a trobar-se amb quelcom radicalment diferent de nosaltres. L'hermenèutica filosòfica s'encamina a manifestar l'esdevenir de la veritat i, amb el mètode adient, fer-la avinent i manifesta. En les ciències de l'esperit, en l'estètica hi troba el fil conductor. El joc que hi ha, per exemple, en les experiències estètiques, proporciona l'horitzó de la tradició en la qual es fa el diàleg. El joc no és entès aquí com una activitat menada per regles, sinó, contràriament, el joc precisament fa possible les regles. D'aquesta manera, la dimensió ontològica del joc és la mateixa que la de la historicitat.²²

D'acord amb això, per Gadamer, l'hermenèutica és un esdevenir històric i especialment un esdevenir de la tradició. El cercle de comprensió hermenèutic és una realitat i no una simple estructura lògica, tot i que es tracta d'una realitat històrica i lingüística. La historicitat és la base dels prejudicis. La realitat històrica de l'home està constituïda pels seus prejudicis.²³ Aquest és un punt important que separa Gadamer dels hermeneutes del segle XIX. Ja no es tracta de

20. WACH, J. *Das Verstehen*. Vol. II. Tübingen, 1929, p. 9. Citat a SKINNER, Quentin. *El retorno de la gran teoría en las ciencias humanas*. Madrid: Alianza Editorial, 1988.

21. GADAMER, Hans-Georg. *Verdad y método*. Salamanca: Sígueme, 1977, p. 11.

22. La noció de joc que utilitza Gadamer és diferent de la de Wittgenstein, tot i que presenten coincidències. Diríem que en els jocs de llenguatge de Wittgenstein les regles tenen un paper constitutiu, mentre que en el joc que hi ha en l'experiència estètica de Gadamer i l'existència del joc és la que fa possible els jugadors.

23. Amb això, Gadamer contradiu una de les creences bàsiques de la Il·lustració. La racionalitat dels judicis és el fonament de l'home modern, ja lluny de les autoritats. Precisament, la funció que s'atorgava a l'intel·lectual clàssic en el passat anava lligada a la seva capacitat d'emetre judicis, no des de l'autoritat, sinó des de la racionalitat. Una racionalitat en la qual l'intel·lectual era especialment destre, però que s'estén a tots els homes perquè és constitutiva del gènere humà.

sortir dels prejudicis per tal d'iniciar la comprensió d'un tema; no es tracta d'objectivar el problema. Precisament són els prejudicis que el faran comprensible. Però un es preguntarà quines conseqüències científiques tindran unes actituds que, a primera vista, poden ser considerades com a estrictament subjectivistes. Els prejudicis estan lligats a la consciència que puguem tenir de la influència que ha pogut exercir el text en la història; sense aquesta consciència no podríem comprendre el text. El text històric a estudiar no té una validesa per ell mateix, té significació en la mesura que pugui representar quelcom per a nosaltres. No es pot llegir la Bíblia al marge del paper que aquest text ha tingut en la història ni al marge de com copsem nosaltres aquesta historicitat.

En la comprensió hermenèutica és especialment important el diàleg, ja que el diàleg és constitutiu de la naturalesa de l'home. És per això que el llenguatge dialògic, a més de la seva naturalesa lingüística i lògica, també la té ontològica. La lògica de la pregunta i de la resposta només és el reflex lingüístic d'aquest ésser dialogant que és l'home. És possible afirmar que un ésser que es pot comprendre és llenguatge, i aquesta afirmació no fa referència a la superioritat de la comprensió respecte de l'ésser: «No fa referència al domini absolut de la comprensió sobre l'ésser sinó que contràriament indica que no s'experimenta l'ésser allà on pot ser produïda alguna cosa i per tant concebuda per nosaltres, sinó només allà on exclusivament es pot comprendre el que passa».²⁴

L'hermenèutica de Gadamer, hem vist que no pretén edificar un mètode científic, ni tan sols discutir l'activitat de les ciències socials; més aviat, podríem dir que es proposa d'aclarir la seva naturalesa i fer llum sobre la seva activitat. Podem dir que, malgrat tot, els treballs de Gadamer poden tenir conseqüències metodològiques. Pel nostre autor, les ciències socials no formen part de les ciències humanes (*Geisteswissenschaften*), i les situa, en canvi, entre aquestes darreres i les ciències naturals. Les ciències socials incorporen tals tipus de coneixements que els uns són banals i els altres demanen una reinterpretació hermenèutica. Ja sabem ara que la requerida reinterpretació no es basa en una anàlisi dels continguts lingüístics: no es tracta d'investigar el sentit que tenen els discursos introduint-s'hi; es tracta, més aviat, d'anar a l'encontre del sentit que es desprèn del text, armats amb els nostres prejudicis.

Quines conseqüències podem extraure de l'hermenèutica de Gadamer? De quina manera podem fer mètode allò que no pretén d'ésser-ne?

1) El domini de les ciències socials, tal com s'entén el terme majoritàriament, està format per parcel·les que potser podrien assimilar-se a les ciències naturals. En aquests dominis, cal acceptar el treball empíric. D'altra banda, també hi ha parcel·les que no haurien d'estudiar-se al marge de llur historicitat i de les significacions que per aquest motiu prenen.

2) La historicitat dels temes a estudiar desaconsella els treballs tendents a objectivar-los. Els continguts temàtics varien amb el temps i no permeten la

24. GADAMER, Hans-Georg. *Verdad y método*. Salamanca: Sígueme, 1977, p. 19.

represa.

3) Acceptem que estudiem els temes en tant que són significatius per a nosaltres. És evident que els subjectes que intervenen en la formació d'opinions són importants per a la democràcia present i futura.

4) Cal que ens basem en la naturalesa lingüística de la comprensió amb matisos. Resulta encertada la posició d'obertura de Habermas. Ampliar la comprensió del llenguatge a la comunicació permet d'abastar els missatges audio-visuals.

La crítica de Habermas a l'hermenèutica de Gadamer

Habermas s'ha basat en els treballs de Gadamer, si més no com a punt de partida de la seva activitat crítica i reconstructiva.

Ja hem vist que Gadamer ha reformulat el dualisme, si bé no metodològic, sí ontològic: existeixen realitats distintes que han donat tres tipus de ciències: les ciències de la naturalesa, les de l'esperit i, entremig, les ciències socials. Habermas reprèn la idea de la pluralitat de les formes d'objectivitat i de veritat. L'existència de realitats diferenciades justifica el dualisme metodològic i, d'aquesta manera, s'oposa a les pretensions normatives del positivisme lògic i del racionalisme crític. Però, malgrat que Habermas segueix, en aquest aspecte, l'hermenèutica de Gadamer, s'hi oposa pel que fa a les seves pretensions d'universalitat. No accepta la capacitat de comprensió i d'interpretació lligades a la competència lingüística sense més. Si fos així, es tractaria d'una mena de capacitat natural que menaria a explicar el conjunt d'estructures simbòliques que constitueixen les accions humanes i socials. Els actes humans basats en la relació comunicativa, ultra les capacitats naturals, demanen l'ensinistrament cultural.

D'altra banda, Habermas fa manifest que hi ha casos en què són útils les explicacions causals i, no cal dir-ho, les constatacions empíriques, sense que tal cosa vulgui dir que convé el mètode hipotètic deductiu a objectes que estan constituïts simbòlicament i lingüística. Per un cantó, doncs, una ciència social que ho vulgui ser no pot renunciar a proposar intents d'explicació causal dels fets socials; per l'altre, els fenòmens estructurats simbòlicament només són susceptibles de ser tractats comprensivament. Habermas treballa per una nova ciència social que sigui capaç de respondre a les dues necessitats suara formulades, i que també sigui capaç de produir uns tipus d'objectivitat i de veritat que responguin tant a les diferents realitats estudiades com a les ciències llurs.

Aquesta nova ciència parteix d'algunes disciplines modernes que contenen, al seu entendre, els elements crítics i constructius necessaris. Una d'elles, és la psicoanàlisi; l'altra, la lingüística generativa. La psicoanàlisi de Freud li proporciona un model de comprensió hermenèutica que convé als seus interessos. La lingüística de Chomsky representa el model més avançat del comportament

lingüístic que ell estendrà a tota l'activitat comunicativa. A partir d'aquests elements, units a la seva concepció històrica i crítica de la societat, configura una mena d'activitat crítica i hermenèutica, la qual intenta d'aplicar en sociologia sota la forma d'una teoria de la comunicació.²⁵

Habermas manté una posició completament racional i postula la continuació de la Il·lustració. En aquest sentit, critica Gadamer per la seva postura antiracional i antiil·lustrada. Precisament, aquesta tendència neoromàntica és el que fa que Gadamer no dediqui l'atenció que Habermas creu necessària als problemes epistemològics i de mètode. L'epistemologia, per Habermas, no és un pur exercici lògic-racional buit de continguts polítics i ètics. Una epistemologia alliberada del seu abast positivista, i fornida, en canvi, dels elements necessaris de crítica social, adquireix un abast polític immediat.

Qualsevol metodologia que no tingui en compte la dimensió històrica i lingüística característica de l'objecte social, que amaga la naturalesa cultural dels esquemes de representació i d'interpretació, no pot sinó fracassar, com ho fan les ciències socials d'orientació empírico-analítica. Tanmateix, l'hermenèutica no forneix d'instruments suficients. La comprensió no pot ser l'única manera de fer cara al coneixement dels objectes simbòlicament disposats; si ho fem, oblidarem que el sentit és, en ell mateix, produït i determinat per una estructura generativa.

Si adoptem, en canvi, una metodologia que centri l'activitat científica en l'esclariment del sentit de les accions socials, reduïm l'abast de la comprensió d'una manera qualitativament important. En fer tal cosa, perdem de vista que les significacions que haurem trobat han estat constituïdes en relació amb situacions objectives que pertanyen a l'activitat econòmica i política. Una limitació important que presenta l'hermenèutica, segons el parer de Habermas, és que mai no explica d'una manera completa en què consisteix la competència que atribueix als individus a l'hora d'anar a l'encontre del sentit dels discursos. Per tal de superar aquesta dificultat, Habermas es dedica a estudiar les bases pregoneres de la comunicabilitat entre els individus. Hi aporta aspectes com els elements que conformen la formació de la personalitat propis de la psicologia social, la competència lingüística dels parlants i la dimensió pragmàtica del llenguatge, propis de la lingüística, elements de crítica social i política, etc.

Tot i que Habermas s'oposa als aspectes enunciats anteriorment de l'hermenèutica de Gadamer, no deixa de reconèixer que ha fet aportacions valuoses a l'esclariment de la naturalesa de les ciències.²⁶ L'hermenèutica contribueix a

25. D'aquí sorgeix la noció de *ciència reconstructiva*, tan important en tot el programa epistemològic de Habermas. Entre els diversos textos que tracten d'aquest tema, vegeu especialment «¿Qué significa pragmática universal? (1976)». HABERMAS, Jürgen. *Teoría de la acción comunicativa: complementos y estudios previos*. Madrid: Cátedra, 1989.

26. Cal rastrejar l'epistemologia que proposa Habermas en gairebé tota la seva abundosa obra escrita. Un treball bàsic important el podem trobar a Habermas, Jürgen. *La lógica de las ciencias sociales*. Madrid: Tecnos, 1988.

dissoldre la comprensió cientifista que les ciències socials fan d'elles mateixes; fa patent l'arrelament que totes les ciències tenen en el llenguatge ordinari i fa manifest l'idealisme encobert de la filosofia d'arrel positivista. Cal tenir en compte que, fins i tot els codis especialitzats que les ciències de la naturalesa utilitzen abundantment, han de tenir, finalment, una traducció lingüística.

Finalment, farem manifest que Habermas ens proposa un programa a l'entorn de l'hermenèutica que ha estat anomenat *metahermenèutica* i que, per la nostra part, el qualificariem de *programa de reconstrucció hermenèutica*. Aquest programa s'haurà de sostenir en una reinterpretació no cientifista de la psicologia de Freud. La psicoanàlisi ofereix un model d'interpretació simbòlica de la conducta dels neuròtics que pot ser utilitzat en altres camps. De la psicoanàlisi, i amb l'ajut dels recursos aportats per Dilthey, Habermas obté una teoria dels jocs de llenguatge que supera algunes de les dificultats que hi ha en l'obra de Wittgenstein. La pragmàtica de l'autor austríac sempre es mou en un nivell d'abstracció que l'allunya de la crítica social que pretén Habermas. El programa també se sostindrà en una sociologia que prendrà la forma d'una teoria de la competència comunicativa, l'objecte de la qual consistirà a retre comptes de l'adquisició de les capacitats necessàries per tal de participar en el joc de papers que han estat constituïts socialment.

Una ciència social reconstructiva i crítica de les disciplines nomològiques ha de tenir una sèrie de característiques les quals enunciaré breument:

- No es tracta ni de veritar ni de falsar les hipòtesis que pretenen explicar els objectes d'estudi. El que cal és la reconstrucció dels sabers i de les competències dels individus en llurs pràctiques socials.

- Les dades no constitueixen variables mesurables del comportament, si no és que es refereixen a les conquestes que els subjectes han fet en el camp de la competència comunicativa. El que cal és desenvolupar les capacitats pràctiques dels individus referides a llurs capacitats comunicatives i a la consciència que tenen dels jocs socials del llenguatge.

- En una ciència social reconstructiva, el llenguatge ordinari no és pas l'objecte de la descripció, sinó el mitjà de representació del saber intuïtiu. La teoria no pretén d'explicar la realitat amb l'ajut d'hipòtesis; té en compte la doble mediació de la relació del subjecte a l'objecte: el llenguatge i la teoria de l'objecte que és subjecte del saber intuïtiu; el llenguatge i la teoria de l'investigador.

- La intuïció dels subjectes competents no pot ser falsa, només ho pot ser la seva transcripció. El criteri de veritat és la capacitat de l'investigador d'aplicar les reconstruccions, la qual cosa vol dir la seva participació com a subjecte competent. Els resultats podrien suportar les verificacions segons les tècniques usuals en les ciències socials d'inspiració empírico-analítica.

Darrerament, Habermas, sense negar cap dels continguts dels seus treballs anteriors, s'ha dedicat a aprofundir-los i a desenvolupar-los en aspectes que només restaven insinuats en les seves versions primitives. Un dels aspectes

que ens interessa a nosaltres, d'una manera especial, és el relacionat amb la comunicació ideal. Qualsevol acte de comprensió de l'activitat humana intencional, implica un procés de comunicació, realitzat en unes condicions determinades. Situat en els extrems, diríem que hi ha la comunicació molt distorsionada, i el model que utilitza Habermas és la del malalt mental amb el seu pacient, en els inicis del procés psicoanalític; i, en l'altre extrem, la situació ideal de comunicació en la qual es compleixen totes les condicions que constitueixen la relació humana lliure.

En una relació humana lliure la comunicació es faria sense constriccions exteriors. Els actors socials argumentarien llurs posicions i la millor prevaldria sobre les altres, com en l'opinió pública. Tots sabem que la discussió racional de la teoria liberal de l'opinió pública no és més que un ideal inabastat fins ara. L'àmbit polític del poder està envaït per un nombre d'interessos particulars excessius que dificulten l'examen lliure de les argumentacions. El consens només es pot realitzar entre grups d'interessos particulars. Les actituds ideològiques enterboleixen la racionalitat necessària per a l'establiment d'acords que abastin tota la societat. Però, en el camp de la ciència la cosa és diferent, si més no com a pretensió. En l'àmbit de les ciències de la naturalesa, tal com hem vist, les teories i els paradigmes utilitzats són compartits per tota la família científica. En el de les ciències històrico-hermenèutiques, en canvi, no s'ha arribat a una situació de consens mínimament compartit.

Per Habermas, la manera com tendeix naturalment a funcionar el llenguatge humà constitueix un model per fer la crítica de les situacions socials que existeixen. El model del llenguatge ideal i de la comunicació no distorsionada ens serveix per descobrir els motius de distorsió que existeixen en les institucions socials. Cal fer avinent que el model lingüístic al qual es refereix Habermas no es tracta d'una pura aspiració inabastable. Tal com descriu les condicions per al desenrotllament de la comunicació sense constriccions, el que fa és descriure la manera natural de funcionar del llenguatge. Però, en la realitat social històrica, el consens, lluny de ser el resultat de l'exercici de la raó i de la llibertat, és, en realitat, la conseqüència de la coerció dels poders o els dominis establerts, un objectiu ètic i racional. És per això que l'activitat lingüística que es realitza sense distorsions ens ofereix les bases objectives per a una crítica de les situacions reals.

La racionalitat ocupa un lloc important en l'obra de Habermas. Es tracta d'una noció que li ve de Max Weber i també dels autors de la primera generació de l'escola de Frankfurt. Per ell, *racionalitat* es refereix especialment a les condicions en què s'aplica la raó. Com hem vist, les argumentacions racionals constitueixen el camí per establir els acords. Ben cert és que no hi ha uns fonaments vàlids per a tothom, especialment en les ciències humanes; tanmateix, els procediments lògics i psicològics que serveixen per arribar a conclusions són comuns a tots els homes amb condicions normals de capacitat racional.

La conquesta de les condicions per a l'exercici de les argumentacions és un ideal encara per conquerir. La humanitat ha passat, evolutivament, per les etapes mítica, religiosa i moderna. Aquesta etapa moderna, centrada exclusivament a Europa (Occident), ha establert les bases per a la possibilitat de l'exercici de la racionalitat alliberadora.

El problema de l'objectivitat

Sense voler entrar de ple en el tema del coneixement i de les seves diferents escoles, voldríem fer algunes reflexions pertinents al nostre objecte d'estudi. Tot començant a precisar les nostres opcions en la confecció d'aquesta recerca, volem desenvolupar la noció d'*objectivitat* que emprarem. Som conscients que l'excurs epistemològic que hem realitzat fa manifest que hi ha diverses nocions d'objectivitat que es corresponen a les distintes posicions epistemològiques.

L'activitat científica té per objectiu l'obtenció del coneixement. El coneixement d'algun objecte, en la mesura que existeix, és igual per a tot ésser de raó. En el coneixement, l'activitat intel·lectual i sensible de l'home s'orienta vers l'objecte a conèixer. L'individu cognoscent, cal que aprengui a emprar les seves potencialitats per tal de captar l'objecte «tal com és». El decantament absolut del subjecte vers l'objecte fa que el coneixement sigui universal. No pot contenir elements o aspectes que depenguin de l'individu que realitza l'acte de la cognició. Si cada subjecte, en voler conèixer, posa elements de la seva realitat personal, traeix la naturalesa de l'objecte, i el resultat no és reeixit. En aquest cas, no hi haurà coneixement, sinó captació subjectiva de l'objecte. Aquesta captació seria particular de cada individu, i la ciència, tal com l'entendem, no existiria. Així, doncs, si el coneixement és universal, l'aprehensió subjectiva és completament relativa i contingent.

Les afirmacions anteriors són fetes des de la racionalitat formal. Però el coneixement, en tota la seva puresa, no sembla que existeixi. Tanmateix, no per això cal abandonar la pràctica d'un coneixement compartit com a fonament de la ciència. Hi ha, això sí, aprehensions, evidències, apreciacions, en les quals coincideixen molts i, fins i tot, la majoria dels homes. Qui pot negar, per exemple, que en la pràctica els cossos cauen per acció de la gravetat? És que algú pot negar raonablement la deriva dels continents? En les qüestions de fet, la força de la realitat s'imposa a les consciències; resulta del tot desitjable que les afirmacions sobre la realitat puguin ser acceptades per tothom.

Les apreciacions purament personals resten aïllades i no poden ser compartides sinó com a creença. És per aquest motiu que resulta necessari que les qüestions que depenen de les apreciacions personals restin al marge de les activitats de les ciències de la naturalesa fins allà on això sigui possible.

En les ciències socials l'objectivitat presenta caires diferents. Ens caldrà precisar de quina manera l'entenem nosaltres.

D'antuï parlem d'*objectivitat* i de *ciència*; per tant, ens apartem dels judicis purament subjectius. No hi ha cap mena de ciència possible dels judicis particulars, ni dels que són fets des de posicions exclusivament personals. Si fem això, ens situem en els àmbits de l'estètica o de les creences, o del solipsisme extravagant.

Tanmateix, l'objecte de les ciències socials són els homes, llurs relacions i accions; per tant, es tracta de subjectivitats més o menys compartides. Si deixem de banda aquelles qüestions que s'imposen als individus i que, per tant, escapen a llur voluntat, les accions socials, els fenòmens històrics són protagonitzats per subjectes que persegueixen determinades finalitats més o menys compartides. En la mesura que considerem que existeix la societat, haurem d'admetre que els individus poden arribar a acords amb vista a consideracions o accions determinades:

— Els individus són diferents, per això són individus, però tenen punts de coincidència entre ells: *a)* aspectes que depenen de l'espècie; *b)* aspectes socials com els diferents codis culturals compartits i interioritzats per tots els individus com, per exemple, el llenguatge.

— El científic també participa en una comunitat i ha format la seva personalitat de la mateixa manera que els personatges històrics que estudia.

Si realitzem alguna recerca científica, la fem com a individus que formem part d'una comunitat en un moment històric determinat. No podem sortir d'aquesta situació. Però, a més, encara que ho poguéssim fer, no seria bo. Tampoc no seria bo que oblidéssim que l'objecte d'estudi té relació amb homes que són o han estat en un context social perseguint llurs finalitats:

— L'objecte d'estudi en la recerca social són individus o institucions humanes constituïdes i mogudes per finalitats i interessos, encara que sigui parcialment.

— El tema que estudiem ens interessa per algun motiu. Fins i tot la ciència més pura es fa perquè se suposa que té algun tipus d'utilitat (cultural, per exemple).

— No podem ni hem de prescindir del que som a l'hora de comprendre un fenomen històric.

— El mateix fenomen històric estudiat té una naturalesa intencional i subjectiva.

Situats en aquest punt, ens cal veure que és precisament aquesta naturalesa convencional que comparteixen els subjectes històrics, i també l'investigador, el que fa possible una nova objectivitat, situada en la contingència. L'objectivitat que pressuposa l'evidència cartesiana té pretensions d'universalitat i per aquest motiu no l'hem pogut aplicar al món contingent de la relació social; l'objectivitat apropiada en el món social és la que proporciona l'opinió fundada, i no el coneixement; la versemblança, i no la veritat:

— El projecte científic és intersubjectiu. Té o se li suposa necessàriament una utilitat social. No pot ser mogut per l'interès individual i no hauria de ser-ho pel de grup.

— La naturalesa social de la ciència és la que li proporciona una dimensió ètica i ideològica. Res que depengui de l'activitat social pot escapar dels seus interessos.

— El projecte científic està fet en un marc de convencions, aspiracions, ideologies i visions del món compartides. Per aquest motiu, les bases i els camins a través dels quals es fan els acords socials són fonamentals a l'hora de realitzar aquest tipus de coneixement.²⁷

A ningú no passarà per alt que amb les afirmacions precedents ens situem en un àmbit molt proper al de la retòrica. Com a la disciplina clàssica, ens interessen les bases argumentatives que condueixen a acords compartits. En lloc de la veritat, treballarem amb el que tothom està disposat a admetre com a cert: o sigui, la versemblança. Dins aquest àmbit epistemològic, l'objectivitat dependria de l'acord de l'opinió pública racional entre la comunitat científica sobre si una qüestió és pertinent o no, i sobre si és admissible una explicació o una altra.

Algunes precisions metodològiques

Després del recorregut que hem fet per alguns dels problemes epistemològics més importants que envolten el mètode que s'ha d'aplicar en la recerca social, cal que intentem de concretar els criteris que aplicarem a la nostra investigació. El programa de recerca que proposem haurà d'incloure tant l'estratègia lògica, el mètode, com també les tècniques d'investigació.

Ens situem en l'esfera epistemològica dels qui critiquen el monisme metodològic propi dels corrents que han estat influïts per les actituds positivistes en totes les seves versions i pel funcionalisme contemporani:

— Constatem la manca de possibilitats de futur de les recerques aplicades fetes a l'estil de la *mass communication research*, i amb el programa epistemològic proposat per Merton de les «teories d'abast intermedi».²⁸ Tampoc no considerem que els camins que han empès els nous paradigmes que s'han obert, una vegada trencat el que havia estat el dominant, ens puguin propor-

27. Potser caldria anomenar-lo «coneixement relatiu o contingent», per tal de distingir-lo de coneixement vertader que té pretensions d'universalitat.

28. Per al tema de les teories sociològiques d'abast intermedi, vegeu MERTON, Robert K. *Teoría y estructura sociales*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica, 1972. SAPERAS, Enric. *La sociología de la comunicación de masas en los Estados Unidos*. Barcelona: Ariel, 1985.

cionar ni el component crític ni tampoc el comprensiu que reclamen la nostra recerca.²⁹

— Considerem encertat el camí iniciat per Popper d'acostar-se a l'objecte d'estudi. Tanmateix, som del parer que encara és insuficient el susdit acostament per tal de satisfer les especificitats dels fenòmens humans.

— També constatem la inadequació i la insuficiència dels mètodes comprensius basats en l'hermenèutica. Tot i que una dimensió fonamental de l'activitat dels homes rau en el fet que persegueixen finalitats, hi ha aspectes de la condició humana que no depenen de la voluntat dels individus o dels grups.

— Creiem, doncs, que les realitats que estudien les ciències naturals, per un cantó, i les ciències socials, per un altre, contenen aspectes que són qualitativament diferents i altres, en canvi, que poden assimilar-se. En conseqüència: *a)* Tots aquells aspectes de la realitat social i de l'activitat humana que poden ser controlats i que, per tant, depenen de la voluntat individual o col·lectiva demanen un tractament comprensiu, i *b)* en canvi, els dominis que s'imposen sobre l'home com a forces objectives sense control són susceptibles d'ésser estudiats amb plantejaments metodològics similars als de les ciències de la naturalesa.

— Creiem que el procés de recerca s'ha de desenvolupar en: *a)* moments descriptius, en els quals poden emprar-se les dimensions quantitatives dels fenòmens i llurs relacions causals, i *b)* moments comprensius, en els quals s'intentaran captar les significacions dels fenòmens estudiats.

— Ens distanciem de les pretensions de judicis objectius en els dominis de les accions voluntàries i en la comprensió dels temes històrics: *a)* no creiem que sigui un camí acceptable que vulguem fer judicis distanciant-nos de l'objecte d'estudi, tal com fariem en el cas d'un fenomen natural; *b)* tractem els objectes científics en tant que són significatius per a nosaltres i no només pel que són en ells mateixos.

— Admetem, seguint la tradició hermenèutica, i també la crítica, que els temes de naturalesa històrica demanen un tractament comprensiu. De tota manera, no pretenem aplicar l'art de l'hermenèutica tradicional, ni tampoc de l'hermenèutica filosòfica de Gadamer; més aviat ens situaríem propers a les actituds crítiques i reconstructives de Habermas.

— Som del parer que el tipus d'objectivitat científica que defensem no només permet, sinó que demana: *a)* situar el treball científic concret dins d'una concepció global de l'home i de la societat (fins a on això sigui possible actualment); *b)* situar la recerca dins un programa ètic i ideològic pertinent, i

29. Ens referim als estudis sobre tematització, sobre la construcció social de la realitat i sobre els efectes cognitius. Actualment, als Estats Units dominen no un sinó tot un seguit de corrents de recerca. Vegeu WOLF, Mauro. *La investigación de la comunicación de masas. Crítica y perspectivas*. Barcelona: Paidós, 1987; SAPERAS, Enric. *Los efectos cognitivos de la comunicación de masas*. Barcelona: Ariel, 1987; SCHRAMM, Wilbur [comp.]. *La ciencia de la comunicación humana*. Mèxic: Grijalbo, 1982.

c) naturalment, sense caure en el pur subjectivisme, ni en l'àmbit de la ideologia pura.

— Considerem que és encertat el plantejament que fa Habermas d'agafar el model comunicatiu per tal de comprendre els aspectes significatius i històrics de l'activitat humana. L'estudi de les bases socials que regeixen l'establiment dels acords semblen del tot fonamentals. De la mateixa manera, l'ideal de l'opinió pública liberal constitueix un model per a l'establiment dels criteris científics de veritat.

— D'acord amb tot això, creiem convenient, en la nostra recerca, determinar, tant en la situació històrica estudiada com en l'hora present, en quines condicions hom establia les argumentacions i quins poders i institucions forçaven el diàleg.

Consideracions finals sobre l'objecte d'estudi i les tècniques d'anàlisi

Després del recorregut sobre l'epistemologia de la ciència contemporània, després també de l'intent de generar algunes precisions metodològiques, extretes dels elements teòrics que s'han aportat, caldria ara anar més enllà i fer concrecions pel que fa al nostre objecte d'estudi, i també a les tècniques que s'hi utilitzaran.

a) L'objecte d'estudi. La noció d'ambient: els sistemes educatiu i comunicatiu

El nostre objecte d'estudi són els intel·lectuals i la seva evolució en els darrers anys. Partim, doncs, d'afirmar la historicitat del nostre objecte d'estudi i la incidència directa que han tingut les transformacions socials i culturals, econòmiques i organitzatives sobre els actors socials que ens ocupen.

En aquest sentit és necessària una delimitació exacta de les realitats socials i organitzatives que nosaltres considerem com a oportunes. Precisament perquè nosaltres afirmem que «la manca d'un sistema coherent de fons ens sembla, paradoxalment, una mostra de coherència» (p. 4) ens cal saber identificar quines de les parts consolidades del sistema social estan més vinculades amb els intel·lectuals i generen la seva evolució.

En el nostre cas, l'intel·lectual es troba immers en dos sistemes que regulen la seva configuració, la seva autoritat i el grau de prestigi social legitimador de la seva actuació pública: el *sistema educatiu* i el *sistema comunicatiu*.

Efectivament, aquestes dues parts consolidades de la realitat social formen el context bàsic que regula la formació, l'actuació i les finalitats de l'acció pública dels intel·lectuals. Si tenim cura de les característiques d'ambdós sistemes en el conjunt dels països que hem triat com a model·lics, observarem que les seves diverses manifestacions són l'origen del que nosaltres anomenem «models»:

Alemanya, França, els Estats Units i la Gran Bretanya es caracteritzen per sistemes educatius i comunicatius molt diferents: des de l'intel·lectual, com a consciència crítica de la França contemporània format a les escoles creades després de la Revolució Francesa, fins al «Herr Professor» alemany o els intel·lectuals nord-americans, expressió genuïna d'una societat civil ubiqua i poderosa, o la societat catalana, on la burgesia s'expressa a través dels seus artistes plàstics o dels creadors en llengua literària.

Són aquests dos els sistemes bàsics de formació, evolució i diferenciació dels intel·lectuals com a forma de personalitat pública sorgida de la Il·lustració. La seva evolució, el seu període de vigència màxima i la seva ruïna ha anat resseguint els viarany del projecte il·lustrat.

Ben cert és que caldrà tenir en compte altres sistemes socials (o realitats consolidades: amb una lògica interna pròpia i segons certes formes de manifestació autònoma) com ara el polític o el científic, el jurídic i l'econòmic, però en cap d'aquests sistemes l'intel·lectual es forma ni retroba la seva identitat.

Al conjunt de la realitat social formada pel sistema educatiu i el sistema comunicatiu podríem anomenar-lo «l'ambient de l'intel·lectual». Entenem per *ambient* el context genètic (formació), evolutiu (expressió) i voluntarístic (finalitats socials) que caracteritzen un intel·lectual.

Per *sistema comunicatiu* entenem el conjunt dels mitjans de comunicació de massa i els sistemes de difusió de les idees i dels pensaments (món editorial, propaganda política, publicitat, etc.) com a sistemes simbòlics públicament reconeguts i socialment legítims.

Cal no oblidar que l'evolució de l'opinió pública i dels intel·lectuals presenten nombroses coincidències atesa la seva identitat pel que fa al seu ambient.

L'objecte d'estudi, a més de tenir una substancialitat històrica, té una realitat territorial, s'emmarca en uns territoris i en una gent concreta. El nostre àmbit d'estudi és el de Catalunya, més ben dit, el dels Països Catalans. Es tracta d'un espai cultural que té unes característiques particulars i que es mou dins un marc més gran i abastador que el format per la cultura europea en el seu conjunt. Per aquest motiu, partim de la base que hem d'entendre el paper dels intel·lectuals en la construcció i el manteniment de la nostra realitat cultural diferenciada, contextualitzant-lo i tenint com a referència contínua l'espai cultural europeu.

b) Les tècniques d'anàlisi. El tractament de l'objecte d'estudi

Si reconeixem el sistema educatiu i el sistema comunicatiu com a objectes d'estudi pertinents, caldrà diferenciar en quines situacions regulars haurem d'avaluar-los.

Tres tipus de situacions hauran de ser estudiades:

- *Situacions que s'imposen imperativament sobre els subjectes estudiants*

Aquestes situacions poden ser reconegudes descriptivament a través del conjunt de les dades estadístiques, quantitatives i qualitatives de què disposem sobre ambdós sistemes, i també del conjunt de la literatura especialitzada que existeix sobre la seva evolució, des de les revolucions burgeses fins al moment actual.

D'altra banda, les enquestes en profunditat i els informes tècnics sol·licitats ens en podran donar informació addicional.

Les dades històriques formaran part d'aquest primer tipus de situació que s'ha de descriure.

- *Situacions referides a l'activitat pública dels intel·lectuals*

Agrupem el conjunt de les activitats finalistes dels intel·lectuals (voluntat, intencions, activitat pública) i en aquest sentit, les dades resulten dels textos produïts pels intel·lectuals: memòries, textos i conferències, entrevistes, declaracions públiques, etc.

Ara fem referència a la col·lecció de dades subjectives relatives a l'expressió (autoreflexió) individual dels intel·lectuals, amb al·lusió a la seva situació històrica, a la seva voluntat i a la finalitat de la seva acció pública.

- *Situacions comunicatives prèvies*

Qualsevol consideració dels intel·lectuals i de la seva intervenció pública requereix el coneixement de les situacions de comunicació a partir de les quals pot actuar socialment. Per *situació comunicativa* haurem d'entendre l'estructura comunicativa medidora dels intel·lectuals entre ells i amb el seu públic. Naturalment, caldrà emmarcar tot això dins una estructura més general que afecta el conjunt del sistema social. L'evolució del sistema comunicatiu i de les formes modeliques de comunicació que imposen socialment i culturalment ens oferirà nombroses informacions sobre l'actuació dels intel·lectuals.

SEGONA PART

Els intel·lectuals en la història (1)

Introducció

Si volem rastrejar al llarg dels segles l'existència i l'evolució d'uns personatges, els intel·lectuals, i també les tasques que han realitzat en tots els temps, d'antuvi haurem de precisar el terme *intel·lectual*. La nostra història caldrà que comenci en èpoques diferents segons si els entenem com un estament conscient d'ell mateix i de la seva tasca dins la societat, o si, d'una manera vaga, creiem que val la pena que ens fixem en els que han actuat en el camp de les idees, els valors, els coneixements. Si volem ser molt precisos, els intel·lectuals són personatges moderns i la nostra història haurà d'arrencar del món industrial. Només en les societats contemporànies en les quals el coneixement ha esdevingut una eina essencial per al funcionament de l'economia i l'exercici del poder podem trobar amb precisió els personatges, i més encara, els grups que tenen com a professió la conservació, i la transmissió i l'assoliment de nous coneixements. Si encara som més restrictius i considerem que en la noció d'intel·lectual cal que hi hagi una dimensió ètica i crítica, la nostra història s'haurà de reduir a una breu etapa de les societats burgeses desenvolupades. Cal tenir en compte que el mot no fou utilitzat com ho fem actualment, sinó a les acaballes del segle XIX, a França, arran de les polèmiques a l'entorn de l'anomenat «afar Dreyfus». Tanmateix, tot i que en altres èpoques s'utilitzessin altres noms, els personatges eren els mateixos o molt semblants als qui ara anomenem «intel·lectuals».

Partim, doncs, d'un terme, *l'intel·lectual*, imprecís, que ha estat emprat per tal d'anomenar personatges i funcions diferents en el transcurs de la història europea. És que un sacerdot mesopotami, Plató, Abélard, René Descartes, Jean-Paul Sartre i un periodista com Josep Pla tenen alguna cosa en comú? Segons com emprem el terme, direm que tots ells són intel·lectuals o bé reservarem aquesta denominació per als darrers de la llista. Nosaltres, en aquesta part del treball, considerem que sí, que tots els personatges esmentats anteriorment, malgrat les diferències, tenen realment trets comuns que justifiquen que comencem la nostra història arrencant des de l'època antiga.

En totes les societats, des que existeix el que anomenem «civilització», hi ha grups de persones que es dediquen a treballar per tal de proporcionar les bases materials de l'existència. Pagesos, ramaders, artesans, pescadors i treballadors industrials han procurat el menjar, el vestir, l'habitatge, les vies de comunicació, etc. Han treballat sempre amb la matèria que els ha proporcionat el nostre planeta amb les seves mans i amb eines més o menys sofisticades. És evident que els homes, per a subsistir, necessiten satisfer llurs necessitats materials, però no és menys evident que també tenen altres necessitats no materials. L'home, a més de gana i fred, té sentiments, aspiracions, pors, alegries. En el treball destinat a satisfer les necessitats materials, la mà és dirigida pel cervell. Mentre les tècniques productives són elementals formen part de la tradició comuna, però quan esdevenen més i més complicades es fa imprescindible l'especialització. Es creen oficis com els de metge, mestre d'obres, preceptor, etc. Es tracta d'unes activitats que es fonamenten en un coneixement teòric important. Es desenvolupen, a més, tot un conjunt de pensaments i coneixements aplicats al canvi de la realitat o sense cap mena de relació directa amb la transformació de la societat. Resten definides activitats expressives en allò que coneixem com a part, religió o màgia. I, finalment, activitats mixtes en les quals es confonen els coneixements amb la superstició, la informació i l'expressió.

Una vegada es distingeixen les activitats teòriques i simbòliques de les directament productives, tenim uns personatges i també grups que s'hi dediquen d'una manera professional; altres, en canvi, ho fan com a afecció. Depèn, en bona part, de si una activitat està definida com a ofici o no. Ben segur que hi havia grans diferències entre personatges que hem esmentat anteriorment. Poc a veure hi ha, en llurs condicions sociològiques, entre un sacerdot de la Mesopotàmia, un membre d'una gran família atenenca com Plató, un mestre medieval com Abelard, un filòsof modern com Descartes, un intel·lectual compromès com Jean-Paul Sartre i un escriptor i periodista com Josep Pla. Tanmateix, els nostres personatges mostren moltes similituds en el fet que tots treballen amb idees de les que avui anomenem «filosòfiques», «científiques» o «religioses». A més, molt a veure pel fet que hi ha una tradició intel·lectual que transcorre sense discontinuïtats importants des de fa segles. Moltes de les coses que ha dit, molts dels temes que ha tractat Sartre, el més pròxim a nosaltres en el temps de la llista anterior, ja havien estat dites i en etapes anteriors. És més, en aquest sentit podem dir que els filòsofs grecs encetaren tots els grans temes que el pensament occidental ha anat tractant durant segles i que encara ara, en bona mesura, tenim plantejats.

De les similituds i dissimilituds que hi pugui haver entre els personatges anteriors potser, per als objectius que pretenem assolir en l'obra present, les que ens interessarien més serien les que hi pugui haver entre un escriptor i periodista modern com Josep Pla i els intel·lectuals anteriors. Ens interessa la continuïtat o el tall que hi pugui haver entre la cultura produïda i vehiculada pels mitjans de comunicació actuals, majoritàriament àudio-visuals, i les cultures

anterior basades des de fa segles en l'escriptura. Ens interessa, en definitiva, com es crea i s'administra el coneixement en el nostre temps i també de quina manera s'estableixen els acords sobre les actuacions de caire col·lectiu.

Ben cert, doncs, que els personatges que ara anomenem «intel·lectuals» existien des d'èpoques molt i molt reculades; tanmateix, serà en les societats modernes, configurades pel sistema capitalista, per la democràcia liberal i per les formes de vida burgeses, que prendran forma les activitats intel·lectuals tal com les entenem actualment.

La conseqüència directa que sembla que hem d'extraure de les afirmacions anteriors és que, si bé amb tota probabilitat, la història dels intel·lectuals que centra el nostre interès comença amb la societat industrial, no podem fer abstracció de les etapes anteriors si volem comprendre en les seves dimensions essencials els personatges i les accions que pretenem estudiar. Ens cal tenir present que, sense comptar amb Sòcrates i Plató, difícilment podem comprendre la crítica sartriana al seu temps, el seu compromís existencial amb la realitat que li tocà de viure. La nostra història pròpiament dita comença amb les societats industrialitzades modernes, car és en aquesta època que situem el model d'intel·lectual que hem definit al principi. Però aquest intel·lectual té unes característiques socials i culturals que arrenquen de l'Edat Mitjana i que tenen un precedent i unes arrels en el món antic. I això és el que farem: anar a buscar els orígens de la figura de l'intel·lectual lluny, fins a les cultures mesopotàmiques, per definir-lo totalment quan la civilització burgesa està en la seva etapa més madura.

Els intel·lectuals en les societats antigues

En els pobles primitius no hi havia funcions intel·lectuals diferenciades. El que nosaltres entenem per coneixements teòrics no existia si no era mesclat en els oficis i les diverses activitats socials. De fet, el coneixement empíric de les activitats pràctiques, els mites i les creences religioses, i també les supersticions de tot tipus conformen el gruix essencial de la cultura primitiva. En no existir elements culturals especialitzats, tampoc no hi ha cap sector social que s'hi dediqui. Els aspectes simbòlics no tenien cap aplicació directa en el sistema productiu. Només hi ha algun personatge, com el bruixot, que podia restar al marge de l'activitat econòmica, tots els altres es dedicaven als oficis reconeguts. L'existència de bruixots o de sacerdots és probable que es pugui considerar com el començ d'un camí que condueix vers la futura especialització en sectors productius i improductius.

Els imperis mesopotami i egipci marquen l'inici de la civilització en la nostra àrea geogràfica. Fites cabdals per a la història intel·lectual, com l'invent de l'escriptura o els inicis de l'astronomia, se situen en aquest lloc i en una època que gira a l'entorn del tercer mil·lenni abans de Crist. També podem

situar en aquesta època l'inici de la civilització basada en les ciutats. Babilònia, Alexandria, Susa, Ur o altres foren centres polítics, econòmics i també culturals.

A partir d'uns precedents que es remunten als símbols dibuixats pels homes prehistòrics, podem situar l'origen de l'escriptura a Sumèria cap al 3100 aC.³⁰ La possibilitat de la comunicació escrita és fonamental per al desenvolupament d'individus i de grups socials dedicats a les tasques culturals. La conservació de la informació a través de l'escriptura en els diversos suports, pedres, ceràmica, pergami, paper, paper i, finalment, bandes magnètiques, permet superar els límits de la memòria i de la transmissió oral de la cultura. L'escriptura possibilita alhora la fixació dels continguts culturals tradicionals i el desenvolupament dels nous. D'altra banda, l'invent de l'escriptura va lligat molt estretament a la professió de pedagog, una de les activitats més característiques dels intel·lectuals de tots els temps.

El nivell econòmic i social que existia en les civilitzacions del Pròxim Orient i d'Egipte feren possible l'existència de grups socials destinats a tasques no directament productives. En aquest sentit, les castes sacerdotals tingueren un paper fonamental en el desenvolupament de les primeres formes de cultura avançada. Les castes sacerdotals, allà on tingueren una gran influència i poder, com a Egipte, constituïren un grup social que no treballava i es dedicava sempre a activitats simbòliques. Crearen, doncs, un món a part i superior, el qual fou causa i conseqüència alhora de llur posició social. El fet de controlar l'univers simbòlic de la societat, i també les seves relacions amb les divinitats els situà en un pla diferent de la resta de mortals.

Les cultures científiques dels antics imperis mesopotàmics i egipcis, a més d'inventar l'escriptura, desenvoluparen fortament els coneixements matemàtics i astronòmics. Les matemàtiques arribaren a una gran perfecció en el camp del càlcul. Les grans obres que, com les piràmides, portaren a terme aquestes civilitzacions demanaven instruments cognitius molt precisos i també tècniques constructives molt elaborades. Aquestes edificacions assolien proporcions gegantines i consistien en figures geomètriques de proporcions calculades i exactes; a més, estaven orientades segons paràmetres precisos de tipus astronòmic. Val a dir que els coneixements que hi havia en aquella època, pel que podem saber actualment, no eren pròpiament de naturalesa científica, si més no tal com nosaltres entenem la ciència. Es tractava d'un conjunt de sabers molt valuosos, obtinguts per l'observació directa i minuciosa de la naturalesa, acompanyats de mites i de supersticions. En el camp de les matemàtiques, podem dir, per exemple, que, pel que sabem, dominaven molt bé tot el que fa referència al càlcul, però en canvi no disposaren res que s'assemblés a una matemàtica basada en axiomes i en deduccions lògiques. Mai no s'ha trobat res que es pugui assemblar a una demostració, abans dels matemàtics grecs.

30. Vegeu GELB, I. J. *Historia de la escritura*. Madrid: Alianza Editorial, 1976.

Comptat i debatut, podem dir que les civilitzacions anteriors a la cultura grega clàssica constituïen mons molt allunyats respecte a l'actual. No hi podem trobar res gaire semblant als nostres universitaris, escriptors o periodistes. Ni tan sols els antics sacerdots tenen moltes coses en comú amb els membres de les esglésies cristianes actuals, si no és el lligam que pugui representar la creença en la dimensió transcendent dels homes i de les coses. El que sí que trobem és l'existència, segurament per primera vegada en la història, de sectors socials relativament extensos dedicats a tasques religioses, tècniques i culturals, o sigui a tasques improductives. Es tracta de metges, mestres d'obres i altres professionals, a més de sacerdots. Aquesta mena de treball intel·lectual representa un precedent important per a la cultura grega i un de llunyà per a la medieval europea. La història dels intel·lectuals comença, en sentit estricte, en l'Edat Mitjana, però té uns precedents que cal rastrejar ja en l'antiguitat.

El món grec clàssic és molt més pròxim al nostre que no ho eren els de les societats mesopotàmiques i egípcies; en alguns aspectes de la cultura, de l'activitat política, de l'art, els grecs situaren les bases que han perdurat posteriorment. Són molt conegudes les seves aportacions a la cultura occidental, la qual cosa ens estalvia la feina d'exposar-les. Només en destacarem alguns aspectes que són especialment significatius per a la nostra història.

L'alta cultura grega, a diferència de les anteriors, era una cultura laica. Aquesta afirmació no vol dir que l'aspecte religiós no hi tingués importància, sinó que la filosofia, la literatura, l'art i la ciència estigué a les mans d'una classe social ciutadana rica i culta. A les ciutats de la Grècia antiga no hi hagué una classe sacerdotal poderosa. L'alta cultura estigué a mans de ciutadans provinents, en la seva majoria, de les capes altes de la població, o de ciutadans en general. Una avinentesa semblant pot justificar la llibertat i l'esperit crític que els grecs demostraren respecte als coneixements científics i filosòfics. En no haver-hi un estament religiós poderós, ningú no tenia interessos per defensar en els àmbits dels coneixements i de les creences. Aquest fet és molt important i marca una de les característiques de la cultura grega que la diferencia de totes les altres i que la situa com a precedent directe de la nostra. Tot i que no es pot parlar de separació dels aspectes religiosos i polítics de la societat tal com passa en el món modern, en la pràctica les coses marxaven com si una tal divisió existís en el pla de la realitat.

Parlar de cultura és parlar de l'home, de la seva riquesa interior i de les seves obres. Els sacerdots i els religiosos de totes les èpoques han tingut la tendència a subordinar la cultura a la religiositat. Primer, i per sobre de tot, hi ha els déus; l'home, amb la seva cultura, hi resta subordinat. La saviesa, els coneixements filosòfics o científics ens acosten o ens allunyen, segons les èpoques, de les divinitats, però sempre són concebuts d'una manera instrumental pels religiosos occidentals. En canvi, els filòsofs, els científics, els artistes han tingut la tendència, si més no en moltes etapes històriques, a situar la cultura com el bé superior, fins i tot, per sobre de la religiositat i dels mateixos déus.

Els sacerdots de totes les èpoques han estat més interessats en el progrés ètico-espiritual i en la conservació d'un llegat tradicional que no pas en l'obertura de nous camins en la cultura humana.³¹ Els déus s'han manifestat, generalment en uns temps pretèrits, i cal renovar, a cada generació, el seu missatge.

La cultura de les civilitzacions egípcies i mesopotàmiques estigué condicionada per una classe sacerdotal que custodiava un saber antic contingut en llibres i documents sagrats. Els grecs no tenien res de tot això. La *Illiada* ens descriu uns déus desdibuixats els quals no són sinó metàfores ideològiques plenament humanes.³² La religiositat no estava mitjançada per uns ministres que poguessin monopolitzar els missatges divins. Les paraules i les accions dels déus eren a l'abast de tothom. D'aquesta manera, podem dir que la societat era lliure.

La nostra mentalitat científica basada en el càlcul i en la demostració, segons uns camins perfectament delimitats per una lògica formal ben construïda, és obra dels grecs antics. La filosofia, en forma de lògica i de metafísica, ajudà a desenrotllar l'exercici de la racionalitat fins a límits d'una gran perfecció. Els mecanismes de la demostració científica moderna estaven perfectament elaborats en la filosofia grega. Quan a l'època moderna, Galileu, Newton, Kepler i altres crearen la ciència experimental, no feren més, encara que tampoc menys, que aplicar la racionalitat i la capacitat especulativa, ja perfectament elaborades des de l'antiguitat, als problemes reals determinats per la constatació empírica.

A Grècia no hi havia una classe intel·lectual pròpiament dita, tret del fenomen molt particular dels sofistes. Les grans figures de la filosofia, de la literatura o de l'art grecs eren membres de les oligarquies ciutadanes. La força de treball que proporcionaven els esclaus constituïa la base material sobre la qual els ciutadans grecs podien dedicar-se a les arts marcial o a la filosofia. Podríem dir que la cultura filosòfica, científica o literària no tenien una aplicació immediata en els ordres pràctics de la vida, tot i que sí que la feien possible en el fons.³³ Hi havia, això sí, oficis que demanaven una preparació intel·lectual

31. No volem menystenir les aportacions que els religiosos han fet a la cultura. En la història europea, l'aportació dels ordes religiosos ha estat substancial no només en la transmissió de la cultura clàssica, sinó també en el seu desenvolupament al final de l'Edat Mitjana.

32. Per a aquests temes, vegeu FARRINGTON, Benjamin. *Ciencia y filosofía en la antigüedad*. Barcelona: Ariel, 1971, p. 29 i s.

33. No sembla que es pugui afirmar d'una manera radical la separació entre els coneixements teòrics que tenien els antics i llurs aplicacions. Tot al contrari, més aviat caldrà afirmar que tot coneixement té el seu origen o la seva destinació a resoldre els problemes de la vida humana. Allò que volem fer és marcar les distàncies entre la utilitat que donem actualment a la ciència i la tecnologia i la que tenia en el món antic. L'economia esclavista no estimulava el perfeccionament de les tècniques productives tal com sí que ho fa l'economia actual.

D'altra banda, resulta una paradoxa afirmar que l'exercici de la metafísica o de la lògica, tal com ho feien els filòsofs grecs, constituïssin un exemple d'activitat desinteressada i gratuïta; una gran paradoxa si tenim en compte les conseqüències gegantines que a través de la història han tingut la ciència i la filosofia gregues. Sembla evident que sense Plató, Aristòtil, Arquimedes o Euclides difícilment haguessin existit Newton o Einstein.

i que incidien directament en la realitat quotidiana, però els membres que els practicaven no formaven un estrat intel·lectual en el sentit actual que té l'expressió.

Els sofistes, en canvi, sí que formaren un petit grup d'individus que tenien un sentit de la cultura i una activitat social que apuntaven cap al món modern. Els sofistes són els personatges típics del moment que havia assolit la civilització grega amb la participació de la massa dels ciutadans en les institucions polítiques. Al voltant del segle V aC, les formes antigues de transmissió del coneixement havien estat superades i calia un ensenyament fonamentat sobre bases noves. D'aquesta manera, neix un moviment educador, en el qual els sofistes tindran un paper molt important, que marcarà pregonament la noció de cultura que prevaldrà a partir d'aleshores.

Els sofistes foren els creadors de l'educació espiritual i de l'art que hi condueix.³⁴ Les disciplines que constituïren el *trivium* medieval foren introduïdes en l'educació que els sofistes proporcionaven als joves de les grans famílies.³⁵ A més, aquests primers mestres que foren els sofistes crearen l'art de fer discursos eficaços davant dels tribunals i dels diferents espais de la societat.

En la història intel·lectual, una fita essencial fou el pas de la cultura de transmissió oral a la basada en els llibres. Aquest canvi cultural tan important s'inicià en l'època grega clàssica. Tot i que existien i s'utilitzaven els llibres i l'escriptura, la cultura i el seu ensenyament eren fets bàsicament d'una manera oral. És significatiu que Sòcrates no escrigués cap llibre i que en canvi Plató, Aristòtil i els altres autors posteriors sí que ho fessin. La cultura escrita es consolidà, i segons és conegut, ja en l'època hellenística hi havia biblioteques importants (la principal fou la d'Alexandria), i a Roma constituïen una institució corrent.

La societat medieval. El naixement dels intel·lectuals

Tal com hem vist, en les societats de l'antiguitat hi havia personatges que conreaven el que ara entenem per ciències i arts; també hi havia individus que exercien oficis que demanaven una preparació teòrica. Tanmateix, hem constatat que la relació d'aquests personatges amb els qui en la nostra època configuren les capes intel·lectuals de la societat resulta molt allunyada. Les societats antigues i les actuals estan separades per nombroses diferències i les comparacions que s'hi poden fer manquen de precisió.

34. JAEGER, Werner. *Paideia*. 2a ed. Mèxic: Fondo de Cultura Económica, 1962, p. 269.

35. JAEGER, Werner. *Ibid.*, p. 289. Jaeger afegeix: «Els sofistes no juntaren encara les tres arts formals amb l'aritmètica, la geometria, la música i l'astronomia [...]. I la inclusió pels grecs de les denominades *mathemata*, a les quals pertanyien, des dels pitagòrics, l'harmonia i l'astronomia [...], fou realment obra dels sofistes».

Encara que a primera vista sembli que no hagi de ser, les societats medievals estan més pròximes a nosaltres, i no només en el temps. Moltes coses que existeixen ara tenen el seu origen en els segles medievals, per exemple, les universitats o els personatges que ens ocupen: els intel·lectuals. Efectivament l'Edat Mitjana ve a ser el final d'una època i la represa d'una altra que apuntarà cap al món modern.

La societat medieval, abans del segle XII, era eminentment rural. No hi havia ciutats importants, el comerç havia decaïgut, i una nova estructura social s'havia format des de la descomposició del món antic. Els caps militars originals s'havien establert en les localitats conquerides i havien tramès el seu domini als seus hereus respectius. De la mateixa manera, els funcionaris imperials es convertiren en autoritats locals hereditàries. El poder restà fragmentat. L'autoritat imperial era una font de legitimitat vaga més que no pas cap altra cosa. Tota aquesta xarxa d'administradors locals es consoliden i progressivament formen un estament dominant. En fer fallida l'autoritat superior imperial, estableixen entre ells una relació de cooperació, de rivalitat o de subordinació. El rei representava el cap formal de l'estructura de domini. Tanmateix, el seu poder real era reduït, car no posseïa instruments per tal de fer-lo efectiu. A l'hora de la veritat no era gran cosa més que un senyor.

Davant l'estructura política complicada i laxa característica de la societat medieval, l'Església conserva en bona mesura la seva organització tradicional, el seu poder centralitzat i un sentiment clar de formar una estructura organitzativa per sobre dels diferents poders terrenals. L'Església constituïa la instància superior aglutinadora d'una societat civil i militar excessivament atomitzada. Però a més, l'Església tenia una organització territorial que li permetia de fondre's en l'entramat de les diferents societats europees a mesura que s'anaven diferenciant.

Tota aquesta configuració política i social estava sostinguda per una economia de subsistència basada en el treball de la terra de part d'un estament camperol, el qual representava, en termes numèrics, la majoria absoluta de la població. Els camperols treballaven la terra i feien funcionar la indústria artesana. La font de riquesa i de poder fonamental radicava en la terra; aquell qui controlava la terra tenia el poder econòmic. No cal dir que l'estament camperol es dedicava als treballs agrícoles, però que no en treia els beneficis sinó en una minsa proporció.

Una societat com la que hi havia a l'alta Edat Mitjana no tenia gaires necessitats que pogués satisfer una cultura científica, literària i artística desenvolupada. Com a molt, s'hi produïa una èpica cavalleresca i s'hi recordava allò que era accessible de la ciència de l'antiguitat. La cultura popular era de tradició oral, no demanava el suport escrit ni, evidentment, cap mena d'especialista. D'altra banda, les tècniques agrícoles i industrials de l'època no permetien mantenir més gent improductiva que la que ja hi havia. El fet és que no es necessitaven mestres, ni escriptors, ni músics. I no és que la

cultura popular no tingués música, ficció, romanços, etc. El que passava és que no hi havia especialistes, la tradició cultural popular estava repartida entre tots els individus que formaven l'estament. A tot estirar, hi havia alguns artistes ambulants com a excepció, que escapaven a les subjeccions del treball enfeudat.

L'estament intel·lectual, o el que més s'hi assemblava, era el que formaven els clergues. El clergat, tant el regular com el secular, constituïa un grup improductiu dedicat a les tasques religioses i culturals. Els clergues eren les úniques persones cultes, sabien llegir i escriure i coneixien el llatí, la llengua màgica i culta alhora. Tot el que havia restat de la literatura, de la filosofia i de la ciència antigues era servat en les biblioteques dels monestirs.

Podem dir, doncs, que la societat feudal no necessitava ni permetia cap altra activitat intel·lectual que la que realitzava l'Església. No hi havia una societat laica amb interessos i possibilitats. La mateixa noblesa, tot i que constituïa l'estament dirigent, era inculta i vivia centrada en les pràctiques militars i en activitats com la cacera o la falconeria. El fet que ni Carlemany ni Otó I sabessin llegir mostra molt clarament el panorama que hi hagué en els primers segles medievals. La desaparició pràcticament completa de les capes mitjanes que havien existit a l'antiguitat féu que entre la noblesa i els camperols no hi hagués cap grup social intermedi. És així, doncs, que si la noblesa estava centrada en les arts marcial, els camperols tenien la seva pròpia cultura i no hi havia capes mitjanes, l'alta cultura tradicional no podia tenir cap altre suport que el de l'Església.

L'existència d'un estament sacerdotal poderós i el fet que l'alta cultura estigués plenament a les seves mans marca una gran diferència amb tot el que hem pogut observar a l'antiguitat. L'Europa medieval estava dominada pel cristianisme i la cultura religiosa impregnà totes les esferes de la vida social i de la realitat personal íntima. Cal tenir en compte que el cristianisme, tot i que experimentà una gran transformació i adaptació, constituïa una religió d'origen oriental. Entre grecs i romans no havia existit res que pogués assemblar-se al déu dels cristians, ni sobretot, a l'estament sacerdotal.

La paraula divina, l'única que conté la veritat absoluta, està continguda en la Sagrada Escriptura. Tenir accés als continguts de la Bíblia era considerat essencial en aquella època; per aquest motiu el clergat sabia llegir i escriure i coneixia la llengua llatina. D'aquesta manera, esdevenien els missatgers indispensables entre el poble, la societat en general, i la paraula divina. Ningú més no havia de llegir els llibres sagrats, tampoc no calia. La Bíblia, el llibre per excel·lència, només podia ser divulgat pels sacerdots. Podem veure, doncs, que els llibres, a l'alta Edat Mitjana, tenien una funció molt diferent de la que tenen en la nostra època. Només servien a l'estament sacerdotal per tal de realitzar el seu paper i consolidar la posició que tenia en la societat; ara tenen la funció principal de divulgar les idees i les informacions que hi són conservades: la cultura és per a tothom.

A més de la Sagrada Escriptura i altres obres religioses com les vides de sants, les biblioteques monacals contenien obres de l'antiguitat greco-llatina. Se'n feien còpies, però no es llegien amb deteniment la majoria de vegades. Els monjos de l'alta Edat Mitjana són sobretot uns reproductors i transmissors de cultura. Si copien textos ho fan per complir les seves obligacions monacals i no perquè tinguin cap mena de vocació cultural. Naturalment, en tot això hi ha excepcions de persones i de països. Mentre que en la més bella part del continent europeu les coses funcionen en l'aspecte cultural tal com les hem descrit, a les illes Britàniques sembla que el panorama no era el mateix. Especialment a Irlanda sembla que la continuïtat amb la cultura clàssica mai no es perdé. També a Anglaterra, per influències irlandeses i italianes (els anglosaxons foren evangelitzats per monjos italians i també grecs en el segle VII) hi hagué un to cultural relativament alt amb personatges fonamentals com Alcuí de York. És des de les illes Britàniques que les influències culturals passaren a la Gàl·lia.

L'alta cultura greco-llatina tendeix a conservar-se en millors o pitjors condicions segons el lloc i l'època; tanmateix, el que ens interessa remarcar a nosaltres és que la poca o la molta activitat cultural que hi hagué estigué a mans dels eclesiàstics.

Fins al segle XI, els monjos servaren la cultura; en una petita mesura la reproduïren, però no tenien la pretensió de desenvolupar-la. A partir d'aquest moment el panorama canvia i ho fa en la mesura que s'ha transformat la societat medieval en el seu conjunt. Les ciutats adquireixen progressivament més importància. El comerç és també cada vegada més important i una nova economia anirà desenvolupant-se. El poder dels nobles minva a favor del reial. A redós d'aquests canvis, una burgesia ciutadana apareix a les ciutats del continent. A Itàlia principalment, però també a França, Anglaterra i als Països Catalans: és a dir, en moltes terres europees.

És així que neix una nova societat laica, fora del poder dels nobles i de l'Església, que tindrà unes noves necessitats culturals. Als pagesos i als artesans de l'alta Edat Mitjana no els calia saber de lletra per tal de desenvolupar la seva labor. En canvi, els habitants de les viles i ciutats, especialment els mercaders, procuraven saber llegir i escriure, i també comptar.

a) Els estudis i les universitats medievals

En un principi, l'ensenyament restà reduït a les escoles monàstiques, en les quals la cultura s'havia refugiat. Els monjos havien conservat el que quedava de la cultura de l'antiguitat i la reproduïen en una certa mesura. Les escoles monàstiques corresponen a la societat feudal: reflectien el domini de l'abat o del senyor.

Amb el ressorgiment de les ciutats en el segle XII, es crearen les escoles capitulars o catedralícies. Aquestes eren més nombroses que no pas les monacals, de fet pràcticament n'hi havia a cada ciutat important. L'extensió dels centres docents era un senyal de l'evolució de la societat medieval i responia a unes necessitats creixents d'ensenyament. Una xarxa de ciutats s'anava creant per tot Europa, de la Mediterrània fins a les illes Britàniques. La nova vida ciutadana anirà creant una demanda creixent de cultura i deixarà enrera progressivament el món exclusivament rural emmarcat pels monestirs.

Al segle XIII, moltes escoles urbanes es converteixen en universitats. La primera fou la de París, els estatuts de la qual foren aprovats el 1215. Després se'n crearen arreu del Continent. La Universitat, junt amb l'Imperi i el Papat formaren les institucions cabdals d'Europa.

Universitas es referia a una corporació de qualsevol mena i no significà lloc d'ensenyament superior fins ben avançada l'Edat Mitjana. La més famosa, sens dubte, fou la de París, i estava especialitzada en l'ensenyament de la teologia i la filosofia. Hi ensenyaren grans personatges com sant Tomàs d'Aquino, sant Albert Magne o sant Bonaventura. La de Bolonya, on s'estudiava dret, sorgí d'una escola laica que no tenia cap relació amb la catedral. L'estudi de Salern mai no fou universitat, i s'hi cursava medicina. Oxford, que començà com una escola, es convertí en universitat segons el model de París. Un tancament de les classes d'aquesta Universitat originà la fundació de la Universitat de Cambridge.

Els ensenyaments estaven molt organitzats. A les escoles de les catedrals s'ensenyava les set arts liberals, segons un cicle establert a l'època carolíngia (el *trivium*, format per gramàtica, retòrica i lògica; el *quadrivium*, format per aritmètica, geometria, música i astronomia). Els estudis duraven set anys o catorze semestres. El primer semestre anava des de l'octubre fins a la Quaresma i el segon, de la Quaresma a l'octubre. El primer semestre s'impartien lliçons ordinàries a càrrec d'un professor; el segon, lectures impartides per un batxiller sota la direcció del seu mestre. Les lectures consistien en la presentació de textos amb explicacions breus. Quan s'arribava al novè semestre, o sigui per Nadal del cinquè any, l'alumne feia un examen que li donava l'entrada a l'aprenentatge del mestratge. A partir del desè semestre, l'alumne exposava tesis i en treia conclusions. El mestre decidia la seva admissió al títol de batxiller. Durant els dos anys següents, l'estudiant, ja esdevingut batxiller, explicava els textos que li havien estat proposats davant dels alumnes dels primers semestres, era la «docència necessària»; acabat el període, havia de superar una prova final la qual consistia en l'exposició d'una tesi filosòfica i les respostes a les qüestions que els mestres li formulaven. En el curs dels seus vint-i-un anys era admès al mestratge i rebia el permís d'obrir escola, *licentia docendi*. El mestratge en arts esdevingué, des de 1215, una etapa en els estudis teològics. Si l'alumne volia llicenciar-se en dret civil, teologia o doctorar-se en teologia, havia de restar a la universitat un període més llarg de durada indeterminada. Els estudis fins al doctorat, doncs, podien durar fins a quinze o setze anys. Era corrent que els

alumnes estudiessin les arts liberals en alguna escola catedralícia i que després anessin a doctorar-se a alguna universitat de prestigi.³⁶

La clientela de les universitats i els estudis medievals era variada. De fet, qualsevol home lliure hi podia assitir, si tenia recursos per pagar els seus mestres. La majoria dels estudiants provenien de l'Església i molts eren d'origen humil i, per tant, sense possibilitats econòmiques. A mesura que el temps transcorregué, augmentà d'una manera progressiva l'assistència a les universitats de nobles i especialment de burgesos. Podem dir, doncs, que en les primeres etapes les universitats eren institucions democràtiques i que s'anaren tancant progressivament cap als sectors més rics de la societat en decaure el control de l'Església sobre l'ensenyament i amb la mercantilització creixent de les tasques intel·lectuals.

Les universitats medievals experimenten un canvi molt important en els segles que van des de la seva fundació, en el segle XII, fins al final del segle XV. En un principi, les universitats representen un salt qualitatiu respecte als estudis anteriors. La cultura monàstica cercava la veritat, primerament, a través de la pregària i del diàleg interior, i després, amb la lectura dels pocs llibres de què es disposava, dipositaris del coneixement antic. Els intercanvis intel·lectuals i les discussions eren escasses o inexistents. L'intel·lectual monàstic practica la reflexió per a una millor comprensió de la Sagrada Escriptura. Les finalitats mística i ascètica són fonamentals. Les universitats representen, per la seva sola existència, una altra etapa. L'ensenyança es fa davant d'un auditori nombrós i s'inicia un debat intel·lectual. Al principi, la universitat està dominada per la societat eclesiàstica. La cultura no té cap altra aplicació que el coneixement teològic. Els seus components mai no són interpretats fora del context religiós. Aquestes coses canvien amb el transcurs dels darrers segles de l'Edat Mitjana. El poder de la societat laica domina progressivament i, d'una manera paral·lela, canvia l'orientació de la cultura vers les coses d'aquest món; hom abandona gradualment la dimensió transcendent dels treballs intel·lectuals. La racionalitat té una justificació per ella mateixa sense necessitat de ser aplicada al millor coneixement de la Ciutat de Déu. Si, a l'alta Edat Mitjana *eclesiàstic* vol dir «lletrat», i *laic*, tot el contrari, en els darrers segles medievals la cultura s'estén a diversos estaments de la societat. D'aquesta manera s'obre un camí que culminarà amb l'humanisme renaixentista.

36. Per a aquests temes, vegeu CARRERAS Y ARTAU, Tomás; CARRERAS Y ARTAU, Joaquín. *Historia de la filosofía española. Filosofía cristiana de los siglos XIII al XV*, p. 61-62; i BOURGEROL, J. G. *St. Bonaventure et la sagesse chrétienne*. París: Éditions du Seuil, 1963, p. 22-23.

b) *L'ofici intel·lectual*

A la baixa Edat Mitjana, quan ja les ciutats juguen un paper important, molts dels qui tenien estudis de llatí es decantaren cap a les professions intel·lectuals que la nova societat demanava. Calien metges, juristes, escrivans, notaris, etc. El llatí esdevenia la llengua de cultura una vegada s'havien consolidat les llengües vulgars en els diferents afers de la vida quotidiana. Ningú que no sabés llatí no podia tenir cap mena de paper en el món de la cultura. Aquest paper del llatí com a llengua de cultura es prolongarà fins al final del segle XIX.³⁷

L'intel·lectual universitari medieval, precedent de l'actual, neix, d'una manera immediata, de la consolidació i l'extensió de l'ensenyament universitari i, més llunyanament, de l'evolució del conjunt de la societat. Hi trobarem causes internes en l'evolució que experimentà la filosofia i la teologia; causes socials i econòmiques en la consolidació de la ciutat com a nucli fonamental de la societat; causes polítiques en l'enfortiment del poder reial i el consegüent debilitament de l'aristocràcia i, finalment, causes en la transformació de l'Església i de la consciència religiosa general.

L'intel·lectual universitari pot néixer a partir del moment que ja no es limita a llegir els textos de la tradició, sinó que els qüestiona. La comesa del nou intel·lectual ja no és de reproduir la cultura dels antics o dels pares de l'Església. Els mestres i estudiants universitaris volen entendre la realitat amb les armes de la raó. Aquesta actitud dels escolars representa una presa de consciència, la qual no és sinó un capítol de la que es produeix a les ciutats i, en el seu conjunt, apunta cap a un món diferent.

Abelard i Philippe de Harvengt són representatius de la nova cultura urbana i, de fet, inauguren una tradició intel·lectual que anirà progressant sense aturador des del segle XII fins als nostres dies. Una tradició intel·lectual que implica que cada un dels seus membres ha de tenir la consciència de pertànyer-hi. Cal convèncer-se que la tasca intel·lectual és un vertader treball útil a la societat: «Jo no sóc obrer de mans», dirà Rutebeuf,³⁸ manifestant la crisi que s'estava produint en el segle XIII entre l'obligada pobresa dels monjos mendicants i els nous treballadors de l'inteecte que tenen una altra mentalitat i ideals.

Mentre els estudiants sense recursos provenien dels ordes eclesiàstics o del clergat regular no hi havia problemes econòmics. Els d'origen noble o burgès es pagaven els estudis, els eclesiàstics estaven becats per la institució mare. El problema es crea quan comença a existir una cultura urbana i laica. Un gran nombre dels estudiants ja no són clergues ni monjos i, a la ciutat, la vida és cara. Llavors, hi haurà molts estudiants pobres que s'hauran de guanyar la vida

37. Un bon estudi sobre el paper de la llengua llatina en la cultura i sobre la civilització llatina en general el tenim a DUBY, Georges. *Civilización latina*. Barcelona: Laia, 1989.

38. LE GOFF, Jacques. *Tiempo, trabajo y cultura en el Occidente medieval*. Madrid: Taurus Ediciones, 1983, p. 177.

com podran; ensenyant, per exemple. Alguns aniran becats pels consells municipals del seu lloc d'origen, altres estudiaran sota la protecció d'un gran senyor; altres, encara, faran de soldats.

Els mestres cobraran un sou, directament dels estudiants o també de vegades dels poders civils. Cobraven per les classes, pels exàmens i també per les tesis doctorals. En ocasions, se'ls pagava amb espècies o se'ls convidava a àpats, tal com passava en les tesis, segons un costum que encara perdura en el nostre temps.

L'Església, i especialment els ordes mendicants, anaven en contra de la remuneració dels professors. L'antic ensenyament, al servei exclusivament de les necessitats de l'Església, podia funcionar sense que els mestres cobressin, però en la nova economia urbana, tal cosa era impensable. A l'alta Edat Mitjana la cultura està al servei de la religió, però amb l'enfortiment de la societat laica, els coneixements començaran a poder ser instrumentalitzats socialment. Llavors, en el si mateix de l'Església s'instaurà una disputa entre els regulars, partidaris de la professionalització dels universitaris, i els seculars, que volien viure exclusivament d'almoines. Per aquests darrers, partidaris de la pobresa a ultrança, els coneixements intel·lectuals també són una riquesa, per la qual cosa cal evitar-los. No eren intel·lectuals i per aquest motiu no estaven interessats en la consolidació de l'ofici de l'ensenyament i l'escriptura. Tot al contrari passava amb els nous universitaris: volien viure del seu treball i estaven gelosos de la seva dignificació i prestigi. Per a un grup nou, la seva consagració definitiva passa també per l'establiment d'uns rituals i d'una etiqueta. Els cerimonials acadèmics que encara perduren en les velles universitats europees i que, en part, han estat exportats al Nou Món, provenen clarament de la consolidació de les universitats medievals. En aquestes controvèrsies hi ha el combat per conquerir els drets de l'estament universitari dins el si de la societat. L'ofici intel·lectual maldarà per tal d'aconseguir els drets i el prestigi dels oficis medievals i la seva organització prendrà mesura de les organitzacions gremials que florien a les ciutats.

El nou esperit universitari prengué cos, primer a París, on, segons una expressió de Jean de Salisbury, veritablement Déu és present.³⁹ Les discussions que es feien a les càtedres ajudaren a crear la consciència de formar un nou grup social amb interessos particulars. Després aquest esperit s'estengué als altres centres. Una mostra fefaent de la nova situació que es creà a partir del segle XII fou l'existència dels goliards, uns personatges poc coneguts. Estudiants universitaris, mestres ocasionals, vagabunds, són individus portadors d'una nova mentalitat, materialista, sensualista i atea moltes vegades.⁴⁰ Es tracta de personat-

39. BODIN, Louis. *Los intelectuales*. Buenos Aires: Editorial Universitaria de Buenos Aires, 1965, p. 22-23.

40. Per als goliards, vegeu el magnífic estudi de LE GOFF, Jacques. *Les intellectuels au moyen âge*. París: Éditions du Seuil, 1960.

ges que anuncien el canvi de temps, puix que ja han trencat amb les estructures més característiques del món medieval: l'Església i el poder feudal. Podem considerar que els goliards són, en certa manera, els precedents més immediats dels actuals intel·lectuals. Certament, tenien una consciència independent i crítica, cosa completament nova en l'Edat Mitjana; a més, es guanyaven la vida com podien, però normalment, amb els coneixements que havien adquirit en els seus estudis.

Els estudis i l'ofici intel·lectual als Països Catalans

La Catalunya medieval, i tot el conjunt de les terres que componien la Corona d'Aragó, no presentava diferències substancials respecte al que passava en els països centrals d'Europa. Els catalans medievals formen una societat en expansió amb una forta vitalitat en tots els àmbits i també en el cultural. Els grans personatges de la cultura catalana de l'època tenen un to de primera fila, un nivell intel·lectual com mai més no han assolit en la posteritat. Si recordem les figures de Ramon Llull, sant Ramon de Penyafort, Arnau de Vilanova, Ausiàs Marc o Joanot Martorell, veurem clarament la justesa de l'afirmació anterior.

Catalunya es formà a cavall de la serralada pirinenca; els catalans davallaren a banda i banda del Pirineu: cap a les planes del Rosselló i de l'Empordà. D'un cantó, miraven vers Occitània i la Gàl·lia; de l'altre, cap a Ibèria. La Catalunya medieval, igual que la Catalunya d'altres èpoques, tingué un paper de pont, de marca, tal com assenyala Jaume Vicens i Vives,⁴¹ entre les terres extremes de l'est d'Europa i les del centre i el nord.

Foren segurament la situació geogràfica de Catalunya i la seva formació ètnica i cultural els factors essencials que la conduïren a realitzar una funció cultural de mitjancera entre les terres ibèriques, sempre relacionades amb el món nord-africà, i l'Occident europeu. En aquest sentit, és important de constatar el paper que els monestirs pirinencs realitzaren en la conservació i difusió de la cultura clàssica continguda en les obres d'àrabs i jueus.

L'ensenyament i la formació intel·lectual seguien els mateixos camins que a l'Occident europeu. En un principi, l'alta cultura estigué a mans de l'Església, i de mica en mica passà a la societat civil. A l'alta Edat Mitjana, la cultura restà reduïda als grans monestirs. Llurs biblioteques aplegaven els llibres que formaven la riquesa espiritual de l'època. Els monestirs de Cuixà i de Ripoll foren centres d'activitat cultural important. Fou especialment a Ripoll, amb el seu *scriptorium* i la seva biblioteca, on se centra l'activitat intel·lectual més impor-

41. VICENS I VIVES, Jaume. *Notícia de Catalunya*. Barcelona: Ediciones Destino, 1962. Són interessants les reflexions que fa Pierre Vilar sobre l'origen de Catalunya a VILAR, Pierre [dir.]. *Història de Catalunya*. Vol. I: *Introducció*. Barcelona: Edicions 62, 1987.

tant d'aquella època en les nostres terres. Cap a l'any 1000, el cenobi pirinenc tenia uns tres-cents llibres, els quals contenien la major part del coneixement i de la informació que era a l'abast en aquella època. També hi havia una escola monacal, una de les poques on, abans de l'any 1000, s'hi estudiaven les arts del *quadrivium*.

Com a arreu d'Europa, l'ensenyament, en aquella època, era molt reduït. Cap al segle X, a més de les escoles monacals i a un nivell inferior, funcionen escoles en els claustres de les catedrals de Barcelona, Sant Fèlix de Girona, Urgell i Vic. Aquestes escoles auguren el renaixement de les ciutats que es produirà dues centúries després. No cal dir que una situació com aquesta reflecteix la tensió que hi hagué en el si de l'Església entre el clergat regular i el secular. El més important d'aquests centres fou el de Vic, el qual irradià la seva influència més enllà de les terres catalanes. En el segle XII, les escoles s'estenen a totes les catedrals i, al principi del segle XIII, a les esglésies principals de cada diòcesi. Per exemple, a Tarragona hi havia una escola catedralícia, mentre que a Reus, Montblanc i Valls les escoles eren presbiterials.

Tot i que les escoles catedralícies i claustrals eren, en un principi, de categoria inferior en el seu prestigi que les monacals, representen el pas de la cultura des dels monestirs a les ciutats catalanes. La brillant florida dels municipis catalans de la baixa Edat Mitjana es pot trobar en l'extensió de l'ensenyament dels monestirs, situats en el medi rural, a les ciutats. En un principi, a les noves escoles ciutadanes només s'hi ensenya de llegir, escriure, comptar i gramàtica llatina, però ja en el segle XII, a les escoles de les catedrals s'imparteixen els estudis superiors.

La fundació de les universitats marca una fita en el desenvolupament de l'ensenyament superior, assenyalant la maduresa de les ciutats i posa les bases per a la creació de la professió intel·lectual en el nostre país, segons un procés similar al que succeïa en l'Occident europeu. La primera universitat dels Països Catalans fou la de Lleida, creada pel rei Jaume II l'any 1300. Tal com indiquen els germans Carreras y Artau,⁴² aquesta Universitat mai no assolí un gran prestigi i fins al segle XV no li fou concedida la Facultat de Teologia. Tanmateix, Pere el Cerimoniós defensà la permanència de la Universitat en la ciutat del Segrià davant del Sant Pare, amenaçada per les reclamacions de la ciutat de Barcelona. L'any 1350, el rei Pere III creà la de Perpinyà. Anys després, Alfons el Magnànim fundà les de Barcelona, Girona i Tarragona. Al final del segle XV, per sengles privilegis de Ferran II foren creats l'Estudi General Lul·lià a Mallorca el 1483 i la Universitat de València el 1499. També es crearen estudis generals a Tortosa, Solsona i Vic.

A les universitats s'hi cursaven els graus de batxiller i de mestre. Per al doctorat s'anava a les universitats de París, Bolonya, Oxford o altres, segons l'especialitat. La qualitat de l'ensenyament era desigual i cap de les universitats

42. CARRERAS Y ARTAU, Tomás; CARRERAS Y ARTAU, Joaquín. *Ibidem*, p. 60.

de les terres de la Corona catalano-aragonesa assolí fama internacional. Per les dades que ens han arribat, sembla que el millor ensenyament de gramàtica es feia al convent de Girona, les humanitats a Lleida i Mallorca, les ciències físico-naturals a València i la teologia a Barcelona.

Al marge de les universitats, els ordes mendicants fundaren escoles conventuals a partir del segle XIII. Aquestes escoles tingueren una gran importància, atesa la implantació que aquests ordes tenien dins la Corona d'Aragó i per l'acció de grans personalitats com sant Ramon de Penyafort o Ramon Llull. L'orde de predicadors creà estudis a Mallorca, València, Xàtiva, Múrcia i Barcelona. Al principi, l'orde era contrari als estudis de matèries profanes. En la segona meitat del segle XIII, els estudis conventuals dels predicadors estan estructurats en un grau inferior, que comprenia la gramàtica, la retòrica, la lògica, la filosofia moral i natural, i un grau superior, que comprenia la Sagrada Escriptura i la teologia. La majoria dels convents només impartien els estudis menors. D'entre aquests estudis conventuals, hem de destacar el de Santa Caterina de Barcelona on es cursaven els estudis de grau superior i s'hi formava la seva elit intel·lectual.

Resulta evident que el centre de gravetat de la vida cultural se centrà en les ciutats en els darrers segles medievals, però això no vol dir que hi hagués una decadència de la cultura eclesiàstica. Es pot afirmar que l'expansió de la cultura baix-medieval es deu principalment als clergues, especialment els dels ordes mendicants, als funcionaris i membres de les professions liberals i, finalment, als burgesos.

Ben cert és que el clergat perd l'exclusivitat que havia tingut durant segles en el conreu de la cultura, però tot i això continua essent un estament essencial, i no només en el camp de la cultura.⁴³ L'Església catalana evolucionà d'acord amb l'esperit dels temps, si més no una part d'ella. Efectivament, hi havia un clergat rural, molt lligat a la tradició feudal, amb interessos materials molt forts, que es resistí a fer cap mena de transformació durant segles. En canvi, a les ciutats, com a part més evolutiva del país que eren, neix una nova clerecia, lligada a l'època i que participa en els canvis culturals. És de destacar el paper que els menorets dugueren a terme als Països Catalans. Introduïren en el país els bons costums de la pobresa i el gust per l'educació i la cultura. Algunes de les grans figures de la cultura catalana medieval sorgiren dels ordes mendicants. Aquí podríem recordar Francesc Eiximenis, Ramon Martí, Nicolau Eimeric, Guillem Rubió o Anselm Turmeda.

43. Jaume Vicens i Vives remarca la importància cabdal que tingué l'Església catalana en la creació de la nació catalana i en el seu reconeixement internacional. Per a aquest tema, vegeu VICENS VIVES, Jaume. *Notícia de Catalunya*. Barcelona: Ediciones Destino, 1962, p. 83 i s.

La llengua i els escriptors catalans

La maduresa de la naixent nació catalana es tradueix en la consolidació, durant els darrers segles medievals, del català com a llengua culta. L'expansió del català escrit fou obra de tota la classe dirigent de la nació catalana, però especialment d'alguns sectors més interessats: notaris i funcionaris reials, burgesos i clergues. Els mateixos reis donaren exemple. Així Jaume II estimulà la traducció de textos de medicina àrabs al català. A més, alguns dels monarques escrigueren o dictaren les cròniques dels seus regnats en la llengua vulgar. Les cròniques de Jaume I, i la del Cerimoniós són veritables monuments historiogràfics escrits en català. Són, a més, exponents de la maduresa que anava adquirint el romanç català com a llengua d'alta cultura.

En el segle XIII hi havia tota una base social que utilitzava el català per als usos cultes de la literatura cancelleresca, de la poesia, de la novel·la, de la filosofia i les obres científiques. En aquest sentit, cal assenyalar que Ramon Llull escrigué en català algunes de les seves obres principals, amb la qual cosa el català esdevé probablement la primera llengua vulgar en filosofia en una època en la qual encara s'utilitzava a tot Europa exclusivament el llatí com a llengua filosòfica i científica. Podem afirmar, doncs, que foren Ramon Llull i Arnau de Vilanova els principals impulsors del català com a llengua culta.

Si repassem les figures de la literatura catalana medieval, al costat d'eclesiàstics, tenim tot un conjunt d'autors d'origen laic provinents d'una classe intel·lectual. Notaris, escrivans de la cancelleria reial, metges, advocats desenrotllaren la cultura catalana a través de l'instrument inapreciable que constitueix el romanç català.

Els autors del Principat són nascuts bàsicament a les ciutats, tot i que també n'hi ha que provenen de les viles, com Ramon Muntaner, nascut a Peralada. Són d'origen barceloní Bernat Metge, Gabriel Turell, Felip de Malla; nascuts a Girona, Francesc Eiximenis i Nicolau Eimeric; a Vic, Andreu Febrer. De Ciutat de Mallorca provenen figures tan importants com Ramon Llull i Anselm Turmeda. A la ciutat de València neixen probablement Jaume Roig i Arnau de Vilanova; d'aquesta mateixa ciutat són Jordi de Sant Jordi i Gilabert de Pròixida; a Gandia, segurament Ausiàs Marc, i també Joanot Martorell i Joan Roís de Corella.

L'origen social dels autors catalans medievals es concentra principalment en la burgesia i els funcionaris reials i la noblesa. Ramon Llull era d'una família benestant barcelonina traslladada a Mallorca arran de la conquesta, educat per formar part de la classe dirigent, fou palatí de la Cort del Príncep; Ramon Muntaner fou soldat i funcionari de la Companyia Catalana; ocupà diversos càrrecs de confiança dels reis de la Casa de Barcelona; Felip de Malla era de l'oligarquia de Barcelona; Bernat Metge fou escrivà reial, el seu padastre era apotecari; Jaume Roig i Arnau de Vilanova eren metges; Francesc Eiximenis fou

franciscà menor d'extracció burgesa; Gabriel Turell era ciutadà honrat de Barcelona.

Eren de la noblesa Ausiàs Marc, Joanot Martorell, Roís de Corella, Pere Marc, Gilibert de Pròixida, Jaume Marc. És interessant de fer notar que molts dels poetes eren d'estament noble a diferència dels prosistes, que procedien més aviat de la burgesia ciutadana i dels funcionaris de la Cort. Un altre aspecte notable és que molts dels autors estaven vinculats directament a la Cort: eren escrivans o tenien algun altre càrrec. Jordi de Sant Jordi fou cambrer d'Alfons el Magnànim, Ramon Llull palatí de la cort, Andreu Febrer escrivent de la casa del rei Martí, Antoni Canals era dominicà i estava vinculat a la Cort, Bernat Metge era escrivà de manament, Bernat Desclot (o Bernat Escrivà) oficial reial.

En el seu conjunt, tal com podem veure de la relació anterior, els escriptors catalans medievals constitueixen tota una classe dirigent, provinent de l'aristocràcia, especialment de la petita i mitjana, i també dels nous grups socials que estan en expansió als països desenvolupats d'Europa. Els Països Catalans, abans de la decadència, estaven desenvolupant una cultura i una llengua nacionals de primer ordre. Un fet remarcable en aquest sentit és el grau de consciència nacional i lingüística⁴⁴ que hi havia al segle XIV. L'exponent més notable era Ramon Muntaner, en la *Crònica* del qual hi ha exemples colpidors del que diem.⁴⁵ Es tractava d'una classe intel·lectual dirigent que anà guanyant en cohesió i en nivell cultural i lingüístic fins al segle XV. El to elevat de la cultura catalana medieval anava paral·lel a la puixança que en tots els aspectes de la vida assolien els Països Catalans.

El procés de consolidació d'una societat nacional amb els seus quadres dirigents polítics era potenciat per una classe intel·lectual de gran nivell. El fet prou conegut i comentat és que tot aquest procés perdé vigoria al final del segle XV. S'ha afirmat que els Països Catalans encetaren l'època moderna amb un procés clar de decadència en tots els ordres de la vida social i també, naturalment, en l'intel·lectual.⁴⁶ El cas català resulta paradigmàtic per tal de constatar la relació íntima que hi ha entre els aspectes econòmics i polítics, per un cantó, i els culturals, per l'altre. Les grans realitzacions culturals catalanes es produeixen quan el país és fort i cohesionat en la resta d'aspectes de la vida social. Quan desapareixen, de fet, els cercles de decisió política i econòmica, la cultura perd

44. És un anacronisme parlar de consciència nacional en aquesta època. És conegut que els individus se sentien més vassalls d'un determinat senyor que no pas membres d'una comunitat nacional. De tota manera, hi ha molts indicis que els catalans foren un dels primers pobles europeus que tingueren una consciència nacional i lingüística incipient en el segle XIV. Per a aquest tema, vegeu VILAR, Pierre. *Catalunya dins l'Espanya moderna*. Barcelona: Edicions 62, 1962, vol. II, p. 131.

45. Per il·lustrar la nostra argumentació, consulteu la *Crònica de Ramon Muntaner* en alguns dels seus capítols: al cap. 20, un fragment que es podria titular «Elogi dels reis catalans»; al capítol 29, «Apologia de Catalunya i de la llengua catalana».

46. La davallada és molt més acusada al Principat i no tant a València. El País Valencià s'erigeix en aquesta època com a capital econòmica i intel·lectual.

paral·lelament el to brillant que havia assolit en l'etapa anterior i les figures intel·lectuals minven dramàticament o es desvinculen de la societat catalana. Un exemple important del procés d'estranyament el tenim en Lluís Vives, autor valencià que hagué d'exiliar-se i que escrigué tota la seva obra en llatí.

Del Renaixement a l'època moderna

Durant l'època en què es desenrotlla el fenomen que entenem per Renaixement, les condicions de l'intel·lectual canvien d'una manera important respecte a les que hi havia uns segles abans, quan s'inicià el procés de determinació del seu ofici. En aquest sentit, ens caldrà dir que el procés de consolidació de l'ofici d'intel·lectual anirà per uns altres camins, ja que les condicions socials del treball en tots els àmbits de l'activitat s'han anat modificant pregonament durant els darrers segles medievals. Les societats de l'Occident europeu han evolucionat cap a la creació de les monarquies absolutes, amb un poder fortament centralitzat. L'Església de Roma, en aquesta etapa, perd progressivament el protagonisme espiritual que havia mantingut en els segles medievals. La Reforma protestant primer, i després tot el procés de creació de l'esperit racionalista i empirista modern, no faran sinó debilitar el paper preponderant sobre les consciències que l'Església havia mantingut des de l'antiguitat. En aquesta nova societat, els qui treballen en el camp de la cultura hauran de complir funcions socials molt diferents de les dels clergues medievals.

El personatge central en l'esfera intel·lectual del Renaixement és l'humanista. Tot i que el moviment dels humanistes és anterior al Renaixement pròpiament dit i se'l pot situar a partir del segle XIV, amb la gran figura de Petrarca i l'interès per les obres gregues i llatines clàssiques, arriba a la seva plenitud en el segle XVI, quan fan eclosió tots els aspectes de caire filosòfic, científic i artístic que constitueixen el moviment espiritual que ens ocupa.

Un dels fenòmens que canviaren més la vida i el treball dels intel·lectuals fou l'invent de la impremta. Aquesta nova tècnica facilità la divulgació de l'escriptura, abaratí els costos dels llibres i ajudà a desenrotllar la vida intel·lectual. El llibre aviat es convertiria en l'instrument intel·lectual per excel·lència, pel motiu que són precisament els intel·lectuals els personatges que els escriuen i els utilitzen alhora. Si durant l'Edat Mitjana les biblioteques eren poques i estaven situades en els monestirs, a l'època moderna, amb la impremta, qualsevol persona culta podrà disposar d'una biblioteca personal. No cal dir que els que abraçaven l'ofici intel·lectual es relacionaven inevitablement amb els llibres, com a escriptors o com a traductors. Naturalment, desapareixen els copistes, artesans de l'escriptura, encara que no intel·lectuals, i n'apareixen uns altres per causa de la nova tecnologia. Podem afirmar que, d'ençà de l'invent i de la divulgació de la impremta, els llibres s'han convertit en el vehicle fonamental de les idees i dels sentiments de bona part de la societat. A més, la impressió

objectiva del discurs, el fa manipulable i acaba intervenint en la mateixa manera d'escriure i fins i tot de pensar.⁴⁷

Així, tenim que l'intel·lectual s'anirà convertint, en bona mesura, en un autor de llibres, amb la qual cosa la seva condició canviarà d'una manera molt important, i també la seva relació amb la societat. D'antuvi, els llibres seran el gran instrument en l'ensenyament superior i ocuparan una part de l'espai que abans dominava d'una manera quasi exclusiva la lliçó magistral. El mestre universitari farà les seves explicacions, les seves citacions tot sabent que els alumnes disposen dels textos originals. Els llibres, a més de procurar una comunicació fàcil i profunda entre l'escriptor i els seus lectors, possibilitaran l'intercanvi d'idees en el si dels mateixos intel·lectuals. Des de l'Edat Mitjana, la comunitat científico-filosòfica, arreu d'Europa, havia mantingut estrets contactes. Els grans centres culturals com París havien estat lloc de trobada i de relació intel·lectual durant tot el període medieval. Ara, a l'època moderna, els nuclis culturals es diversifiquen, amb la qual cosa els filòsofs, els científics i els escriptors hauran de cercar noves formes de comunicació imprescindibles per al desenrotllament de llurs activitats. Una societat engrandida demana instruments tècnics per tal de mantenir possible i fluïda la comunicació. La impremta ajudarà a la difusió de les idees, en fer més accessibles i barats els textos. A més, altres formes de comunicació intel·lectual completaran el panorama de relació i d'intercanvi d'idees. En aquest sentit, la correspondència es convertirà en un mitjà important des del punt de vista intel·lectual, en la mesura que es perfeccionaran els sistemes públics i privats de correus. A través dels procediments de relació científica i literària, els intel·lectuals pogueren mantenir un contacte imprescindible per al desenrotllament de les idees. Podem afirmar que l'Occident europeu continuà constituint, en el pla intel·lectual, un marc únic de relacions comunicatives, malgrat el procés de divisió polític que representà la formació dels estats nacionals, gràcies a l'existència de la impremta. L'ofici intel·lectual es mantingué europeu, tal com havia estat a l'Edat Mitjana, i no francès, anglès, italià o alemany.

Els llibres tindran encara un altre efecte de gran transcendència. Aniran creant al seu entorn un públic lector especialitzat, de manera que l'escriptor es veurà envoltat d'un ambient culte, format bàsicament per lectors de les seves obres, els quals li permetran d'articular-se amb el conjunt de la societat d'una manera nova i progressiva. No cal dir que la creació d'un públic demanà, a més dels llibres, l'existència d'unes condicions socials favorables; unes condicions que trigaran a donar-se d'una manera plena. La primera

47. El tema del paper actiu de l'escriptura a través de la impremta ha estat estudiat per Marshall McLuhan, el qual parla d'un món cultural i cognoscitiu propi de l'escriptura que anomena «la galàxia Gutenberg». Vegeu MACLUHAN, Marshal. *La galàxia Gutenberg*. Edicions 62. Barcelona, 1973.

d'elles era, naturalment, l'extensió de l'alfabetització entre les classes superiors, especialment entre els burgesos, però també entre els nobles.

Les universitats no sempre jugaren un paper important en el desenrotllament dels corrents renaixentistes. Algunes estigueren emportades pel nou esperit; en canvi, d'altres, com la Sorbona, la universitat per excel·lència dels temps medievals, s'hi oposà obertament. En aquesta època, les universitats alemanyes es convertiren en els focus d'irradiació del Renaixement en les terres de l'Europa central. També passà el mateix a Anglaterra, on Oxford i Cambridge s'incorporaren a la nova cultura humanista. En els llocs on les universitats s'encastellaren en les posicions medievals, els intel·lectuals humanistes desenrotllaren la seva tasca fora de les seves aules. Això passava concretament a França, país en el qual, el seu rei Francesc I aplega un bon nombre de savis i erudits en el Collège Royal.

El Renaixement és un moviment que està estretament vinculat a la Reforma. Tant l'un com l'altre vénen a representar, des de sengles punts de vista, la creació de la subjectivitat pròpia de l'esperit modern. L'home se sent amo d'ell mateix. La divinitat ja no exercirà el domini absolut sobre la consciència humana tal com passava a l'Edat Mitjana. Naturalment, són els filòsofs, tal com s'anomenava a l'època els intel·lectuals, els qui millor representen el nou esperit; els qui encarnen millor la subjectivitat conscient, lliure de conèixer i d'interpretar el món segons els criteris i les capacitats pròpies. A Alemanya, Luter guanyà per a la seva causa les universitats. També Calví a Ginebra féu participar la Universitat com a mitjà per tal de conservar la puresa de la seva doctrina. El protestantisme, especialment en les versions luterana i calvinista, però també en les altres, s'adequava molt més que no pas el catolicisme al nou esperit individualista de la burgesia i, a causa d'això, a la mentalitat dels intel·lectuals de l'època moderna.

Una de les institucions més conegudes del Renaixement fou la del mecenatge.⁴⁸ Per mitjà d'ell, grans senyors de l'Església i de la noblesa, reis i papes protegeixen els artistes i en general els grans homes del Renaixement. Són especialment coneguts personatges com Cosimo el Vell o Llorenç el Magnífic, de la família dels Medici. En les seves corts florentines s'aplegaven vertaders estols de savis. Els grans mecenes sabien crear ambients adequats en els quals els grans artistes podien sentir-se a pler. De tota manera, per molt ben tractats que estiguessin els intel·lectuals en les corts renaixentistes, no deixaven d'estar al servei dels seus respectius senyors. Eren criats de luxe, però en definitiva, criats. Els intel·lectuals d'aquesta època, excepte una petita minoria d'universitaris, no podien sostroure's al domini dels senyors en no existir un mercat de productes culturals lliure.

48. Vegeu BURCKHARDT, Jacob. *La cultura del Renacimiento en Italia*. Madrid: SARPE, 1985.

El Renaixement als Països Catalans

La cultura humanista s'inicià, tal com és sabut, a Itàlia, ja en el segle XIV, i des d'allí s'expandí arreu del Continent. En el segle XVI, grans humanistes com Valla, Nebrija, Budé o Erasme procedien d'altres països europeus. Pel que fa als Països Catalans, hem de dir que molt aviat arribà el nou esperit i entroncà amb les arrels nadiues. Sembla que és possible afirmar que l'humanisme català fou el segon en el temps,⁴⁹ mig segle abans que a Castella i França.

El segle XIV, per als Països Catalans és un segle de maduresa i de plenitud en més d'un aspecte. Tanmateix, s'hi poden albirar els senyals que anuncien la decadència dels segles posteriors. Per exemple, en aquest període s'inicia una davallada demogràfica, la qual impossibilitarà la realització d'altres esforços colonitzadors.

Els nous vents de la cultura aviat començaren a bufar en les terres de la Corona d'Aragó. L'interès per la cultura clàssica en serà l'aspecte més vistós encara que no l'únic, ni probablement el més important. Els darrers reis de la Casa de Barcelona i alguns dels Trastàmara foren impulsors, entusiastes en molts casos, de la cultura humanista. En aquest sentit, és significatiu que Pere el Cerimoniós, en un document de la Cancelleria, escrigués que l'Acròpolis era «la pus rica joia que al món sia, e tal que tots los reis de cristians envides lo porien fer semblant».⁵⁰ Sabem que Joan I coneixia la llengua grega i expressà la intenció de visitar Grècia; també sabem que Alfons IV signà la pau amb Cosimo de Medici a canvi d'un còdex de Titus Livi.⁵¹

És clar que l'humanisme català fou un reflex de l'Italià. Hom imità amb profusió l'obra de Petrarca. Durant el tres-cents hi hagué un humanisme important escrit en llengua catalana. Només cal recordar autors tan importants com Bernat Metge o Antoni Canals. L'existència d'un humanisme en llengua catalana no privà que es difonguessin les llengües i les cultures clàssiques pels països de la Corona d'Aragó, tal com passava arreu de l'Occident europeu. De fet, els estudis clàssics són molt anteriors al corrent humanista; el que passà de nou al final del segle XIV és que guanyaren un nou sentit i tingueren una altra dimensió cultural: el signe del temps havia canviat.

En la creació d'un ambient favorable a la florida posterior de l'esperit humanista, hem de recordar la gran figura de l'aragonès Juan Fernández de Heredia, i la seva tasca com a impulsor dels estudis clàssics i de traducció directa d'autors grecs.

A Itàlia i als altres països de l'Occident europeu, l'etapa humanista deixa pas al Renaixement en tots els àmbits de la cultura i l'art. Malauradament,

49. RIQUER, Martí de. *L'humanisme català (1388-1494)*. Barcelona: Barcino, 1934, p. 18 i s.

50. Rubió. *Documents*, I, p. 311, i una reproducció en facsimil. Citat per SOLDEVILA, Ferran. *Història de Catalunya*. Barcelona: Alpha, 1963, p. 509-510.

51. RIQUER, Martí de. *L'humanisme català*. Barcelona: Barcino, 1934, p. 10.

trobem els Països Catalans (especialment el Principat i potser no tant València) situats en un pendent d'afebliment dels corrents expansius que havien dominat els darrers segles. Efectivament, els Països Catalans, i d'una manera especial, en una primera etapa, el Principat de Catalunya, patiren una greu crisi intel·lectual quan a tot Europa es descabdellava el millor de la cultura del Renaixement. Naturalment la crisi cultural era paral·lela a la social i política, tal com ja hem destacat abans. Un dels fenòmens històrics que cal apuntar és el final de la Casa de Barcelona i la ulterior unió de la Corona d'Aragó i de la Corona de Castella en la persona dels Reis Catòlics. El resultat fou la desaparició de la Cort de les terres catalanes. Aquesta situació havia de tenir una gran transcendència en la vida intel·lectual, atès el paper important que havia jugat la Cancelleria Reial en el desenvolupament de les lletres catalanes. Cap dels reis posteriors a la unió de les dues corones estimulà la cultura i la llengua catalana com ho havien fet els reis de la Corona d'Aragó. D'altra banda, la noblesa en els seus estrats superiors també emigrà cap a la Cort castellana. El resultat fou que els Països Catalans es quedaren sense una classe dirigent. Així doncs, decadència econòmica, davallada demogràfica i pèrdua de poder polític dibuixen un panorama poc favorable a la consolidació d'una intel·lectualitat moderna.

Els segles de decadència no signifiquen de cap de les maneres un buit, ni absolut ni relatiu, tal com s'ha anat dient d'una manera tòpica. Tanmateix, sembla que es pot afirmar que es produí un afebliment, una baixa de nivell en el to del país. Ja no aparegueren figures de l'alçària de les medievals en cap dels àmbits de la cultura. La renovació filosòfica i científica que es desenrotllà en l'època moderna no arribà a nosaltres sinó com un reflex de l'exterior, la majoria de vegades. A Catalunya no es consolidà una classe intel·lectual en la mateixa mesura que ocorregué a França o el Regne Unit. Només al País Valencià hi hagué un cert ambient intel·lectual en el camp del pensament. Personatges com Tomàs Vicent Tosca, Gregori Maians i Siscar o Andreu Piquer i Arrufat són alguns dels noms representatius de la Il·lustració valenciana.

Una de les greus conseqüències que produí la situació anunciada fou la progressiva renúncia dels autors a la llengua catalana i l'acceptació del castellà com a vehicle del seu pensament i àdhuc de la seva creació literària. Això féu que al final de l'etapa, en el segle XVIII, el català hagués pràcticament desaparegut com a llengua d'alta cultura.

Els intel·lectuals en l'etapa d'ascens i consolidació de la societat burgesa

En el segle XVI s'inicia una etapa que durarà fins a la nostra època en la qual els intel·lectuals tindran, d'una manera progressiva, un paper social molt important i ascendent. Començaran tenint una influència limitada a l'esfera cultural, però, cada vegada més, l'aniran estenent a la política i fins i tot a la

moral. És evident que a l'inici només s'apunten les tendències i les situacions que finalment produiran els canvis radicals en el paper de la cultura.

Perquè sigui possible la consolidació dels intel·lectuals com a grup s'han de donar tot un conjunt de factors, com són la consciència de grup, la cohesió de la professió, els ambients i les institucions adequades. I, efectivament, això és el que succeí d'ençà del segle XVII. Les condicions del treball cultural s'anaren enfortint i, amb elles, també el grup d'individus centrats en el treball de les idees. Coser assenyalava dues condicions perquè⁵² puguin desenvolupar la seva tasca els intel·lectuals: que hi pugui haver una comunicació regular i organitzada entre els intel·lectuals i que hi hagi un públic interessat al seu entorn. Hi ha altres condicions, lligades d'una manera íntima a les assenyalades i que giren entorn de les circumstàncies de treball, de les institucions: es tracta d'allò que s'anomena moltes vegades «ambient intel·lectual». D'altra banda, la primera de les condicions que destaca Coser —les relacions entre els personatges que formen el grup— té a veure amb els contactes directes, fets d'una manera regular, en els quals es poden intercanviar idees i conèixer recerques, i també amb les relacions indirectes a través d'una premsa especialitzada; així mateix, destaca, implícitament, la transcendència de la creació d'un públic entorn dels intel·lectuals, sense el qual no és possible consolidar el conjunt de professions relacionades amb les ciències i les arts.

Nosaltres proposem de distingir les relacions professionals que s'anaren establint entre el grup social que ens ocupa. Es tracta de relacions que comprendrien els aspectes econòmics, les condicions materials del treball intel·lectual, i també la consciència gremial dels seus membres. També volem destacar les relacions comunicatives, les quals comprendrien les diverses publicitats, literària, científica, etc., i que s'haurien d'encabir dins del que s'ha anomenat «la publicitat burgesa» com un dels seus aspectes;⁵³ finalment, encara hi hauria les relacions crítiques moltes vegades entre l'estament intel·lectual i la societat, especialment pel que fa als seus sectors dirigents. Els desajustos entre l'activitat intel·lectual i els interessos del poder sovint es concretaran en l'establiment de la censura, un vertader càncer per al món de les idees. No cal dir que tot el teixit d'influències, de contactes, de rivalitats que impliquen les relacions esmentades es donen, en el camp de la realitat, d'una manera molt i molt interconnectada. De fet, les distincions només poden ser justificades com una manera

52. COSER, Lewis A. *Hombres de ideas*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica, 1968, p. 19.

53. La noció de publicitat té a veure amb les relacions de comunicació que s'estableix entre uns personatges, en aquest cas els intel·lectuals, i el públic que existeix al seu entorn. La noció de publicitat demana instruments de comunicació, com revistes, congressos, etc., especialment quan aquest públic és molt ampli. La publicitat burgesa s'establia a partir d'individus lliures i racionals els quals participaven des de la seva individualitat al debat que s'establia dins un àmbit concret. La noció s'utilitza especialment en l'àmbit polític, però es pot estendre perfectament als culturals. Per a aquest tema, vegeu HABERMAS, Jürgen. *Historia y crítica de la opinión pública*. Barcelona: Gustavo Gili, 1981.

de fer més planer el seu estudi. Per aquest motiu nosaltres optem per una exposició que intenti captar la seva complexitat natural.

En la formació del teixit de relacions i de treball que representa la publicitat que estem estudiant i a la qual probablement hauríem d'anomenar «publicitat intel·lectual», podrem destacar, en els seus inicis, algunes institucions com les cases de cafè angleses i els salons francesos i italians. També haurem d'incloure-hi algunes institucions científiques com la Royal Society, o l'Académie Française. En canvi, les universitats, en una primera època, en els segles XVII i XVIII, tindran un paper molt menor, car es tractava d'institucions molt tradicionals, ancorades en l'esperit medieval que les havia vist néixer. Les universitats europees, en termes generals, no acolliren el nou esperit científic i filosòfic, sinó que s'havia consolidat en altres àmbits de la societat. A més, cap al final del període, quan es produeix la maduració de la societat burgesa, hi trobarem una altra institució com és la representada per cenacles literaris i artístics.

Cal fer notar que, en l'època que estudiem, l'evolució dels intel·lectuals com a grup i la seva articulació en la societat, es produí d'una manera paral·lela al de les capes mitjanes i de la burgesia en expansió. Es tracta de grups que són en camí d'afaiçonar una nova societat, dins la qual els treballadors de l'intel·lecte, en totes les seves especialitats, trobaran unes possibilitats desconegudes en el món anterior, dominat per l'aristocràcia. Arreu d'Europa trobarem processos d'extensió de l'alfabetització i d'augment de la lectura; trobarem que la literatura i l'art interessa més i més les capes mitjanes de la població, que la ciència és en camí d'esdevenir una activitat fonamental del sistema econòmic i, finalment, que els homes que es dediquen a totes aquestes tasques, els intel·lectuals, guanyen prestigi social. Però si tots aquests fenòmens són comuns al conjunt de les societats europees, n'hi ha algunes que destaquen especialment i que poden servir-nos de models a l'hora de fer la nostra explicació. Es tracta dels casos d'Anglaterra i de França, als quals podem afegir Alemanya i Itàlia.

L'arma intel·lectual per excel·lència serà, en tot aquest període, i ho és encara ara, la comunicació a través d'escrits impresos. Per aquest motiu resulta imprescindible seguir el procés d'augment de la possibilitat de lectura, i també la creació d'un públic interessat per l'obra dels escriptors. D'altra banda, també és necessari tenir en compte el procés d'expansió i de consolidació de la indústria editorial amb les activitats connexes de distribució i venda de productes impresos.

Els salons francesos i italians, però especialment els primers, eren institucions privades, lligades a les grans famílies nobles en un principi i burgeses després. Es tractava de famílies que tenien alguna inquietud cultural, fins i tot d'algunes que no en tenien d'una manera especial, però que, en un cas i en l'altre, volien reunir a casa seva els notables de la societat i, amb ells, algun representant brillant provinent d'un dels diversos camps de la cultura. Els

esmentats salons aplegaven gent de l'alta societat, algun burgès notable⁵⁴ i els artistes, els *philosophes*, els literats de frase brillant i superficialment corrosiva. És important de remarcar que els esmentats salons anaren gairebé sempre a càrrec de senyores i foren elles les qui els donaren les característiques distintives. Els salons tenien una suau finalitat mundana i fins i tot eròtica, amb unes formes culturals que, per a nosaltres, són les fonamentals. Aquí podem recordar la famosa marquesa de Rambouillet, la marquesa du Deffand, Mme. Geoffrin, Mlle. de Lespinasse i Mme. Necker, entre d'altres.

En un principi, els salons francesos eren un marc de relació aristocràtica. Realitzaven la funció que havia portat a terme la Cort quan estava a Versailles. La Cort reial aplegava tot el món de l'alta societat francesa. Era el lloc de reunió de la classe dirigent, on es discutia, s'intrigava en política i es decidien els afers de relacions polítiques i també mundanes. Amb els darrers reis de la dinastia, la Cort retornà a París i els reis deixaren de fer el seu paper de fomentar la relació pública entre els membres de les classes dirigents. Fou llavors quan començaren a tenir importància les reunions que es feien regularment a casa de destacats nobles, de primer, i de notables de la burgesia, després.

La transcendència dels encontres que es feien en els salons francesos fou molt gran. En ells, els burgesos aprengueren les formes de relacionar-se públicament. Hem de tenir en compte que els burgesos eren persones que, en un principi, vivien recloses en la seva privacitat, i no tenien dimensió pública. De fet, els intel·lectuals, tot i que, en un sentit estricte, no eren burgesos, se'ls en podia assimilar, car compartien la seva condició de plebeus enfront de la noblesa. En els salons, els intel·lectuals guanyaren prestigi social i s'acostaren a les classes dirigents de la nova societat. Però, a més, els salons també afavoriren, encara que d'una manera poc sistemàtica, la relació intel·lectual pròpiament dita. Des d'un altre punt de vista, la presència d'escriptors, de *philosophes* i d'artistes entre les capes altes de la societat era un indicador del prestigi que ja havien guanyat aleshores.

El cafè britànic era una institució més moderna que el saló francès. En un principi, a grans trets, podem dir que foren institucions equivalents pel que fa tant a la consolidació social dels intel·lectuals, com a constituir un marc de discussió i de relació. De tota manera, el cafè londinenc anà molt més enllà que el saló cortesà, en constituir un marc de relacions típiques de la nova societat burgesa. D'entrada, podem dir que era molt més democràtic, ja que, si més no al principi de la seva història, no tenia limitacions pel que feia a l'origen social dels seus addictes; tampoc no hi havia unes normes de comportament social rí-

54. La presència de burgesos entre els cercles de l'aristocràcia fou important per a la formació del que s'anomena «la publicitat burgesa». En un principi els burgesos eren persones privades que no tenien cap mena d'activitat pública. Les formes de comportament públic, l'educació per captenir-se en societat, la capacitat de comunicar-se entre els cercles de les capes dirigents de la societat l'aprengueren els burgesos a través del seu contacte amb la noblesa i també amb els intel·lectuals.

gides, tal com succeïa en els ambients dominats per l'aristocràcia; només hi havia el requisit de pagar un penic i de captenir-se segons uns procediments mínims de funcionament.

S'hi podia llegir la premsa i els pamflets d'actualitat pagant una quantitat mòdica de subscripció, o bé es podia assistir i participar, si es volia, als debats i a les lectures que els autors feien de les seves obres. D'aquesta manera, els cafès barrejaven els individus de procedències socials diverses i contribuïen a crear acords sobre els temes que eren objecte de debat, els qual eren, com no podia ser altrament, els de més actualitat del moment. No cal dir, doncs, que jugaren un paper molt important en la creació de l'opinió pública burgesa, la qual era el fonament del sistema polític democràtic.

Com que en els cafès es discutia, els qui estaven en possessió d'una bona preparació cultural i de l'art de la bona argumentació amb vista a elaborar discursos persuasius gaudien d'una posició i d'una estima especial. Naturalment, aquests foren, d'una manera preferent, els intel·lectuals. Així, podem dir a tall d'exemple, que Dryden es feia escoltar al cafè Will's, mentre que Defoe, Swift i Goldsmith animaven les tertúlies del Button's.

Els cafès londinencs —dels quals n'hi havia, al principi del segle XVIII, uns dos mil— mantenien una relació estreta amb la premsa, la qual aleshores era una institució emergent. Els temes que s'hi tractaven i els personatges que els freqüentaven obligaven els periodistes a acudir-hi per tal de buscar l'actualitat. Aquest fet és molt important a l'hora d'entendre com funcionà la publicitat burgesa en l'època de la seva consolidació.

El cafè permetia la discussió dels autors entre ells i, per tant, també complia una funció, que hem considerat molt important, per a l'existència d'un grup intel·lectual poderós. Però, a més, permetia els contactes dels autors amb el públic lector. En el Button's, per exemple, hi havia una bústia a través de la qual els autors rebien els suggeriments, les crítiques i les lloances dels seus lectors. En posar en contacte els intel·lectuals amb el públic que els seguia, el qual tenia un nivell cultural més baix, permetien als primers entrar en contacte amb l'anglès popular que s'hi emprava. D'aquesta manera, es passà de l'anglès formal de les classes altes i de la cultura refinada a la llengua expressiva necessària per a la literatura burgesa del segle XIX. Així, la llengua que empraran els autors en la novel·la, en l'assaig o en el periodisme serà un instrument adequat a les noves necessitats expressives que hi haurà en la societat capitalista en plena expansió.

Amb el temps, els cafès s'anaren especialitzant; s'hi aplegaven grups que compartien interessos particulars; n'hi havia d'interessats en les arts, en les notícies estrangeres, les novetats científiques, etc. En el Child i el Chapter, les converses tractaven sobre les rectories i les càtedres, ja que s'hi aplegaven universitaris i eclesiàstics. Els periodistes acudien al Grub Street, per cercar-hi ocupació. Cal fer notar que els cafès, en especialitzar-se, anaren creant unes

discriminacions que no existien en un principi; llavors es convertiren en institucions classistes segons l'estructura social capitalista.

El cafè londinenc fou una institució vivificadora de la vida cultural i de l'opinió social i política. Realitzà la tasca transcendent d'acostar l'escriptor al seu públic i, d'aquesta manera, donà una nova vitalitat a la literatura, acostant-la als gustos i els desitjos populars.

En la tasca de facilitar les relacions entre els homes dedicats a la ciència i també entre els qui eren senzillament afeccionats, hi juguen un paper molt important les institucions i les acadèmies científiques. En aquest sentit, cal assenyalar el paper destacat que realitzà, des del principi del segle XVII, la Royal Society britànica. Aquesta societat aplegava tant vertaders científics com homes de procedències diverses, generalment representants de les professions liberals, això sí, tots afeccionats a la ciència. Es tractava de persones interessades en els nous avenços que es realitzaven en tots els dominis de les ciències de la naturalesa. La Royal Society realitzà una tasca important en el desvetllament i la divulgació del nou esperit basat en la comprovació i allunyat de la sola especulació racional. Aquesta missió era especialment significativa pel motiu que les universitats encara estaven ancorades en la filosofia tradicional i rebutjaven els nous coneixements adquirits a través del mètode científic experimental.

La Royal Society procurà als científics que desenrotllaven la seva tasca d'una manera aïllada el sentit de pertànyer a un grup compost per homes que tenien inquietuds equivalents i que es movien pels mateixos interessos. L'òrgan d'aquesta societat fou el *Philosophical Transactions of the Royal Society of London*, el qual esdevingué un mitjà de comunicació científic de primer ordre, no només a la Gran Bretanya sinó a tot el món civilitzat. Altres acadèmies en els diversos països europeus realitzaren tasques similars, encara que poques arribaren a la categoria de la Royal Society. Cal destacar l'Académie Française, fundada el 1634, i la també francesa Académie des Sciences, fundada cap al 1660. Amb totes elles, els científics estigueren en condicions de formar una comunitat integrada malgrat les diferències nacionals. D'aquesta manera, els científics adquiriren una consciència de professió progressiva en el transcurs de l'època moderna. A més, mantingueren una consciència de grup unitari malgrat la separació que significava la consolidació dels diferents estats amb llurs llengües nacionals. Tanmateix, la ciència, en tots els seus camps, es desenvolupava molt ràpidament, cosa que provocava la falta de coordinació entre els científics que treballaven en els distints països. Per aquest motiu, cap al primer terç del segle XIX ja se sentí la necessitat d'establir contactes internacionals. La progressiva substitució del llatí per les diferents llengües nacionals en les publicacions científiques no féu sinó augmentar la necessitat d'establir mecanismes de comunicació eficaços. Un dels primers contactes entre científics fou l'efectuat per la *Gesellschaft Deutscher Naturforscher und Artze*, associació fundada per Lorenz Oken. Aquesta associació realitzava reunions anuals en ciutats distintes, cosa que li donà una gran publicitat fins i tot entre els cercles cultes no

especialitzats. L'exemple d'aquests encontres mogué l'estadístic belga A. Quetelet a organitzar reunions similars per a les distintes disciplines científiques. Així, tenim el congrés d'estadística a Brusselles (1853); de química, a Kalsruhe (1860); de botànica, a Brusselles (1864); de medicina, a París (1867), i molts altres.⁵⁵

Els salons francesos, les cases de cafè britàniques, i també les societats científiques que es crearen als diferents països europeus constitueixen els ambients necessaris per al desenrotllament de l'activitat dels intel·lectuals. Seran els llocs i les institucions imprescindibles en les quals els treballadors de la cultura entraran en contacte entre ells i amb els públics corresponents. Cap a mitjan segle XIX s'hi afegeixen els «cenacles» dels romàntics. Es tracta de reunions o tertúlies que giren entorn d'un artista o d'un escriptor. Proliferaren principalment a França i constituïren institucions més obertes que no pas els antics salons de l'aristocràcia o de l'alta burgesia.

El Regne Unit, des del segle XVII fins al segle XX, marca una evolució constant en el desenvolupament de la cultura i de la ciència i en la consolidació d'una classe intel·lectual de literats, de científics i de professors. Tant és així que constitueixen un model representatiu del que succeïa a les societats desenrotllades en aquesta època. Aquest és el motiu pel qual nosaltres li dedicarem una atenció especial. L'ofici d'escriptor es consolidà a la Gran Bretanya en el transcurs del segle XVIII. En crear-se un públic lector i una indústria editorial activa, els escriptors deixaren de dependre dels mecenes. D'aquesta manera, cap al final del segle XVIII, hi havia a la Gran Bretanya nombrosos escriptors que es guanyaven la vida d'una manera folgada mitjançant els contractes que feien amb els editors; fins i tot n'hi havia alguns que es feien rics. El mecanisme concret que possibilità la consolidació definitiva de l'ofici d'escriptor fou la creació d'un mercat literari actiu. Fou així com els llibres esdevingueren una mercaderia més en l'aspecte econòmic. El mercat alliberà els escriptors dels senyors que els protegien, però els proporcionà uns nous lligams, la naturalesa dels quals tots coneixem actualment. El que passava a la Gran Bretanya es pot estendre a alguns països europeus, naturalment salvant les distàncies. A França i Alemanya, encara que per camins diferents, també s'acabà per formar un públic lector i un mercat per als productes culturals. En general, la burgesia mostrà arreu un gran interès per la literatura. Entorn del públic burgès s'anaren creant tot un conjunt de formes de consum cultural inèdites fins aleshores. Totes elles estaven basades en la creació d'un mercat per a les produccions de la cultura. En el cas de la música, la institució burgesa de comunicació musical fou el concert; pel que fa a la plàstica, les exposicions. En el cas de la literatura, el mecanisme fou l'edició, venda i lloguer de llibres en els establiments especialitzats. El mercat de producció cultural al qual concorren els intel·lectuals per un cantó i el públic consumidor per l'altre allibera els treballadors de la cultura de la servitud que

55. Per a aquest tema, vegeu TATON, René [dir.]. *Historia general de las ciencias*. Vol. III. Barcelona: Ediciones Orbis, 1988, p. 686-687.

els lligava als mecenes i els converteix en personatges que no tenen altra garantia de sortir endavant que la seva capacitat per guanyar l'atenció dels empresaris i del públic, que és el consumidor final.

Els intel·lectuals, en la societat burgesa, han de vendre el producte del seu treball i, segons com es miri, la seva força de treball; tanmateix, no són burgesos ni proletaris. Molts d'ells formaran les professions liberals i altres hi estaran pròxims. Per exemple, un artista que vengui les seves obres en una exposició o a un *marchant* gaudirà d'unes condicions de treball similars a les dels metges, advocats i altres professionals. Culturalment, i per les seves formes de vida i gustos, estaran més pròxims a la burgesia, tot i que poden distingir-se'n. Altres treballaran sota condició d'assalariats, com són els professors, juristes i altres especialistes; tanmateix, no se'ls pot considerar proletaris, tot i que sovint les remuneracions que reben s'hi puguin acostar. Seran especialment les característiques culturals més que les econòmiques les que distingiran els intel·lectuals dels proletaris.

El públic lector augmentà a causa d'un conjunt de factors que se sumaren. D'entrada, una de les causes principals fou l'ascens de les classes mitjanes, les quals constituïren el gruix dels nous lectors. En un principi, els llibres resultaven cars i només eren a l'abast dels sectors de la població de nivell econòmic mitjà o alt. És interessant de remarcar que el canvi de paper que la dona burgesa realitzà en aquesta època fou un altre factor positiu per a l'extensió de la lectura. Les dones esdevingueren les principals consumidores de literatura, especialment novella, poesia i obres morals. Les dones burgeses gaudien de molt de temps lliure i de disponibilitat econòmica per tal de comprar llibres. Naturalment, l'extensió de l'alfabetització fou la causa necessària, encara que no suficient, perquè es produís el desenvolupament de l'edició i la venda de llibres.

En l'augment de la lectura, també hi col·laboraren estratègies de mercat i formes de fer accessibles els llibres als sectors que tenien dificultats econòmiques per comprar-los, però que manifestaven disposició a llegir-los. Primer, els editors feien edicions barates a més de les de luxe, però, a més a més, dividien les obres en volums per poder fraccionar el seu cost; finalment, oferien la subscripció a les obres literàries de manera que es podien pagar a la bestreta. D'altra banda, aparegueren les empreses dedicades al préstec de llibres. La primera fou fundada a Londres el 1740, i al final del segle ja n'hi havia unes mil a tota la Gran Bretanya. Amb el préstec, l'hàbit de la lectura s'estengué, i lluny de perjudicar la venda, l'estimulà considerablement.

Al segle XIX, les tendències que havien dominat els dos segles anteriors s'intensificaren en gran proporció. La població augmentà d'una manera notable: passà d'uns set milions, cap a mitjan segle XVIII, a uns trenta-set milions al principi del segle XX. També progressà l'alfabetització de la població, car, en iniciar-se el període, més de la meitat dels habitants de la Gran Bretanya no sabien llegir. D'aquesta situació es passà a una altra en el segle XX, amb una xifra d'analfabets que no superaria el 5%. Pel que fa a França, les xifres no són

gaire diferents. El desenrotllament de l'escola pública a partir de la Revolució marca una minva clara de l'analfabetisme; tanmateix, l'any 1860 encara assolí un 30% aproximadament, i el 1880, un 10%. De tota manera, cal tenir en compte que no tots els alfabetitzats són capaços de llegir un llibre, però tanmateix queda ben clarament expressada la tendència cap a l'augment del possible públic lector.⁵⁶ No obstant això, cap al principi del segle XIX tota la burgesia dels principals països europeus estava en disposició de llegir i de constituir el públic lector.

No podem cloure la nostra panoràmica sobre els intel·lectuals a l'etapa de formació del món burgès sense dedicar algun comentari a la censura. La censura fou una institució i un mecanisme d'actuació que d'una manera o altra existí arreu des que, gràcies a la impremta, els llibres anaren assolint tiratges més i més importants. La llibertat d'expressió que els intel·lectuals han assolit en les societats democràtiques modernes (una llibertat parcial i sempre problemàtica) fou aconseguida després de tot un procés molt llarg d'avànços i de retrocessos. Els intel·lectuals, i altres grups socials, mantingueren una lluita constant, en la qual forjaren el seu esperit i la consciència del paper que havien de tenir en la societat.

El pensament de la Il·lustració, que era nou i contenia elements fonamentals que subvertien les ideologies de l'Antic Règim, fou perseguit a molts països. A França, per exemple, els llibres dels seus *philosophes* més famosos eren interdicts de publicar. Naturalment, allò que passa en aquestes ocasions és que es produeix un interès punyent per les obres prohibides: la gent està disposada a pagar més per una obra sobre la qual pesa la interdicció. Tal com no podia succeir d'altra manera, es creà tot un negoci d'impressió i de venda d'obres prohibides. Hi havia impremtes que es dedicaven a produir aquest tipus d'obres i a difondre-les. Sempre ha estat molt difícil de prohibir la circulació de llibres. El fet és que, a desgrat de les prohibicions, les obres de Voltaire, Rousseau, Holbach o Morell, encara que a preus superiors als que haurien tingut en altres circumstàncies, es venien per tot França. Naturalment, els intel·lectuals estaven molt en contra de la censura que practicava l'Estat o l'Església, cosa que els féu rebutjar l'Antic Règim d'una manera més ferma que no s'hauria fet en altres circumstàncies. Els intel·lectuals s'aliaren amb els burgesos; els uns i els altres tenien, en principi, raons diferents per estar en contra de l'Antic Règim. La censura tingué la conseqüència inesperada d'iniciar l'aliança moderna entre la causa de la llibertat i la de l'intel·lecte.⁵⁷

Una de les censures més persistents fou la que s'exercia contra l'obsenitat. Aquest tipus de censura se seguí produint fins i tot després de practicar-se en alguns països la llibertat de publicació en els camps de la política i del pensament.

56. Per a aquests temes, vegeu CIPOLLA, Carlo. *Educación y desarrollo en Occidente*. Barcelona: Ariel, 1970.

57. COSER, L. A. *Hombres de ideas*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica, 1968, p. 102.

L'època madura de l'intel·lectual burgès

A Europa, cap al final del segle XIX, la figura de l'intel·lectual, tal com l'entenem ara, assoleix la seva dimensió definitiva. Els intel·lectuals pròpiament dits seran aquelles persones que treballaran majoritàriament en el camp de les idees, però que, tanmateix això no els fa intel·lectuals en el sentit restringit a què ara volem referir-nos. Existirà una minoria provinent de les ciències, de les arts o de la literatura, tant se val, que aniran més enllà del seu ofici, de la seva especialitat i es dedicaran a opinar sobre temes generals de la societat. D'una manera especial, opinaran sobre temes polítics, ideològics i sobre moral pública. En el paper que els intel·lectuals, ells mateixos, s'atorgaran i que la societat acceptarà hi haurà dues dimensions fonamentals. Per un cantó, tindrem la cultura individualista pròpia de la burgesia. L'individu autònom, responsable i amb capacitat racional és la peça fonamental de la societat democràtica europea. Els intel·lectuals s'erigeixen com a individus fortament independents que tenen la capacitat de mantenir opinions autònomes al marge dels interessos de grup que hi pugui haver en la societat. Els intel·lectuals són els qui tenen una consciència més clara del que representa la dignitat de la persona i, en aquest sentit, es poden considerar com les més representatives d'un model de societat i de civilització. D'altra banda, també tindrem la dimensió social, que és el contrapunt de l'individualisme. Sense un sentit de col·laboració en el marc de les esferes socials i públiques, la societat no pot existir. Els intel·lectuals són perfectament conscients d'aquesta realitat i la porten, de vegades, a les seves darreres conseqüències. El compromís públic de l'intel·lectual és el resultat de la seva presa de consciència. És per aquests motius que freqüentment els intel·lectuals han esdevingut la consciència crítica de la seva època.⁵⁸

L'afer Dreyfus marca una fita indispensable en aquesta qüestió. Ens asseynala quina és la consciència que els intel·lectuals tenien d'ells mateixos i del paper que havien de fer en la societat; ens mostra alhora el que la societat espera d'ells i fins a quin punt està disposada a escoltar-los o a suportar les seves crítiques.⁵⁹ Émile Zola, amb el seu «J'accuse» publicat en el diari *L'Aurore*, capgirà una situació i obrí novament l'afer. El seu article arribà a tota la geografia de França i donà nous impulsos als *dreyfusards*, els quals semblaven

58. Jean-Paul Sartre fa unes definicions d'intel·lectual que ens semblen molt encertades: «L'intel·lectual és *algú que es fica allà on no el demanen*, i que pretén discutir el conjunt de veritats rebudes i de conducta que són inspirades en nom d'una concepció global de l'home i de la societat [...]. Originàriament, doncs, el conjunt dels intel·lectuals apareix com una diversitat d'homes que han adquirit alguna notorietat a causa de treballs que mostren intel·ligència (ciències exactes, ciències aplicades, medicina, literatura, etc.), i que *abusen* d'aquesta notorietat per sortir del seu àmbit i criticar la societat i els poders establerts en nom d'una concepció global i dogmàtica (vaga o precisa, moralista o marxista) de l'home». SARTRE, Jean Paul. *Escritos políticos*, 3. *El intelectual y la revolución*. Madrid: Alianza Editorial, 1987, p. 93-94.

59. Tot sembla indicar que fou en el «Manifeste des intellectuels» quan s'emprà per primera vegada el terme *intel·lectual* com a substantiu.

ja derrotats per tal com s'havien desenrotllat els esdeveniments.⁶⁰ Els arguments que s'empren estan fonamentats en la salvaguarda de l'esperit de justícia i la consciència moral del seu autor. Probablement, en cap altre cas un intel·lectual és capaç de centrar l'atenció de tota una societat en un tema i de polaritzar l'opinió pública en dues bandositats.

Un dels aspectes més sobresortints de l'afer és el paper que els intel·lectuals fan com a portaveus de les posicions respectives. Malgrat les protestes i les amenaces, queda clar que realitzaren un paper fonamental en una discussió pública en la qual es sospesava la primacia de valors oposats, com els de la justícia, la defensa de les institucions en una societat democràtica. Certament, la societat burgesa s'ha beneficiat de l'activitat dels sectors professionals i tècnics, però també, i és just d'afirmar-ho, ha suportat millor o pitjor els intel·lectuals crítics. Els intel·lectuals han participat, si més no una part d'ells, amb molt d'entusiasme en les revolucions burgeses. De fet, la nova societat que en sorgeix tant és filla dels industrials i comerciants, com dels quadres intel·lectuals. Tanmateix, mentre que l'evolució del sistema capitalista portà a la burgesia cap a posicions més i més conservadores, una part considerable dels intel·lectuals mantingué, i fins i tot en alguns casos extremà, llurs posicions ideològiques. Els escriptors, els filòsofs, els artistes, fins i tot de vegades els científics, defensaren la llibertat en tots els seus aspectes en contra dels atacs que patia de part del poder i de les classes dominants. Els intel·lectuals comprenien d'una manera clara que totes les llibertats en formen una d'indivisible. Ells necessitaven per a la seva professió la lliure expressió de les idees, però sabien que tal situació només es podia donar dins un marc general de pràctiques democràtiques.

En l'època moderna, els intel·lectuals sorgeixen de la burgesia. Amb ella coincideixen en els ideals d'emancipació humana. El projecte revolucionari de la burgesia és plenament assumit pels intel·lectuals, els quals es dedican a formular-lo en el camp de l'art, de la literatura o de la filosofia. Aquesta situació dura, més o menys, fins a mitjan segle XIX en uns casos o fins al darrer terç del segle en altres. En tota aquesta època, la burgesia accepta de bon grat l'acció crítica dels intel·lectuals. Saben que els necessiten per mantenir la seva situació de preeminència dins la societat. Però arriba un moment que la burgesia a França i a la Gran Bretanya, regresa cap a posicions més i més conservadores. Llavors serà quan es produeix la separació entre els intel·lectuals i la burgesia. Ha estat dit que a mitjan època victoriana, a la Gran Bretanya, la intel·lectualitat constitueix un grup que oscil·la entre les diferents classes.⁶¹ No creiem que es donés una cosa així, sinó més aviat que els intel·lectuals s'havien instal·lat en posicions més crítiques respecte a la burgesia, de la qual, en el fons, formaven part. Per

60. L'article fou publicat per *L'Aurore* el 13 de gener de 1898. Anava adreçat al president de la República. Pretenia provocar l'arrest del seu autor, Émile Zola, per transgredir la Llei antilibel. Vegeu ZOLA, Émile. *La verdad en marcha. Yo acuso*. Barcelona: Tusquets, 1969.

61. Vegeu HAUSER, Arnold. *Història social de la literatura i de l'art*. Vol. II. Barcelona: Edicions 62, 1967.

aquest motiu, un intel·lectual com Walter Benjamin, al final de la civilització burgesa, durant els anys trenta del segle XX, contempla amb desesperació l'acumulació de runes i cadàvers que resulta del procés històric recent i denuncia dramàticament l'extinció de la seva classe.⁶²

En la situació en què es troba la intel·lectualitat europea, quan la burgesia ha abandonat definitivament el seu projecte progressista, opta per construir-se un món a la seva mesura. La intel·lectualitat vol mantenir el programa de progrés intel·lectual i moral vigent des de la Il·lustració. Però el que passa és que la realitat social ja ha anat molt més enllà, amb la qual cosa el que fan els intel·lectuals en el fons és refugiar-se en un món inexistent; un domini superior en el qual regna la racionalitat i la justícia. Es tracta de la cultura afirmativa, segons una expressió encunyada per Herbert Marcuse.⁶³ De fet, a la burgesia, ja conservadora ara, també els va bé que la cultura es deslligui de la realitat social i constitueixi un pretès món superior; un àmbit on regna l'harmonia, lluny de la lluita amb el proletariat en el si de la mateixa societat i amb les altres burgesies nacionals en els dominis internacionals. *L'art pour l'art* de Théophile Gautier o Henri Beyle Stendhal respon, entre d'altres, les raons anunciades; com també la ciència o la literatura pures.

Els intel·lectuals burgesos o desclassats, com es vulgui, podran connectar amb el proletariat. Però la relació dels intel·lectuals amb el moviment obrer no serà menys conflictiva que la que havia mantingut amb la burgesia, o encara més. De fet, la classe obrera era, en el fons, per sensibilitat i visió del món, més estranya als intel·lectuals que la burgesia. El fet és que el desenrotllament d'una cultura progressista de part de la intel·lectualitat es mantindrà, d'una manera molt conflictiva però constant, durant el primer terç del segle XX, i morirà finalment en els forns crematoris dels camps de concentració nazis. Tot sembla indicar, que podem situar en la tragèdia nazi i en la Segona Guerra Mundial el final de la societat burgesa i especialment de la cultura que emergí directament del moviment il·lustrat del segle XVIII. Amb això es tancarà una època en la qual els intel·lectuals s'havien adaptat a la societat burgesa d'una manera molt pregonada. De fet, es pot dir que els mateixos intel·lectuals en formaven part; si més no alguns personatges importants del segle XX, en viure l'ensorrament del món burgès han tingut la sensació que era el seu propi món el que es desfeia.⁶⁴ Tan profundament i sincera agafaren els intel·lectuals com a seva la bandera de la burgesia que, quan aquesta classe abandonà els seus primitius ideals de llibertat, de justícia i de creença en el progrés, els intel·lectuals la seguiren defensant d'una manera apassionada unes vegades, amarga unes altres, però sempre molt sincerament. D'aquesta situació sorgeix la cultura crítica i la transformació d'alguns

62. Vegeu BENJAMIN, Walter. *Angelus novus*. Barcelona: EDHASA, 1970, p. 77 i s.

63. Vegeu «Sobre el caràcter afirmatiu de la cultura». A MARCUSE, Herbert. *Per una nova definició de la cultura*. Barcelona: Edicions 62, 1971.

64. D'una manera molt semblant ho explicita Walter Benjamin. Vegeu BENJAMIN, Walter. *Angelus novus*. Barcelona: EDHASA, 1971.

treballadors de la cultura en «intel·lectuals» en el sentit més genuí del terme. Alguns intel·lectuals de prestigi pogueren alçar la seva veu en defensa de la llibertat i de la dignitat humana quan aquesta es veié amenaçada per les necessitats de la racionalitat instrumental o simplement de l'egoisme barroer o refinat.

L'intel·lectual d'aquesta època s'adreça als seus conciutadans per defensar el principi de la justícia en contra de la intangibilitat de l'Estat en l'*affaire Dreyfus*; o bé en defensa de la llibertat ètica i de recerca dels científics davant el complex industrial-militar, en el cas dels científics atòmics i l'Estat nord-americà.

La societat, amb la seva evolució, és en camí de trastocar les condicions que feien possible el tipus de treballadors de la cultura propi de la societat burgesa. És per això que es pot dir que ja no existeixen entre nosaltres intel·lectuals de l'estil dels Bertrand Russel o Albert Einstein. Potser encara n'hi ha algun, però si hi és no li fem cas.

a) La intel·lectualitat científica

Els científics constitueixen, en el món modern, un grup molt important que ha anat augmentant la seva presència social arran del paper creixent que la ciència ha anat tenint en el sistema econòmic. Per aquest motiu creiem que val la pena de distingir-los d'entre el conjunt de treballadors de la cultura.

L'activitat científica, des del Renaixement, l'havien realitzat individus aïllats, en laboratoris més o menys improvisats situats als domicilis particulars, a les universitats o en alguna institució específica. La ciència no era gaire més que una activitat intel·lectual tan gratuïta com la filosofia; moltes vegades es tractava d'una afecció d'un noble desvaga. La ciència no tenia pràcticament cap mena d'aplicació. En aquestes èpoques, la ciència no constitueix una professió. Només algun professor universitari es podia considerar, d'una manera vaga, com a professional de la ciència.

Les coses canviaren d'una manera que no dubtarem qualificar de radical de la Revolució Industrial ençà. A partir d'aleshores, les tecnologies, sorgides directament dels coneixements científics, coneixen una aplicació creixent. D'una manera progressiva, i gràcies a l'aplicació de les tecnologies científiques al sistema productiu, la ciència es converteix en un instrument de primer ordre per a les societats industrialitzades. En conseqüència, l'activitat intel·lectual dels científics esdevé una professió remunerada i prestigiada. Els científics esdevenen professionals insubstituïbles en el nou sistema productiu. Les societats desenvolupades despendran grans sumes en la recerca científica i en l'ensenyament de les diferents ciències i tecnologies. Tanmateix, el que podria semblar una situació ideal per als nous professionals científics, aviat començà a tenir les seves contrapartides poc desitjades per la comunitat científica. Mentre la ciència no tenia aplicació pràctica, els científics disposaven de pocs mitjans i de poca atenció social, però eren lliures; podien organitzar llur recerca a gratient,

segons les inquietuds respectives i atenent criteris d'ordre epistemològic. Però aquesta situació s'acabà quan la tasca dels científics tenia conseqüències econòmiques molt importants per a la societat. Les empreses començaren a estimular la recerca segons els seus interessos. Més tard, s'hi afegí l'Estat com a ordenador, a través dels pressupostos de recerca, de l'activitat investigadora dels científics. Des de mitjan segle XIX, i segons un fenomen que no ha parat d'accentuar-se, els científics tendeixen a perdre el control sobre la ciència. Ja no s'investigarà sobre allò que per raons internes de la lògica de les ciències correspondria, sinó sobre allò que estarà d'acord amb els interessos econòmics de les empreses o amb els estratègics dels estats.

El fet és que, en els darrers cent cinquanta anys, als Estats Units i als Països de l'Occident europeu, s'anirà creant una professió científica composta per un nombre de membres que creixerà dia per dia. Els científics, cap al final del segle XIX, ja constituïen un grup força homogeni i nombrós. La societat recompensarà les aportacions dels intel·lectuals científics amb honors i prestigi social. Tanmateix, aquesta situació provocava contradiccions creixents. Més d'una vegada el científic es veié forçat a treballar d'una manera que anava en contra de les seves conviccions morals.

Amb el prestigi social que d'una manera creixent anirà assolint la ciència, els científics, alguns científics, tindran una audiència social considerable. Sobre la base de llurs aportacions especialitzades, alguns científics es permetran d'opinar sobre qüestions generals de la societat. Temes polítics, ètics o de qualsevol altra naturalesa general seran tractats per aquests intel·lectuals i el públic els escoltarà respectuosament a causa del prestigi que han adquirit en el seu treball professional.

b) Un nou grup intel·lectual: els periodistes

L'evolució i la consolidació de la premsa és el gran fenomen comunicatiu de la societat industrial i burgesa. Ha estat dit que la democràcia liberal resulta impensable sense l'exercici del periodisme lliure. Max Weber, per només citar un exemple de molt de prestigi, argumenta en aquest sentit.⁶⁵ La premsa exercí, des del segle XVIII fins al segle XX, tota sola, i en el nostre segle en col·laboració amb altres mitjans, tot un conjunt de funcions indispensables per a la societat democràtica liberal. Tasques d'informació política i social absolutament necessàries per a l'establiment de l'opinió pública; crítica de les activitats dels aparells governamentals i també de les institucions privades; suport per a obres literàries i culturals en general; acció lúdica en proporcionar distraccions en les seves pàgines; suport per a campanyes educatives sanitàries i de tot tipus.

65. Vegeu el discurs que féu el 1910 en el primer Congrés de l'Associació de Sociologia Alemanya a WEBER, Max. «Per una sociologia della stampa quotidiana». A *Problemi dell'informazione*, IX (gener-març de 1984), núm. 1.

La premsa, doncs, ha estat i és encara una de les institucions fonamentals del món modern. El grup humà que confecciona els diaris i les revistes, els periodistes, s'erigiren, en el període que estudiem, en un nou col·lectiu intel·lectual d'influència creixent en les societats industrials modernes. La premsa conforma tot l'àmbit del que podem anomenar la «publicitat política», proporciona les informacions essencials, publica les opinions i els judicis crítics, fa propicis els debats. Sense la premsa, la comunicació política no seria possible. Pensem que les societats modernes tenen unes grans proporcions i no hi és possible la comunicació directa. Si en la ciutat grega tots els qui participaven en la vida política es coneixien i podien discutir directament els problemes que els afectaven, en l'etapa burgesa madura, la societat s'ha engrandit considerablement i la comunicació cal que sigui mitjançada tècnicament.

Els periodistes han anat creant un ofici a través de l'espai que va dels periòdics inicials fins a l'època de plenitud de la societat burgesa, una època que podem dir que acaba amb la Primera Guerra Mundial, ja en el nostre segle. El periodisme modern està basat en uns procediments i rutines força ben establertes, disposa de centres d'educació moltes vegades de nivell universitari i d'associacions professionals molt cohesionades i amb una presència social notables. Podríem dir que la professió periodística és de les ben establertes dins el ventall que formen els treballs intel·lectuals.

El periodista és un assalariat; normalment treballa en una empresa privada, però també pot ser pública. És conegut que les empreses i els periodistes que hi treballen no tenen sempre els mateixos interessos; tampoc no coincideixen sempre els interessos d'aquests professionals i els poders públics. Els conflictes en l'àmbit de la comunicació social estan centrats en la conveniència o no de publicar determinades informacions i també en la divulgació de les fonts de les informacions de què els periodistes disposen. La tendència natural d'aquests intel·lectuals que són els periodistes és salvar, dins el possible, la seva independència respecte als grups d'interessos que els són contraris.

Tal com hem dit, la premsa ha jugat un paper transcendental en la societat industrial moderna i, precisament en aquest paper, hi ha el motiu pel qual els periodistes han esdevingut personatges importants en el món modern. Els cercles de decisió econòmica i política de les potències del nostre temps saben que no poden prescindir de l'activitat dels mitjans de comunicació i per tant dels qui els dirigeixen.

Els Països Catalans en l'època moderna

Els Països Catalans perden les seves institucions polítiques tradicionals per dret de conquesta dels reis de la dinastia borbònica espanyola. El 1714 representa una fita política: al país li són arrabassades les seves institucions i, amb elles, els dirigents polítics en els quals es podia reconèixer d'una manera natural.

D'altra banda, els intel·lectuals també s'aparten de la llengua del país. Tanmateix, en el pla cultural, la desnaturalització dels intel·lectuals i de la seva llengua venia d'abans. Durant els segles XVII i XVIII, les figures locals de les lletres, de les arts i del pensament, en general d'un nivell molt inferior al dels segles medievals, abandonen la llengua catalana, l'anomenat «dialecto provincial» o, tal com l'anomena Antoni de Capmany, «un idioma antiguo provincial, muerto hoy para la república de las letras y desconocido del resto de Europa».⁶⁶ La llengua catalana sembla en camí de morir com a vehicle d'alta cultura. El castellà serà la llengua culta d'adopció en les contrades espanyoles dels Països Catalans i el francès en les franceses; la cultura castellana en el primer cas i la francesa en el segon representaran l'esperit cosmopolita i seran el contrapunt de la rústicitat i ruralisme de la pròpia. Un cas remarcable el tenim en l'Església. Als pobles, els rectors feien els seus sermons com sempre en la llengua del país, també s'ensenyava el catecisme en català, però els eclesiàstics que tenien més pretensions oratòries i més prestigi intel·lectual empraven el castellà. Hi ha una oratòria barroca castellana⁶⁷ conreada pels clergues catalans. Alguns ordes religiosos es distingiren en el seu afany per perseguir la llengua catalana; ens referim als escolapis o els jesuïtes.

No cal dir que el castellà dominà l'alta cultura, l'Administració i l'ensenyament, però tanmateix la llengua catalana es mantingué viva en les classes populars i no només en les seves formes parlades sinó també escrites. Efectivament, en tots els anys que van de la Decadència a la Renaixença, en els quals l'ús del català culte retrocedeix fins a quasi desaparèixer, se segueix creant una literatura popular. El resultat inevitable d'aquesta situació fou el divorci entre el poble català i els seus intel·lectuals.

El predomini de la llengua castellana en els registres alts del llenguatge es produeix en part pel seu prestigi i en part també per imposició pura i neta. Hi havia una política, menada des de Madrid, per tal que el català fos exclòs de tots els actes de les institucions públiques i privades; una política clarament explicitada en diverses ocasions,⁶⁸ que cercava la consolidació d'un l'Estat-nació espanyol. El panorama, doncs, no era gaire optimista amb vista al manteniment

66. Vegeu CAPMANY SURÍS I DE MONTPALAU, Antoni de. «Discursos analíticos sobre la formación y perfección de las lenguas». A: SEMPERE Y GUARINOS, Juan. *Biblioteca*.

67. Vegeu la tesi d'Anna Torrent.

68. Hi ha diversos exemples de la persecució de què fou objecte la llengua catalana en els seus usos públics principalment, però també, en menor mesura, en els privats. Així, tenim una cèdula del rei Carles III, dictada l'any 1768, la qual ordenava «que la enseñanza de primeras letras, latinidad y retórica se haga en lengua castellana generalmente, donde quiera que no se practique, cuidando de su cumplimiento las audiencias y justicias respectivas, recomendándose también por el consejo a los diocesanos, universidades y superiores regulares para su exacta observancia y diligencia en estender el idioma general de la nación, para su mayor harmonia y enlace reciproco». D'altra banda, Joan Antoni Maians explica que l'any 1783, «entre las instrucciones secretas que tenía el gobernador militar de Tarragona [...] una de ellas era acabar el lenguaje del país». Citat a VILAR, Pierre [dir.]. *Història de Catalunya*. Vol. v, a cura de Josep Fontana. P. 95.

de la cultura i la personalitat catalanes diferenciades. Un país sense sectors polítics i intel·lectuals que li facin de guies està condemnat a la despersonalització. L'única possibilitat que es podia contemplar, fins a mitjan segle XIX, era la progressiva assimilació de la cultura catalana. Ja havia passat, de fet, amb l'alta cultura; després vindria, encara que d'una manera més lenta, la dissolució de la cultura popular autòctona. No es podia esperar res de diferent si no es modificaven pregonament les estructures del país.

Una de les conseqüències de la derrota de 1714 fou l'eliminació de totes les universitats catalanes i la creació d'una única Universitat a Cervera. Ben cert que els diversos estudis que hi havia a Girona, Solsona o Barcelona no eren centres de gaire volada intel·lectual, però eren universitats i podien evolucionar. De fet, a Barcelona, arran del progrés econòmic, es creà la necessitat d'estudis tècnics i especialitzats. En termes generals, la Universitat de Cervera no complí les funcions que se li demanaven, en una època de canvi i de renovació a tot el Continent. El pensament modern pràcticament no es pogué introduir en el seu ensenyament i, especialment durant els darrers anys de la seva existència, mantingué una activitat vulgar i sense ambicions. Moltes de les figures importants de l'època no s'hi formaren. El balanç, doncs, no pot deixar de ser negatiu en el seu conjunt, tot i que en el camp de les ciències jurídiques l'ensenyament tingués algun nivell.

Afortunadament, la vulgaritat de la Universitat de Cervera no corresponia al to que el país anava adquirint. L'ensenyament de les ciències i de les tècniques en el nivell superior es realitza en algunes institucions a la ciutat de Barcelona. Es tracta de l'Acadèmia Militar o de Matemàtiques, la de les Bones Lletres, la qual treballava la història, el Reial Col·legi de Cirurgia, l'Acadèmia de Ciències Naturals i Arts. També la Junta de Comerç mantingué una activitat fecunda en el camp de l'ensenyament de les matemàtiques; a més, gràcies a la seva iniciativa, es fundà l'Escola de Nàutica. Aquest fenomen és correlatiu amb el que s'experimenta en molts països d'Europa. Per raons distintes al nostre cas, les universitats es mantenien fidels a l'esperit medieval i rebutjaven el nou pensament científic i, no cal dir-ho, la cultura il·lustrada. Altres institucions hagueren de fer la suplència dels ensenyaments que no proporcionava la universitat. La ciutat de Barcelona, en plena expansió i en camí de fer la revolució industrial, tenia unes necessitats que ni la Universitat de Cervera ni l'Estat espanyol podien satisfer.

El País Valencià, naturalment, també perdé la Guerra de Successió, però s'adaptà al nou règim borbònic amb molta més intensitat i entusiasme que no el Principat. El desenrotllament econòmic facilitat per l'obertura dels mercats americans propicià la comoditat de l'antic Regne de València a la nova situació. En el camp de les institucions, és evident que foren abolides totes les que regien el país, però no la Universitat. Efectivament, la Universitat de la Ciutat de València no fou clausurada tal com passà amb la de Barcelona. Tota aquesta situació féu avinent la permanència d'una cultura més o menys cosmopolita,

tant com les circumstàncies permetien. El fet és que el pensament il·lustrat a València té un to considerable si tenim en compte la mediocritat general que dominava la cultura dels Països Catalans. No podem afirmar que la causa fos la conservació de la seva Universitat; probablement, la sotragada no fou tan forta o no tan sentida com al Principat, però comptat i debatut cal afirmar que Tomàs Vicent Tosca, Gregori Maians i Siscar, Joan Francesc Masdeu, Josep Climent, Andreu Piquer, Joan Baptista Berni, Josep Maimó i altres formen un conjunt força consistent d'homes de lletres i de científics que dona fe del teixit intel·lectual que hi havia a València. És evident que l'alta cultura es fa, des del segle XVI, en castellà, però cap al final del segle XVIII, alguns intel·lectuals propugnen el retorn al país. Es tracta d'una tendència que hauria hagut d'enfortir-se amb el Romanticisme, però que no tingué prou força per procurar el redreçament del país en els camps de la política i de la cultura autòctones.

Catalunya, i encara més els Països Catalans, perd el seu equilibri intern. Se li escapen les proporcions en la relació subtil entre els diferents nivells de la cultura; es trenca la jerarquia «natural» entre les classes populars i les estructures governamentals als diferents nivells. En termes generals, la població catalana perd el record de les situacions passades. Pràcticament no es coneix la literatura medieval. Hi ajudà el fet d'haver-se desenrotllat pràcticament tota ella abans que no es fes general l'ús de la impremta.⁶⁹ Només algunes persones cultes tenien notícia de les esplendors passades; el poble, naturalment, continuava creant la cultura popular i perdé el referent d'una producció culta de prestigi en la llengua pròpia. Aquest fenomen fou encara més agreujat en la resta dels Països catalans, en els quals, d'una manera clara, la literatura de prestigi fou la castellana i els registres alts de la llengua es perderen en favor del castellà. Un fenomen similar passa respecte de la història política i comercial de l'antiga Corona d'Aragó. La història d'Espanya, de fet història de Castella, anirà convertint-se en la memòria col·lectiva dels fets passats com a falsa consciència.

En aquestes condicions, les classes populars resten aïllades de les seves minories. Els grups intel·lectuals no poden comunicar-se bé amb el seu poble, amb la qual cosa perden una vinculació essencial per a la seva formació personal i, en definitiva, per a la qualitat de llurs obres. Un intel·lectual ha de tenir com a referent constant la cultura en la qual ell també participa; l'obra de

69. Aquesta idea l'explicita Jaume Villanueva de la manera següent: «Los catalanes juiciosos aman su lengua con muchísima razón, por la abundancia de sus sinónimos, viveza de sus expresiones, concisión de sus frases y palabras, multitud de monosílabos y variedad en las transposiciones, calidades que hacen a un idioma muy susceptible de elocuencia. Si el arte de la imprenta se hubiera inventado en el siglo XIII, Europa, inundada de excelentes obras catalanas, que o se han perdido o yacen manuscritas en las bibliotecas, pudiera por sí misma conocer esta verdad. Mas, hallada aquella invención a mediados del siglo XV, ocupó toda su atención en España el idioma castellano, que iba ya tocando a su mayor altura. De manera que aun los escritores catalanes trabajaron en él, mayormente después que se hizo universal en la península con la unidad de la monarquía. A pesar de esto, el vulgo conserva tenazmente el idioma patrio, en el cual se enseñan las primeras letras, las oraciones y catecismo.» (VILLANUEVA, Jaume. *Itinerario*.)

nivell cultural alt, en el fons, és complement i culminació de la manera de ser, del sentit comú i de les produccions de les classes populars. Tots els escriptors catalans del començament del segle XIX no utilitzen més llengua que el castellà; una llengua que no dominaven i en la qual no podien expressar-se amb eficàcia. Fins i tot s'usa el castellà en la relació privada escrita. Per donar un exemple colpidor, Bonaventura Carles Aribau, el famós autor de *La Pàtria*, escriu tota la seva correspondència privada en castellà.

El desequilibri i el desarrelament de la cultura catalana i, per tant, dels intel·lectuals foren processos que duraren molts anys; de fet, la tendència no començà a invertir-se fins a mitjan segle XIX, com a conseqüència de la Renaixença. La recuperació de la llengua i de la cultura catalanes estigué vinculada al restabliment dels llaços amb el passat, els quals, tal com hem vist, es trencaren, d'una manera no natural, a conseqüència dels esdeveniments històrics. En aquest sentit, el Romanticisme creà un estat d'ànim que fou essencial per al restabliment de la consciència perduda. L'onada historicista que envaií tot el Continent acostà els catalans de l'època al moment millor de les seves realitzacions col·lectives. D'una manera implícita, els nostres intel·lectuals compregueren que la llengua calia considerar-la, segons les tendències de l'època, com l'essència de la comunitat catalana. Aquesta mena de consciència lingüística fou expressada magistralment pels romàntics alemanys.⁷⁰

En el retrobament de l'esperit nacional els intel·lectuals jugaren un paper fonamental des del primer moment. No es tracta ara d'establir una teoria històrica sobre el paper que tingueren els diferents grups en la modernització de Catalunya. Ben cert és que els factors econòmics, la industrialització d'una manera especial, foren absolutament imprescindibles; tanmateix, nosaltres volem ressaltar aquells que estan en el camp de la relació comunicativa: volem dir, principalment els culturals i els polítics. El fet és que, en el moviment de redreçament, primer tindrem les activitats en els àmbits de la literatura i de la història, i després, anys més tard, la concreció de l'activitat política amb el catalanisme. Es podria dir, si més no des d'un punt de vista cronològic, que els escriptors s'anticiparen i crearen les condicions perquè, unes dècades després, es pogués desenrotllar el catalanisme polític.

Hi ha alguns personatges dels molts que protagonitzaren l'etapa històrica que estudiem l'activitat dels quals fou decisiva. Ens referim a Pròsper de Bofarull, autor de *Los condes de Barcelona vindicados*, creador de l'Arxiu de la Corona d'Aragó i salvador de la documentació antiga. Un altre fou Antoni de Bofarull, amb una tasca imprescindible en el camp literari, però a més, autor d'*Hazañas y recuerdos de los catalanes*. També hi esmentarem Víctor Balaguer, autor d'una *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón, escrita para darla*

70. Per al tema de la relació entre la llengua i la nació i que veu aquesta darrera com l'essència de l'esperit nacional, vegeu HUMBOLDT, Wilhelm. *Sobre el origen de las formas gramaticales y sobre su influencia en el desarrollo de las ideas*. Barcelona: Anagrama, 1972.

a conocer al pueblo. Un altre personatge imprescindible fou Manuel Milà i Fontanals, recuperador de la lírica popular. Hi ha molts noms en la Renaixença, però hem esmentat aquests perquè tots ells treballaren en el domini que hem destacat de la recuperació de la memòria històrica. Aquesta tasca era imprescindible per tal de reconstruir el país tant en el camp de la cultura com en el de la política.

Els personatges que formaven les files de la Renaixença amb prou feines transcendiren els cercles intel·lectuals i els sectors cultes de la burgesia. Foren autors posteriors, com Serafi Pitarra, Jacint Verdaguer o Àngel Guimerà els qui connectaren la producció literària amb el poble. Aquests noms, als quals podríem afegir Antoni Gaudí, Joan Maragall, Santiago Rusiñol o Josep Maria de Sagarra, tingueren una gran popularitat i s'acostaren en alguns casos als fenòmens moderns de la cultura de massa. És interessant de remarcar el paper important de la poesia i del teatre en la recuperació de la literatura catalana, i el paper molt més modest de la novel·la. El poble es reconeixia col·lectivament en aquestes figures senyeres de l'alta cultura. No és que, en la majoria dels casos, en comprenguéssim la producció, però tanmateix els atorgava un protagonisme que anava molt més enllà de l'activitat intel·lectual estricta. Sense pretendre bastir una teoria sobre el tema, voldríem dir que des del punt de vista sociològic i comunicatiu sembla que es pot explicar, si més no parcialment, la desproporció referida. En la segona meitat de segle progressà molt l'alfabetització de la població, però, tal com hem dit anteriorment, aquest procés beneficià més la lectura en castellà que no pas en català, pel fet que les escoles només ensenyaven la primera llengua. De manera que les classes populars més joves que ja podien llegir ho feien en castellà. No hi havia, doncs, un públic lector suficient per a la novel·la catalana. La poesia era i continua sent un gènere minoritari, tot i que a Catalunya té una densitat especial i un públic relativament nombrós. Per tant, la poesia sempre s'ha pogut desenvolupar amb normalitat, car no ha patit unes condicions essencialment inferiors a les de les literatures normals. En canvi, el teatre, paradoxalment, es beneficià de les condicions anormals en què es desenvolupava la cultura catalana. Per seguir una obra recitada no cal saber llegir, per aquest motiu les obres en català tenien l'audiència de les generacions velles, no lletrades, i dels de les noves alfabetitzades d'una manera més o menys completa. Cap novel·lista ni poeta no podia tenir un públic tan extens. Guimerà, per exemple, fou un fenomen excepcional; també ho foren Frederic Soler o Ignasi Iglesias. En canvi, el coneixement de personatges com Narcís Oller, Víctor Català o Joaquim Ruyra restà restringit als sectors del públic lector culte. Verdaguer, en canvi, fou un autor molt conegut, però les causes de la seva popularitat són parcialment extraliteràries. Les hem d'anar a cercar en la seva vida atzarosa: en els seus conflictes amb les jerarquies eclesiàstiques, en la seva malaltia i mort, plenament romàntiques.

En els dominis de la política les coses funcionaren d'una manera distinta i molt més lentament que no en els de la cultura. El fet és que no podem trobar

un fenomen polític de massa i un líder carismàtic fins a arribar a Francesc Macià, ja en el primer terç del segle XX. Durant els anys de la Renaixença i fins que no s'arriba a Prat de la Riba i la Mancomunitat, Catalunya és un país sense polítics. És clar que hi ha figures com Valentí Almirall o Pi i Margall, però no podem considerar que arribin a ser exactament polítics de massa ni tan sols representants dels ciutadans a la manera usual dels països avançats d'Europa. A causa de la manca de figures polítiques vertaderament representatives del poble català, els escriptors moltes vegades hagueren de fer un paper en certa manera de substitució. La profunditat d'alguns fenòmens de popularitat entre els escriptors els hem d'anar a cercar en la relació íntima que hi havia entre ells: un poble mancat de dirigents d'una altra mena. En la mesura que la consciència nacional catalana progressa i s'aprofundeix, el paper dels intel·lectuals catalans adquireix noves dimensions. En el cas dels literats i assagistes, no es tracta ja d'exercir només les funcions literàries normals de formació de la personalitat dels diferents públics, sinó d'aglutinar i cohesionar la consciència nacional catalana. En un país com el nostre mancat d'institucions, i no només polítiques, sinó també educatives, la formació de la personalitat col·lectiva no podia anar pels camins normals que havien seguit les societats europees madures.

En l'evolució que som en camí de descriure, podem trobar com s'ha desenvolupat la tasca dels intel·lectuals en el nostre país, com s'ha produït la seva consolidació, si és que podem dir que hi ha un estament intel·lectual consolidat, quines característiques específiques tenen els intel·lectuals catalans. És ben cert que el sistema educatiu del país sempre ha estat insuficient, a tots els nivells i especialment l'universitari. Per aquest motiu no s'ha pogut desenvolupar un contingent de professors satisfactori en qualitat i quantitat. Només en època recent hi ha hagut un creixement espectacular de la demanda social d'educació, cosa que ha provocat l'augment de les plantilles de professors superiors. Malauradament, el nou professorat no ha tingut temps de preparar-se, ni ha disposat d'una tradició prou bona per poder-la continuar. En conseqüència, els intel·lectuals catalans, fins a mitjan segle XX, els hem d'anar a trobar preferentment en les rengleres de la literatura i l'art.

Els escriptors constituïen el gruix més important dels intel·lectuals catalans del segle XIX. Formaven un grup relativament coherent, integrat especialment per membres de les professions liberals, bibliotecaris, arxivers, etc. Malgrat la gran distància en el grau de desenvolupament econòmic i cultural que hi havia entre els Països Catalans i els països capdavaners d'Europa, els intel·lectuals aviat formaren un col·lectiu en el qual es manifestarien moltes de les característiques que podríem considerar normals. Els escriptors catalans provenen de sectors socials molt diferenciats; molts d'ells són d'extracció burgesa i benestant, mentre que d'altres ho són d'àmbits més humils. Per exemple, Víctor Balaguer era fill d'un metge d'ideologia liberal i Teodor Llorente, d'un advocat; en canvi, Bonaventura Carles Aribau era de família menestral, Rubió i Ors era fill d'un impressor i llibreter, Marià Aguiló era de família benestant; en canvi, Pau

Piferrer ho era d'una d'humil, el pare del doctor Robert s'havia enriquit a Amèrica, Magí Pers i Ramona era fill d'un sastre que féu fortuna a Cuba. També n'hi ha algun que prové de la petita noblesa rural, com Carles Bosch de la Trinxeria o Marià Vayreda. Pel que fa als noms cabdals de la literatura catalana de l'època, tenim que Jacint Verdaguer era fill de pagesos amb instrucció; Frederic Soler era fill d'un fuster mort prematurament i protegit per l'avi matern, el qual tenia una certa posició; els pares d'Àngel Guimerà eren petits negociants; Narcís Oller fou orfe als dos anys i criat per la seva família benestant; Joan Maragall era fill d'un industrial tèxtil. En altres camps de la cultura, tenim que Pere Mata era fill d'un metge militar, Josep Letamendi era fill d'un comissari de guerra, però, orfe ben aviat, no gaudí, durant la seva infantesa, de recursos econòmics; Marià Cubí provenia d'una família de petits negociants. El científic Antoni Martí i Franquès era d'una família de propietaris rurals; Ramon Turró sembla que era fill de pastissers. Un polític i periodista com Valentí Almirall formava part de la burgesia industrial.

Com es pot veure, l'origen dels escriptors és divers. Tots els sectors socials hi són representats, des de la noblesa que encara quedava al país, passant per la burgesia i acabant amb els treballadors. Tanmateix, els treballadors són escassos. La major part dels intel·lectuals catalans provenen de les capes mitjanes de la població. Com que el sistema educatiu, en els seus nivells mitjà i superior públics, no constituïa una gran despesa econòmica, moltes persones podien prescindir de les aportacions del treball dels seus fills. Cal tenir en compte, però, que l'ensenyament mitjà restava reduït a les escoles religioses i a un sol institut públic. Això feia que l'accés a l'educació de les classes poc afavorides fos restringit.

No hi havia als Països Catalans d'aquella època en proporció significativa intel·lectuals provinents de les activitats científiques i tècniques, ni tampoc dels de l'Administració i la burocràcia. La raó l'hem de cercar en el subdesenvolupament de l'Estat espanyol en els plans econòmic i cultural. Catalunya no tenia administració pública significativa, tampoc no hi havia un sistema educatiu suficient en cap dels seus nivells. Tanmateix, a mesura que el país avançava augmentava el gruix de professionals dedicats a les professions indicades. Així podem esmentar metges com Jaume Ferran, August Pi i Sunyer, Josep Trueta, o investigadors com Ramon Turró i Francesc Duran i Reynals.

Tal com es pot veure, els intel·lectuals catalans, com també passava amb els seus homòlegs europeus i americans, provenien de sectors socials força variats, amb un predomini de les capes mitjanes. Una vegada constituïts en una agrupació social, no sembla que es pugui dir que configurin, en aquesta època, una classe social nova, sinó solament un grup social poc coherent. Alguns exerceixen les distintes professions liberals, uns altres són ensenyants, no són precisament professionals de la cultura sinó més aviat afeccionats, al marge de la intensitat i de la qualitat de llurs aportacions en els diversos camps de l'activitat cultural. Una mostra de la seva manca de cohesió, la tenim en la diversitat ideològica

que mostren els cercles professionals que ens ocupen al llarg de tot el segle XIX. Els intel·lectuals s'arregleraren en els diversos partits i bàndols socials. Hi ha intel·lectuals lligats directament a la burgesia i altres als sectors obrers; també n'hi ha d'arreglerats amb els sectors més conservadors de la societat. Cal dir, però, que a mesura que anà prenent cohesió la societat catalana en el primer terç del segle XX es creà un gruix de professionals, escriptors i professors compromesos amb un projecte polític democràtic avançat, completament homologable internacionalment. Quan s'arribà a l'autonomia del Principat en el si de la Segona República Espanyola, la majoria dels intel·lectuals es comprometen amb un projecte polític que té un caire clarament modernitzador.

L'*affaire Dreyfus* ocorregué en la veïna República de França des del 1894 fins al 1906 i tingué una repercussió remarcable en el nostre país. Es tractava de l'exemple vingut del nord, amb tot allò que el nord ha representat per als catalans a l'època moderna. L'*affaire* generà llibres, conferències i una reproducció del debat francès a petita escala. Es comentà, entre nosaltres, d'una manera especial, la intervenció de l'Església. Es comentava la recent separació de les esglésies i l'Estat a la República Francesa, mesura vista amb admiració entre els cercles intel·lectuals progressistes catalans⁷¹ i naturalment amb rebuig pels tradicionalistes.

La Renaixença a València també es produí, com al Principat, en el si de cercles intel·lectuals molt minoritaris. Mentre el poble valencià continuava mantenint-se fidel a la llengua, les classes dirigents, fins i tot els sectors de la petita burgesia ciutadana, es castellanitzaren d'una manera molt important a la ciutat de València i especialment a la d'Alacant. Des de sempre hi havia subsistit una literatura i un periodisme popular amb una notable desimboltura i amb tiratges de vegades molt importants. Però era una literatura feta amb una llengua dialectal, i tothom, en el fons, tenia consciència de les seves mancances. La llengua culta era naturalment el castellà; l'escola i l'Església havien fet la seva labor en la consolidació de l'ús de la llengua castellana en les situacions i els àmbits de prestigi. En aquestes condicions, la recuperació dels registres cultes del català, també a València, havia de venir pel camí de la Renaixença i per l'actuació d'alguns petits cercles intel·lectuals.

El 1858 Marià Aguiló va a València com a director de la Biblioteca de la Universitat. El seu influx serà molt important. Només cal recordar en aquest sentit que Teodor Llorente i Vicent Venceslau Querol reberen la seva influència. Constantí Llompart comença a publicar el 1874 *Lo Rat-penat* i el 1878 pren aquest nom la Societat d'Animadors de les Glòries Valencianes. De tota manera, el moviment de la Renaixença és molt dèbil al País Valencià i resta reduït, pràcticament, a la producció poètica. L'Ambient social valencià no donava en

71. Per seguir les repercussions que tingué l'*affaire Dreyfus* a Catalunya, vegeu COLL i AMARGÓS, Joaquim. «L'influx de l'*Affaire Dreyfus-Zola* a Catalunya. Un primer esbós». A *Generació* (maig 1991), núm. 1.

aquella època per a una cultura autòctona. No hi ha ni lectors, ni editors, i naturalment, en aquestes condicions, tampoc no hi ha escriptors remarcables. Els qui escriuen en castellà se'n van a Madrid: aquests foren els casos de Gabriel Miró, Azorín i, fins i tot, al final, de Blasco Ibáñez.

Però, a més, el País Valencià i els seus intel·lectuals pateixen encara un altre mal: la manca progressiva de vertebració. Des de sempre hi havien conviscut les comunitats catalana, majoritària, i la castellano-aragonesa-murciana, minoritària; però, amb l'esquarterament del país en províncies i, encara, amb el reforç que el centralisme proporcionà als sectors no catalans, a través de la incorporació al País Valencià de territoris aragonesos i castellans de parla castellana, la pèrdua d'unitat i de cohesió fou manifesta. De seguida, els habitants de les terres del sud, especialment els d'Alacant, la capital, se senten diferents dels de la part central del País. La capital, València, no té prou pes específic per complir el seu paper. Castelló, des de la capital, resta oblidada cap al nord.⁷²

La realitat de les Illes a tothora ha estat distinta. La seva insularitat sempre les ha mantingut a una certa distància d'allò que succeïa al continent, sense que, tanmateix, mai no n'hagin estat totalment al marge. En el si de les Balears i les Pitiüses, cada illa té la seva pròpia personalitat, malgrat les naturals concordàncies. El món illenc sempre ha mantingut una estructura social i econòmica agrària; només d'ençà de mitjan segle XX es desenvolupa un sector terciari molt important. A Menorca, l'ús culte de la llengua es mantingué d'una manera o altra fins a l'època romàntica, quan rep els influxos de la Renaixença que vénen del Principat. Així tenim que a mitjan segle XIX, Juli Soler escriu un tractat d'agricultura i una *Gramàtica de la llengua menorquina*. Des de sempre, la noció d'unitat de la llengua s'ha mantingut força viva a Menorca i també a Mallorca, especialment si ho comparem amb el que passava al País Valencià. Cal suposar que la unitat i la coherència culturals i socials que han imperat sempre a les Illes, i també el seu relatiu aïllament, han ajudat a mantenir la llengua al marge dels problemes d'identitat que sempre hi ha hagut al País Valencià.

El 1829 desaparegué la universitat literària de la Ciutat de Mallorca, però fou creat l'Institut Balear, el 1835 (l'Institut de Maó, el 1864, i el d'Eivissa, el 1928). Des de 1859 aquestes institucions participaren en els Jocs Florals de la Llengua Catalana. A partir de 1901, Antoni M. Alcover edità el *Bollett del Diccionari de la Llengua Catalana*. La cultura literària balear, especialment la mallorquina, ha estat important, amb publicacions periòdiques com *Revista de Menorca*, *La Palma* o *La Nostra Terra*, entre d'altres. La literatura mallorquina

72. Per a la temàtica del País Valencià, vegeu FUSTER, Joan. *Nosaltres els valencians*. Barcelona: Edicions 62, 1962; CUCÓ, Alfons. *El valencianisme polític, 1874-1936*. València: Garbí, 1971; RODRÍGUEZ-BERNABEU, Emili. «Els intel·lectuals alacantins i la idea d'Espanya enfront del fet nacional valencià». A *Revista de Catalunya* (maig 1988), núm. 19.

ha donat grans noms a la literatura catalana contemporània, com Lluís Pons i Gallarza, Miquel Costa i Llobera, Miquel dels Sants Oliver i Llorenç Villalonga. També ha donat assagistes i crítics de la talla de Gabriel Alomar i bibliòfils com Marià Aguiló.

L'època contemporània

El panorama intel·lectual contemporani no es pot comprendre sense tenir en compte el paper que han fet les universitats als països que hem anat estudiant. El sistema universitari europeu ha estat i és molt variat; encara ho és més si hi afegim el cas nord-americà. No podem descriure aquí, amb l'extensió que caldria, el paper que han exercit aquestes universitats en l'època contemporània, només podem mirar de repassar-ne alguns aspectes, corresponents a models universitaris concrets, que ens poden semblar interessants i, alhora, significatius en la nostra història intel·lectual.

Les universitats europees aconseguiren de ser metafísiques i no teològiques com havien estat durant segles.⁷³ L'activitat universitària deixà de subordinar-se a les necessitats de la teologia cristiana. Fins i tot les diferències religioses dins els campus foren deixades de banda; tothom es posà d'acord a convertir les universitats en institucions laiques. Aquestes universitats metafísiques, a més dels coneixements filosòfics i científics, ensenyaven formes de vida. Els seus estudiants rebien una empremta que els marcava per tota la vida: maneres de captenir-se, de parlar i, fins i tot, conviccions polítiques. Les gran universitats angleses d'Oxford i de Cambridge, les alemanyes de Berlín, Darmstadt o Frankfurt creaven l'orgull de ser-ne estudiant i, més tard, d'haver-ne estat. Aquell qui havia estudiat a Heidelberg, per exemple, s'hi sentia vinculat per sempre.

La cultura humanista, junt amb la científica, constituïen l'essència de l'ensenyament superior. Amb l'humanisme, se situaven en un pla universal; amb la recerca pura, se sostreuen dels atzars de la vida quotidiana. A més, ja hi estaven al marge d'una manera física, en estar situades, la majoria d'elles, en petites ciutats, lluny dels grans centres de poder.

Pràcticament tots els intel·lectuals importants de l'època burgesa, aquells que hem anomenat els «intel·lectuals crítics», havien estudiat en aquest tipus de centres. Els de la branca de lletres havien rebut una formació no especialitzada, basada en el coneixement de la cultura clàssica. Encaraven els problemes del món modern amb els coneixements filosòfics, literaris, artístics i històrics de la tradició, la qual cosa els proporcionava una visió integrada de la realitat. Els estudiants de les carreres científiques rebien coneixements especialitzats per necessitat, però estaven fortament convençuts de la universalitat de la ciència, al

73. Vegeu el treball de José Luís Aranguren «La crisis de la universidad metafísica», a ARANGUREN, Jose Luís. *El futuro de la universidad y otras polémicas*. Madrid: Taurus, 1973.

marge de les ideologies, tant nacionals com polítiques que la societat burgesa havia creat i divulgat.

El sistema universitari general a Europa i expandit als Estats Units ha exercit un paper molt important en el desenrotllament del món contemporani. La seva eficàcia es deu a una multitud de factors, entre els quals no dubtaríem a destacar-ne un: l'equilibri ben trobat entre tradició i innovació. Efectivament, les universitats constitueixen les institucions intel·lectuals per excel·lència i com a tals han tingut dos objectius fonamentals: l'un, la conservació i difusió del coneixement existent, i, l'altre, obtenir-ne de nou. El primer objectiu les ha empès cap a la tradició i la continuïtat; el segon, cap a la ruptura. El manteniment de la tradició les ha portat a perpetuar les formes i els capteniments sense perjudicar l'objectiu essencial de treballar per l'augment del coneixement i la innovació constant. La il·lustració perfecta del que pretenem dir el tenim en els *colleges* de Cambridge: edificis medievals ocupats per grans científics i filòsofs els quals compten entre els més característics del món actual. Per tal de significar el paper que han realitzat aquestes institucions, ens proposem de fer manifest alguns dels trets més característics de dos sistemes universitaris que poden considerar-se molt representatius de la nostra època. Es tracta dels casos alemany i nord-americà, dos exemples diferents dins la seva unitat profunda que han manifestat un grau notable d'eficàcia.

La universitat alemanya, que com vam veure no jugà un paper gaire important a l'Edat Mitjana, ha estat una de les institucions fonamentals en la nostra època. És impressionant de repassar el nombre de grans escriptors i artistes, de filòsofs i científics que han sorgit d'aquests prestigiosos centres en els darrers dos-cents anys. El període clàssic de les universitats alemanyes, en el seu conjunt, durà fins al 1860; tanmateix, ja el 1810, es fundà la Universitat de Berlín, la qual, d'alguna manera, ha estat el model de la institució universitària alemanya contemporània.

El sistema universitari estava format per quatre facultats: teologia, filosofia, dret i medicina. les noves disciplines que anaren apareixent en tots els àmbits de la ciència i la filosofia desdibuixaren el perfil dels centres. Com que les facultats universitàries oferien resistència a les noves disciplines, les ciències socials i l'enginyeria tingueren acolliment dins les *Technische Hochschulen*.

La institució bàsica dins la universitat era la càtedra. En cadascuna d'elles s'impartia docència i es feia recerca. Aquestes dues activitats constituïen les seves tasques fonamentals i les vertaderes raons de ser de l'activitat universitària. Quan sorgiren noves disciplines, es crearen els *Instituten*, els quals eren laboratoris de recerca que depenien d'una càtedra. Els investigadors que treballaven als laboratoris no exercien funcions de docència ja que aquesta era impartida pel catedràtic en el si de la universitat. Amb això s'anà trencant la unitat de recerca i investigació tradicional. D'altra banda, els *Privatdozent* no podien realitzar labors de recerca. El sistema universitari alemany es fonamentava en l'existència de nombrosos centres que competien entre ells, situats gairebé

sempre en petites ciutats, tal com hem vist. Tot aquest complex constituïa un conjunt molt tradicional, però a l'hora de la veritat tingué la capacitat d'introduir les noves disciplines que s'anaven creant, tant en el camp de les humanitats com en el de les ciències.

El model descrit d'universitats europees, constituït fonamentalment per les universitats metafísiques, acabaren per transformar-se. Ja no responien a les necessitats de la nova societat massificada. El sistema capitalista avançat, amb la instrumentalització que havia fet del coneixement científic, demanava grans quantitats de graduats especialitzats. D'altra banda, la societat augmentà el nivell d'exigència d'educació. Tot això féu que enormes quantitats d'estudiants accedissin al coneixement superior, amb la qual cosa, el model basat en el treball directe amb els professors resultà impracticable: ja no podia ser que uns quants catedràtics fossin els únics que impartissin les classes; el tipus d'equilibri que hi havia entre la docència i la investigació es trencà. En augmentar el nombre d'alumnes, paral·lelament hagué d'incrementar-se el de professors; tanmateix, els primers sempre han crescut més que els segons, però mai no s'ha arribat a la massificació de les universitats dels països llatins.

Les universitats nord-americanes més antigues, les dels estats de l'Est, com les de Harvard, Yale, Princeton o Colúmbia, seguien, en un principi, el model anglès, encara que la de John Hopkins, de Baltimore, tenia influències alemanyes. Pel seu cantó, les de Califòrnia, creades molt més tard, foren les capdavanteres a introduir un nou model, basat en l'estreta relació entre el centre docent i les necessitats socials. Aquest model universitari estava fonamentat en el pragmatisme, manera de fer i de pensar típica de la cultura dels Estats Units. En el camp de la docència, el pragmatisme consistia a abandonar l'abstracció de la cultura clàssica i a orientar l'ensenyament cap a les matèries que podien ser directament útils a la societat. John Dewey, des de feia molts anys, ja havia propugnat la idea segons la qual calia ensenyar coses que els alumnes veiessin que els eren clarament útils. No cal dir que tot aquest tipus d'ideologia educativa, a la llarga, anà en contra de l'ensenyament del llatí, del grec i de les humanitats en general. Amb aquesta ideologia educativa, algunes universitats poc prestigioses han arribat a veritables exageracions, amb cursos sobre socorisme, confecció de vestits, pastisseria, futbol o tècniques de jardineria, al costat, això sí, de cursos sobre les diferents tecnologies científiques. No sabem si aquestes universitats han reeixit augmentar la cultura popular, però sí que podem afirmar que han servit amb molta eficàcia els interessos i les necessitats del sistema econòmic i també del militar.

La presència de l'esport sempre ha estat molt important en els centres universitaris nord-americans; ara bé, en alguns casos sembla com si constituís la seva dedicació més important: tal com si l'activitat acadèmica estigués al servei dels èxits esportius.

Probablement foren els Estats Units el primer país en el qual augmentà la demanda social de coneixement superior. Així tenim que, si cap al 1890 hi havia

uns 160.000 estudiants universitaris, el 1960 superaven els tres milions. Tal com explica Daniel Bell, el 93% de tots els joves entren a les escoles secundàries, i el 80% d'aquest total, acaben la formació secundària; des de 1945 a 1970 s'ha passat a una educació superior de massa.⁷⁴

La dècada dels seixanta fou marcada per la revolta i la convulsió dels campus universitaris. De tota manera, les protestes dels estudiants anaven bàsicament en contra de la relació de l'ensenyament i de la recerca amb el complex industrial-militar. Tanmateix, mai no s'ha posat en dubte la necessitat de vincular els currículums universitaris a les demandes del mercat de treball. Aquesta dimensió pragmàtica de l'ensenyament sembla que està molt arrelada en la mentalitat dominant i agrupa, malgrat les diferències polítiques, els qui dirigeixen les universitats i els seus alumnes. El model universitari nord-americà, basat en les concepcions pedagògiques pragmàtiques i en el servei d'interessos específics de la societat, ha reeixit plenament. Les realitzacions en ciència aplicada i en tecnologia que han fet els nord-americans han estat molt importants en els darrers cent anys.

L'especialització, el pragmatisme i l'atenció preferent a demandes específiques de la societat, que són els trets específics del model nord-americà, han acabat transcendint el seu espai nacional i s'han estès arreu. Efectivament, es pot observar, en les darreres dècades, una extensió de certs aspectes d'aquest model universitari a Europa i al Japó. D'una manera clara, detectem la pèrdua d'importància dels estudis clàssics i de les humanitats i un augment progressiu de la dedicació vers les disciplines tècniques. A més, en molts països es fomenta la recerca finançada per sectors industrials interessats⁷⁵ fins i tot en les universitats públiques. Resulta molt significativa la política portada a terme pel Govern socialista a França, en els darrers anys, que consisteix en el foment dels estudis tecnològics, especialment els referits a telecomunicacions, en detriment de les humanitats, que tanta tradició tenen en aquest país.

La nova universitat massificada, abocada progressivament cap a la formació de quadres tècnics i a la recerca administrada, cada vegada s'allunya més dels ideals i dels seus models tradicionals. Resulta molt difícil que, a causa de les matèries que s'ensenyen i de la recerca que hom fa, les universitats americanes

74. Vegeu BELL, Daniel. *El advenimiento de la sociedad postindustrial*. Madrid: Alianza Editorial, 1976.

75. Aquesta pràctica, que pot considerar-se bona des de determinats punts de vista, presenta inconvenients molt importants. És evident que no és bo que la recerca estigui desvinculada de la realitat social. La ciència és un instrument, i com qualsevol altre instrument la raó de ser més important que té és facilitar la vida de les societats humanes en el planeta. Tanmateix, si les institucions de l'àmbit econòmic, polític i militar generen els recursos per tal de realitzar les tasques pròpies de la universitat, esdevenen, de fet, les mestresses de la ciència. Al segle XVIII els científics eren lliures de centrar llurs recerques en el que consideraven més pertinent científicament; al segle XX els científics treballen fonamentalment en el que interessa a qui finança la recerca.

i fins i tot les europees puguin continuar formant personalitats amb una cultura d'abast universal.

La mobilització dels científics

Fins al 1940 aproximadament, el treball dels científics funcionava segons els esquemes del segle XIX. Recordem que, des dels inicis de la revolució Industrial, ja s'havia produït una primera instrumentalització d'algunes branques de la ciència i, en conseqüència, la incorporació de nombrosos científics a les empreses industrials. De tota manera, la ciència estava a mans d'una elit molt poc nombrosa de científics. Encara el 1939 la possibilitat de fabricar la bomba atòmica depenia de poc més d'una desena de físics i enginyers. La Segona Guerra Mundial provocà la mobilització dels científics, a gran escala, dins l'esforç bèl·lic. Després de la guerra, la unió que es creà entre la ciència i la política es convertí en un fenomen irreversible i de qualitats completament noves. Aquest fet ha tingut una gran transcendència en el paper que els intel·lectuals científics han tingut en les nostres societats contemporànies.

La ciència com a institució fou internacional molt abans de convertir-se, encara que només fos parcialment, en nacional. Els científics sempre havien mantingut la seva relació, malgrat les dificultats que presentava l'enfortiment dels estats nacionals. A més, dominava entre ells una ideologia basada en la universalitat dels coneixements científics. En una primera etapa, les fronteres polítiques no foren barreres infranquejables per als científics. El primer pas vers l'organització formal de la ciència fou la creació de l'Associació Internacional d'Acadèmies, sorgida de l'entesa que hi hagué entre la Reial Acadèmia de Prússia i la Royal Society.

La Primera Guerra constituí un entrebanc per a l'enfortiment de les associacions internacionals. De fet, fou el primer gran conflicte bèl·lic en què els científics tingueren algun paper. Ben cert és que no es produí una mobilització a gran escala com en la Segona Guerra, però es poden trobar exemples d'intervenció de científics en la contesa, com és el cas dels químics que treballaven en explosius o el dels matemàtics en balística. Probablement la desunió més important entre els científics, i entre els intel·lectuals en general, es degué a raons ideològiques i patriòtiques. Hi hagué casos, com el de Bertrand Russell, d'intel·lectuals que lluitaren en contra de la guerra, però la majoria es deixaren arrossegar per l'ambient general.

Acabada la guerra, es procurà el restabliment de les relacions internacionals, però l'adveniment del nazisme no deixà culminar aquest procés, i la divisió entre els intel·lectuals dels països democràtics, els comunistes i els dels països nazis fou un fet que s'anà consolidant. L'establiment del nazisme, i també del bolxevisme a la Unió Soviètica, i la seva extensió a diversos països europeus provocà tota una etapa de recels i d'odis, marcada per la por que tots sentien

de tots. El perill que constituïen les societats de massa dictatorials féu abandonar l'actitud pacifista de molts intel·lectuals i científics. Aquests són els casos de les figures d'Albert Einstein i Bertrand Russell, ressaltades més avall.

Amb els treballs dels físics i dels enginyers per a la creació de la bomba atòmica i amb la mobilització general de científics per l'esforç bèl·lic⁷⁶ entrem en un nou model d'utilització de la ciència de part de la societat. Es tracta del model que és vigent als nostres dies i segons el qual l'activitat científica està instrumentalitzada d'una manera molt important pel sistema social en el seu conjunt i molt especialment pels interessos del complex industrial-militar.⁷⁷

Ben cert és que, després de la guerra, alguns científics lluitaren per desempal·legar-se dels controls polítics i militars. Resulta evident per a tota la comunitat científica que l'intercanvi de coneixements és fonamental per al desenrotllament de la seva activitat. A més, encara era viva la ideologia que considerava que la ciència era un instrument al servei de tota la humanitat i que ningú no se'n podia apropiat. Però, en aquest ordre de coses, els científics tenien i tenen un gran enemic: el secret. Primer, el secret bèl·lic, però a més a més també plana per sobre d'ells el secret industrial. La conseqüència és que els intel·lectuals científico-tècnics estan plenament mediatitzats per les burocràcies que dominen les empreses i els laboratoris en els quals treballen. Als Estats Units hi ha una estructura burocràtico-administrativa que domina els investigadors en les empreses i els investigadors-professors en les universitats.

Tot això ha fet que, una vegada dominats i plenament integrats dins el sistema, els científics i els tècnics hagin constituït un sector especialment important dins les societats avançades, tot i que no tenen el poder. Creen, gestionen i reproduïxen un sector essencial, el més important des del punt de vista estratègic: el coneixement. En aquest tipus de societat, anomenada per Daniel Bell «societat postindustrial»,⁷⁸ el coneixement tècnic, el qual és a mans de sectors específics d'intel·lectuals, esdevé un dels suports més importants dels sistemes polític, econòmic i militar. L'habilitat tècnica s'adquireix a través d'educació i no a causa de pertànyer a cap grup social específic; els qui estan al

76. W. Churchill ens ho explica en les seves memòries d'una manera molt precisa: «... un altre conflicte es desenrotllava sota cobert, pas a pas i mes per mes. Era una guerra secreta, les batalles de la qual es guanyaven o es perdien sense que el públic ho sabés [...]. Mai una guerra aital no havia estat renyida pels homes.» CHURCHILL, Winston S. *Memorias*. Barcelona: Orbis, 1985, part II, p. 65. També resulta molt coneguda la importància que Hitler donava a les noves armes en el descabdellament de la guerra i, cap al final, en canviar el signe dels esdeveniments.

77. Per al tema del complex industrial-militar, vegeu SCHILLER, Herbert I. *Comunicación de masas e imperialismo yanqui*. Barcelona: Gustavo Gili, 1976.

78. La noció de societat postindustrial es basa en la consideració que, des del moment que el sector de serveis és el primer a ocupar població activa, ja no és correcte de parlar de «societat industrial». Per a aquests temes, vegeu BELL, Daniel. *El advenimiento de la sociedad post-industrial*. Madrid: Alianza Editorial, 1976; TOURAINE, Alain. *La sociedad post-industrial*. Barcelona: Ariel, 1973; GIDDENS, Anthony. *La estructura de clases en las sociedades avanzadas*. Barcelona: Alianza Editorial, 1983.

capdamunt d'aquest grup de persones són els científics. De tot això, hom podria deduir que aquest tipus de professionals formen un estament amb un gran poder en les societats avançades, però no és així. Ja hem vist que els tècnics resten subordinats a l'organització burocràtica del sistema econòmic i també al polític-militar. Probablement, sí que podem trobar en el cim dels estaments que es dediquen a la recerca científica un sector que està en contacte directe amb les gerències de les empreses o dels diferents organismes públics, cosa que els acosta als sectors on es prenen les decisions. De tota manera, creiem que es tracta de casos aïllats. A més, els tècnics i els científics no actuen com un estament coordinat, com un col·lectiu que té interessos comuns. Els manca la consciència de pertànyer a un grup social diferenciable; un grup que si actués d'una manera organitzada podria augmentar considerablement el poder i la influència sobre el conjunt de la societat.

No hi ha dubte que els científics han perdut la guerra de defensa de la seva autonomia i, en definitiva, de l'autonomia de la ciència mateixa. En el moment actual, són les corporacions privades, els polítics o bé simplement els funcionaris de l'administració pública els qui decideixen sobre quins camps es fa la recerca. Podem afirmar, doncs, que els intel·lectuals científics, i no cal dir els tècnics, estan sòlidament enquadrats dins la societat industrial avançada i que la mateixa ciència ha esdevingut un pur instrument del capitalisme tardà. De la mateixa manera, sembla raonable de suposar que el sector que ens ocupa, una vegada perfectament integrat dins el sistema productiu i de poder actual, podrà exercir un paper fonamental en el futur dins les esferes de poder. Un paper fonamental però nou. A ningú no passarà per alt que si les coses segueixen els viarany actuals la instrumentalització de la ciència situarà els seus actors lluny de les posicions que havien configurat l'*ethos* dels científics tradicionals.

Els intel·lectuals catalans en l'època contemporània

Catalunya, i en ella els seus intel·lectuals, viu amb dificultat les relacions amb una Espanya atrapada per una tensió de qualitats tràgiques entre la fidelitat al passat i els nous temps que truquen a la porta. La Restauració fou potser una solució de compromís per a unes nacions i regions espanyoles, dominades pel caciquisme, que caminaven amb treball cap al segle XX. Però la democràcia imperfecta del règim monàrquic servia poc als interessos de Catalunya. L'Administració espanyola era antiquada i sobretot poc eficient. Els polítics i els funcionaris espanyols mai no es proposaren seriosament de tractar Catalunya, els Països Catalans, com la parcel·la important de les terres que administraven que en realitat eren. Les institucions públiques als Països Catalans no han estat a l'altura de les necessitats. Naturalment, aquestes mancances es manifestaren en el camp intel·lectual d'una manera molt punyent. La Universitat de Barcelona, una universitat espanyola, era una institució burocratitzada poc adient amb

els interessos de formació intel·lectual que tenia el país. L'Estat espanyol no havia edificat els equipaments culturals imprescindibles per a una societat industrial. A Catalunya no hi havia ni museus, ni biblioteques, ni laboratoris moderns.

La burgesia catalana, que ha clos la primera etapa de la industrialització del país, conviu amb el règim de la Restauració. Es tracta ja d'una classe excessivament conservadora per als nous temps que bufen a dins i a fora. En canvi, en el si la mateixa classe, els intel·lectuals, puix que la majoria d'ells són d'extracció burgesa, aspiren a una renovació en tots els àmbits de la cultura, i de retruc, en els de la política. Es revoltent, amb un desig permanent d'acostar-se a Europa, en contra de la cultura anterior, romàntica i ruralista, excessivament ancorada en l'esperit localista. Si la burgesia ha estat radical, per dir-ho d'alguna manera, en el camp de l'economia, ha esdevingut excessivament conservadora en els de la política i (i això és el que dol més als intel·lectuals) en el de la cultura. Una situació així repercuteix directament en l'estament intel·lectual. Els artistes i sobretot els escriptors i els científics no troben unes condicions que els permetin el desenvolupament de llur activitat. Aquest és l'esperit dels escriptors i dels artistes que inicien la nova cultura modernista. Representen una sacsejada a la vida del país amb un intent de treure-la del cofoisme i la vulgaritat; un crit a favor dels nous temps que s'anuncien en el segle XX i en contra de les restes de la cultura agrària i pre-industrial que encara era forta a Catalunya. La revolta no ens conduirà a una ruptura amb els sectors econòmics sinó a un pacte. La burgesia catalana farà un gran esforç de modernització i viurà immediatament el millor moment de les seves realitzacions econòmiques i també polítiques. De la mateixa manera, participarà, amb més o menys entusiasme segons els casos, en els diversos trencaments culturals. Creiem que l'obra de Santiago Rusiñol *L'auca del senyor Esteve* exemplifica perfectament les tensions i els acords finals que es visqueren entre els artistes modernistes i una burgesia d'horitzons estrets. L'obra dels artistes de l'època no hauria estat possible sense la seva acceptació per la burgesia. Només cal passejar-se pels carrers de l'Eixample de Barcelona per veure fins a quin punt els arquitectes modernistes gaudiren de nombrosos encàrrecs.

Els intel·lectuals modernistes representen l'ideal cosmopolita enfront del ruralisme anterior. Els homes de la Renaixença havien enllaçat amb el passat medieval per tal de reconstruir la cultura i la llengua del país; s'havien girat envers la pagesia per trobar les arrels de les formes de vida catalana. Un cas plenament representatiu, el tenim en l'obra de Jacint Verdaguer, la qual fou escrita en un català extret de la llengua que parlaven els pagesos. Podem considerar, doncs, que el camí que emprengueren els qui crearen les bases per a la recuperació de la cultura catalana era imprescindible i correcte a grans trets. Tanmateix, al final del segle ja s'havia entrat en una altra etapa. El Romanticisme era ja història a tot Europa, i París, capital artística i literària del món, bullia de nous corrents estètics. Podem afirmar que el model cultural que representava la Renaixença ja s'havia exhaurit. El Modernisme català fou, doncs,

un nou moviment urbà, per localització i per ideologia, que tingué la virtut d'acostar, a través dels intel·lectuals, Catalunya a Europa. Recordem aquí que els nostres escriptors, i principalment els pintors, fan el viatge a París per tal de beure en les aigües de l'avantguarda. Aquest és el cas de Santiago Rusiñol, Ramon Casas, Pablo Picasso, Joan Miró i molts altres.

Els intel·lectuals catalans han mantingut sempre, en general, una actitud crítica vers Espanya. A voltes es tracta només d'un plany; hom voldria que Espanya fos allò que no era: aquest és el cas de *L'oda a Espanya* de Joan Maragall: «Hont ets, Espanya? No't veig enlloch. No sents la meua veu atronadora? No entens aquesta llengua-que't parla entre perills? Has desaprès d'entendre a n'els teus fills? Adéu Espanya!» A voltes es tracta d'una crítica molt més dura i agre, com la de Pompeu Fabra: «No podem tolerar la centralització d'uns ignorants, d'uns quants polítics d'ofici avinguts entre ells...» En ocasions, encara la crítica mordaç i premonitòria d'un Valentí Almirall en *Lo catalanisme*: «Avui vivim per casualitat en una monarquia, però qui és capaç de dir-nos com viure demà? La calaverada d'un de tants generals com tenim, va assentar la restauració damunt de fonaments tan poc estables com lo pronunciament triuñfant d'uns quants batallons...»⁷⁹ Potser un dels textos que millor expliciten aquesta doble dimensió del catalanisme de rebuig de la realitat espanyola i de prendre com a model les democràcies europees, el tenim en Pompeu Gener a *Cosas de España*. Ens diu. «Som INACTUALS... perquè res del present organisme polític espanyol s'avé amb la nostra manera de ser, ni amb les nostres idees [...]. No podem conformar-nos amb l'autoritat de gent que només és autora de desastres [...]. Som SUPERNACIONALS perquè a través dels Pirineus (i a Catalunya per sort són ben baixos) i per la Mediterrània rebem tot allò superior d'Europeu i ens sentim profundament europeus.»⁸⁰ La intel·lectualitat catalana s'arreglerà, en termes generals, a les files del catalanisme, ja sigui dins el corrent de caire conservador de la Lliga, ja sigui dins el més progressista del republicanisme. Quan la burgesia iniciarà el seu programa de construcció d'un país modern, una part molt significativa dels escriptors i dels artistes s'hi lliuraran amb armes i bagatges; i quan la burgesia cercarà la protecció de les espases dels militars espanyols en la dictadura de Primo de Rivera, altres intel·lectuals progressistes agafaran el relleu del moviment de redempció que portarà al restabliment de la Generalitat l'any 31. El resultat és que, ja sigui dins els rengles del catalanisme moderat i liberal de la Lliga, ja sigui en els dels radicals republicans, la intel·lectualitat jugarà un paper essencial en el redreçament cultural del país i en la restauració de la consciència nacional catalana.

En aquesta època ja s'han desenvolupat considerablement els oficis intel·lectuals als països europeus. La literatura, el periodisme, l'ensenyament, la pràctica de les diferents arts constitueixen una manera de viure i, en ocasions, com és el

79. ALMIRALL, Valentí. *Lo catalanisme*. Barcelona: Edicions 62, 1979.

80. GENER, Pompeu. *Cosas de España*.

cas d'alguns pintors, per exemple, una manera d'accedir a la riquesa. A Catalunya, però, per causa de les anormalitats estructurals de la cultura catalana, la vida dels intel·lectuals era molt més difícil que la dels seus congèneres europeus. Les carreres docents ofereixen molt poques oportunitats, l'edició de llibres i de revistes continuava sent molt minsa. Molts dels nostres poetes, novel·listes, dramaturgs, s'han de guanyar la vida al marge de la seva activitat de vocació. Un bon nombre d'ells ho va haver de fer a través de la col·laboració en els diaris que hi havia i, naturalment, majoritàriament en castellà. Joan Maragall, Gabriel Alomar, Raimon Casellas, Miquel dels Sants Oliver, Jaume Brossa i Manuel de Montoliu, entre molts d'altres, col·laboraren en la premsa en castellà. Cal tenir en compte que a la ciutat de Barcelona el 1895 només hi havia un diari en català per quinze en castellà. Cinc anys més tard, el 1900, el panorama havia canviat una mica; s'editaven sis diaris en català per divuit en castellà.

De tota manera, el periodisme ha representat, entre nosaltres, com a tot arreu, un factor de modernització del país, tot i que el seu desenvolupament sempre ha estat precari a causa dels índexs baixos de lectura que hi ha hagut, no cal dir en català, sinó també en castellà. En el tombant de segle, el públic que estava en condicions de llegir en català era molt poc nombrós. Tot i que no estem en condicions de quantificar el fenomen per manca d'estudis precisos, podem afirmar que el públic lector de català restava reduït als cercles cultes de la burgesia, una certa menestralia i el clergat. Els pagesos, en termes generals, no llegien res, tret del *Calendari del pagès*, i les capes populars urbanes, si llegien alguna cosa, eren les novel·les de fulletó en castellà. El públic lector en català no s'ampliarà fins que l'obra de la Mancomunitat no donarà els seus fruits. Tanmateix, a Catalunya, com a tot Europa, creixen les capes mitjanes de la societat i en elles trobarem els nous lectors que s'aniran incorporant al públic literari. El desenvolupament de la novel·la modernista és una mostra de les transformacions esmentades. La seva relativa florida, viscuda per primera vegada des de la represa de la Renaixença, indica l'existència d'un petit cercle de lectors; també indica que la literatura catalana començava a sobreir dels cercles estrets dels intel·lectuals.

L'establiment de la Mancomunitat de Catalunya representa una fita essencial per a la modernització del país, pel que fa a les seves infraestructures de comunicacions i transports, i també, cosa més important, per a la cultura. Amb el petit espai de poder conquerit per la Lliga Regionalista es podrà fer, per primera vegada al nostre país, una planificació cultural. Prat de la Riba dibuixarà un pla de creació de les institucions i els equipaments culturals que són indispensables en un país modern. L'Institut d'Estudis Catalans, la Biblioteca de Catalunya, les Biblioteques Populares, la Universitat del Treball i altres entitats foren el resultat immediat de l'esmentada acció de govern. Aquests importants projectes culturals permeten d'integrar molts dels intel·lectuals del país i alguna de les seves figures cabdals, com Eugeni d'Ors, Josep Carner o Pompeu Fabra.

El moviment cultural que correspon a l'època i a les accions esmentades serà el Noucentisme; amb ell l'acció dels intel·lectuals és paral·lela a l'acció política. La Catalunya ideal, autònoma, liberal, culta i cosmopolita ja no serà un somni intel·lectual sinó que entrarà a formar part d'una finalitat política amb uns plans concrets per tal d'aconseguir-la. Eugeni d'Ors vindrà a ser l'exemple acabat de la col·laboració entre el món intel·lectual i l'activitat política concreta. L'acció cultural fou l'instrument mestre en el programa de la Catalunya ideal, per això l'alta cultura i amb ella la llengua, una llengua moderna i unificada, seran el distintiu de la Catalunya moderna; un país que s'haurà allunyat definitivament del ruralisme romàntic. Eugeni d'Ors, en un glossari de l'any 1906,⁸¹ definirà el programa i els objectius que emportava els noucentistes: «...I nosaltres, catalans, restats en terra, ¿ens hi conformarem? Renunciarem, amb resignació covarda, a la nostra part en el botí de l'Humanisme?

»No!..

»Au de pressa, de pressa, vinguen Museus, vinguen Acadèmies, vinguen Exposicions, vinga Educació, vinga Cultura, vinga Vida Civil, vinga Urbanitat, vinga Frivolitat, vinga Galeria de catalanes formoses, vinga el desig de tots, perquè avui, en el mes de juny, en el jorn de les Vestals, els catalans, santament ambiciosos, ens hem posat al cap d'aconseguir, en la seva ruta vers l'Humanisme, els navilis de Pantagruel, fill de Gargantua!»

Certament calia omplir el buit cultural i polític que anava des de l'aurora de l'humanisme fins a l'hora present.⁸² La generació noucentista es lliurarà amb entusiasme a la tasca de regeneració cultural del país.

Certament que Eugeni d'Ors representa una figura polèmica que té molts dels caires que se li suposen a un intel·lectual que col·labora amb el poder polític en la tasca de bastir polítiques culturals. Treballà per a la Mancomunitat de Catalunya durant l'època de la presidència de Prat de la Riba. Fou secretari general de l'Institut d'Estudis Catalans, director de l'Escola de Bibliotecàries i director d'Instrucció Pública de la Mancomunitat. Tanmateix, una vegada mort Prat de la Riba, entrà en conflicte amb la Mancomunitat presidida per Josep Puig i Cadafalch. L'any 1923 s'instal·là a Madrid i publicà, ara en castellà, un «Glosario» a l'*Abc*, a *El Debate*, a *Arriba España* de Pamplona, i a *Arriba* de Madrid. L'any 1926 fou nomenat membre de la Real Academia Española. Col·laborà amb el moviment facciós contra la República i l'any 1938 li fou encomanada la creació de l'Instituto de España. Va ser cap de la Jefatura Nacional de Bellas Artes del Govern de Franco. Fou, doncs, un intel·lectual que sempre col·laborà amb el poder polític, de primer amb el catalanisme conservador de la burgesia catalana, i després amb el nacional-catolicisme dominant.

81. ORS, Eugeni d'. *Glossari 1906-1910*. Barcelona: Selecta, 1950, p. 186 i s.

82. Es tractava, evidentment, d'un buit cultural relatiu. Avui sabem que la cultura catalana del Barroc existeix, tot i que no té el nivell d'altres èpoques i que, fins i tot, sigui correcte parlar de «Decadència».

En el camí cap a la modernització de la cultura catalana, una fita essencial està marcada pels treballs de normalització de la llengua que duen a terme els filòlegs i al capdamunt d'ells Pompeu Fabra, amb la col·laboració entusiasta de moltes persones d'arreu dels Països Catalans. La reconstrucció de la unitat de la llengua literària en els seus registres cultes fou una tasca iniciada per Marià Aguiló i continuada després per molts d'altres. Antoni M. Alcover, l'any 1901, difongué un manifest adreçat a tots els qui estimen la llengua per a la confecció d'un diccionari de la llengua. També fou mossèn Alcover una de les personalitats que feren propícia la celebració a Barcelona del Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana, l'any 1906. La Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans, amb el seu nom més important, Pompeu Fabra, publiquen, l'any 1913, les normes ortogràfiques, les gramaticals el 1918 i el diccionari normatiu el 1932. A les Illes Balears, les normes de l'Institut foren àmpliament acceptades pels escriptors i els diferents estaments culturals. El 1932, a Castelló de la Plana, les principals institucions culturals del País Valencià s'adheriren a la reforma. Amb tots aquests acords, i gràcies, d'una manera molt especial, a l'obra científica de Pompeu Fabra, la llengua catalana salvava la seva unitat i es convertia en un instrument adient per a totes les manifestacions de la cultura.

La normalització de la llengua, en els seus registres alts era i és un aspecte essencial per a la labor dels intel·lectuals. La llengua és un instrument essencial de la vida pública literària i artística; és la gran eina dels intel·lectuals escriptors. A partir de l'obra de Pompeu Fabra, l'ús del català en tots els sectors professionals, anirà creant els registres diversos que s'han de menester en la vida moderna. Una llengua apta per a tots els usos i amb prestigi social és un element essencial per al desenrotllament d'una activitat intel·lectual activa. I això és el que ha anat succeint d'una manera cada vegada més marcada, malgrat els entrebancs, les prohibicions i les interrupcions. Val a dir, però, que la normalització de la llengua, si bé ha progressat d'una manera important encara que incompleta al Principat, a la resta del territori lingüístic ha progressat en menor grau, especialment al País Valencià.

Com és natural en tot moviment cultural, la universitat hi té un paper decisiu. Però a Catalunya, per les circumstàncies especials de la nostra història, la universitat no participava amb l'extensió i intensitat que li corresponia, com a màxima institució docent del país, en la gran iniciativa de construir la Catalunya moderna. La Universitat de Barcelona, dependent del Ministeri, una universitat espanyola en definitiva, no responia a les necessitats del país i, per tant, a les dels qui hi estudiaven. Recordem que al començament del nostre segle hi estudiaven joves que serien figures importants de la intel·lectualitat catalana posterior. Podem esmentar Ferran Valls i Taberner, Ramon d'Abadal, Francesc Martorell, Lluís Nicolau d'Olwer, Ramon d'Alòs, Ferran Soldevila i altres. L'any 1903 se celebrà el I Congrés Universitari Català, el qual tingué lloc a l'Ateneu de Barcelona perquè el rector no el va voler acollir a la Universitat. Es promogué la creació dels Estudis Universitaris Catalans amb la finalitat de

completar els estudis de literatura, de filologia, d'història, de dret, d'art catalans, que no tenien cabuda en els plans d'estudis del Ministeri.

Com podem veure, el programa de renovació cultural es feia fora de la universitat amb la creació d'institucions que de fet n'eren paral·leles. La Universitat de Barcelona era vista per la societat civil com a anti-catalana i anquilosada. Una tal apreciació no era mancada de raó, tot i que també hi havia una munió de nous professors catalans i catalanistes que volien incorporar la institució estatal al moviment general de reconstrucció del país. Així, tenim que August Pi i Sunyer creà l'Institut de Fisiologia, Tomàs Carreras i Artau i Batista i Roca fundaren el Seminari d'Etnografia de Catalunya i Pere Bosch-Gimpera organitzà un Seminari de Prehistòria. D'Ors, que no havia aconseguit de guanyar una càtedra de filosofia a la universitat, volgué marcar les diferències en contraposar-ne els ensenyaments que creava la Mancomunitat.

En aquesta etapa tan fructífera per a la cultura catalana i naturalment per al desenrotllament dels oficis intel·lectuals a Catalunya i especialment el d'escriptor, el periodisme hi juga un paper molt important. El desenrotllament de la premsa diària i periòdica en català ajudà la professionalització dels escriptors. Molts, la majoria dels escriptors catalans, tant els arrengherats amb els programes de la Lliga com els adscrits a corrents més progressistes, col·laboraren en les diverses publicacions que hi havia i en les que es crearen de nou. Aquesta adscripció dels intel·lectuals a les pràctiques periodístiques féu que la premsa catalana tingués un nivell literari i cultural molt important. A *La Veu de Catalunya*, hi col·laboraven Xènius, Josep Carner, Josep Pla i Farran i Mayoral, entre d'altres. A *El Poble Català* hi escrivièn Gabriel Alomar, Manuel de Montoliu, Màrius Aguilar, Claudi Ametlla, Andreu Nin, Eugeni Xammar i Carles Soldevila, entre molts altres brillants col·laboradors. El 1922 Acció Catalana comprà *La Publicidad*, tot seguit el catalanitzà; en fou primer director Lluís Nicolau i d'Olwer, amb Antoni Rovira i Virgili, Carles Soldevila, Pompeu Fabra, Tomàs Garcés, J. V. Foix, Josep Maria de Segarra i Josep Pla, entre un estol nombrós de prestigiosos escriptors com a col·laboradors. També aparegueren nombroses revistes d'avantguarda com *Un enemic del poble* (1917-1919), *Troços* (1916-1918) i *Arc Voltaic* o *Proa*, totes elles de curta duració. *Un enemic del poble*, que portava el subtítol de *Fulla de Subversió Espiritual*, estava animada per Joan Salvat-Papasseit, per Dídac Ruiz, Josep Maria López Picó i Ramon Gómez de la Serna.

D'aquesta manera s'anaren edificant a Catalunya els instruments necessaris per a la normalització de la funció intel·lectual. D'una manera paral·lela s'incrementava el públic lector com a conseqüència dels programes d'ensenyament i de la publicació de setmanaris infantils i juvenils com *En Patufet* (1904-1938), fundat per Aureli Campmany, gràcies al qual s'avesaren a llegir en català més d'una generació de ciutadans. Tanmateix, la normalització de la cultura catalana, tot i que progressava, mai no arribà a la seva consecució total i definitiva. La situació política i social de l'Estat espanyol ho impedí en tot moment. Interven-

cions negatives dels poders de l'Estat amb suspensions de publicacions, estats d'excepció i dictadures representaren sempre obstacles, sovint insalvables, per a la recuperació de la vida cultural catalana amb tota la plenitud. Cal tenir en compte que aquest ideal de recuperació era aquell que les generacions modernista i noucentista havien dissenyat per tal d'aconseguir l'objectiu final: la Catalunya culta i plena.

Els moviments d'avantguarda representaren a tot Europa el manteniment de la cultura crítica, el desenvolupament de les formes i de les idees pròpies del segle XX; una època marcada per la civilitat, la industrialització i la democràcia de massa. Resulta evident, però, que les classes dominants, especialment la burgesia, que havien encetat des del segle XVIII la renovació econòmica, política i cultural, no seguien interessades en les transformacions polítiques i culturals. La burgesia sempre s'ha mantingut radical en economia, però en canvi, en el camp de la cultura i encara més en el de la política, anà adoptant posicions cada vegada més conservadores. A Catalunya es produí un fenomen paral·lel. L'acció de reconstrucció del país, i també la d'intervenció en la política espanyola, s'anaren diluint i, de fet, en termes generals, es pot dir que fracassà. La dictadura de Primo de Rivera, a Catalunya, significà la renúncia per part de la burgesia de molts dels plantejaments que aquesta classe s'havia fet; uns plantejaments que no dubtaríem a qualificar de progressistes. D'una manera especial, la burgesia catalana abandonarà en aquesta època qualsevol projecte ambició destinat a intervenir en la política de l'Estat espanyol per tal d'imposar els seus punts de vista i interessos.

Com a arreu d'Europa, molts dels escriptors, dels pensadors i dels artistes seguien els camins de la modernitat. Una part important de la intel·lectualitat catalana s'hi adherí amb entusiasme. Com és natural, la introducció de les avantguardes conegué diferències segons els àmbits de la cultura. En el camp de les arts plàstiques, l'adhesió és manifesta de part de molts dels artistes catalans, i no només això, sinó que arriben a assolir un gran nivell internacional. Només cal recordar els noms de Joan Miró, de Salvador Dalí i de Pablo Picasso, en la mesura que part de la seva formació es féu a Catalunya. En arquitectura i disseny, activitat que des de sempre ha mantingut un gran to al nostre país, l'adscripció als corrents més avançats també fou manifesta. Durant els anys trenta, una part dels arquitectes catalans s'incorporaren al moviment racionalista més avançat, a través de la relació que Josep Lluís Sert mantingué amb Le Corbusier i de les influències més indirectes de la Bauhaus. En canvi, la literatura conegué actituds més variades. Hi hagué sectors que continuaren mantenint els plantejaments que provenien del Noucentisme, mentre que d'altres s'adscrigueren als diferents moviments, dadaïstes, surrealistes i de realisme social.

Durant els anys anteriors a la Guerra dels tres anys, la cultura catalana, en el seu conjunt, coneix una pujada de to considerable. Es pot afirmar que es tracta d'una cultura moderna, amb totes les característiques de la dels països

capdavaners del moment, sempre, però, amb les mancances pròpies de la situació històrica catalana. Un dels aspectes que cal remarcar és el compromís cívic que mantenen els intel·lectuals de tot el món i que a Catalunya es concreta en la defensa que fan, la majoria d'ells, de la identitat nacional. Una fidelitat al país que serà posada a prova en les dramàtiques circumstàncies històriques que a nosaltres, i a tots els europeus, ens tocarà viure. No creiem que sigui just d'esmentar alguns noms, ja que la immensa majoria dels intel·lectuals de primera línia, i també dels més modestos, conegueren privacions i exili, quan no la mort, en la defensa de la supervivència de la collectivitat catalana. Naturalment, hi hagueren defeccions, i algunes d'importantes, com les d'Eugeni d'Ors, Josep Pla o Salvador Dalí. Es tracta de casos particulars que no desdiiuen l'actitud del conjunt. El gran nivell que assoleix la cultura catalana durant les dècades dels vint i dels trenta fou el resultat del creixement ininterromput que es produí des de la Renaixença i, d'una manera més immediata, la conseqüència de les bones mesures de política cultural que havia empès la Mancomunitat.

En la institució intel·lectual per excel·lència, la universitat, també es produïren, en aquesta època, canvis importants. Amb l'adveniment de la Segona República a Espanya i amb l'Estatut d'autonomia a Catalunya es pogué assajar l'experiència extraordinària de la Universitat Autònoma de Barcelona, iniciada l'any 33, que tan bon record deixà pel canvi de clima que afavorí. Al costat d'un procés de catalanització de la institució, es mantingué una excel·lent relació amb grans professors espanyols. Menéndez Pidal, Américo Castro, Sánchez Albornoz i altres vénen a Barcelona a dictar cursos o conferències. D'aquesta manera s'estengué el miratge que les cultures catalana i espanyola podien mantenir posicions de respecte i de col·laboració. Dominava la impressió, entre una part dels intel·lectuals catalans, que calia continuar la tasca fins a la plena recuperació de la consciència nacional catalana o, segons Carles Riba, fins a «la restauració del sentit de la pròpia història».⁸³

Els intel·lectuals catalans sempre han reflexionat sobre l'articulació de Catalunya dins l'Espanya moderna; molts d'ells voldrien trobar el camí per tal de poder encaixar les diferents terres ibèriques en una unitat moderna que fos enriquidora per a tothom. Hi ha diversos testimonis escrits d'aquestes afirmacions; un dels més colpidors el tenim en Carles Riba, el qual ens parla així: «La tasca que als intel·lectuals catalans cal ara perfer és aquesta: Trobar el nexa i el sentit hispànic dels valors catalans universals: dels històrics i dels actuals.»⁸⁴ Amb tot aquest clima, per primera vegada en l'època moderna es podia pensar que hi havia possibilitats de vincular realment la universitat al país.

La Guerra del 36 al 39 fou un moment decisiu per a Catalunya, per a la seva llengua i cultura, però no sols això; l'alçament militar posava en perill

83. RIBA, Carles. *Polítics i intel·lectuals i altres assaigs (I)*. Barcelona: Edicions 62, 1991, p. 20. (Clàssics Catalans del Segle XX.)

84. RIBA, Carles. *Ibidem*, p. 20.

la mateixa existència de Catalunya com a país. Per a Espanya, la revolta militar i la guerra civil subsegüent representaven jugar-se la possibilitat de seguir pel camí del redreç i de la modernització que havia iniciat la Segona República. En aquesta tràgica lluita, Catalunya es comprometé d'una manera generosa amb les forces republicanes espanyoles. Els catalans feren una aposta a favor d'Espanya que mai no ha estat prou reconeguda posteriorment per les forces democràtiques espanyoles; en canvi, la dictadura franquista sí que ho veié amb tota claredat i actuà en conseqüència amb un programa de genocidi cultural i polític.

La guerra no estroncà el procés sinó que en certa manera li donà nova vida. Durant els tres anys del conflicte la vida cultural manté un to d'extraordinària brillantor. Els intel·lectuals catalans, en arrenglar-se a l'entorn de la causa republicana, el que feien era defensar valors culturals i ètics que han constituït els seus propis durant tota l'època moderna; en oposar-se a la barbàrie que representava el totalitarisme, lluitaven en contra del seu enemic natural. La presa de posició que feren els intel·lectuals era molt clara; allò que representava el bàndol facciós restava sintetitzat per la frase de José Millán Astray: «Mori la intel·ligència! Visca la mort!»⁸⁵ La Generalitat representava el progrés; un progrés simbolitzat amb els esforços educatius que es duïen a terme o amb grans projectes socials com la Ciutat de Repòs i de Vacances dissenyada pel GATCPAC.⁸⁶

El triomf de les forces espanyoles obscurantistes i anticatalanes constituí una vertadera catàstrofe per al procés de redreçament cultural i polític que provenia de la Renaixença. Significà un ensorrament del país per moltes raons i, entre elles, per la pràctica desaparició dels estaments intel·lectuals de la vida cultural del país i per la impossibilitat de comunicar i d'exposar les idees lliurement. L'exode intel·lectual que provocà la derrota fou una catàstrofe de conseqüències incalculables, algunes de les quals han estat fins ara impossibles d'esmenar. La lenta i dolorosa represa de la postguerra es féu en unes condicions noves i en un país que havia canviat molt i molt. Durant el franquisme, al marge de la immigració econòmica, n'hi hagué una altra de polítics i funcionaris a totes les esferes de l'Administració i de l'ensenyament imposada pel règim. Aquesta classe de funcionaris ha tingut el paper de punta de llança en l'acció descatalanitzadora del país.

Una vegada acabada la guerra, amb l'ocupació de Catalunya i la instauració de la dictadura franquista, la situació de la cultura i de la llengua canvià pregonament. També restaren transformades les condicions del treball intel·lectual. D'antuvi, desaparegueren totes les publicacions que utilitzaven el català. Les que es continuaven publicant hagueren de canviar de llengua. Amb aquestes

85. Millán Astray pronuncià aquests crits irracionals el dia de «la Raza» a la Universitat de Salamanca, durant un discurs que feia Miguel de Unamuno. Vegeu JACKSON, Gabriel. *La República española y la Guerra Civil (1931-1939)*. Barcelona: Orbis, 1985, p. 268-269.

86. Per a «la Ciutat de Repòs i de Vacances», *Cuadernos de Arquitectura i Urbanismo* (gener-febrer 1973), núm. 93.

mesures es foragita la llengua catalana dels espais socials i públics i es redueix a la comunicació interpersonal. Però no només deixa d'existir la possibilitat de publicar en català, sinó que també es tanquen les portes als escriptors d'ideologia progressista, ja siguin de llengua catalana o castellana, especialment si havien guanyat el seu renom en l'etapa anterior. A conseqüència de tot això, les condicions de l'activitat intel·lectual canvien pregonament; en certa manera desapareix la possibilitat d'exercir la funció intel·lectual en unes mínimes condicions de normalitat. Es passa a tota una llarga primera etapa dins la nova situació política en la qual la veu dels intel·lectuals no arriba a la majoria dels ciutadans. D'acord amb això, el públic resta aïllat dels seus líders d'opinió, amb la qual cosa no pot exercir adequadament la seva acció cognoscitiva i, per la seva banda, els intel·lectuals no poden exercir la seva funció intel·lectual i cívica.

Entre els molts fenòmens nous que s'esdevenen en aquesta època n'hi ha un que voldríem ressaltar d'una manera especial. Durant la dictadura franquista, per primera vegada des de la Renaixença, un grup d'escriptors de gran categoria literària s'expressa en castellà. Evidentment, en sentit estricte, el fenomen no és nou, però voldríem ressaltar que presenta alguns aspectes desconeguts fins aleshores.

Entre els autors catalans que escriuen en castellà, n'hi ha dos que no són de Barcelona i que han nascut a la segona dècada del segle. Es tracta d'Ignasi Agustí, nascut a Lliçà d'Avall (Vallès Oriental) l'any 1913, i de Josep Maria Gironella, natural de Darnius (Alt Empordà), el 1917. Es tracta de dos casos que resulta raonable de suposar que, si no hagués estat per la guerra, la seva llengua de creació hauria estat el català. De fet, Ignasi Agustí comença el seu camí literari en aquesta llengua. Els altres tenen característiques distintes. Tots ells han nascut a Barcelona i s'han format durant el franquisme. Els més vells són Carlos Barral, José Agustín Goytisolo i Carlos Rojas, tots tres de l'any 28. Els dos primers eren fills de famílies que empraven el castellà en la seva vida privada. D'aquesta mateixa generació tenim Jaime Gil de Biedma, que és de l'any 1929. Després hi ha els noms de Juan Marsé, nascut el 1933; Manuel Vázquez Montalbán, el 1939, i Eduardo Mendoza, el 1943. Tots ells tenen com a característica comuna, a més de la ja assenyalada d'haver nascut a Barcelona, la d'haver-se format durant el franquisme.

Tot aquest grup d'escriptors que escriuen en castellà són catalans de naixença, se'n senten la majoria d'ells i alguns són fins i tot catalanistes. Si agafem els casos de Juan Marsé i de Manuel Vázquez, a més, haurem d'afegir que la seva obra reflecteix alguns ambients de la Barcelona real, cosa que haurà ajudat molta gent a identificar-se amb la seva ciutat. És així doncs, són autors indubtablement catalans, de mentalitat parcialment catalana, que reflecteixen temes del país i que influeixen la seva gent. No hi ha dubte que és molt difícil de classificar en termes culturals la seva obra, cosa que ha obert una polèmica entre els partidaris de considerar que es pot fer cultura catalana en castellà i els que continuen considerant que la llengua és essencial per a l'adscripció al fet

cultural català. És evident que pertanyen a la literatura castellana, car les literatures es defineixen per la llengua i no pels temes, ni pel lloc de naixença dels escriptors. Algú, però, ha defensat que, atès que es tracta d'autors sociològicament catalans, cal inscriure la seva obra dins la cultura del país. D'una manera o d'una altra, per a nosaltres, el que és significatiu és l'existència del fenomen en ell mateix, car fa avinent que el franquisme ha produït canvis molt importants en la cultura del Principat.

En termes generals, podem afirmar d'antuvi que el fenomen respon a les condicions polítiques i socials que van imperar a Catalunya després de l'ocupació. Unes condicions que van transformar la realitat sociolingüística del país. La llengua catalana restava novament reclosa en l'ambient familiar i en les relacions interpersonals, tot i que restava el record proper del que havia passat i s'estava en possessió d'una esplèndida realitat literària. La nova situació que es creà es podria resumir de la manera següent:

- La llengua catalana restava reclosa a l'esfera privada, però mantenia un gran prestigi, especialment en els cercles cultes.

- No hi havia possibilitats de publicar. Desapareix el mercat literari propi de la llengua catalana.

- Hi ha una forta pressió política a favor del castellà i en contra del català. Es produí una emigració a causa de la guerra, la qual es compensà amb una immigració espanyola.

- D'entre els nous immigrants, els funcionaris mantingueren, en termes generals, una posició ideològica anticatalana.

- Els treballadors, venguts doblement com a treballadors i com a catalans, no coneixeran sinó el català oral; l'escola no ensenya ni la llengua ni la cultura catalanes.

Probablement són aquestes les condicions que expliquen el fet que un conjunt d'escriptors no negligibles desenrotllessin la seva obra en castellà. Tal cosa indica la anormalitat de la situació política i sociolingüística que viu el nostre país. Es tracta de joves, tret dels casos d'Ignasi Agustí i de Josep Maria Gironella, que coneixien millor la llengua castellana i que, a més, tenien un mercat i un públic lector a la seva disposició. D'altra banda, en aquella època, i també ara, apostar per la llengua castellana era fer-ho sobre segur. Si actualment el futur del català no es veu gens clar, durant els anys quaranta i cinquanta ni els més optimistes podien creure que la literatura catalana es podria refer de la catàstrofe que li havia caigut a sobre.

No voldríem finir el capítol dedicat als intel·lectuals catalans de l'etapa contemporània sense referir-nos breument a la situació al País Valencià i a la influència política que un escriptor, Vicent Blasco Ibáñez, exercí en més d'una generació valenciana. Tan determinant és el paper que fa el novel·lista que correntment hom anomena blasquisme el moviment polític que ell encapçalà. L'obra de Blasco Ibáñez fou escrita totalment en castellà, tret d'algunes col·laboracions de joventut en *Lo Rat-Penat*. De la mateixa manera, la seva activitat

política fou contrària al catalanisme. Republicà radical en la línia de Pi Margall de principi, anà evolucionant cap al lerrouxisme.

En termes generals, podem dir que la Reinaxença al País Valencià se saldà amb un fracàs gairebé total tant en la perspectiva lingüístico-cultural com en la política. De tota manera, al llarg del segle XX neix una consciència cultural valenciana i valencianista entre els petits cercles de la joventut intel·lectual. Es tracta de gent que ja no té res a veure ni amb Teodor Llorente ni amb *Lo Rat-Penat* i que també s'oposarà al republicanisme lerrouxista dels blasquistes. L'evolució del valencianisme pancatalanista es desenvolupà al llarg del segle. Aquest procés culminà amb l'acceptació de les normes ortogràfiques de l'Institut d'Estudis Catalans. Cal remarcar que el que podríem anomenar «normalització cultural» només es produí en els estrets cercles intel·lectuals. Malauradament, les classes populars no seguiren els seus escriptors i artistes. A més, el progrés no fou tan notable en l'àmbit polític.

La posició de Blasco Ibáñez és un exemple de la manca de consciència política catalana que hi havia a València i que encara hi ha ara, tot i que ha crescut en els darrers vint anys una notable consciència valencianista de caire pancatalanista entre les capes intel·lectuals valencianes. Actualment el País Valencià viu una notable paradoxa. Mentre que el valencianisme ha triomfat francament entre els ambients culturals, les capes mitjanes de la ciutat de València s'han submergit en una dèria provincianista. A València es produeix d'una manera molt marcada la separació dels intel·lectuals del seu poble.

Els intel·lectuals espanyols a la Segona República

El cas espanyol presenta característiques molt particulars respecte als diferents models europeus. Espanya ha estat, durant tota l'època contemporània, una mena de perifèria europea; no ha participat plenament de l'evolució social i cultural que han experimentat les distintes nacions del Continent. El seu cas s'ha de distingir, no només dels països germànics, sinó també de la resta de països llatins. En certa manera, ha mantingut, respecte del que podríem anomenar «centre europeu», una condició de marginal semblant a la russa.

La cultura espanyola contemporània ha estat bàsicament literària i artística. La cultura científica ha estat poc desenvolupada. Les raons cal anar-les a cercar en el retard que ha viscut Espanya en els aspectes industrials i econòmics. En canvi, la cultura literària espanyola ha estat molt important, amb pujades i baixades, però amb continuïtat des de l'anomenat Segle d'Or. Durant el segle XIX i el que portem del segle XX, malgrat no existir un públic lector extens que fos comparable al francès, l'anglès o l'alemany, la cultura literària ha tingut un to important i de vegades brillant molt superior a l'assolit pels altres camps de la cultura.

A l'Espanya contemporània els intel·lectuals sempre han viscut amb una notable precarietat. Els professors universitaris han estat pocs i no han gaudit del prestigi dels seus congèneres alemanys o anglesos; els escriptors han tingut públics lectors minsos, els pintors o escultors sempre han hagut de marxar a l'estranger per triomfar. Només alguns sectors professionals, com advocats, metges o arquitectes, han arribat a assolir quotes elevades de benestar econòmic i de prestigi social. No ha existit en l'època moderna espanyola ni una societat civil forta, ni un sector públic poderós que poguessin oferir camins per al treball dels intel·lectuals.

Després de la Restauració, el sector públic espanyol cresqué considerablement en comparació amb el que havia succeït fins aleshores; de tota manera, els intel·lectuals no arriben a penetrar-hi. Els sectors cultes veuen clar que el poc pes que tenen és degut, en bona mesura, a l'antiquada estructura social espanyola. Tots els espanyols vivien aïllats, però, de tots ells, els intel·lectuals eren els qui mantenien més relació amb el que passava al món. Per aquest motiu, quan la postració nacional arriba al punt més baix, faran crides a favor de la modernització del país. No cal dir que la crisi colonial arriba en el moment que es fa més palès el divorci entre les aspiracions dels intel·lectuals i la realitat del país, tant política com social. Les lamentacions d'Àngel Ganivet, de Joaquín Costa, de Miguel de Unamuno o de Pío Baroja així ho manifesten.

Durant els primers anys del segle XX i fins a la dictadura del general Primo de Rivera, la mobilització i cohesió dels cercles intel·lectuals augmenta progressivament. La dictadura, instaurada amb la conformitat del rei, marca la crisi definitiva de la institució monàrquica. A partir d'aleshores, la majoria de les grans figures espanyoles com José Ortega i Gasset, Miguel de Unamuno, o Manuel Azaña es dediquen a treballar a favor de la República. No es tracta d'una lluita política, en el sentit de política de partits, sinó d'un treball fet amb instruments intel·lectuals, com articles, conferències, manifestos, etc., que tindria repercussions polítiques importants. L'Ateneu de Madrid, durant la «dictablanda» del general Berenguer, es convertí en un instrument de lluita política de part dels sectors més progressistes de les classes cultes espanyoles.

D'entre els nombrosos manifestos i crides que es fan en els anys anteriors a la proclamació de la Segona República, destacarem la que aparegué a *La Tierra* el 9 de febrer de 1931, signat per José Ortega y Gasset, Gregorio Marañón i Ramón Pérez de Ayala: «Llamaremos a todo el profesorado y magisterio, a los escritores y artistas, a los médicos, a los ingenieros, arquitectos y técnicos de todas clases, a los abogados, notarios y demás hombres de ley. Muy especialmente necesitamos la colaboración de la juventud. Tratándose de decidir el futuro de España, es imprescindible la presencia activa y sincera de una generación en cuya sangre fermenta la sustancia del porvenir. De corazón ampliaríamos a los sacerdotes y religiosos este llamamiento, que a fuer de nacional preferiría no excluir a nadie; pero nos cohibe la presunción de que nuestras personas carecen de influjo suficiente sobre esas respetables fuerzas

sociales».⁸⁷ Com es pot veure, es tracta d'una mobilització general de totes les professions intel·lectuals per la modernització d'Espanya, la qual passava en aquells moments, segons el parer d'aquests sectors, per la instauració de la República.

L'acció dels intel·lectuals en contra de la monarquia es pot trobar en un article famós que Ortega y Gasset publicà a *El Sol* el 15 de novembre de 1930. Els darrers paràgrafs són els següents:

Quiere [el Régimen] una vez más salir del paso, como si los veinte millones de españoles estuviésemos ahí para que él saliese del paso. Busca alguien que se encargue de la ficción, que realice la política del aquí no ha pasado nada. Encuentra sólo a un general amnistiado.

Este es el error de Berenguer, del que la historia hablará. Y como es irremediablemente un error, somos nosotros, y no el Régimen mismo; nosotros, gente de la calle, de tres al cuarto y nada revolucionarios, quienes tenemos que decir a nuestros conciudadanos: Españoles, ¡vuestro Estado no existe! ¡Reconstruidlo!

Delenda est Monarchia

Naturalment tot això es refereix als sectors intel·lectuals progressistes, formats pels corrents socialistes i els liberals, els quals potser eren majoritaris, però no els únics. Efectivament, hi havia els qui eren pròxims al feixisme, molt minoritaris, però responien a l'onada que s'estenia per alguns països europeus, i també els tradicionalistes i catòlics, com sempre molt pròxims a les classes dominants espanyoles. No cal dir que tots els grups intel·lectuals disposaven de sengles tribunes. Així, els liberals i socialistes publiquen a *El Heraldo*, *La Lucha de Clases*, *El Socialista* o *El Sol*; els feixistes disposaven de *La conquista del Estado* i publicaven a *La Gaceta Literaria*; finalment, els catòlics i tradicionals escriuen a *El Debate* i disposaven de l'*Editorial Católica*.

Hom ha dit moltes vegades que la Segona República espanyola fou un règim d'intel·lectuals, i l'afirmació té un fons de raó. En la primera etapa del nou règim hi havia seixanta-quatre ensenyants entre els diputats, vint-i-cinc dels quals pertanyien al Partit Socialista; quaranta-set periodistes o escriptors i una bona colla d'intel·lectuals, com Manuel Azaña, Julián Besteiro, Fernando de los Ríos, Luis Jiménez de Asúa, Salvador de Madariaga, Miguel de Unamuno i José Ortega y Gasset, entre d'altres. Fins i tot s'ha dit⁸⁸ que hi hagué una dictadura d'intel·lectuals durant les Corts constituents i el temps que governà Azaña. En aquest mateix sentit, se'ls ha acusat de distribuir-se càrrecs i beneficis per rescabalar-se de la seva marginació secular. Probablement, un dels motius per a

87. Fragment citat a BÉCARUD, J.; LÓPEZ CAMPILLO, E. *Los intelectuales españoles durante la II República*. Madrid: Siglo XXI de Editores, 1978, p. 25.

88. BÉCARUD, J.; LÓPEZ CAMPILLO, E. *Los intelectuales españoles durante la II República*. Madrid: Siglo XXI de Editores, 1978, p. 35.

la important presència de membres de les professions liberals, d'ensenyants i periodistes entre els polítics de la República és que s'havia d'omplir el buit que hi havia de quadres polítics qualificats; d'altra banda, es tractava de sectors de la societat entre els quals predominaven les idees liberals i les progressistes, les quals eren les pròpies del règim republicà.

El final de la Guerra Civil amb la instauració de la dictadura del general Franco representà l'eliminació de tot el sector intel·lectual que havia col·laborat amb la República. Una eliminació, temporal en molts casos, ja que molts exiliats anaren tornant amb el temps, però definitiva, en altres, a causa de la mort o de l'exili permanent. La dictadura intentà posar fi a tots els corrents culturals progressistes i ho aconseguí en una primera etapa. De tota manera, la catàstrofe no fou tan absoluta com en el cas de Catalunya, car el franquisme mai no es proposà acabar amb tota la cultura espanyola, sinó només amb la fracció que havia fet suport a la República.

La plenitud de la funció intel·lectual. Els casos d'Albert Einstein, Bertrand Russell i Pau Casals

És evident que des del darrer terç del segle XIX fins a la Segona Guerra Mundial es desenrotlla la intensa participació dels intel·lectuals⁸⁹ en els dramàtics esdeveniments històrics que es desenvoluparen. Guerres, revolucions, règims totalitaris, genocidis i l'entrada a l'era atòmica. Aquests homes es dedicaren a judicar el seu temps fins a esdevenir la representació de la consciència crítica dels seus conciutadans; homes perfectament compromesos amb els problemes humans i socials, ja fossin científics, ja fossin polítics, econòmics o culturals, i especialment amb aquells que feien referència a la llibertat de les consciències.

Hi ha hagut molts intel·lectuals d'aquestes qualitats durant la primera meitat del segle XX, a tot Europa, i fins i tot algú als Estats Units. Es tracta d'uns personatges que han acaparat l'atenció ciutadana i han esdevingut populars. Per esmentar-ne alguns, citarem els casos de Thomas Mann, Jean-Paul Sartre, Raymond Aron, Jacques Maritain, Noam Chomsky. Cadascun d'ells són personalitats no repetibles, individualitats irreductibles; tanmateix, malgrat la indiscutible diferenciació que es manifesta en cadascun d'ells, tots comparteixen una sèrie de trets. Aquest fet té com a conseqüència que hagin tingut un paper equilibrat i moltes vegades decisiu en les societats del segle XX. Per tal de comprendre els tipus de personatges que ens ocupen, i també el que han significat en el seu temps, volem analitzar amb una mica de deteniment el cas

89. El terme és pres aquí en el seu sentit més genuí. Ens volem referir a aquelles grans personalitats que han excel·lit en un àmbit determinat de la cultura i que han aprofitat el predicament que això els donava per tal d'influir en els seus conciutadans en les grans qüestions socials i polítiques de l'època. Normalment han aixecat la seva veu en la defensa de la llibertat i de la dignitat humanes.

de tres figures que ens semblen paradigmàtiques: es tracta de Bertrand Russell, Albert Einstein i Pau Casals.

Tothom sap que Albert Einstein era un físic, sens dubte el físic més popular de la nostra època. És conegut pel gran públic per la teoria de la relativitat. Naturalment, encara que aquesta teoria només és assequible a un reduït nombre d'especialistes, tothom és capaç de dir-ne alguns tòpics. A partir de les seves aportacions decisives a la ciència física, el seu nom ha transcendit llargament els cercles científics. Certament que hi ha hagut altres físics importants contemporanis d'Einstein, només cal recordar els noms d'Ernest Rutherford, Konrat Lorenz, Niels Bohr, Werner Heisenberg, Max Planck, Marie Curie, però cap d'ells no ha arribat a tenir un paper important en els idearis de les classes populars. Resulta evident que la grandesa d'Albert Einstein no es deu només a les seves aportacions decisives dins el camp de la física teòrica; bona part de la seva ben merescuda fama la deu a les seves posicions cíviques, a la seva lluita en contra de la tirania, en contra de la barbàrie a què arriben els homes i les nacions quan es deixen emportar pels instints irracionals de poder i dominació.

Albert Einstein sempre fou un lluitador per la pau i per la llibertat. Durant la Primera Guerra Mundial, s'estengué entre els països contendents un vertader fervor patriòtic, el qual arribà fins i tot als cercles intel·lectuals. Einstein es negà a signar el *Manifest al món civilitzat* a través del qual noranta-tres intel·lectuals de les potències centrals, i entre ells Max Planck, rebutgen la culpabilitat d'Alemanya en la guerra i presenten el militarisme alemany com a compatible i defensor dels valors culturals. Per contra, s'adherí al *Manifest als europeus* promogut per Georg Nicolai, que només fou signat per dues persones més. No cal dir que era de caire pacifista.

L'any 1923 el conegut físic viatjà a Barcelona, convidat per la Mancomunitat mitjançant Esteve Terrades i Casimir Lana Serrate. Resulta interessant de resseguir algunes circumstàncies de la seva estada entre nosaltres per tal de poder veure quin tipus de paper feia i com fou utilitzat pels diversos sectors socials a favor dels seus interessos respectius. A més d'un físic que segons la creença popular havia revolucionat la física, era un lluitador per la pau, afavoridor de la causa jueva i, en definitiva, un campió en la defensa de la democràcia i de les nacions sense llibertat o, si més no, per tot això se'l tenia.

Einstein s'instal·là pel seu compte en una pensió modesta, probablement la Cuatro Naciones. Tot seguit fou pregat de traslladar-se a un hotel de més categoria. Sembla que Einstein manifestà: «Jo sóc un ciutadà modest, i he pres la cambra que correspon a la meua categoria».⁹⁰ La premsa catalana es féu ressò

90. La visita d'Albert Einstein a Barcelona es pot seguir a través de GLICK, Thomas F. «Einstein a Barcelona: Ciència, i Societat a la Catalunya d'entreguerres». *Ciència* (octubre 1980), núm. 3, p. 10-19. També pot consultar-se el dossier «Einsteiniana '90». *Ciència* (desembre 1990), núm. 70.

de les conferències que pronuncià. Fins i tot *L'Esquella de la Torratxa* i *En Patufet* li dedicaren atenció.

Einstein era, en aquesta època, un gran científic reconegut per gairebé tots els seus col·legues, però a més, el seu nom, la seva figura, les seves posicions ètiques ja havien transcendit l'estret àmbit dels cercles d'especialistes per arribar a les classes populars. Les actituds ètiques que havia defensat durant la guerra, barrejades, curiosament, amb els seus treballs científics, el convertien en una mena de pare de les revolucions, i s'agermanaven, d'aquesta manera, les revolucions cinetífiques i les polítiques. La classe treballadora catalana el volgué convertir en un ídol favorable als seus interessos. En aquest sentit cal recordar l'atenció que li dedicà Antoni Porta i Pallisé en la *Revista del Centre de Lectura de Reus*, on afirma: «Einstein ha combatut i lluitat per la llibertat, la justícia i l'acord entre els individus i les nacions». En el mateix ordre de coses, cal afegir que sembla segur que tingué entrevistes amb dirigents anarquistes catalans.

L'entronització del nazisme a Alemanya, del feixisme a Itàlia i del nacional-catolicisme a Espanya produí una vertadera commoció entre els pacifistes i, naturalment, entre totes les persones amb ideals progressistes: comptat i debatut, entre tots els qui tenien algun àtom de decència. La persecució dels jueus de part del règim nazi alemany provocà una vertadera diàspora d'intel·lectuals de totes les especialitats, escriptors, artistes, científics, etc. Einstein féu diverses denúncies del nazisme; com a exemple, reproduïm una declaració feta l'any 1933:

Mentre em sigui permès d'elegir, m'estaré en un país en el qual hi hagi llibertats polítiques, tolerància i igualtat per a tots els ciutadans davant la llei. La llibertat política implica la llibertat d'expressar les pròpies opinions polítiques verbalment i per escrit; la tolerància implica el respecte per totes i cadascuna de les creences individuals.

Aquestes condicions no s'acompleixen a l'Alemanya actual. Els qui més han fet a favor de la causa de la comprensió internacional, entre els quals hi ha molts artistes destacats, hi són perseguits. De la mateixa manera que els individus, els organismes d'una societat poden emmalaltir físicament, especialment en èpoques difícils. Les nacions solen esforçar-se per sobreviure a les seves malalties. Tinc l'esperança que ben aviat la normalitat tornarà a imposar-se a Alemanya i que en el futur els seus grans homes, com Kant i Goethe, no només siguin recordats de tant en tant, sinó que els principis que ells defensaren i ensenyaren siguin tinguts en compte en la vida pública i penetrin en la consciència general».⁹¹

La posició que manifesta Einstein en aquesta declaració constitueix un exemple palès de les que eren dominants entre els intel·lectuals crítics, en una

91. EINSTEIN, Albert. *Mis ideas y opiniones*. Barcelona: Antoni Bosch, editor, 1985, p. 183.

etapa de crisi històrica, com fou la que visqué Europa durant els anys trenta i quaranta.

La Segona Guerra Mundial, com hem dit, provocà una situació molt traumàtica en els sectors intel·lectuals, entre els quals dominava el pacifisme. Els físics atòmics, molts d'ells provinents dels països nazifeixistes, coneixien la possibilitat que els treballs que es feien en el camp de l'estructura atòmica arribessin a facilitar la fabricació d'una arma de característiques noves. Naturalment, aterria qualsevol persona raonable la idea que Hitler pogués disposar algun dia de bombes nuclears. Aquesta situació col·locà Einstein en la que probablement fou l'avinentsa més difícil de la seva vida. Ell, un pacifista convençut, signà una lletra adreçada al president dels Estats Units, un fragment de la qual deia això:

Alguns treballs realitzats recentment per E. Fermi i L. Szilard, dels quals tinc informació manuscrita, em fan pensar que l'urani pot convertir-se en una nova i important font d'energia en un futur molt proper. Alguns aspectes de la situació sembla que mereixen atenció i, si calgués, una intervenció ràpida de part de l'Administració. Crec que és el meu deure fer-li posar l'atenció sobre les dades següents [...]. És possible pensar [...] en la construcció [...] de noves bombes amb una potència molt superior a les actuals. Una sola d'aquestes bombes, traslladada en vaixell o feta explotar en un port, podria destruir sense problemes tot el port i una part del territori dels voltants [...]. Tinc entès que Alemanya ha interromput la venda d'urani de les mines de Txecoslovàquia que ara són a les seves mans. L'explicació d'aquesta mesura tan ràpida pot ser que el fill del subsecretari d'Estat alemany, Von Weizsäcker, treballa en l'Institut Kaiser Wilhelm, a Berlín, on es fan actualment proves amb urani.⁹²

Aquesta lletra, signada el 2 d'agost de 1939, i una altra del principi de l'any 40 en el mateix sentit ajudaren a entrar el món en l'era atòmica. És evident que Einstein adoptà aquesta posició davant el perill que representaven per a la humanitat entera els projectes de Hitler.

Tanmateix, el final de la guerra a Europa demostrà que els científics que havien treballat a Alemanya estaven lluny d'arribar a cap resultat perillós. En canvi, als Estats Units i a la Gran Bretanya els científics, entre els quals hi havia una bona representació d'alemanys, sí que s'havien avançat molt, tant que, malgrat la derrota d'Alemanya, els treballs per a l'obtenció de la bomba continuaren amb els resultats coneguts de tots. A partir d'aquell moment, Einstein utilitzà tot el prestigi personal de què gaudia perquè els pobles fossin conscients dels perills que comportava haver entrat en l'era atòmica. Una de les tasques concretes a les quals es lliurà fou la d'aconseguir que els Estats Units i la Gran

92. HOFFMANN, Banesh *Einstein*. Barcelona: Salvat Editores, 1984, p. 179.

Bretanya no disposessin del monopoli atòmic. Tanmateix, no creia que la solució passés per lliurar els secrets atòmics a la Unió Soviètica, sinó a un hipotètic nou ordre mundial. Considerava que l'estructura política que governava les relacions internacionals resultava inadequada en les actuals circumstàncies. Estava convençut que, en tots aquests afers, els intel·lectuals tenien unes responsabilitats especials: «...utilitzar la influència dels homes amb seny per promoure la pau i la seguretat a tot el món. Aquest és el problema ancestral amb el qual Plató —un dels primers— lluità amb obstinació: aplicar la raó i la prudència a la solució dels problemes de l'home, en lloc d'acudir als instints atàvics i a les passions.»⁹³ El destí havia portat els científics a col·laborar en la creació de mètodes de destrucció massiva; per això opinava, Einstein, que «cal que considerem que el nostre solemne i transcendental deure és fer tot el que estigui a les nostres mans per tal d'evitar que aquestes armes siguin utilitzades amb la brutal finalitat per a la qual han estat inventades».⁹⁴

D'altra banda, Einstein tenia una idea molt clara de les limitacions de la ciència. Sabia perfectament que els problemes de la pau i de la tolerància universals són qüestions de naturalesa ètica i política, i que no poden resoldre's pels camins de la ciència; en el millor dels casos els coneixements científics poden aportar-hi instruments.

Albert Einstein visqué turmentat els darrers anys de la seva existència pel perill que representava per a la humanitat el mal ús que els governs de la Terra podien fer del domini de l'energia nuclear.

Una altra de les figures senyeres que hem escollit com a model per exemplificar la figura de l'intel·lectual compromès és la de Bertrand Russell. Es tracta, en aquest cas, d'un filòsof, un dels filòsofs més preeminents del segle actual. És evident que n'hi ha hagut en el nostre temps d'altres. Tant importants com ell o més i tot. Aquí hauriem de recordar Ludwig Wittgenstein, Martin Heidegger, Jean-Paul Sartre, Edmund Husserl, Karl Jaspers i molts d'altres. Això no obstant, pocs foren tan coneguts i tan respectats pel comú dels ciutadans com ho fou Bertrand Russell.

Els treballs més importants del filòsof anglès entraven en el camp de la lògica i de la filosofia del llenguatge; ell fou un dels principals lògics matemàtics del nostre temps i un dels artífexs de l'empirisme lògic. Però si la seva activitat s'hagués limitat a les seves grans aportacions a la matemàtica i la filosofia contemporània el seu nom només seria conegut pels especialistes, tal com passa amb la majoria dels suara esmentats. Si Bertrand Russell ha gaudit de popularitat ha estat perquè el prestigi que guanyà en la seva especialitat l'empenyorà en la consecució d'uns ideals ètics i polítics. Com Einstein, Russell fou un lluitador per la pau universal, a favor de la justícia i de la felicitat dels homes.

93. EINSTEIN, Albert. *Mis ideas y opiniones*. Barcelona: Antoni Bosch editor, 1985, p. 130.

94. EINSTEIN, Albert. *Ibidem*, p. 131.

La vida de Bertrand Russell fou llarga, complicada i plena de fecunditat; no podem aquí, ni de bon tros, fer referència a totes les facetes, encara que fos d'una manera resumida, de la vida del nostre personatge. Ell mateix, però, la resumeix d'una manera magistral en les seves memòries: «Tres passions, simples, però aclaparadorament intenses, han governat la meua vida: l'ànima d'amor, la percaça del coneixement i una insuportable pietat pel patiment de la humanitat.»⁹⁵ Tenim, doncs, una mena de fil conductor que ens permet de comprendre les raons íntimes de la seva conducta. Es tracta de passions dominants; n'hi poden haver d'altres, però en el cas de Russell són aquestes. Es tracta de tres passions convertides en sengles motors per a la vida d'un intel·lectual: amor, coneixement i compassió.

Pels motius suara esmentats, només ressaltarem d'entre les seves activitats aquelles que, al nostre parer, destaquen en la seva condició d'intel·lectual. Deixarem de banda les aportacions que féu a la filosofia i ens centrarem en la seva activitat cívica.

Bertrand Russell fou un pacifista convençut. Durant la primera Guerra Mundial mantingué una activitat constant en contra de la catàstrofe que representava la contesa i en contra del nacionalisme xenòfob que portava els joves europeus a matar-se mútuament. Ell, com a anglès que estimava pregonament el seu país, no podia veure els alemanys com a enemics. La seva lluita sense treva en contra de la guerra el portà a la presó. Escrigué lletres, manifestos, articles, pronuncià conferències i parlaments públics. Lluità al costat de quàquers, socialistes, feministes i amb tots els qui defensessin la pau i la decència humana; estava disposat a acceptar els perjudicis i les incomoditats que segueixen el fet de defensar opinions impopulars. I tota aquesta lluita el transformà pregonament com a persona. Ell mateix ens ho explica: «La guerra de 1914-1918 ho canvià tot per a mi. Vaig deixar el meu cantó acadèmic i vaig començar a escriure una altra mena de llibres. Vaig canviar totalment la meua concepció de la naturalesa humana. Per primera vegada em convencí profundament que el puritanisme no fa la felicitat humana. A través de l'espectacle de la mort adquirí un amor nou per allò que és viu. Em vaig convèncer profundament que la majoria dels éssers humans estan posseïts per una pregona infelicitat la qual es desfoga en odis destructius, i que només a través de la difusió de l'alegria instintiva es pot arribar a construir un món que sigui bo. Comprenguí que, en el món actual, reformistes i reaccionaris en la mateixa mesura han estat distorsionats per la crueltat.»⁹⁶ Durant la guerra la seva desesperació fou tan gran que la seva activitat acadèmica a Cambridge li semblava mancada d'utilitat ateses les circumstàncies. S'asseia llargament en una cadira i es preguntava si la raça humana tenia cap mena de finalitat. Només la comunicació amb les dones amb les quals mantingué relacions amoroses —Lady Ottoline, Lady Constance Ma-

95. RUSSELL, Bertrand. *Autobiografia*. Vol. I. Barcelona: EDHASA, 1990, p. 11.

96. RUSSELL, Bertrand. *Autobiografia*. 1914-1944. Vol. II. Barcelona: EDHASA, 1990, p. 47.

lleson— l'ajudaren a passar els mals moments. Cap al final de la guerra fou condemnat a sis mesos de presó per una frase que escrigué sobre les tropes d'intervenció nord-americanes.

L'any 20 vingué a Barcelona a fer una conferència a la Universitat, «a la universitat catalana de Barcelona», tal com ell diu a les seves memòries, i després es traslladà a Sóller a passar unes vacances.

Des del començament de la seva existència, havia defensat la revolució russa i el socialisme emportat pels seus ideals de justícia i les seves exigències de condicions de vida dignes per a les classes populars. El 1920 anà a la Unió Soviètica amb una delegació del Partit Laborista. La decepció que tingué fou molt gran. Bertrand Russell s'adonà, ja llavors, del que representava veritablement el socialisme en la versió soviètica. Ens ho descriu amb una frase contundent: «Crueltat, pobresa, sospites i persecucions formaven part de l'ambient que respiràvem».⁹⁷ Mantingué una entrevista amb Lenin de la qual en diu les coses següents en el seu diari: «Lenin, amb qui vaig conversar per espai d'una hora, més aviat em decebé. No crec que això es degui al fet d'haver-lo tingut per un gran home, però en el curs de la nostra conversa vaig ser conscient, més que altra cosa, de les seves limitacions intel·lectuals i de la seva estreta ortodòxia marxista, així com una clara vena d'entremaliada crueltat.»⁹⁸

Durant la Segona Guerra Mundial no mantingué el pacifisme militant de la primera, ans al contrari, canvià la seva actitud i, igual que Einstein i altres intel·lectuals, propugnà la lluita decidida en contra del nazisme i del bolxevisme. la seva posició decidida en contra de la tirania stalinista el convertí novament en incòmode per al govern del regne Unit, el qual mantenia una aliança de conveniències amb la Unió Soviètica.

Fins a l'any 1944 residí als Estats Units. Es guanyava la vida amb dificultats fent classes, conferències i escrivint articles i llibres. Les seves idees sobre l'educació de la joventut, especialment en el que fa referència a la sexualitat, i també les que feien referència a la religió, amb el seu agnosticisme radical, foren incompreses per un sector de la societat nord-americana, el qual manifestà una marcada intolerància envers el nostre filòsof. Un dels conflictes més significatius fou el que el portà a ser declarat, el 1940, per un tribunal, indigne de ser professor de filosofia en el College de la ciutat de Nova York. Una tal sentència fou considerada un mèrit per a Bertrand Russell, fins al punt d'incloure-la en la llista d'obres i mèrits en l'edició anglesa (no en la nord-americana) de *Recerca sobre el significat i la veritat*.

Afortunadament per a ell, fou convidat a tornar al Trinity College de Cambridge, el lloc ideal per a la seva labor docent i de recerca, i també aquell que més s'estimava. En una lletra escrigué: «Tot això suposa un canvi tan

97. RUSSELL, Bertrand. *Ibidem*. Vol. II, p. 144.

98. RUSSELL, Bertrand. *Ibidem*. Vol. II, p. 154.

radical amb relació a la vida tan desagradable que vam haver de suportar a Amèrica que em sento ebrí.»⁹⁹

Acabada la guerra, la seva lluita cívica se centra en el bolxevisme i la bomba atòmica. Russell considerava la Unió Soviètica com un perill per a la humanitat. Defensà la idea que s'havia d'usar l'amenaça de la bomba atòmica per tal de preservar la llibertat i la dignitat humanes. «De la meua part, preferiria el caos i la destrucció causada per una guerra d'armes atòmiques al domini universal d'un govern de les característiques diabòliques dels nazis.»¹⁰⁰ D'una manera clara, Russell considerava que existeixen situacions, com és, en aquest cas, l'extensió del marxisme soviètic, molt pitjors que la guerra. Creia que s'havia d'acabar amb el comunisme i constituir un govern mundial. Però la defensa més o menys matisada de la guerra preventiva contra la Unió Soviètica es modificà quan aquest país aconseguí fabricar la bomba atòmica.

Amb la «guerra freda», la Unió Soviètica passà de ser un aliat a un enemic potencial contra el qual s'adreçava tota la capacitat destructora dels armaments dels països occidentals. En aquestes condicions, els estaments oficials britànics modificaren la seva actitud envers Bertrand Russell. L'any 1949 li fou concedida l'Ordre del Mèrit i el 1950 el Premi Nobel de literatura. Llavors, encetà una lluita aferrissada, com totes les que havia mantingut durant la seva llarga vida, per evitar la guerra atòmica, acompanyada, com sempre, de la continuació dels seus esforços en contra de les tiranies i les injustícies.

A partir de la dècada dels cinquanta, no dubtà d'utilitzar la ràdio i la televisió per tal d'adreçar-se al públic en la defensa dels seus ideals. Algunes compareixences seves a la televisió britànica tingueren un ressò considerable. El 1955 es publicà el manifest Einstein-Russell, signat per vuit científics importants, en el qual es demanava la solució dels problemes internacionals, ja que a l'era nuclear la paraula *victòria* ja no tenia un significat real.

Durant la crisi cubana dels coets de l'any 1962, s'adreçà al president Kennedy, al dirigent soviètic Khruixtxov, al secretari general de les Nacions Unides, U Thant, al primer ministre britànic, Harold Macmillan, i al líder de l'oposició, Hugh Gaitskell, per tal d'evitar la catàstrofe. De tota manera, quan la crisi se solucionà, manifestà que no creia que les seves bones raons haguessin servit per a res.

És molt difícil resumir l'activitat cívica de Bertrand Russell; farem ressaltar que, com a membre destacat de l'anomenat Comitè dels Cent, atesa la defensa que féu de la desobediència civil en contra de la guerra nuclear, fou condemnat a una setmana de presó quan tenia noranta anys. Potser un fragment de Chomsky resumeix molt bé la personalitat del nostre filòsof: «Heinz Brandt, en ser alliberat d'una presó de l'Alemanya de l'Est, anà a visitar Russell, la

99. CLARK, Ronald. *Russell*. Barcelona: Salvat Editores, 1984, p. 136.

100. CLARK, Ronald. *Ibidem*, p. 140.

protesta del qual, que incloïa entre altres coses la devolució d'una medalla de la pau atorgada per la República Democràtica Alemanya, havia aconseguit l'alliberament de Brandt. Mentre s'allunyava de casa seva, escriu Brandt, Russell, dret a la porta, "amb un aspecte molt desolat, molt carregat d'anys, movia la mà en senyal de comiat, un gest commovedor i infinitament humà". Tot i que Brandt té un motiu més personal que la majoria per sentir gratitud per la humanitat de Russell, la seva gratitud pot ser compartida per tots els qui valoren la raó, la llibertat i la justícia.»¹⁰¹

Podem finir el testimoniatge que representa per a tots nosaltres Bertrand Russell amb els termes amb què s'expressa la inscripció que hi ha a la capella del Trinity College de la Universitat de Cambridge: «El tercer comte de Russell, O. M., professor d'aquest col·legi, fou particularment famós com a escriptor i intèrpret de la lògica matemàtica. Aclaparat per l'amargor humana, amb molts anys a sobre, però amb l'entusiasme d'un jove, es dedicà enterament a la preservació de la pau entre les nacions, fins que, finalment, distingit amb nombrosos honors i amb el respecte de tothom, trobà descans als seus esforços el 1970, als noranta-vuit anys d'edat.»

La darrera figura que hem escollit és la d'un músic, Pau Casals. Tanmateix, es tracta, abans de tot, d'un home estimat i valorat entre els catalans i prou conegut i reconegut internacionalment; en segon terme, i només en segon terme, d'un músic de relleu universal. Som al davant, doncs, d'un personatge molt popular, cosa que ens estalvia la feina de parlar-ne en detall. Només voldríem significar els aspectes de més relleu de la seva actitud cívica en els esdeveniments històrics que li va tocar de viure.

En el primer terç del segle XX, Pau Casals adquireix un gran renom com a concertista. Fa concerts arreu del món, però la seva activitat musical també se centrava en el seu país, Catalunya; vol estendre la música a tots els estaments de la societat catalana; per aquest motiu, no només creà a Barcelona l'Orquestra Pau Casals el 1920, una orquestra, diguem-ne convencional en una ciutat on no n'hi havia cap d'estable, sinó també, l'any 1926, l'Associació Obrera de Concerts, especialment destinada a les classes treballadores.

Mentre durà la guerra que provocà l'alçament militar de 1936, lluità al costat de la generalitat amb les armes que ell tenia, que no eren altres que les musicals. Al final de la contesa s'exilià com tants d'altres i continuà la seva lluita pacífica en contra de la dictadura del general Franco i a favor de les llibertats de Catalunya.

Durant la Segona Guerra Mundial, protegí alguns exiliats sense recursos, com Francesc Pujols, Rafael Moragas, etc. De la mateixa manera que havia refusat la dictadura franquista, també ho féu amb la nazi i les feixistes. Mai no feia concerts allà on ell considerava que es trepitjaven les llibertats. Considerava que l'art no es pot destriar de les altres dimensions humanes. Aquesta actitud

101. Chomsky, Noam. *Conocimiento y libertad*. Barcelona: Planeta-Agostini, 1986, p. 30.

ètica el diferencià d'altres músics, que seguiren treballant dins l'Alemanya nazi, com fou el cas del gran director de la Filharmònica de Berlín, Wilhelm Furtwängler, el qual, malgrat alguna crisi, continuà dirigint la prestigiosa formació: els músics fan música i no política. Però, per a Pau Casals, de primer s'és home i només després músic, i així li ho digué.

L'any 1950 s'iniciaren els cicles de concerts coneguts amb el nom de Festival de Prada, perquè es feien a la localitat de Prada de Conflent. D'aquesta manera Pau Casals crea una institució d'abast universal en un municipi català fora del domini franquista. Les seves actuacions com a solista sempre acabaven amb la interpretació del *Cant dels ocells*, cançó popular en la qual es resumien, segons ell, totes les virtuts cristianes.

Una de les composicions de pau Casals fou *El pessebre*, escrita a Prada de Conflent de 1943 a 1958. El compositor la concebé com una crida a la pau i a la confraternitat universals. Val la pena recordar que, quan li fou concedida la medalla de la pau, U Thant, el secretari general de les Nacions Unides, digué d'ell: «Pau Casals ha consagrat la seva vida a la veritat, a la bellesa i a la pau. Tant com l'home i el geni d'artista, vostè personifica els ideals simbolitzats per aquesta Medalla de la Pau que les Nacions Unides li ofereixen amb profund respecte i admiració.» Pau Casals, en la seva resposta, vinculà la pau al seu país, Catalunya: «Fou al meu país on hi hagué les primeres Nacions Unides... Al segle XI ja es reunien per parlar de pau, perquè els catalans d'aquell temps ja estaven contra la guerra, per això tot el que es refereix a la pau va directament al meu cor.»

Per la seva part, Albert Einstein té unes paraules sobre Pau Casals que són molt i molt aclaridores sobre la seva actitud ètica: «Pau Casals ha sabut comprendre amb molta clarividència que el món corre un perill més gran de part dels qui toleren el mal o l'encoratgen que dels mateixos que el cometien.»

Tal com hem pogut veure, tres biografies d'homes diferents, dedicats a disciplines tan distintes, però units per uns ideals que han estat els que han defensat la majoria d'intel·lectuals del món modern.

L'articulació dels intel·lectuals en la societat

Els intel·lectuals, com qualsevol altre grup o, simplement, com a actors socials, formen part del conjunt de la societat segons les possibilitats que els són ofertes. Ho hem vist a través de la revisió històrica que acabem de fer; d'altra banda, tampoc no podia ser d'una altra manera. A cada etapa, les condicions dels qui s'han dedicat al conreu de les qüestions culturals han variat.

Des de sempre s'han pogut distingir, d'entre les activitats que constitueixen el conjunt de la vida social, les que van relacionades amb les condicions materials de l'existència i les que ho són dels aspectes culturals i simbòlics. Les

primeres es considera generalment que volten entorn de les activitats productives. Hi ha les que van lligades a la supervivència dels individus, en un primer estadi, i al benestar, en un de superior. També hi podem incloure les qüestions lligades al poder i a l'administració del sistema polític. Totes aquestes activitats tenen una naturalesa social; és més, en la mateixa mesura que la societat en el seu conjunt es fa més complexa, les condicions materials de vida estan més condicionades socialment. El resultat immediat és que el treball, la riquesa i el poder estan rígidament determinats i condicionats pel conjunt de la societat.¹⁰² Tan bon punt com els homes i les institucions volen assolir graus de riquesa i de poder entren en concurrència i dependència amb altres persones i grups socials. Podem dir, doncs, que en la mateixa mesura que desitgem riquesa i poder condicionem la nostra existència i, per tant, perdem parcel·les de la nostra autonomia.

La riquesa, el poder, el plaer o, simplement en un pla elemental, els instruments de supervivència configuren un món estantís, canviant, poc segur i, en definitiva, contingent. Ni els mateixos poderosos de la Terra mai no han pogut dormir tranquils, ja que llur situació pot canviar per a ells o per a les seves famílies a conseqüència d'un canvi polític, d'un magnicidi o de qualsevol altra avinentesa. Aquest món contingent ha estat relacionat, des de l'antiguitat, amb la sensibilitat humana, en ella mateixa essencialment contingent. Hi ha, evidentment, una jerarquia en els sentits, però tots ells, proporcionen als individus percepcions basades en l'aparença de les coses copsades. Des de Plató se'ns ha dit que la sensibilitat és incapaç de donar-nos el coneixement de les essències.

Des de sempre hom ha considerat que les activitats culturals i simbòliques han constituït un univers privilegiat que s'ha mogut en un pla superior al que hem anomenat *contingent*. Es tracta del món de les idees, del coneixement de les coses mateixes i no només de llurs aparences. Aquesta divisió de les coses sensibles i de les cognoscibles conforma el pensament idealista de totes les èpoques i ha configurat l'escissió que ha funcionat sempre en la cultura europea, i que ha alienat el món cultural —el de les idees, de la bellesa— del de la vida quotidiana. Naturalment, sempre s'ha establert una clara jerarquia: la cultura pertany a una esfera còsmica superior i els afers de cada dia, a una esfera inferior.

102. El tema de les relacions entre els sistemes econòmic, polític i ideològic i cultural ha estat molt debatut en la filosofia social contemporània. Qui condiona a qui, ha estat motiu de polèmica. En la tradició marxista hi ha hagut la tendència a considerar que són les bases materials de l'existència les que condicionen la consciència dels homes. La nostra posició és admetre a grans trets aquest punt de vista, tot considerant que no es pot menystenir el pes de la cultura i de la voluntat dels homes en la transformació de la realitat material. Tanmateix, sembla evident que un sistema productiu, amb unes capacitats tècniques determinades, marquen uns límits a la vida social, dins els quals la voluntat, les creences i les ideologies poden tenir un paper determinant.

La cultura, l'alta cultura, ha pertangut al món superior de les idees, però en tot moment ha calgut que es manifestés a través de mediacions que eren de caire instrumental i, per tant, ha estat objecte de manipulació i transacció com qualsevol altre objecte o instrument. Per aquest motiu, els intel·lectuals, com a treballadors de la cultura, han hagut de dependre, en darrer terme, dels altres homes si és que volien treure beneficis de les seves activitats. Mentre que el treball cultural s'ha realitzat d'una manera desinteressada, al marge del profit material o de qualsevol altre tipus, ha servat la seva autonomia; mentre els intel·lectuals han estat emportats per l'amor a la cultura, llur activitat no ha estat directament condicionada pels interessos immediats. En la mesura que els intel·lectuals han volgut o han hagut de treure beneficis del seu treball cultural, la seva tasca i ells mateixos s'han vist condicionats socialment i, per tant, pels altres homes. En les disputes de Sòcrates amb els sofistes es debatien aquestes qüestions. Els sofistes donaven una dimensió utilitària a la seva art, per això eren mestres i cobraven pel seu ensenyament; en canvi, la dialèctica socràtica, està basada fonamentalment en el diàleg de l'individu amb ell mateix; un diàleg que no cerca altra cosa que la veritat. Els beneficis de la dialèctica són molt superiors als que proporciona la sofística, però són molt difícils d'obtenir. En conseqüència, seran escasses les persones amb la disposició i capacitat per seguir el poc vistós camí de la saviesa; tanmateix, els beneficis que es poden assolir amb la dialèctica són fonamentals car, mentre la dialèctica es basa en el coneixement i en la recerca de la veritat, la retòrica dels sofistes es fonamenta en l'aparença i en la versemblança. Així, podem dir que l'art dels sofistes tenia preu en la mesura que era socialment útil, mentre que el mestratge de Sòcrates no tenia preu perquè la seva utilitat era d'un gènere que no tenia cotització en aquella societat. Aquesta situació s'ha anat repetint històricament, i il·lustra els canvis que s'han produït als nostres dies.

Durant tota l'antiguitat i també l'Edat Mitjana, el sistema productiu no necessitava altres coneixements que les tecnologies artesanals de què hom disposava. L'administració política de la societat era tan rudimentària que restava satisfeta amb les tècniques bàsiques de l'escriptura en diversos suports, procediments molt simples d'informació i amb formes elementals de transport. Només l'aparell religiós treballava en el camp de les idees i els donava una utilitat instrumental d'una certa qualitat. Es tractava de legitimar el poder establert i satisfer les necessitats de transcendència dels diversos membres de la societat. D'altra banda, hi havia un conreu literari, artístic i filosòfic realitzat o protegit pels estament rics de la societat. Allò que hem anat anomenant «cultura superior» estava lligada a les classes altes. Podem dir que el sistema, en la seva simplicitat, només havia de menester els productes culturals en el camp de la ideologia i dels valors, tret de l'activitat artesanal, que sí que estava lligada a la vida pràctica.

A partir del Renaixement i durant tot l'Antic Règim, l'activitat cultural¹⁰³ s'estén. La societat ha esdevingut més àmplia, més rica, més complexa. Això fa que augmenti la necessitat d'activitats no productives. Però no hi ha un mercat lliure on comprar productes culturals. Els sectors de la societat que poden pagar-se els gaudis culturals el que fan és comprar els qui es dediquen per tal de posar-los a la seva disposició. Contracten, per al servei de la família o de la cort, músics, poetes, preceptors i altres intel·lectuals. La majoria dels diferents artesans de la cultura estan a disposició d'un senyor i no d'un públic consumidor. Per la seva banda, els diferents intel·lectuals no poden sinó deixar-se contractar pels respectius senyors.

La primera societat burgesa posa les bases per a la utilització a gran escala dels productes culturals: crea el mercat també en l'àmbit de la cultura i instrumentalitza, per primera vegada, els coneixements tècnics. La burgesia constitueix un públic culte, amb capacitat econòmica de despendre en activitats culturals. Com que existeix un públic disposat a gaudir de la música, de la literatura o de les arts plàstiques, els intel·lectuals poden acudir al mercat amb els seus productes. D'aquesta manera, tenen la possibilitat de deixar d'estar vinculats als senyors per poder subsistir; guanyen en llibertat, però resten sota les lleis d'una certa oferta i demanda. Es tracta d'un nou tipus de llibertat, ningú no depèn de ningú, en principi; tanmateix, es generen noves formes de subjecció, els consumidors en ocasions poden imposar les seves exigències.

La revolució industrial produeix un canvi essencial en el paper social que realitza el coneixement: per primera vegada el sistema productiu es beneficia de les tècniques generades dins el camp de la ciència i, per tant, de l'alta cultura. Podríem dir que la tecnologia de la producció industrial, que sempre s'havia mantingut autònoma, es relaciona per primera vegada amb la ciència. De tota manera, durant la primera societat industrial, les necessitats de coneixements diversos que té el sistema resten reduïdes a les tecnologies utilitzades en la producció industrial.¹⁰⁴ El consum cultural, tret del científic-tècnic, resta al marge del sistema productiu. La literatura, l'art, la filosofia, que formen el món de l'alta cultura, ara burgesa, constitueixen un domini a part, sobreposat al de la realitat quotidiana. Des de la perspectiva de l'estructura social, abans de les societats dominades per la burgesia, l'alta cultura estava reservada a les classes

103. Ens referim, en tota aquesta part, a la noció restringida de *cultura* referida exclusivament a l'àmbit de la producció de les idees, i que deixa de banda la producció material. D'aquesta manera, el món de les idees, separat de la resta de la realitat, es converteix en un àmbit d'universalitat abstracta.

104. La màquina de vapor és la principal tecnologia que configura l'època. Molt aviat la indústria tèxtil desenrotlla el teler automàtic. D'una manera paral·lela a la indústria tèxtil, es desenvolupa la química, la qual és la primera muntada tota ella, des del principi, sota bases científiques. Vegeu MUMFORD, Lewis. *Técnica y civilización*. Madrid: Alianza Editorial, 1979; DERRY, T. K.; WILLIAMS, Trevor I. *Historia de la tecnología*. 3 vol. Madrid: Siglo XXI de Editores, 1977.

altes, no tenien una validesa universal i els seus valors estaven protegits per innumbrables barreres socials. Amb les societats burgeses, l'alta cultura i els seus valors es fa universal, per primera vegada, encara que només sigui de dret.

Aquesta és l'època de l'intel·lectual crític, del vertader intel·lectual, la de l'artista d'avantguarda, la de l'*affaire Dreyfus*,¹⁰⁵ aquella en què els arquitectes, junt amb els escriptors i els artistes, volen canviar el món des de la seva capacitat creadora i transformadora. És l'època de l'autonomia de l'art i de l'artista, de la crítica de l'escriptor. Es tractava d'una autonomia que podia existir en la mesura que el sistema econòmic, forjat per la burgesia, no necessitava els intel·lectuals més que per al seu gaudi cultural. Els mantenia i els deixava fer; podia suportar les seves crítiques. El món continuava funcionant d'una manera dividida: per un cantó hi havia el món dels negocis, per l'altre, el de la cultura. En el primer no hi cabien les velleïtats; la més dura racionalitat instrumental hi dominava. En el segon, el burgès es refugiava, una vegada acabada la feina, i s'hi permetia moltes transgressions irracionals i emotives, fins i tot hi admetia la crítica. De tota manera, a voltes s'originen tensions inevitables. Les lluites socials de la societat industrial repercuteixen en els dominis de la cultura. Efectivament, si hom repassa l'art i la literatura d'aquesta època sota la perspectiva de les lluites socials i polítiques en les quals s'emmarquen, no deixarà de trobar-hi els seus rastres, fins i tot en les produccions que en aparença són més enllà de la realitat. Durant el desenvolupament de la societat burgesa, quan es configura definitivament l'intel·lectual crític, hi ha hagut sempre tensions entre la subjectivitat de l'artista, de l'escriptor o del filòsof i llurs dimensions socials i comunicatives. Els intel·lectuals eren els exponents més visibles de la cultura individualista de la burgesia. De fet, però, poden mantenir llur subjectivitat autònoma bàsicament gràcies a unes certes condicions de què gaudeixen, les quals podem considerar de privilegi. Els intel·lectuals, malgrat ser i considerar-se els representants més genuïns de la subjectivitat moderna, malgrat viure la majoria d'ells en un pla superior de la realitat, volen transcendir la seva situació vital i comprendre les vivències de la resta de la societat. Resulta especialment remarcable l'actitud dels sectors progressistes dins el camp intel·lectual. Es consideren lligats a la col·lectivitat per la contribució que realitzen en el desenvolupament de l'esperit, per les seves lluites a favor de l'emancipació humana, les seves aportacions al domini sobre la naturalesa i, especialment, s'hi consideren lligats per raons ètiques. El caràcter marcadament individualista que han configurat la mentalitat i la ideologia dels intel·lectuals en els temps moderns no els ha conduït, doncs, a una manca de solidaritat amb la resta de la societat. Ells, tant com qualsevol altre, s'han sentit

105. Recordem que és en aquesta època quan s'utilitza el terme *intel·lectual* en el sentit que s'ha popularitzat posteriorment, com a persona que ha adquirit notorietat en el camp de la cultura i l'aprofita per tal d'opinar i de criticar els esdeveniments, les realitzacions i les idees del seu temps.

compromesos amb l'emancipació obrera, han lluitat en contra de la irracionalitat social, han defensat la llibertat oposant-se a tota mena de tirania. Com en tantes altres coses, l'ascensió dels nazismes i feixismes, la Segona Guerra Mundial amb la bomba atòmica i, sobretot, amb l'holocaust jueu, marca el zènit de la lluita intel·lectual a favor de la racionalitat i de la decència i, alhora, l'inici de la decadència del seu paper en la societat.

El fet és que els intel·lectuals feien un paper dins la societat que no podia perpetuar-se a causa dels canvis que es produïen en el sistema productiu i en la cultura. Per exemple, no seguien els camins que marcaven els temps, quan continuaven treballant segons ritmes i procediments que ja havien estat eliminats en altres sectors de l'activitat social. D'una manera especial, els escriptors i els artistes continuaven emprant uns procediments en la creació del seus productes que no dubtarem de qualificar-los d'artesanals. Abans de la fotografia i el cinema, les úniques tecnologies que s'aplicaven a la producció cultural eren les relacionades amb la impremta, les que permetien la creació d'instruments musicals i poca cosa més. Es tractava, de fet, de tecnologies mecàniques molt senzilles a disposició de les societats europees des de feia segles. La impremta de Gutenberg constitueix una innovació basada en unes tècniques de base molt i molt antigues. No serà fins al segle XIX que no es produiran avenços en les tècniques d'impressió. Però, a desgrat dels nous procediments tècnics, els pintors, els escultors i fins i tot els arquitectes han continuat treballant amb els mètodes i les tècniques de sempre. Encara ara les arts plàstiques continuen emprant procediments que podem qualificar justament de convencionals, i l'única innovació que hi podem trobar és en la química dels colors.

Però el sistema econòmic, social i polític continuà avançant i fent-se cada vegada més complex,¹⁰⁶ amb la qual cosa augmentava la necessitat d'instruments i recursos per tal de reduir la complexitat que el sistema generava. El mercat ja funcionava en el domini de la cultura des que els burgesos havien reeixit a imposar el seu model social. Ara, amb la creació dels mitjans de comunicació, la lògica del mercat i de la producció capitalista s'aprofundeix i, podríem dir, arriba fins a les darreres conseqüències. Els procediments de producció cultural es transformen amb l'aparició de nous mecanismes tècnics, com la fotografia fixa i en moviment, la telefonia, la telegrafia, la utilització de les ones electromagnètiques, el tractament electrònic de la informació i encara d'altres. La creació cultural hegemònica passà de ser generada segons procediments, diguem-ne, artesanals, a aquells que corresponen a la lògica de producció que imperava en tot el sistema econòmic. La industrialització de la producció cultural anà acompanyada per la millora dels procediments en la reproducció i distribució;

106. El tema de la complexitat en els sistemes socials ha estat desenrotllat pels funcionalistes, especialment per Talcott Parsons. Però ha estat Niklas Luhmann qui li ha donat una nova empenta en articular el funcionalisme amb la teoria dels sistemes. Vegeu LUHMANN, Niklas. *Fin y racionalidad en los sistemas*. Madrid: Editora Nacional, 1983; IZUZQUIZA, Ignacio. *La sociedad sin hombres. Niklas Luhmann o la teoría como escándalo*. Barcelona: Anthropos, 1990.

tècniques comunicatives noves afavoriren la creació de les mediacions; tècniques de publicitat i de màrqueting procuraren la millora de la rendibilitat econòmica. Tanmateix, a desgrat d'aquesta revolució en el camp de les tècniques de producció cultural, hi haurà una resistència considerable a introduir innovacions en el camp de l'alta cultura.¹⁰⁷ El teatre de text o l'òpera seran, i encara són, basats en l'actuació directa davant del públic; les orquestres han restat sense modificar des de fa molts anys i estan completament tancades als nous instruments electrònics; la pintura ha seguit basant-se en l'obra única, malgrat les grans possibilitats que hi ha de reproduir originals. Les noves tècniques culturals basades en la imatge i el so, en les possibilitats de conservació, reproducció i transmissió de la informació seran l'origen d'un altre nivell de cultura. De tota manera, aniran influint, de mica en mica, en la cultura tradicional. Aquestes tècniques s'aplicaran a la música culta, a la literatura i a les arts plàstiques.¹⁰⁸

Els nous sectors de la producció en l'àmbit de la cultura hauran d'utilitzar els recursos de les diverses professions intel·lectuals. Per exemple, el cinema necessita escriptors, músics, tècnics de so i de llum, especialistes en economia, en tècniques de mercat, en publicitat i encara d'altres. Articula tot aquest conjunt de professionals, junt amb els actors i realitzadors, en una estructura de treball força elaborada i que ha estat experimentada a bastament en els camps de la producció industrial i comercial. Això constitueix un canvi que no dubtariem de qualificar de revolucionari car, fins aleshores, els treballadors de la cultura havien realitzat llurs tasques amb procediments molt simples acostats a la indústria artesanal. Les mediacions tècniques eren molt senzilles, tal com hem vist. De fet, abans de la indústria de la cultura, la creació literària o artística se centrava essencialment en l'autor, en la seva obra i la comunicació directa amb el públic. Només l'escriptura constituïa un suport per a la paraula, la qual cosa independitzava l'acte de creació de la seva lectura.

Les noves mediacions tècniques són tan importants que condicionaran el mateix producte cultural; condicionaran també, i això és el que ens interessa més a nosaltres, el treball i la condició professional de l'intel·lectual. No realitzen igual la seva activitat un novel·lista o un poeta que escriuen per editar que el guionista d'un film que realitza la seva obra dins un equip molt complex. Els primers actuen com els professionals liberals, els segons entren a formar

107. De fet, l'alta cultura tradicional sembla que resti lligada a les formes de producció i distribució de sempre. La indústria de la cultura és una altra cosa. Malgrat els esforços de les noves activitats culturals, com el cinema, d'apropiar-se el prestigi i les formes del teatre i de la literatura; per exemple, la insistència a anomenar-lo «el setè art», es tracta d'una activitat artística, si es vol, però que presenta unes marcades diferències amb les belles arts tradicionals.

108. Ha estat i és encara un tema controvertit considerar si la introducció de les tècniques de reproducció actual desvirtua o no les obres d'art. L'obra d'un compositor clàssic, per exemple, reproduïda amb qualsevol de les tecnologies actuals perd la seva naturalesa característica o no? Es tracta ja de productes de la cultura de massa o simplement ho són de l'alta cultura encara que divulgats d'una altra manera?

part de l'estructura empresarial i llur posició s'assembla a les dels tècnics de la indústria.

Amb tot això, veiem que les noves necessitats del sistema productiu han integrat els escriptors i molts dels qui hem considerat intel·lectuals. Estan dins el sistema plenament; ja no se'l poden mirar des de fora i criticar-lo quan s'escau; això només ho podien fer quan llur posició era marginal. La crítica social no es prohibeix, però cada vegada és més innecessària per al sistema. En aquest sentit, és evident que la indústria de la cultura no inclou la crítica intel·lectual com una activitat desitjable dins el seu esquema productiu. A més, en la mesura en què la indústria de la cultura progressa, s'aniran tancant els espais socials de treball intel·lectual autònom. A conseqüència d'això, en la nova societat de capitalisme tardà, la crítica deixa de ser una activitat socialment necessària o útil. Es tracta d'una societat clarament més complexa que les anteriors, que controla tots els aspectes de la vida social per mitjà de procediments tècnics adients. És per això que ha d'integrar tots els sectors de la societat: de primer integrà els treballadors, després els tècnics i els científics; finalment ha integrat els escriptors, els pintors, o sigui, tots els treballadors de la cultura. Som en la societat de la mobilització total.

Aquesta societat ha realitzat el que el pensament progressista modern preconitzava: la integració dels àmbits de la vida pràctica i de la cultura, de l'art i la literatura a la indústria: de la cultura i la civilització en el nou marc de la cultura de massa. Però la susdita integració s'ha fet a costa de transformar i desvirtuar el que es volia utilitzar. Una de les conseqüències d'aquesta manera de fer la cultura és que els ciutadans i les seves condicions de vida s'han hagut d'adaptar a les ofertes culturals; unes ofertes fetes segons un sistema que, malgrat les aparences, és força rígid. La rigidesa de la indústria de la cultura és deguda a la lògica industrial i de màrqueting i no pas a les tecnologies emprades. Es tracta de la integració de tots els àmbits de la vida a través d'una adaptació molt radical de les seves condicions. El treball, l'esbarjo, la vida privada, tot resta sotmès a la lògica general del sistema.

L'intel·lectual actual, perfectament integrat en el sistema productiu, i a conseqüència d'això, presenta característiques noves.¹⁰⁹ Ha hagut d'abandonar la racionalitat crítica i comprensiva que el caracteritzava en l'etapa anterior i adaptar-se a la instrumental. Li ha calgut entendre que tot el que no serveix l'estratègia producció-venda-consum no té interès. Treballar per a la indústria de la cultura ha implicat adaptar-se a un nou tipus de mentalitat i de manera de fer.

109. Com és natural, el que presentem d'una manera absoluta en el camp de la realitat no ho és tant. Ni tots els intel·lectuals actuals treballen en la indústria cultural ni han desaparegut el que hem anomenat «formes artesanals de produir la cultura». Nosaltres, en l'exposició, fem ressaltar el que ens sembla més significatiu i, especialment, les tendències de futur.

El temps, la seva comprensió i administració, la manera de viure'l, constitueixen aspectes essencials per a qualsevol civilització. L'intel·lectual tradicional vivia segons uns ritmes temporals molt diferents dels que són corrents en el sistema comunicatiu de la societat complexa. Abans, tant l'artista com el científic descabdellaven la realitat pas per pas perquè tothom creia que només desxifrant tots els plecs es podia conèixer el laberint. En la civilització actual es prescindeix de les tasques minucioses que no proporcionen resultats immediats: el cabdell no es desenreda, sinó que es talla, fent bona la divisa de Ferran d'Aragó.¹¹⁰ La indústria de la cultura entén el temps o l'espai com una mena de suport buit que cal omplir amb els continguts de la programació diària. Es paga per la parcel·la de temps o d'espai en el cas de la premsa. Cada instant té valor material. L'obra pacient, feta d'una manera progressiva com a resultat de la seva comprensió de part de l'autor, ja no interessa, i si interessés seria massa cara. De manera que les obres que surten de les plomes dels guionistes, dels pentagrames dels músics, de les paletes dels pintors, són ràpides, fetes a través de models perfectament definits. Si les coses que cal transmetre o representar són complicades es redueixen a la seva expressió més senzilla i abastable. Abans, un escriptor necessitava llargues planes per exposar allò que volia; ara la pel·lícula o el telefilm tenen una durada marcada; cal dir-ho tot en un espai definit prèviament.

Cal dominar la realitat tota ella, i per tal d'aconseguir-ho cal convertir-la en mesurable. La complexitat a través de la qual els homes de cultura descrivien la realitat, ara, a l'època de la racionalitat tecnològica, resulta irritant. Abans els intel·lectuals adaptaven llur intel·ligència, treball i temps a les coses que estudiaven; ara són ells i les seves obres els qui s'adapten a les possibilitats expressives i comunicatives. Tot allò que no es pot mesurar, tots els aspectes que escapen als mecanismes habituals de coneixement i de representació són abstrets. En la cultura tradicional existia l'obra original i la còpia; ara, amb la indústria de la cultura, han desaparegut tant l'una com l'altra. Hi ha un gran arxiu de formes culturals codificades les quals són plasmades amb una eficàcia aclaparadora. Tots els continguts resten subordinats a les diverses tecnologies: tècniques de màrqueting, psicològiques, rutines de producció marquen els camins de l'elaboració de les obres culturals.

Podríem dir que s'ha aconseguit el que els ideals progressistes desitjaven: integrar el treball cultural en la societat. Els treballadors de la cultura ja no formen un món a part; ja no hi ha tampoc un món cultural superior al marge de la vida quotidiana. La civilització de massa ha integrat tots els col·lectius i totes les activitats. Tanmateix, la integració s'ha fet a base de desvirtuar tot el que no s'adaptava als mecanismes establerts, tal com hem vist.

110. Segons Jaume Vicens i Vives, la divisa *Tanto monta* emprada per Ferran II es refereix al nus gordià; cal desfer-lo sense que importin els mitjans emprats. Vegeu VICENS I VIVES, Jaume. *Els Trastàmares (segle XX)*. Barcelona: Teide, 1956, p. 213.

Conclusions

A través de l'anàlisi històrica hem vist que sempre hi ha hagut, des que les societats han assolit un desenvolupament cultural determinat, grups de persones que s'han especialitzat en labors centrades en el coneixement, en la cultura, en les idees, és a dir: en l'univers simbòlic de la comunitat. A cada societat els treballs intel·lectuals s'han desenvolupat d'una manera concreta, segons les seves característiques estructurals. Tot i que la noció d'*intel·lectual* és moderna, de fet sembla que la primera vegada que s'emprà el terme fou a França quan ocorregué l'afer Dreyfus, l'existència d'homes detinats a allò que, d'una manera genèrica, anomenem «cultura» ve de molt antic. Tampoc no hi ha dubte que hi ha grans diferències entre els intel·lectuals de les distintes èpoques. Efectivament, són personatges molt diferents els sacerdots de les cultures mesopotàmiques i de l'Egipte antic, els filòsofs grecs, els teòlegs medievals, els humanistes del Renaixement, els escriptors i els científics moderns, els «intel·lectuals» de l'època burgesa (Bertrand Russell, Albert Einstein, Jean-Paul Sartre, Pau Casals, etc.) i encara els periodistes, els creadors d'opinió i els tecnòlegs de la nostra època. Tots ells són homes que configuren grups socials més o menys extensos i que responen a les característiques del seu temps. De tota manera, els agrupem amb el mot *intel·lectual* perquè tenen la característica essencial comuna, al marge de les seves diferències, de treballar en el camp del coneixement i de les idees en general: del que hem anomenat «l'univers simbòlic».

Els sacerdots dels imperis antics configuraven un estament que gaudia d'un poder material molt important, basat en la funció espiritual que realitzaven. Eren els creadors de l'estructura simbòlica i de la concepció del món que presidia la societat. El poder polític i la concepció simbòlico-religiosa estaven lligades d'una manera íntima. Hem de notar que en aquesta època, els primers coneixements científics estaven íntimament lligats a la concepció màgica del cosmos. Només els grecs clàssics començaren a destriar el que corresponia al pensament màgic, de les concepcions racionals i dels coneixements de fets.

És evident que, al marge de la classe intel·lectual, la resta dels homes, treballadors del camp o artesans, també empraven coneixements en forma de tècniques i de saviesa popular. Cal distingir, doncs, entre els qui han aplicat el coneixement a les diverses activitats, com els artesans o els agricultors, dels qui s'han dedicat d'una manera específica a les qüestions simbòliques. En els primers, els aspectes tècnics i cognitius es donen mesclats amb tots els altres; en els segons adquireixen una dimensió constitutiva i són perfectament conscients. En aquest sentit, s'ha dit que l'home natural no existeix i que mai no ha existit; l'home sempre és un animal tècnic i la cultura és la manera especial que té l'espècie humana de sobreviure dins una naturalesa que li és imprescindible de

modificar.¹¹¹ Però aquests homes no són intel·lectuals. Nosaltres ens referim amb el terme a aquells humans que s'han dedicat als afers culturals específicament, en ocasions sense cercar-hi una aplicació econòmica immediata, però també com a resultat d'una especialització entre activitats pràctiques i teòriques. Una cosa, doncs, és utilitzar els recursos culturals per resoldre els problemes de la vida quotidiana i un altre de molt diferent és especialitzar-se en els temes culturals.

En els imperis antics, els intel·lectuals, tal com hem vist, formaven un estament; en canvi, a la Grècia clàssica les coses anaren d'una altra manera: no hi havia un estament sacerdotal amb influència social remarcable. La cultura tota ella, incloent-hi els aspectes religiosos i màgics, era patrimoni de tots els ciutadans. Els filòsofs eren normalment persones cultes que pertanyien a les classes altes de la societat, no tenien necessitat de treballar i dedicaven el seu temps a la direcció política de l'Estat i a les activitats artístiques o filosòfiques. Foren els sofistes els qui crearen una mena d'ofici intel·lectual en convertir-se en mestres professionals. Mentre que la tasca dels filòsofs no tenia una aplicació immediata, no cercava el desenrotllament econòmic, el coneixement dels sofistes servia per intervenir en els afers públics. Els sofistes són els primers personatges de la història amb unes característiques mentals i professionals que apunten cap a la figura de l'intel·lectual contemporani.

De cara a la noció moderna d'intel·lectual, els grecs feren una aportació fonamental en crear l'esperit individual propi de la cultura europea. A la Grècia clàssica, eren individus amb noms i cognoms els qui crearen els grans sistemes filosòfics, les obres artístiques o els coneixements científics. La consciència individual serà des d'aleshores un dels ingredients substancials de la cultura europea. És cert que, segons les etapes històriques, aquesta consciència individual serà d'una intensitat variable. Per exemple, a l'Edat Mitjana tindrà un paper molt menys important que al Renaixement i menys encara que a la societat dominada per la burgesia. Però sempre l'activitat intel·lectual que es desenvoluparà al nostre Continent estarà marcada per persones que intentaran comprendre el món d'una manera autònoma i personal.

A l'Edat Mitjana, els sacerdots formaven un dels estaments de la societat amb més poder i influència. Eren ells els qui dominaven la cultura. Tanmateix, la cultura era considerada una riquesa ja feta, heretada de l'antiguitat, que calia conservar i utilitzar parcialment per tal de fonamentar la Ciutat de Déu. L'Església medieval no pretenia divulgar la cultura, la qual era vista, alhora com una arma i com un perill. En el fons, el coneixement, principalment el filosòfic, es posa al servei dels interessos religiosos: *philosophia ancilla theologiae*.

111. Per a aquests temes, vegeu GEHLEN, Arnold. *El Hombre*. Salamanca: Sígueme, 1980; LORITE MENA, José. *El animal paradójico. Fundamentos de antropología filosófica*. Madrid: Alianza Editorial, 1982.

Des del final de l'Edat Mitjana, durant el Renaixement i fins a la darrera de l'Antic Règim, hi ha un bon nombre d'escriptors i artistes que ja no depenen de l'Església i sí, en canvi, de senyors i reis. És l'època dels mecenes, els quals són uns personatges, grans senyors, religiosos o civils, que protegeixen els intel·lectuals, però també que els controlen i dominen. En el fons, els treballadors de la cultura esdevenen més aviat servents dels seus senyors. Només en el cas dels ensenyants de les universitats i altres centres docents som davant d'uns personatges que tenien, en certa manera, una situació professional amb una certa autonomia. Els treballadors de la cultura, especialment els artesanals, els artistes i els escriptors es veuen obligats a treballar al servei dels qui valoren la seva tasca i estan disposats a sostenir-la. Per aquest motiu, la cultura durant l'Antic Règim reflecteix principalment els interessos, la mentalitat i la visió del món de la classe dominant; de fet, no podia succeir altrament.

En la societat burgesa, sorgeixen els vertaders intel·lectuals, si més no tal com els entenem nosaltres. Es tracta d'un grup heterogeni, no només per l'especialitat a la qual dediquen llur activitat, sinó també per la seva extracció social. Es tracta de persones que tenen la consciència clara que tots els problemes humans els afecten d'una manera particular. Van més enllà de la seva activitat professional i emeten judicis emparats en la consciència moral de caràcter humanista pròpia de l'època. Tal com hem dit, no renuncien als ideals revolucionaris propis de l'etapa ascendent de la burgesia. Aquests serien els intel·lectuals pròpiament dits. Recordem aquí que la mateixa paraula d'*intel·lectual* fou encunyada en aquesta època per tal de referir-se a aquesta mena d'individus. Al principi de la civilització burgesa, els grans personatges del moment seran, en bona mesura, els escriptors i els artistes; també els filòsofs continuen gaudint d'una gran consideració social. A mesura que avança el període, augmentarà el paper que faran els sectors nous de la intel·lectualitat, com ara són els científics i els periodistes.

En les societats modernes, més enllà dels qui es converteixen en consciència crítica del seu temps, i als quals hem qualificat de «vertaders intel·lectuals», hi ha tot un conjunt de personatges, amb mentalitat i funcions socials diferents, que treballen en el camp del coneixement. Es tracta de científics, ensenyants, tècnics; també es tracta d'administradors i funcionaris, i d'una manera especial per a nosaltres, de periodistes i homes dedicats a la publicitat i les relacions públiques. La majoria d'ells són característics de les societats industrials, abans no existien i tenen mentalitats i interessos molt diferents dels intel·lectuals històrics.

En termes generals, de la panoràmica històrica podem concloure que aquells qui s'han dedicat a professions de les denominades «intel·lectuals» han anat guanyant en nombre i també en importància. A mesura que la societat anava avançant en el coneixement, i les societats anaven reeixint en el control i la humanització de la naturalesa, augmentava la necessitat de dedicar més esforços a aprendre, transmetre i controlar el coneixement. No és estrany,

doncs, que la història de l'Occident europeu, amb pujades i baixades, hagi conegut un procés d'augment de la presència dels intel·lectuals en alguns dels llocs claus de la societat. A mesura que progressi la tecnificació sencera de la vida; com més burocratitzada sigui la direcció de les empreses i les institucions, com més necessària sigui la mediació en la comunicació social i més estès estigui l'ensenyament, també més i més tindran un paper social important els professionals que es dediquin a totes aquestes tasques.

D'entre els nous intel·lectuals hem destacat els periodistes i els científics. Els periodistes ocupen un lloc cada vegada més central, a mesura que es desenrotlla la comunicació social a través de mediacions tècniques. Els professionals dels mitjans de comunicació realitzen una tasca capital en fer possible la relació comunicativa en una societat que s'engrandeix cada vegada més. Els periodistes possibiliten o confegeixen el diàleg social i, consegüentment, l'opinió pública en les societats de massa. El debat social es fa a través de les mediacions tècniques gairebé d'una manera exclusiva; per aquest motiu, els professionals que l'instrumentalitzen constitueixen una peça essencial en l'espai social i públic contemporani.

D'altra banda, els científics han esdevingut uns actors de primera línia en ser els qui creen, divulguen i apliquen el coneixement. L'activitat científica i la seva derivació tecnològica constitueixen aspectes essencials en el sistema productiu modern.

Podem dir, doncs, que tant els periodistes com els científics constitueixen els intel·lectuals essencials en les noves societats industrialitzades i de massa. Les activitats periodística i científica es consoliden i s'aprofundeixen en el període estudiat i coneixen la seva eclosió en el segle xx.

Tot i que les noves classes intel·lectuals han guanyat en nombre i en influència social en alguns aspectes essencials, podem considerar que han perdut protagonisme. Hem vist que la situació actual l'han aconseguida a base d'integrar-se plenament en el sistema productiu; també hem vist com havien d'abandonar la seva actitud crítica i, cosa que encara ha estat més dolorosa, la dimensió ètica. Els ciutadans actuals estan cada vegada menys interessats per veure el rerefons que hi ha en les coses i els esdeveniments. Els mitjans de comunicació transmeten una visió de la realitat lleugera, assimilable i coherent malgrat el desordre que impera en la seva oferta.

Finalment, hem vist que el sistema social contemporani, cada vegada més complex i abastador, integrava les professions intel·lectuals a través d'un sistema productiu gegant que també comprèn la fabricació de les realitzacions culturals. Les noves formes de produir i intercanviar les idees ens col·loca en una situació nova si volem comprendre els mecanismes i les causes dels canvis que s'han produït. L'intel·lectual dels nostres dies ha perdut la seva autonomia. No domina ni l'objecte del seu treball, la cultura, ni les conseqüències socials que això provoca. Tot i l'aparent diversitat de les formes de vida que ofereixen les societats contemporànies, en el fons hi ha una rigidesa estructural notable. El

control dels productes culturals i de la tasca crítica dels intel·lectuals no es fa d'una manera rudimentària apellant a coercions i prohibicions, sinó amb la subordinació de qualsevol activitat, incloent-hi la cultural, als mecanismes d'un sistema. D'una manera corrent, no hi ha una manipulació expressa dels continguts ideològics dels productes culturals, sinó que la subordinació a les tècniques productives i reproductives sotmet els continguts culturals a la lògica de la venda i del consum; d'aquesta manera tot resta neutralitzat d'una manera suau i sense estridències.

Com a conclusió del treball històric, podem dir que necessitem conèixer els nous actors socials si volem comprendre amb profunditat el nostre temps. De la mateixa manera que hem considerat imprescindible situar el paper dels eclesiàstics en la societat medieval o dels humanistes en el Renaixement, ens caldrà conèixer quina mena de personatges són i quines característiques tenen els nous professionals que tracten la matèria més delicada que hi pugui haver: els coneixements, les idees, els símbols, els valors, la consciència dels homes moderns. A través de l'estudi del paper dels qui han treballat en el camp del coneixement, podem arribar a una millor comprensió del paper que fa la comunicació en la societat. També podrem treballar en la relació que hi ha entre les diferents estructures de la societat. Un dels aspectes, si volem més particular, però que hem destacat d'una manera especial en el present estudi, és el de la relació que hi ha entre els aspectes ètics i normatius de la societat i les activitats econòmiques i polítiques. L'estudi dels intel·lectuals també ens permet de conèixer millor aquesta dimensió essencial en tot temps. La distinció entre les qüestions subjectes a valors i les que ho són al coneixement apareix actualment enfosquida per l'enorme desenvolupament de la tecnologia i del desconcert que provoquen en les consciències la profusió d'informacions desordenades que ofereixen als ciutadans els mitjans de comunicació social.

Comptat i debatut, els treballadors de la cultura constitueixen en les societats contemporànies un grup, un estament potser imprescindible per al coneixement del sistema social i del paper que el coneixement hi fa.

**Els intel·lectuals en la història (2):
El segle xx**

Introducció

Wittgenstein afirmava que el nostre llenguatge es pot considerar com una ciutat antiga formada per carrers i places de tota mena construïts en diverses èpoques i envoltats per nous ravals amb carrers rectes i uniformes.¹¹² Els intel·lectuals poden ser considerats com els principals arquitectes d'aquesta estructura urbanística que formen els nostres llenguatges. La paraula, el discurs i els llenguatges formals formen la seva expressió i fonamenten la seva condició social. El segle XX, més que cap altre període històric anterior, ha significat un augment espectacular de les professions intel·lectuals i, doncs, del nombre d'homes i de dones que dediquen la seva activitat diària a produir i aplicar tot tipus de discurs especialitzat, des de la crítica social fins al discurs científic i tècnic. En cap altra època històrica la presència pública dels intel·lectuals havia estat tan notable ni l'extensió de les seves activitats havia afectat tan intensament la totalitat dels components que formen el sistema social. El creixement de les professions intel·lectuals és inherent a l'increment constant de la complexitat del sistema social. La diversificació de les funcions dels intel·lectuals es correspon amb la permanent diversificació de les activitats discursives especialitzades que caracteritzen la nostra època: la massificació de la política, l'extensió del consum, la ciència i la seva aplicació tecnològica, la creació de la cultura industrial, són àmbits del sistema social que impliquen l'intel·lectual amb la mateixa intensitat que ho feien anteriorment el saber filosòfic, les arts o l'especulació social.

La nostra hipòtesi és que l'intel·lectual canvia d'estatut al mateix temps que les societats s'endinsen en el procés de la modernització.

És en aquest sentit que no podem parlar d'una sola modalitat de l'intel·lectual que pugui ser considerada com a paradigmàtica més enllà del seu entorn històric immediat. Una tasca de comprensió reconstructiva sembla impossible si

112. WITTGENSTEIN, Ludwig. *Investigacions filosòfiques*. Barcelona: Laia, 1983, p. 63. (Textos Filosòfics).

prenem com a model ideal un determinat tipus d'intel·lectual. Des d'una perspectiva reconstructiva, considerem més correcte orientar la nostra anàlisi avaluant el que és essencial i comú a tots aquells que formen, en paraules de Weber, l'*aristocràcia de l'esperit*.¹¹³ L'expressió d'un determinat tipus de saber o de coneixement a través d'un determinat llenguatge especialitzat. La possessió d'aquest llenguatge especialitzat és el que caracteritza l'intel·lectual i el que el diferencia de la resta dels seus contemporanis. La modificació d'aquests llenguatges comporta necessàriament la transformació i la diversificació de les professions intel·lectuals. La història intel·lectual del nostre segle pot ser descrita com el resultat d'una extraordinària multiplicitat de les formes de llenguatge i, doncs, de la conformació de les formes de racionalitat pròpies del nostre món.

La nostra anàlisi farà prevaler aquells components que considerem genètics en la figura de l'intel·lectual i que ens permeten descriure'l en l'evolució que ha experimentat durant aquest segle. Aquests components bàsics són:

a) Les professions intel·lectuals. Quines professions són reconegudes com a pertanyents a l'activitat intel·lectual? Existeixen certes formes de reconeixement institucional dels intel·lectuals vinculades a certs centres d'ensenyament i a certes organitzacions professionals. Com hem dit abans, les professions intel·lectuals es caracteritzen per llenguatges especialitzats que varien molt en la seva complexitat, des del llenguatge científic o filosòfic fins al llenguatge característic d'aquells intel·lectuals que orienten l'atenció pública a través dels mitjans audiovisuals. No tindrem en compte aquells intel·lectuals que hauríem de considerar «vocacionals», car no intervenen en el procés de complexitat del sistema social ni han manifestat cap influència decisiva en l'evolució d'aquest actor social.

b) L'ambient intel·lectual. Cap de les anomenades «professions intel·lectuals» podria desenrotllar la seva activitat sense una estreta vinculació amb el seu ambient. Per *ambient* entenem el conjunt de les institucions socials i de llurs activitats que fan possible la tasca quotidiana dels intel·lectuals. Qualsevol activitat dels intel·lectuals és solidària amb el seu ambient. Sense la universitat i el sistema educatiu, sense la indústria del llibre, les societats culturals, la indústria de la cultura i els mitjans de comunicació, sense els centres de la recerca científica i la xarxa de biblioteques no seria possible la realització de les professions intel·lectuals. L'evolució dels intel·lectuals sovint és el resultat de les transformacions experimentades pel seu ambient.

c) Els nivells de cultura. La relació solidària que s'estableix entre les professions intel·lectuals i el seu ambient té lloc en el conjunt dels nivells de cultura. L'intel·lectual és el protagonista dels nivells de cultura en qualsevol de les tres fases de la seva manifestació: la producció, la distribució i el consum culturals. Les transformacions de la indústria de la cultura i la irrupció de les formes culturals que es fonamenten en les indústries del coneixement estan

113. WEBER, Max. *El trabajo intelectual como profesión*. Barcelona: Bruguera, 1983. Vegeu l'article «La ciencia como vocación».

modificant profundament l'estatut dels intel·lectuals en els darrers decennis. Els nivells de cultura, d'altra banda, comporten els suports bàsics de l'expressió dels intel·lectuals i permeten la distribució sectorial del coneixement en el sistema social.

d) L'estratificació social. Finalment, l'últim component genètic de l'activitat intel·lectual és l'estratificació social subjacent en el sector de la població que pot englobar-se dins d'aquesta denominació. Com hem intentat demostrar en la primera part del nostre estudi, la figura de l'intel·lectual sempre ha pogut ser identificada amb certs sectors de l'estratificació social malgrat no haver desenvolupat mai una consciència d'entitat pròpia. Precisament, des de la Segona Guerra Mundial fins als nostres dies, les transformacions de l'estratificació social han implicat d'una manera contundent profundes transformacions en la delimitació de les professions intel·lectuals.

Aquests són els quatre components que ens permeten identificar l'intel·lectual i les seves activitats professionals i d'influència social. A partir d'ells podrem definir reconstructivament les condicions socials de realització del paper de l'intel·lectual en la societat contemporània.

Intel·lectual, un concepte polèmic

El mot *intel·lectual* forma part de la terminologia moderna sorgida en el món burgès per referir-se a certes activitats individuals que afecten les esferes pública i privada. Aquest mot encapçala una breu, però notable, llista de conceptes que són constantment presents en la vida política, social i cultural de les societats europees i nord-americanes des del segle XIX fins als nostres dies. *Intel·lectual, opinió pública, progrés*, entre d'altres, formen aquesta estranya galeria de conceptes notables heretats de la cultura política del segle XIX que tenen com a característica comuna el fet que han envellit ràpidament en el decurs de la primera meitat del nostre segle fins a esdevenir conceptes clàssics que difícilment poden descriure actualment la realitat a la qual fan referència. La societat de massa i la crisi del liberalisme, la ciència moderna i la racionalitat instrumental, la indústria i el mercat iniciaren un procés de transformació tan intensa que els han envellit irremissiblement. Tanmateix, aquests mots funcionen socialment, malgrat que designen d'una manera imprecisa el seu referent. Actualment formen part de la complexitat creixent del món contemporani, en el qual cap del termes moderns sembla capaç de designar res amb seguretat i en el qual l'adjectiu tendeix a substituir el substantiu.

El mot *intel·lectual*, però, sempre ha estat el que ha comportat una major imprecisió en el seu ús i en la seva capacitat per designar un cert tipus d'actor social.

De fet, la qualitat d'intel·lectual no s'adquireix en sentit estricte en cap institució, ni cap professió ens permet la seva estricta delimitació. Aquest ha

estat i és encara un concepte obert que provoca sempre un debat intens que no es resol mai amb una solució que actuï a manera de paradigma. La nostra aportació, doncs, no podrà deixar de basar-se en conjectures i prendrà partit per algunes de les opcions que són presents en la polèmica general existent sobre els intel·lectuals.

Molts autors situen l'origen de la dificultat de definir els intel·lectuals en el fet que es parteix de la seva identificació amb aquells individus que desenvolupen la seva activitat professional (o també vocacional) en un cert nombre limitat d'activitats vinculades amb el món de l'esperit: els intel·lectuals són identificats amb els artistes, els escriptors, els filòsofs i els pensadors crítics. La creació i l'especulació crítica són de difícil delimitació, car l'imaginari no respon a criteris pràctics o de fàcil contrastació amb la realitat.

Al final del segle XX sembla difícil poder argumentar que aquesta identificació respon a la realitat. Seria absurd negar actualment que la quantitat de persones dedicades a la vida intel·lectual s'ha incrementat espectacularment en el decurs d'aquest segle, tant pel que fa a l'activitat creativa com a aquella altra que es correspon amb la recepció d'aquesta activitat. El nostre segle ha experimentat intenses transformacions econòmiques i polítiques, i també culturals, que han afectat els intel·lectuals fins a implicar la diversificació de les seves funcions, l'especialització de la seva formació i l'augment dels seus efectius,¹¹⁴ i ha facilitat també la seva participació en la gestió política i administrativa de la societat.

Aquesta és, doncs, la perspectiva que creiem més correcta si volem comprendre la complexitat actual de la funció intel·lectual. En paraules de Debray, «*el microclima intel·lectual* no pot sostroure's a les macromutacions de les societats i dels Estats».¹¹⁵

Com ja hem observat en la primera part del nostre estudi, els intel·lectuals han evolucionat durant quatre segles d'una manera progressiva, però amb condicions ambientals que s'han desenvolupat d'una manera estable. Durant aquests segles, la perspectiva empírico-experimental s'ha anat elaborant i imposant com a paradigmàtica fins a esdevenir hegemònica en el conjunt de la ciència, les arts i les teories socials. La universitat havia estat en el centre d'aquesta evolució progressiva. El resultat d'aquesta evolució ens mena cap a la creació de condicions ambientals completament transformades des de la segona meitat del segle XIX, que han fet insostenible el manteniment d'un patró de la figura de l'intel·lectual exclusivament vinculat a les activitats de l'esperit.

114. Edward Shils descriu exhaustivament l'increment de la població intel·lectual contrastant xifres britàniques i nord-americanes corresponents als segles XVII, XVIII, XIX i XX. Vegeu «The High Culture of the Ages». *Intellectuals in Modern Societies. A The intellectuals and the Power & Others Essays*. Xicago: University of Chicago Press, 1972, p. 97 i s.

115. DEBRAY, Régis. *Le pouvoir intellectuel en France*. París: Ramsay. Folio, 1979, p. 118.

Elements per a una definició de l'intel·lectual

Què és un intel·lectual? La totalitat dels pensadors que han donat resposta a aquesta pregunta coincideixen a afirmar que l'intel·lectual és aquell que disposa de certs coneixements que superen el nivell habitual en la resta dels individus del seu entorn. L'intel·lectual té una visió general de les coses o una tendència a generalitzar les seves experiències. L'intel·lectual manifesta una gran habilitat per organitzar tot tipus de coneixement innovador a partir de les estructures cognitives que fonamenten la seva activitat de reflexió o d'estudi: si es produeix un fet, un individu corrent es limitarà a la factivitat, mentre que l'intel·lectual l'avaluarà a partir d'uns criteris de discriminació establerts per voluntat pròpia i, si ho considera interessant, l'integrarà en la seva estructura de coneixements. L'intel·lectual es caracteritza per la seva curiositat i pel conreu acurat de la seva memòria.

El segle XX ha significat l'accés dels intel·lectuals a una situació de gran protagonisme en el conjunt de les activitats del sistema social. Mai la seva presència social ni el volum dels seus efectius no havia estat tan notable com en els nostres dies i la seva influència no havia estat tan decisiva com ara. Aquest fet es deu al constant creixement de la complexitat del sistema social, que exigeix professionals especialitzats capaços de reduir-la i de gestionar tot tipus de presa de decisions o d'adquisició i tractament del coneixement. Incrementar la complexitat del sistema social implica incrementar el nombre d'intel·lectuals que són necessaris per estabilitzar aquest sistema. Les societats més avançades són aquelles que disposen d'una major població intel·lectual i, alhora, d'una major diferenciació de funcions intel·lectuals.

Si fem ús de les definicions més acadèmiques i amb major reconeixement, no ens allunyarem gaire dels plantejaments que tot just acabem de fer. Per exemple, si consultem la reconeguda *Encyclopaedia of Social Sciences* podem llegir, en l'edició del 1932, que Robert Michels defineix l'intel·lectual amb les paraules següents:¹¹⁶

Intellectuals are persons possessing knowledge or in a narrower sense those whose judgment, based on reflection and knowledge, derives less directly and exclusively from sensory perception than in the case of non-intellectuals.

Trenta-sis anys després, Edward Shils definia l'intel·lectual a la mateixa obra enciclopèdica amb les paraules següents:¹¹⁷

116. SELIGMAN, Edwin R. A. [ed.] *Encyclopaedia of Social Sciences*. Volum VIII. Nova York: The Macmillan Company, p. 118.

117. SILLS, David L. [ed.] *Enciclopedia Internacional de las Ciencias Sociales*. Volum VI. Madrid: Aguilar, p. 136.

En totes les societats, els intel·lectuals constitueixen el conjunt de persones que empra en la seva comunicació i expressió, amb una freqüència relativament més gran que els altres membres de la societat, símbols generals i abstractes que fan referència a l'home, la societat, la naturalesa i el cosmos [...]. Els interessos intel·lectuals provenen de la necessitat d'observar, experimentar i expressar —en paraules, colors, formes o sons— una significació general en esdeveniments concrets i particulars.

El mateix pensador iniciava una de les seves obres més conegudes, *Intellectuals in Underdeveloped Countries*, amb una nova definició de l'intel·lectual:¹¹⁸

The motivation that impels intellectual action: above all, curiosity, the desire to learn something new, the self-confidence in one's right and capacity as an individual to know and experience. Here we should also list the pleasure of contemplation of reality at whatever level of concreteness to a deeper or more general understanding. Also relevant is the experience of conviviality, of being in contact with other persons of similarity directed curiosity, together with solidarity with such persons in one's own sphere of action at home and abroad.

Aquestes són algunes de les moltes definicions que podem trobar referides a l'intel·lectual. De fet, la seva imprecisió terminològica fa que existeixin tantes definicions com pensadors que hagin fet l'esforç de reflexionar sobre els intel·lectuals.

Tanmateix, malgrat la diversitat de definicions, podem identificar un cert consens entorn d'algunes característiques bàsiques que són compartides per tots els individus que compleixen la funció social de l'intel·lectual. El conjunt d'aquestes característiques l'anomenarem *condicions de realització* de l'intel·lectual i el seu reconeixement ens pot permetre d'identificar aquesta modalitat d'actor social. Les condicions de realització són les següents:

- a) Creació de metadiscurs (dimensió cognitiva).
- b) Disposar d'una conducta lingüística distintiva (dimensió comunicativa).
- c) Actitud individualista (dimensió racional).
- d) Posseir una formació universitària (dimensió educativa).
- e) Disposar d'un coneixement crític de la tradició cultural del passat (dimensió patrimonial).
- f) Supeditació a un públic culte (dimensió sancionadora).
- g) Independència respecte al poder polític (dimensió de col·laboració).
- h) Exercici d'influència sobre minories o institucions no intel·lectuals (dimensió d'autoritat).

118. SHILS, *op. cit.*, 1972, p. 337-338.

- i) Capacitat de consciència crítica (dimensió normativa).
- j) Manifestar un sentiment comunitari (dimensió identitària).

Fem tot seguit un breu repàs d'aquestes deu condicions de realització que defineixen d'una manera estricta les qualitats bàsiques de l'intel·lectual.

a) Creació de metadiscurs (dimensió cognitiva)

Els intel·lectuals són fruit de la modernitat. La seva evolució en el decurs del temps ha anat sempre unida als símptomes que indicaven com es bestia a cada moment el projecte de la modernitat. Ells han fet dues aportacions bàsiques a aquest projecte històric: l'aportació constant de formes de reflexió amb valor universal i la producció del discurs especialitzat en les diverses branques del saber humanístic i científic.

Una de les primeres qualitats que haurà d'adquirir un intel·lectual jove és saber superar la visió ordinària de les coses i accedir a la contemplació dels trets més essencials que defineixen la societat i la naturalesa: accedeix a una visió general de l'home i del cosmos. Aquest és el primer fruit de l'ensinistrament intel·lectual, tant en l'àmbit reflexiu o especulatiu com en el científic. En el primer, els intel·lectuals manifesten una tendència constant per mantenir-se en contacte amb símbols de validesa universal. En el segon àmbit, el mètode científic compleix la missió de distanciar-nos de la realitat particular i fer-nos conèixer els components generals del sistema social o del món natural.

Edward Shils afirma, en aquest sentit, que l'«intellectual work arose from religious preoccupations».¹¹⁹ Altrament dit, l'intel·lectual modern (laic, racional, crític) continua compartint amb el sagrat la seva preocupació pels principis essencials o que, si més no, transcendeixen la seva experiència concreta. Així, doncs, l'intel·lectual comparteix amb el sacerdot la seva capacitat d'estar en contacte (en aquest cas cognitiu, però també moral o normatiu) amb tot el que defuig la simple mirada o la reflexió no educada dels individus que no disposen de les habilitats intel·lectuals. És ell qui pot estructurar el que sembla caòtic en el món social o en el món natural. És ell qui pot conèixer ordenadament l'experiència dels avantpassats o ens pot projectar el futur. Finalment, és l'actor social que disposa de la capacitat única i exclusiva per establir els criteris de discriminació que assenyalen en cada època el que es considera essencial i el que podem considerar accessori.

La dimensió cognitiva és inherent i constitutiva dels intel·lectuals i estableix el seu primer criteri d'identificació. Però, com es manifesta aquesta dimensió? El metadiscurs és la seva expressió més genuïna. En el metadiscurs l'intel·lectual realitza la seva funció d'explicar el món i les coses mitjançant els mots, les formes, els sons o qualsevol altra mena de notació signfica. És a través del

119. SHILS, *op. cit.*, 1972, p. 15-16.

metadiscurs que l'intel·lectual ordena la complexitat social i la fa accessible als altres individus, de manera que l'increment de la complexitat no ha fet sinó intensificar la diversitat dels metadiscursos i confirmar el seu valor d'universalitat. El metadiscurs, i també l'intel·lectual mateix, estan profundament arrelats en la noció de progrés característic del projecte de la modernitat. L'intel·lectual crític, però també el científic, el tècnic i l'artista formen part d'aquest reduït col·lectiu social que s'expressa com a comunitat dotada d'una cultura distintiva de discurs.

Finalment, la dimensió cognitiva de l'intel·lectual exigeix un tractament específic del temps i de la seva valoració. L'intel·lectual demana una dedicació pacient al seu treball i el temps difícilment pot mercantilitzar-se amb criteris semblants a la major part de les activitats del món dels nostres dies.

La reflexió i el pensament crític, la creació artística vinculada al seu entorn social o la innovació científica, entre d'altres formes del treball intel·lectual, requereixen la curiositat, la paciència i el contacte madur amb la tradició dels coneixements passats.

Així no és estrany que la crítica que fan els pensadors postmoderns als intel·lectuals parteixi, quasi sempre, de la crítica a la seva dimensió cognitiva, entesa com a producció discursiva.

Si observem la recent literatura acadèmica dedicada a l'estudi crític dels intel·lectuals, ens adonarem que la dimensió cognitiva —tal com suara ha estat descrita— ha esdevingut un dels eixos centrals de l'actual discussió.

L'intel·lectual ha estat radicalment criticat com a representant genuí de la modernitat i de la noció de progrés que implica. La *condició postmoderna* sempre pressuposa un rebuig del metadiscurs entès d'una manera normativa i com a portador de validesa universal.

En el pensament postmodern, la complexitat del sistema reclama inestabilitat i, per això mateix, imprevisibilitat. Aquest fet comporta necessàriament el declivi de la modernitat i del seu representant més valuós: el pensador crític.

Potser hagi estat Jean-François Lyotard el pensador que amb més intensitat ha problematitzat la figura de l'intel·lectual i la seva funció social. A *Le postmoderne expliqué aux enfants*, Lyotard manifesta clarament el seu pessimisme sobre el paper de l'intel·lectual en la nostra societat i acaba per concloure la seva absoluta futilitat. «Per què ens hem de condemnar a la pràctica de l'heroisme negatiu?» —es demana Lyotard tot refutant el model representat per Voltaire, Zola o Sartre— quan «estem en una societat en què l'èxit s'identifica amb l'estalvi de temps, mentre que pensar implica sense remei la mateixa culpa: exigeix temps».¹²⁰

120. LYOTARD, Jean-François. *Le postmoderne expliqué aux enfants: Correspondance, 1982-1985*. París: Galilée, 1986, p. 121-122.

b) *Disposar d'una conducta lingüística distintiva (dimensió comunicativa)*

L'intel·lectual es defineix com un individu que s'expressa comunicativament en totes les activitats que realitza. Sense capacitat comunicativa no existiria ni l'intel·lectual considerat aïlladament ni les comunitats intel·lectuals nacionals i internacionals. Semblantment a l'anterior valoració de la dimensió cognitiva, podem afirmar que la dimensió comunicativa és inherent a la funció social de l'intel·lectual.

La majoria dels pensadors han posat en relleu aquesta dimensió i l'han valorat com a essencial. Entre aquests potser ha estat el sociòleg Alvin W. Gouldner qui amb més vehemència ha insistit en aquesta dimensió. Entre les seves obres, cal destacar la conegudíssima *The future of Intellectuals and the Rise of the New Class*, que sens dubte ha estat una de les aportacions més rellevants en els últims anys a l'estudi dels intel·lectuals. A les seves pàgines podem llegir:

La Nova Classe dels intel·lectuals i la intelligenàcia es distingeix pel fet que constitueix també una comunitat *lingüística*. Parlen una variant lingüística elaborada. La seva variant de llenguatge es caracteritza per una orientació vers una cultura de llenguatge qualitativament especial: a la cultura del discurs acurat i crític.¹²¹

Com afirma Gouldner, aquest col·lectiu presenta una tendència constant cap a la problematització de qualsevol objecte social o natural a través del discurs i dels llenguatges especials. El mateix autor acaba per concloure que les activitats professionals prefiguren una ideologia sobre el discurs.

Naturalment aquesta especificitat lingüística comporta l'exercici d'una autoritat que identifica la comunitat intel·lectual i que la diferencia de la resta dels sectors socials actius. El que fonamenta l'autoritat dels intel·lectuals és el domini sobre certs llenguatges complexos que impliquen necessàriament un cert grau de teoricitat; dit d'una altra manera, es fonamenten en un caràcter paradigmàtic. En paraules de Gouldner,

El més important de tot és que la cultura del llenguatge crític prohibeix basar-se en la persona, l'autoritat o l'estatus social del parlant per justificar les seves afirmacions. Com a resultat de tot això, la cultura del discurs crític desautoritza tot llenguatge fundat en l'autoritat tradicional de la societat, mentre que s'autoritza a si mateixa, en la variant lingüística elaborada de la cultura del discurs crític, com a patró de tot llenguatge «seriós». Des d'ara, les persones i les seves

121. GOULDNER, Alvin W. *El futuro de los intelectuales y el ascenso de la nueva clase*. Madrid: Alianza Universidad, 1985, p. 48.

posicions socials no hauran de ser visibles en el llenguatge. Aquest es fa impersonal. Els parlants s'amaguen darrera del seu llenguatge.¹²²

Aquest valor del discurs i del llenguatge (que ja havíem observat en la dimensió cognitiva) adquireix plenament sentit perquè les professions intel·lectuals es desenvolupen en el marc de l'alta cultura que constitueix l'entorn bàsic de les seves activitats i el fonament de la seva autoritat.

La dimensió comunicativa de l'activitat intel·lectual es manifesta tant a l'interior de la comunitat intel·lectual com en el seu exterior: en el primer cas, parlem d'*autoritat intel·lectual* (expresada com a autoritat moral, acadèmica, científica o tècnica) i en el segon cas parlem de *formació d'opinió*.

Els intel·lectuals formen un dels col·lectius socials més predisposats al contacte mutu, tant en l'àmbit nacional com en l'internacional. Aquesta predisposició es fonamenta en el fet de compartir la cultura del discurs expressada a través de les llengües naturals en els seus registres més complexos o mitjançant el mètode científic. El contacte entre intel·lectuals i l'exercici de la mútua influència no se'ns fa gens estrany en el nivell alt de cultura. Així, per exemple, podem parlar d'una cultura europea si fem referència a l'alta cultura del Vell Continent, atès que els intel·lectuals fan un constant esforç de comunicació, de compartir obres artístiques, pensaments, innovacions tècniques o descobertes científiques. Aquesta realitat cultural no es produeix, però, en els nivells més baixos de les cultures nacionals europees o en les seves respectives cultures populars, les quals no presenten aquesta tendència vers el contacte lingüístic i discursiu.

En d'altres ocasions aquesta situació comunicativa té lloc a través de la influència d'una personalitat intel·lectual de gran autoritat sobre una comunitat de recepció malgrat l'existència de diferències lingüístiques o d'origen geogràfic. Un cas exemplar ha estat, durant la dècada dels anys trenta, l'exili dels intel·lectuals de la República de Weimar als Estats Units. Martin Jay ha descrit d'una manera exhaustiva aquest contacte entre ambdues comunitats intel·lectuals en el seu excel·lent assaig titulat *Permanent Exiles. Essays on the Intellectual Migration from Germany to America*.¹²³ Destaca, sobretot, la personalitat de Theodor W. Adorno com a representant d'aquesta modalitat d'home influent sobre la quasi totalitat dels pensadors nord-americans situats a l'esquerra de l'espectre intel·lectual. Si la seva influència va ser notable en aquells anys d'exili (Donald Kaspit, Rose Rosengard Subotnik, James L. Marsh, Wesley Blomster o Charles Rosen són alguns exemples d'aquesta influència), encara seria més notable durant els cinquanta i, sobretot, els seixanta i els setanta a través de pensadors com Dwight Macdonald, David Riesman, Diane Waldman, Andreas Huyssen,

122. GOULDNER, *op. cit.*, 1985, p. 49-50.

123. JAY, Martin. *Permanent Exiles. Essays on the intellectual migration from Germany to America*. Nova York: Columbia University Press, 1986.

Stanley Aronowitz, Douglas Kellner, Philip Rosen, Miriam Hasen, Mattei Calinescu, John Brenkman i Thomas Andrae.¹²⁴ Però l'exili alemany i austríac d'aquells anys també disposà de personalitats individuals de gran influència com P. F. Lazarsfeld, Friedrich Pollock o Kurt Lewin.

L'altra forma de manifestació de l'activitat comunicativa, en aquest cas, va adreçada cap a l'exterior de la comunitat de pensadors, tècnics i científics, es realitza a través de les activitats de formació de l'opinió pública. Dit d'una altra manera, en aquest cas la dimensió comunicativa dona lloc a un procés de persuasió. Els intel·lectuals parlen i escriuen sempre pensant en el seu públic, el qual haurà de convèncer racionalment, ja que no disposa de cap altre mecanisme per imposar les seves idees. Aquesta vessant de la dimensió cognitiva ha estat clarament descrita per Gouldner:

[L'intel·lectual] no *compra* la conformitat amb els seus interessos, sinó que tracta de *persuadir*. A diferència dels polítics, normalment no disposa de força per imposar els seus objectius [...]; aconsegueix el que desitja, doncs, principalment per la retòrica, per la persuasió i l'argumentació, a través de la publicitat i del diàleg.¹²⁵

És en aquest sentit que podem afirmar que la presència social dels intel·lectuals depèn del seu accés a la indústria del llibre, als mitjans de comunicació i a les formes de la publicitat social. La seva pròpia evolució ha estat estretament vinculada amb la formació de l'esfera pública; la decadència d'aquesta, doncs, significaria el seu propi declivi. En definitiva, la producció intel·lectual primària és autònoma, però el seu accés al públic requereix la mediació dels instruments de publicitat característics de la societat burgesa i del capitalisme madur.

De la incidència del llibre, del món editorial i de la indústria de la cultura en l'activitat intel·lectual, ja en parlarem més endavant, tot dedicant sengles capítols a aquests dos ambients bàsics per a la presència pública de l'intel·lectual.

Diguem només que una de les principals tendències de transformació actual del paper social de l'intel·lectual ha estat la creixent privatització de la informació a conseqüència de la concentració en l'estructura de propietat dels *mass media*, la decadència dels serveis públics a través del procés de desregulació i la progressiva desfeta de l'esfera pública. Philip Elliot és contundent en el seu diagnòstic:

The intellectuals are about to be robbed of those public forums in which they could engage in their «culture of critical discourse». Their toe-hold on power is crumbling under their feet.¹²⁶

124. JAY, *op. cit.*, 1986, p. 131 i s.

125. GOULDNER, *op. cit.*, 1985, p. 91-92.

126. ELLIOTT, Philip. «Intellectuals, the "information society" and the disappearance of the public sphere». A: *Media, Culture and Society. A Critical Reader*. Londres: Sage Publications, 1986, p. 106.

La indústria de la cultura comença a determinar qui actua com a intel·lectual amb presència pública i qui no disposa d'aquest fenomen amb el nom de *médiocratie*.¹²⁷

Finalment, la dimensió comunicativa dels intel·lectuals implica que com a comunitat lingüística especialitzada representin sovint els sectors culturals més vinculats a les llengües nacionals i a l'expressió nacional de les comunitats humanes. Efectivament, des de la formació dels estats nacionals moderns els intel·lectuals han tingut un gran protagonisme en la formació de les consciències nacionals i en la territorialització de les seves respectives cultures.

Robert Michels afirmava el 1932:

It may be said that without students, professors, journalists and writers no modern national state could have into being. More recent language conflicts in Europe have had important roots in the fact that considerable pecuniary interests of publishers, editors, authors and journalists are bound up with the maintenance and advance of any national speech.¹²⁸

Aquesta vinculació dels intel·lectuals a les seves respectives llengües naturals es produeix amb especial intensitat en aquells que estan més vinculats a les activitats especulatives, de reflexió crítica o artístiques; però els intel·lectuals tècnics i científics no són aliens al manteniment i la difusió de les llengües. Això, que no nega la tendència cosmopolita dels intel·lectuals, comporta addicionalment que hagin estat ells els formadors prioritaris de la idea de *nació* i de *pàtria*. Han estat aquests actors socials els que han generat tota la literatura de legitimació dels estats-nació i també de les nacions sense estat. Cap intel·lectual és aliè al nacionalisme, i quan es produeix la seva negació des d'alguns sectors de la intel·lectualitat internacional, assistim, de fet, a l'assentiment d'un nacionalisme expressat simplement en sentit contrari.

Aquesta vinculació al nacionalisme no ha de ser entesa com un fenomen característic del passat; ans al contrari, en el nostre segle hem assistit a processos semblants. En la primera part del nostre estudi ja hem fet referències històriques que no cal tornar a valorar ara. Si observem el nostre segle, però, podem afirmar que processos de formació nacional com el dels Estats Units de Nord-amèrica tornen a reafirmar aquesta funció lingüístico-nacional dels intel·lectuals. L'Estat nord-americà es configura després de la Guerra de Secessió amb la conquesta de les terres de l'Oest; però la idea de nació es basteix en el període d'entreguerres amb l'impuls definitiu que dona la naixent indústria de la cultura. Aquesta indústria moderna té una qualitat universal, car es destina als mercats internacionals però s'expressa en llengua anglesa i serveix de gran

127. DEBRAY, *op. cit.*, 1979, p. 14-15; p. 118 i s.

128. SELIGMAN [ed.], *op. cit.*, 1932, p. 119.

mecanisme d'unificació lingüística i cultural de les poblacions immigrants vingudes d'arreu del món. Però el que diferencia més aquesta experiència de les altres formacions nacionals és el paper que han tingut els intel·lectuals més característics del nostre temps: els científics i els tècnics. Efectivament, els nord-americans afirmen, amb una certa ironia, que en el seu país sempre ha estat més fàcil trobar científics i tècnics que no pas intel·lectuals humanistes, i han estat els primers els que han bastit els fonaments de la nació americana en una estreta col·laboració amb els intel·lectuals provinents de tradicions més clàssiques. La «fàbrica de somnis» descrita per Powdermaker en els anys quaranta era la primera culminació d'aquest projecte nacional bastit per intel·lectuals que ja havia estat anunciat per Walter Lippmann i Harold D. Lasswell vint anys abans. L'experiència americana no ha fet sinó reafirmar aquesta tendència vers el nacionalisme com a resultat de l'activitat comunicativa dels intel·lectuals. Alguns aspectes centrals de les anàlisis fetes per pensadors situats en punts tan distants com Edward Shils o Noam Chomsky han d'entendre's des d'aquesta perspectiva.

No podem acabar aquesta breu reflexió sense fer-nos ressò d'un dels autors que d'una manera més renovadora ha contemplat aquest procés de vinculació dels intel·lectuals amb les llengües nacionals: Marshall MacLuhan. A *La Galàxia Gutenberg*, MacLuhan descriu d'una manera «mosaïcal», però amb un estil brillant, com aquest procés de vinculació ha evolucionat des del Renaixement fins als nostres dies. La Galàxia Gutenberg significà l'aparició de l'intel·lectual humanista i de les seves primeres derivacions científiques en el si de les universitats europees. En aquest llarg període, la llengua natural adquireix un valor cultural essencial i els homes de cultura esdevenen els màxims impulsors de la formació nacional. La llengua nacional separa els pobles en comunitats lingüísticament oposades i, a l'interior de cadascuna, es diferencien aquells que saben llegir i escriure d'aquells altres que no tenen aquesta capacitat. L'intel·lectual es replegarà en la cultura superior i passarà a ser un servent de l'aristocràcia. Amb les revolucions burgeses començarà a conquerir una certa autonomia, però continuarà sent el màxim exponent de la idea nacional. Les successives revolucions industrials comporten l'aparició dels intel·lectuals científics i tècnics, que, segons la valoració de MacLuhan, experimentaran un procés de desnacionalització que culminarà en la indústria de la cultura. Tanmateix, quan MacLuhan parla de la cultura electrònica com a cultura universal, democràtica i, de fet, antiintel·lectual («en la cultura electrònica ningú no fa faltes d'ortografia», diu MacLuhan), no fa sinó expressar un nou nacionalisme difús que s'identifica obertament amb el nacionalisme nord-americà.

c) *Actitud individualista (dimensió racional)*

L'intel·lectual és essencialment un individu solitari i pacient que ha estat ensinistrat en les tècniques del seu treball mitjançant un aprenentatge lent i feixuc en el decurs dels seus anys de formació universitària. La reflexió crítica, la innovació científica o l'ensenyament superior impliquen sovint un cert isolament voluntari i, al mateix temps, una temptació a apartar-se de la societat per tal de dedicar-se a les seves tasques que no poden ser obertament compartides pels altres ciutadans atesa la seva complexitat o a la seva dependència respecte als ideals o als interessos més íntimament estimats per cada intel·lectual.

D'altra banda, aquesta tendència cap al treball solitari comporta sovint una certa voluntat de marginació respecte al seu entorn. Efectivament, l'intel·lectual experimenta una certa tendència cap a l'aïllament social, car se sap diferent de la resta dels individus que formen el seu entorn més immediat.

D'entre els pensadors que han reflectit aquesta actitud individualista, potser Daniel Bell pot ser considerat com aquell que més repetidament ha insistit en aquest component que ell anomena «estranyament intel·lectual». A «Comments on American Intellectuals»,¹²⁹ article publicat a *Daedalus* a l'estiu del 1959, Bell afirma que l'estranyament «és la condició prèvia fonamental per exercir el paper d'intel·lectual». El professor de Boston argumenta que aquest actor social no pot participar obertament de la quotidianitat de la seva societat, car la necessitat de disposar d'una visió general de les coses l'obligarà a distanciar-se del coneixement vulgar o ordinari. Naturalment, aquesta necessitat de separar-se de l'entorn pot basar-se en un compromís absolut i profund amb els valors bàsics que fonamenten la seva societat. És precisament aquest compromís el que l'obliga a l'estranyament.

En algunes determinades circumstàncies, quan la marginació social de l'intel·lectual és molt intensa, es pot produir un marcat ressentiment contra certs sectors socials o, d'una manera més general, respecte a la totalitat de la societat. En aquest sentit, Bell situa l'origen del suport dels intel·lectuals europeus als partits socialistes i comunistes en aquesta actitud individualista i ressentida.¹³⁰ Sense arribar a aquesta interpretació excessivament radical, han estat molts els pensadors nord-americans que s'han diferenciat dels intel·lectuals europeus per la tendència a la marginació social que els caracteritza.¹³¹

Finalment, el mètode racional i les seves aplicacions comporten necessàriament la qualitat individual per a la seva aplicació o, si més no, la responsabilitat individual en la presa de decisions en el si dels equips de treball característics

129. BELL, Daniel. «Comments on American Intellectuals». *Daedalus* (estiu 1959), p. 497-498.

130. Una argumentació característica en aquest sentit la trobem a BELL, Daniel. *El fin de las ideologías*. Madrid: Editorial Tecnos, 1964. Més concretament, vegeu el capítol XVI, titulat «Dos vías desde Marx», p. 487 i s.

131. Per exemple, MERTON, Robert. *Social Theory and Social Structure*. 13a edició. Nova York: Free Press, p. 178 i s.

de la ciència contemporània. L'observació científica de l'entorn és, abans de qualsevol altra cosa, l'observació racional, individual i distanciada de la realitat mitjançant l'aplicació d'un mètode.

Evidentment, si féssim referència als intel·lectuals més vinculats a la creació artística, la individualitat de la seva activitat se'ns mostraria encara més evident. La creació literària o artística es fonamenten en el treball solitari i la influència social dels artistes parteix també d'un procés de racionalització exclusivament arrelat en l'actitud individual.

d) Posseir una formació universitària (dimensió educativa)

Una quarta condició de realització és la formació universitària de l'intel·lectual. En la primera part del nostre estudi, hem observat a abastament la influència de la institució universitària en la formació de l'intel·lectual modern i en la creació dels instruments bàsics que han permès la seva presència pública. Parsons, amb molt d'encert, identifica la universitat amb el manteniment de certes formes rituals normativitzadores que en el seu origen foren religioses. En el seu text titulat *The Intellectuals. A Social Role Category* podem llegir el paràgraf següent:

The most important of the cultural specialist roles seems to be what is probably the oldest and in most senses the least changed, the administrator of ritual prescriptions.¹³²

La universitat exerceix una funció de formació dels intel·lectuals i es situa a l'origen mateix d'aquest col·lectiu social. En aquest sentit, la universitat desenvolupa al mateix temps la seva acció en els camps ideològic i científic, i socialment ha aconseguit la funció de seleccionar les elits i de formació dels professionals que administren els sectors bàsics del sistema social. Finalment, aquesta institució educativa ha disposat de mecanismes estrictes orientats cap a la seva autoreproducció.¹³³

La formació universitària és una condició *sine qua non* per a la definició individual d'un intel·lectual, ja que és l'única institució social que ens garanteix l'aprenentatge estructurat del patrimoni cultural. L'activitat intel·lectual exigeix un cert grau d'institucionalització, que dependrà del sector de coneixements implicat en cada cas. Aquesta institucionalització troba en la universitat la seva màxima expressió. Tanmateix, si això és cert, també ho és el fet que des del

132. PARSONS, Talcott. «The Intellectual: A Social Role Category». A RIEFF Philip [ed.] *On Intellectuals*. Nova York: Anchor Books, 1970, p. 7.

133. Vegeu BON, Frédéric; BURNIER, Michel-Antoine. *Les nouveaux intellectuels*. París: Seuil, 1971, p. 179.

final del segle XIX la universitat ha experimentat una progressiva incapacitat per al manteniment de les seves funcions intel·lectuals.

La creixent diferenciació social que caracteritza la nostra època ha estat la que ha iniciat la inadaptació de la universitat respecte a la diversificació de les funcions intel·lectuals. Per *diferenciació* entenem —fem ús de la noció de Talcott Parsons— el procés que obliga una institució a crear-ne d'altres per atendre certes finalitats especialitzades que abans podien ser ateses conjuntament. La diferenciació ha fet que la universitat progressivament hagi estat incapaç d'adaptar-se a les exigències de la societat moderna. Entre aquestes exigències es troba la formació de les noves professions intel·lectuals. Sovint moltes universitats s'han mostrat inadaptades per respondre a les exigències de coneixement pràctic fins a esdevenir institucions orientades cap a la pròpia autoreproducció; en aquest cas, la professió d'ensenyant i les seves exigències de promoció es tornen una finalitat en si mateixes. Aquest és el cas de la universitat espanyola, però també d'altres sistemes universitaris europeus.

En aquells sistemes universitaris en què s'ha intentat donar resposta a les noves demandes socials, la tendència ha estat l'especialització dels ensenyaments i l'especialització tècnico-pràctica dels coneixements. En aquest cas, la universitat tampoc no ha pogut impedir el bloqueig de les seves funcions intel·lectuals. La universitat nord-americana ha esdevingut l'exemple clàssic d'aquesta tendència.

L'Estat modern no podria existir, però, sense totes les professions terciàries que caracteritzen la societat post-industrial, com ara els científics, els professors, els enginyers, etc. Shils ha reflexionat extensament sobre aquesta problemàtica i ens ha ofert algun dels diagnòstics més interessants. Segons Shils, el risc potencial que implica aquesta situació és que el nombre de persones intel·ligents i qualificades és reduït mentre que la demanda social s'incrementa constantment. La massificació de la universitat és el primer símptoma del bloqueig universitari i el descens del nivell d'exigència en el reclutament del professorat n'és la conseqüència immediata.¹³⁴

La massificació i la baixa qualificació del professorat universitari són dues mostres del declivi intel·lectual de la universitat. En aquest sentit, Shils afirma:

Large numbers and «forced marches» are repugnant to the effective implantation of the traditions of intellectual life, which is brought about through identification with a closely observed work. The creative impulsion relationship between teacher and taught, between master and apprentice, is antithetical to this pressure of numbers which overwhelm such personal relationships.¹³⁵

L'especialització atemptarà igualment contra l'exercici de les funcions intel·lectuals tradicionals.

134. SHILS, *op. cit.*, 1972, p. 75-76.

135. SHILS, *op. cit.*, 1972, p. 77.

D'altra banda, aquesta decadència de la universitat s'intensifica a conseqüència de l'augment de la seva dependència respecte als interessos extrauniversitaris. Ni el científic, ni l'humanista poden actualment determinar —com ho havien fet fins fa un segle— les línies bàsiques de la recerca o de la reflexió crítica. Actualment —afirma Shils—, s'ha creat una burocràcia especialitzada en el control del finançament de la recerca i dels serveis auxiliars de la vida intel·lectual (conferències, edicions de llibres, biblioteques, etc.).¹³⁶

La crisi de la universitat com a institució intel·lectual ha comportat el seu declivi, de manera que ha deixat de ser l'ambient intel·lectual preferent, mentre que la indústria editorial i, sobretot, els mitjans de comunicació de massa i la indústria de la cultura han esdevingut els ambients intel·lectuals de major projecció actual. Els intel·lectuals progressivament perden el contacte amb la universitat i serveixen els interessos pràctics i del mercat a través de les noves indústries de la cultura. En definitiva, com ja havíem assenyalat més amunt, l'esfera pública es destrueix progressivament i l'intel·lectual perd la possibilitat d'expressar-se públicament.¹³⁷

De fet, la decadència de l'intel·lectual més clàssic —aquell que es defineix per la seva formació humanista i la seva voluntat crítica— està íntimament vinculada a la crisi de la funció social de la universitat.

e) Disposar d'un coneixement crític de la tradició cultural del passat (dimensió patrimonial)

Conèixer el passat històric i cultural és vital per al manteniment d'una societat. Els intel·lectuals tenen com a funció primària posar en contacte la seva societat amb el seu passat històric, amb el seu patrimoni cultural. Uns actors socials que destinen la seva acció professional a crear símbols i referents d'abast general i s'expressen amb criteris que afecten tota la seva societat no poden desconèixer la seva tradició. Els intel·lectuals, finalment, representen l'alta cultura i tot el que ella representa: la producció cultural innovadora i complexa, els gustos més refinats i les pautes de major influència social, i també la ciència i la tecnologia i la reflexió sobre les seves aplicacions, el pensament polític i les arts.

136. SHILS, *op. cit.*, 1972, p. 80-81.

137. Quant a la crisi de la universitat i de les seves funcions intel·lectuals, el text de Régis Debray, *Le pouvoir intellectuel en France*, representa la posició més pessimista i crítica respecte a la universitat. Vegeu, sobretot, el capítol segon, titulat «Les trois âges». Debray, 1979, *op. cit.* p. 61-144.

Quant a la desfeta de l'esfera pública, vegeu l'article ELLIOT, Philip. «Intellectuals, the "information society" and the disappearance of public sphere». A *Media, Culture & Society. A Critical Reader*. Londres: Sage Publications, 1986, p. 105-116.

Edward Shils ho manifesta amb aquestes paraules:

La funció més evident de l'activitat intel·lectual és la producció d'obres intel·lectuals que s'afegeixen a la tradició, al patrimoni d'obres intel·lectuals —la «cultura superior»— de què disposa la seva societat. També continuen, elaboren i modifiquen la tradició de les creences sobre els diversos sectors de l'univers; transmeten les actituds fonamentals, els gustos i les formes de copsar la realitat que no es poden articular i codificar fàcilment, ni és possible de transmetre excepte per una interacció contínua i íntima.¹³⁸

Una altra vegada ens trobem amb la necessitat del treball pacient i acumulatiu que caracteritza l'intel·lectual i que només pot ser realitzat gràcies a una ferma actitud individualista.

L'intel·lectual representa, doncs, el punt de contacte entre el passat patrimonial i la renovació constant del present, i en el seu treball diari podem observar, d'una manera més o menys manifesta, una ferma vocació de col·laboració amb la tradició cultural, a fi de poder-s'hi incorporar críticament.

Aquesta dimensió patrimonial dels intel·lectuals es troba actualment afectada per una profunda crisi que té el seu origen en la transformació de la universitat i en la influència agressiva de la indústria de la cultura.

Com que la crisi de la universitat que afecta les professions intel·lectuals ha estat motiu anteriorment de la nostra reflexió, ara no tornarem a insistir-hi. Diguem, però, que la tendència cap a l'especialització limita el coneixement de la tradició cultural i tendeix a substituir la intel·lectualitat (humanística o científica) per una intel·liguència tècnica que disposa d'una projecció social molt menor. Aquest model universitari s'implantarà a Europa després de la Segona Guerra Mundial sota la influència dels models nord-americans. Jean-Paul Sartre, amb un estil fred i contundent que el caracteritza, anuncià la mort de l'intel·lectual tradicional. En un discurs adreçat a un auditori universitari japonès, afirma:

Entre nosaltres [els europeus] s'anuncia la seva mort: sota la influència de les idees nord-americanes, es preveu la desaparició d'aquests homes que pretenen saber-ho tot. Els progressos de la ciència tindrien com a efecte reemplaçar aquests universalistes per equips d'investigadors rigorosament especialitzats.¹³⁹

És ben sabut que la capacitat de preveure esdeveniments futurs no era la millor qualitat de Sartre, però en aquestes paraules expressà una tendència que és descrita per tots els analistes contemporanis, malgrat que la seva interpretació sigui diferent. Així, pensadors com Gouldner, Debray o Shils, des de tres

138. SHILS, *op. cit.*, 1968, p. 145.

139. Jean-Paul Sartre.

posicions distants respectivament, interpreten aquest fenomen com la formació de noves modalitats d'intel·lectuals per part de la societat avançada. Però tots quatre pensadors coincideixen en el fet de creure que aquesta tendència afebleix les pautes de manteniment del patrimoni cultural, si més no, tal com era realitzada fins als nostres dies.

Però un altre agent institucional amenaça amb més intensitat la presència dels intel·lectuals en les tradicions culturals: la indústria de la cultura. Aquesta temàtica serà objecte del nostre interès més endavant, quan estudiem els ambients intel·lectuals. La indústria de la cultura incideix en el patrimoni cultural de dues maneres. Primer, integra en les seves institucions la major part dels individus que disposen d'una formació intel·lectual de tipus humanista i els reclou a les servituds del mercat comunicatiu i cultural. D'altra banda, produeix una modalitat de cultura industrial que és aliena a les formes tradicionals. El treball dels intel·lectuals en la indústria de la cultura ha estat un dels motius de debat que més intensament ha estat discutit per part dels pensadors socials. En el centre de la discussió, es situa el fet que una de les conseqüències immediates d'aquesta indústria és que la cultura deixa de ser considerada com una finalitat per si mateixa i passa a ser un mitjà per aconseguir d'altres finalitats no culturals: esdevé una mercaderia, una forma d'expressió política o de control social, un simple motiu per a l'entreteniment, o simplement, un instrument de representació i de manteniment d'un cert estatus social.¹⁴⁰

En aquest sentit, l'intel·lectual que realitza la seva activitat en aquesta indústria experimenta necessàriament una creixent pèrdua de la referència oferta per la tradició.

Finalment, cal tenir en compte que aquesta experiència d'allunyament intel·lectual tendeix a confirmar-se pel fet que la seva producció quasi exclusivament es desenvolupa en l'eix temporal del present. El passat o la reflexió sobre el futur esdevenen un motiu absolutament escadusser sense cap incidència real en la seva producció cultural. Dwight Macdonald i Wright Mills foren els primers a reflexionar a bastament sobre aquesta qüestió.

Una societat que oblida el seu patrimoni cultural necessàriament dona lloc a una producció cultural de baixa intensitat i aliena als seus propis interessos objectius. D'una manera semblant, en una societat on els intel·lectuals no poden realitzar la seva activitat de transmissió de l'herència cultural, es produeix una situació que Dwight Macdonald descriu amb les paraules següents:

The trouble is not only that the predecessors had something to teach us but also that a people which loses contact with its past becomes culturally psychotic.¹⁴¹

140. Vegeu el conegut capítol «La Indústria de la cultura» a ADORNO, Theodor W.; HORKHEIMER, Max. *La dialèctica del Iluminisme*. Buenos Aires: Sur, 1971.

141. MACDONALD, Dwight. *Against the American Grain*. 14a edició. Nova York: Random House, 1962, p. XII.

f) *Supeditació a un públic culte (dimensió sancionadora)*

Com ja s'ha dit, els intel·lectuals desenvolupen la seva activitat professional emprant constantment elements comunicatius adreçats a l'interior del seu col·lectiu professional (llibres, articles, discursos acadèmics, etc.) o a l'exterior (discursos persuasius destinats a la formació d'opinions). Atesa aquesta dimensió comunicativa de les professions intel·lectuals hem de concloure que l'existència d'un públic receptor de la seva activitat és una altra de les seves condicions de realització.

D'una persona que té una formació universitària, disposa d'uns gustos culturals refinats i d'un consum molt elevat de cultura no direm pas que és un intel·lectual si no té un públic receptor de la seva activitat com a formador d'opinió o com a creador de qualsevol producció cultural o científica. Direm que «és un home de gran cultura» o, en la denominació més afalagadora, direm que «és un humanista», però no pas un intel·lectual. Aquest últim, per ser-ho, necessita un públic estable que el reconegui com a tal.

L'intel·lectual haurà de sotmetre's constantment a la valoració del que li faci el seu públic, el qual esdevé una mena de tribunal permanent que el jutjarà en qualsevol moment i respecte a qualsevol de les seves activitats professionals. A *Le pouvoir des intellectuels*, de Régis Debray, podem llegir una perfecta descripció d'aquest caràcter sancionador del públic dels intel·lectuals:

Le public virtuel de l'écrivain, c'est son jury d'honneur. Et l'intellectuel est l'être humain, nous l'avons déjà dit, qui passe sa vie en jugement, et dont chaque mot, article ou livre se trouvent suspendus au veredict de l'auditoire, entre la vie et la mort, le sacre ou l'oubliette. Ce caractère indépendant «qui cherche son bonheur dans l'opinion d'autrui» (Rousseau, *Discours sur les sciences et les arts*) n'a donc pas son centre de gravité en lui-même, il est essence et existence sous la dépendance des autres.¹⁴²

En aquest sentit, els intel·lectuals —afirma Debray— comparteixen amb els artistes i la gent de l'espectacle la mateixa qualitat: depenen del públic perquè la seva activitat es fonamenta a aconseguir l'admiració i l'estimació dels altres.¹⁴³

El públic dels intel·lectuals pot ser molt variat segons la professió que hi hagi implicada. El públic del professor universitari és sempre més reduït que el del gran formador d'opinió pública. El científic té un públic menor que l'intel·lectual que col·labora amb les tasques del poder polític. Però sempre, i així ho expressa Debray, «la quantité de ces "autres" fixera la valeur de ce "moi"».¹⁴⁴

142. DEBRAY, *op. cit.*, 1979, p. 120.

143. DEBRAY, *op. cit.*, 1979, p. 121.

144. DEBRAY, *op. cit.*, 1979, p. 120.

Com en d'altres dimensions que ja hem comentat, la indústria de la cultura ha fet esclatar els criteris bàsics que havien establert les característiques del públic dels intel·lectuals. L'afebliment de les funcions intel·lectuals de la universitat i l'especialització de les professions intel·lectuals han fet que el públic hagi experimentat un procés de fragmentació i de mutu aïllament. Aquest esmicolament del públic s'ha aprofundit amb la formació de les grans audiències dels mitjans de comunicació i els gustos culturals, i també amb la selecció dels formadors d'opinió que aquestes institucions imposen. Què cal pensar del públic universitari, si el comparem amb els milions de persones que formen l'audiència d'un programa de televisió o de ràdio? Régis Debray:

Les mass media ont fait sauter les clôtures de l'intelligentsia traditionnelle, et avec' elles ses normes d'appréciation et ses barèmes de valeur. Cette massification s'est logiquement accompagnée d'une atomisation des intellectuels. Eclaté, dispersé, desintégré, le milieu, quel que soit son degré de concentration géographique ou sociologique perd sa densité sociale, comme les liens et relations internes des membres leur intensité d'autrefois. Dissolution des groupes, diaspora des familles, extinction des rites communautaires (la correspondance, la lecture à voix haute, le cénacle, la revue, etc.).¹⁴⁵

El condicionament del públic ha estat tan vital com la seva fragmentació i progressiva concentració en les activitats de la indústria cultural. Els nous públics culturals, aquells que es situen a l'interior del mercat comunicatiu, manifesten característiques molt allunyades dels anteriors públics. La seva característica bàsica és la «massificació»; dit d'una altra manera, l'individu capaç de gaudir de la cultura i la ciència d'una manera autònoma i amb criteris de discriminació propis deixa pas a l'estandardització dels gustos culturals, una certa homogeneïtzació d'experiències culturals i una unitat de formes d'exposició culturals. En aquestes circumstàncies contextuais, fins i tot el públic més culte es reclou progressivament en les seves professions i coneixements especialitzats i substitueix els coneixements generals de caràcter humanista per la recepció de l'oferta industrial. El nou públic és mandrós i demana el que ja coneix formalment; així redueix la recepció de formes culturals que demanin esforç i renovació. Dwight Macdonald descriu aquesta situació:

The tendency of modern industrial society, whether in the USA or the URSS, is to transform the individual into the mass man [...] The mass man is a solitary atom, uniform with the millions of other atoms that go to make up «the lonely crowd», as Davir Riesman well calls our society. A community, on the contrary, is a group of individuals linked to each other by concrete interests [...] The past cultures

145. DEBRAY, *op. cit.*, 1979, p. 122.

I admire —Periclean Greece, the city-states of the Italian Renaissance, Elizabethan England, are examples— have mostly been produced by communities [...] A mass society, like a crowd— in inchoate and uncreative.¹⁴⁶

g) Independència respecte al poder polític (dimensió de col·laboració)

L'intel·lectual no exerceix el poder polític, ja que no disposa de la propietat del sistema productiu ni forma part de les elits polítiques tradicionals. Tanmateix, en totes les societats industrialitzades es produeix la seva col·laboració en l'administració pública i privada i, en determinats casos, en la gestió per delegació d'alguns sectors del poder polític.

Els intel·lectuals, malgrat no disposar del poder polític sempre el consideren un objecte preferent de la seva anàlisi, ja que el seu interès per les qüestions de caràcter general li exigeix d'avaluar críticament la classe política. L'interès per la política i els polítics no és exclusiva dels intel·lectuals de formació humanística o d'aquells altres que fan de l'opinió i de la crítica social el seu principal motiu d'interès; el científic i el tècnic també manifesten una relació polèmica amb el poder polític, ja que a partir de la Segona Guerra Mundial la ciència ha estat integrada en els interessos de l'Estat i, d'altra banda, s'ha burocratitzat la recerca científica a conseqüència de la necessitat de control del seu finançament i dels seus objectius. La relació entre intel·lectual i polític és necessàriament polèmica.

Però aquesta relació es produeix amb un doble criteri de mútua necessitat. Per part del polític es veu la necessitat dels serveis dels intel·lectuals perquè disposen dels coneixements fonamentals per al desenvolupament estable del sistema social i de la capacitat per a la innovació d'aquests coneixements fonamentals. Els intel·lectuals necessiten l'elit política i el seu assentiment per dur a terme activitats professionals que requereixen certes institucions (universitat, *mass media*, indústria editorial, centres de recerca científica i tecnològica, etc.) i l'establiment dels criteris de finançament de les seves activitats.

En qualsevol societat industrial, s'estableix una relació de col·laboració mútua entre els intel·lectuals (o d'alguns sectors significatius del col·lectiu) i l'elit política. En la societat complexa, aquests últims tenen necessitat dels intel·lectuals a fi d'organitzar-la i aconseguir el manteniment del sistema social. Cal pensar que els intel·lectuals disposen i administren els coneixements i, com sabem molt bé, en les societats modernes qui té el saber adquireix la qualitat bàsica per a l'exercici del poder. L'educació és indubtablement poder. En aquest sentit, en la societat complexa s'incrementa el nombre d'intel·lectuals que s'integren en l'elit política, mentre que creix un altre sector que col·labora oberta-

146. MACDONALD, *op. cit.*, 1962, p. 8-9.

ment amb l'administració del sistema polític. En cap altra època històrica la integració dels intel·lectuals a les necessitats d'administració i manteniment del sistema social havien estat tan notables.

Shils ens ho expressa així:

L'elit política necessita intel·lectuals, demana la seva aprovació i els seus serveis. Tanmateix, no està disposada a compartir la més alta autoritat amb ells, i encara està menys interessada a escoltar les seves crítiques sobre com es comporta en la seva responsabilitat el governant no intel·lectual. Aquí és on es centra el conflicte.¹⁴⁷

Les relacions de conflicte es mantenen perquè els intel·lectuals fonamenten la seva acció amb criteris d'abast universal i amb valoracions morals o d'interès comú que el fan potencialment crític respecte a l'acció política.

En l'esfera política, els intel·lectuals col·laboradors aconsegueixen tres funcions bàsiques: actuen com a mediadors entre l'entorn social complex i els sectors de la població que no tenen la possibilitat d'experimentar-lo directament; d'altra banda, legitimen les diverses formes d'autoritat social i política en tant que formadors de símbols generals que permeten la participació en el sistema central de valors presents en el sistema social (són productors de la ideologia), i, finalment, administren fragmentàriament les institucions burocràtiques.

Tanmateix, la col·laboració entre els professionals de la política i els intel·lectuals encara no ha apaivagat el malestar que aquests últims sempre han manifestat respecte a l'esfera política. Edward Shils ha estat el sociòleg que més a bastament ha estudiat aquesta relació conflictiva. En el seu llibre *Intellectuals in Modern Societies* analitza aquesta relació des del punt de vista dels intel·lectuals i la qualifica de dominada per l'angoixa, el ressentiment o la malfiança per part dels intel·lectuals. Fins i tot, aquells que accedeixen a col·laborar amb l'elit política manifesten privadament aquests sentiments que Shils vincula, encara, amb la persistència del model romàntic de l'intel·lectual: la sensació d'aïllament i de fissura que el separa irremissiblement del «poble».¹⁴⁸ A «The High Culture of the Age», primer article inclòs a *Intellectuals in Modern Societies*, Shils elabora el diagnòstic següent:

Many intellectuals in Western Europe and the United States are beset by a malaise, by the malaise of a sense of isolation, of disregard or lack of sympathy, of a feeling of loss of an affective contact with that most important of all audiences, the audience formed by those who exercise power in society. The malaise takes the form of a probably unprecedented rancor.¹⁴⁹

147. SILLS [ed.], *op. cit.*, 1975, p. 147.

148. SHILS, *op. cit.*, 1972, p. 103-104.

149. SHILS, *op. cit.*, 1972, p. 103.

El sentiment d'estranyament, que sovint pot manifestar-se com a rancúnia, és un altre dels elements que són descrits d'una manera recurrent per molts dels analistes socials que han contemplat la figura de l'intel·lectual. En les observacions més radicals, hom conclou que aquest sentiment es situa en l'origen mateix de l'anomenada «nova classe»; o sigui, dels professionals intel·lectuals dotats d'un sentiment identitari i d'una consciència de classe.

h) Exercir influència sobre minories i institucions no intel·lectuals (dimensió d'autoritat)

L'intel·lectual és un home influent. La seva activitat professional té, com a finalitat bàsica, influir d'una manera més o menys directa en altres individus o en certes institucions a fi de determinar certes accions, idees, gustos culturals o certes decisions. El conjunt de les condicions de realització que han estat analitzades fins ara pressuposen la capacitat d'influència dels intel·lectuals per mitjà del discurs persuasiu, filosòfic o científic-tècnic.

La influència és possible perquè l'intel·lectual disposa d'una autoritat sobre un cert sector del coneixement que li és reconeguda per un determinat públic. Les formes d'autoritat fonamenten la modalitat i l'abast de la seva influència. L'evolució i la diversificació dels intel·lectuals s'ha produït a mesura que han anat esdevenint complexes les formes d'autoritat necessàries per donar resposta a les demandes del sistema social. L'intel·lectual, com a home d'influència, ocupa un paper social complex que es defineix segons les necessitats provinents del sistema social. L'evolució del sistema social és la que determinarà les formes d'autoritat intel·lectual necessàries a cada moment i els mecanismes d'influència pertinents en cada moment.

Els mecanismes d'influència dels intel·lectuals s'han transformat intensament durant els últims cinquanta anys a conseqüència de les transformacions experimentades pel sistema social. Les modalitats més clàssiques dels intel·lectuals (bàsicament aquelles que es fonamentaven en la seva formació humanista i la consciència crítica) destinaven la seva acció a influir obertament sobre la societat civil a través dels grups de pressió, dels partits polítics o de les associacions diverses. Era la societat civil, en el seu conjunt, la destinatària de l'acció dels intel·lectuals, i el discurs persuasiu esdevingué el seu instrument prioritari. A partir de la Primera Guerra Mundial la creixent complexitat del sistema econòmic, la massificació de la política democràtica, l'increment de l'organització burocràtica i la indústria de la cultura han determinat que la influència dels intel·lectuals sigui més institucionalitzada. O sigui, la influència dels intel·lectuals tendeix a especialitzar-se en els seus públics i redueix la seva acció a certes minories i institucions no intel·lectuals. La societat civil deixa de ser el destinatari preferent de la seva acció perquè la societat és excessivament complexa.

El notable increment de la complexitat del sistema econòmic i de les organitzacions polítiques, culturals i administratives ha determinat un constant augment de les demandes de coneixement pràctic i, per tant, del nombre de científics, especialistes en ciències socials aplicades, tecnòlegs, juristes, economistes, estadístics i d'altres professions basades en l'especialització dels coneixements. Aquesta evolució característica del nostre temps ha fet que les professions intel·lectuals hagin experimentat un elevat grau d'especialització i que la seva influència s'orienti, preferentment, cap a les esferes político-administrativa, jurídica i econòmica, a més a més de l'esfera cultural, ara dominada per la indústria de la cultura.¹⁵⁰ En definitiva, la influència dels intel·lectuals deixa de ser universalista i esdevé institucionalitzada.

Molts han estat els símptomes que indiquen aquesta evolució cap a la institucionalització de l'activitat intel·lectual. Per economia discursiva, n'esmentarem només els tres més significatius. Primer, cal destacar l'evolució de la universitat cap a les prioritats establertes pel saber pràctic. L'especialització dels ensenyaments i l'adequació de la universitat a les necessitats pràctico-intel·lectuals han determinat que la formació dels intel·lectuals respongui, cada cop mes, a les necessitats de les institucions no intel·lectuals i cada cop menys a les necessitats generals del sistema social i, en conseqüència, de la societat civil.¹⁵¹ Un segon símptoma de la institucionalització de l'activitat intel·lectual ha estat la constant creació d'institucions, associacions i societats de tota mena que agrupen determinats sectors d'intel·lectuals. Es tendeix a organitzar i administrar tant el conjunt de les professions intel·lectuals (col·legis professionals, associacions professionals, sindicats, grups de pressió institucionals) com les seves activitats socials (agrupacions d'intel·lectuals segons ideologies, finalitats socials, reivindicacions generals, moviments polítics, etc.). Un tercer símptoma ha estat la creixent dependència dels intel·lectuals respecte a la indústria de la cultura. Efectivament, aquesta indústria ha esdevingut l'únic vehicle de manifestació pública i de gran abast dels intel·lectuals. La pèrdua de la militància política i sindical en els països industrialitzats, l'aparent procés de declivi de les ideologies, l'especialització de la universitat i l'hegemonia de les formes d'expressió dels mitjans de comunicació fan que l'intel·lectual amb vocació d'influència social hagi de dependre de la indústria cultural.

Aquesta evolució de la influència dels intel·lectuals vers la institucionalització ha estat descrita, sobretot, pels pensadors nord-americans, com ara Edward Shils, Daniel Bell, Peter I. Berger i Talcott Parsons. Tots ells coincideixen en el fet que l'increment de les demandes socials de coneixement ha comportat

150. Shils realitza una anàlisi molt interessant d'aquest fenomen a SILLS [ed.], *op. cit.*, 1975, p. 138.

151. Vegeu MEYER, John W. «The Effect of Education as an Institution». *American Journal of Sociology* (juliol 1977).

l'increment de la importància social dels intel·lectuals i, conseqüentment, de la seva influència. Per exemple, Parsons fa l'anàlisi següent:

It then becomes evident that in the course of recent social developments the relative importance of intellectuals, in terms both of relative numbers and of spread of the subject-matter fields in which they can claim to be «authorities», has tended to increase greatly and rapidly.¹⁵²

Aquest increment de la importància dels intel·lectuals en la societat contemporània té el seu origen en les ciències aplicades i la diversificació de les professions intel·lectuals. La influència d'aquests, doncs, tendeix a especialitzar-se en els sectors que generen demandes de coneixement pràctic:

The clarity of this cultural primacy is blurred by the very great and absolutely, but probably not relatively, increasing importance of the applied fields of the intellectual disciplines. Because of the essential fact of interpretation, the society as a system can never be understood in concrete but only in analytical distinction from its institutionalized culture.¹⁵³

Aquest procés comporta, afirma Parsons, que l'alta cultura experimenti obertament un procés d'institucionalització que l'afecta en tots els seus àmbits i que determina una major dependència respecte als aspectes més pragmàtics de la cultura per tal de permetre el seu funcionament regular. En aquest sentit, destaca l'increment de la influència del sistema jurídic i de la ciència en la formació de l'alta cultura. Aquesta institucionalització de la cultura i dels seus intel·lectuals permet que pugui determinar un major impacte sobre els sectors de l'estructura social, que presenten formes d'especialització temàtica i organitzativa diferents.

Malgrat la tendència que anem descrivint en aquesta condició de realització, cal dir, resseguint novament Parsons, que els intel·lectuals no han accedit al control i a la gestió directa del poder econòmic i polític. La seva activitat continua produint-se per delegació i la seva responsabilitat es redueix als sectors concrets sobre els quals actua. Parsons en treu la conclusió següent:

In their own right, however, intellectuals, the more so the «purer» in our sense their cultural specialization, are necessarily not among the primary holders of political power or controllers of economic resources. Some to be sure seek positions of power in the large operative organizations, both private and governmental, though even

152. PARSONS, Talcott. «The intellectual: A Social Role Category». A RIEF [ed.]. *On Intellectuals*. Nova York: Anchor Books, 1970, p. 22.

153. PARSONS, *op. cit.*, 1970, p. 22.

here the main role of the applied intellectual expert is more in the «staff» than the «line» connection, and exercising power is generally not their primary role.¹⁵⁴

Les formes d'influència institucionalitzades tendeixen a diversificar-se i la seva incidència és, progressivament, més reduïda en el seu abast, però més determinant en la seva influència específica. En el fons d'aquestes transformacions es situa el canvi en les formes d'autoritat¹⁵⁵ que actualment s'experimenten en el sistema social. La tendència més general és aquella que fonamenta l'autoritat en la vinculació mútua, cada vegada més estreta, entre la ciència, la tecnologia i la planificació de la seva aplicació social.

i) Capacitat de consciència crítica (dimensió normativa)

Una de les condicions de realització més essencials ha estat l'actitud crítica. L'intel·lectual, en la seva forma més clàssica, s'ha definit com aquell individu de cultura que actua com a consciència crítica de la seva societat, que parla de la seva societat críticament. Des d'aquesta perspectiva, aquest component hauria de ser considerat com la condició essencial de realització.

Tanmateix, i com anem observant en cada comentari de les condicions de realització, l'expressió de la consciència crítica també ha experimentat notables transformacions en els darrers decennis, fins al punt que en els nostres dies sembla més prudent situar aquesta condició de realització més com a capacitat que com a expressió genuïna o exclusiva dels intel·lectuals. La institucionalització de les professions intel·lectuals i l'especialització de la seva formació universitària, i també les exigències estrictes de la indústria de la cultura ens recomanen definir l'intel·lectual mitjançant un conjunt més obert de condicions de realització. Des d'aquesta perspectiva, el compromís polític sembla que no és estrictament necessari en tot tipus de circumstància per a la realització dels intel·lectuals. D'altra banda, podem afirmar que la capacitat de consciència crítica sí que pot ser definida com a condició de realització. En paraules de Daniel Bell, podem definir l'intel·lectual, no segons criteris de fe, ans per les seves creences filosòfiques, socials i racionals, i també per les experiències viscudes i pels seus temperaments; d'una altra manera, les formes, com els intel·lectuals, mantenen les seves creences.¹⁵⁶

154. PARSONS. *op. cit.*, 1970, p. 23.

155. Altres textos importants de Talcott Parsons sobre la influència social dels intel·lectuals són: «Comment on *American Intellectuals: their Politics and Status*». *Daedalus*, vol. 88 (1959), núm. 3; i «On the Concept of influence (with rejoinder to comments)». *Public Opinion Quarterly* (primavera, 1963). I també, *El sistema social*. Madrid: Alianza Editorial, 1982, p. 342-344.

156. BELL, Daniel. «El duelo de los intelectuales: Jean-Paul Sartre y Raymond Aron». *Claves* (juliol-agost 1990), núm. 4, p. 48.

Podem definir, doncs, dues grans modalitats de compromís social de l'intel·lectual: en la seva forma més clàssica es defineix pel compromís polític i l'expressió d'una consciència crítica; i en la seva forma més recent l'intel·lectual no es defineix, necessàriament, pel compromís polític, sinó per la seva participació en les diverses estructures del sistema social, tot mantenint una capacitat crítica que també li és pròpia. La nostra hipòtesi és que el signe del nostre temps comporta una oberta, i sembla que definitiva, decadència del primer model i una oberta expansió del segon. De fet, com en tants d'altres elements, la nostra és una societat de transició entre els dos models d'intel·lectual.

La primera manifestació de l'intel·lectual, entès com a consciència crítica, apareix definitivament a finals del segle XIX. El mateix substantiu *intel·lectual* té el seu origen en el «Manifest dels intel·lectuals» aparegut a l'*Aurore* el dia 14 de gener del 1898, amb motiu del cas Dreyfus. Émile Zola i els «dreyfusards» foren els seus primers exponents. La seva evolució ha estat vinculada al procés de formació de les esquerres polítiques, al marxisme i a la crítica del sistema social capitalista.

El segon model és el resultat del desenvolupament del sistema social després de la Segona Guerra Mundial i l'evolució cap a un sistema complex que rep la denominació genèrica de *societat postindustrial* o de *la informació*. El liberalisme i les teories socials de caire regulador (on s'inclouen també les ciències socials aplicades) en són l'origen.

Si haguéssim de reflectir aquests dos models de la funció crítica de l'intel·lectual, la polèmica mantinguda durant seixanta anys per Jean-Paul Sartre i Raymond Aron en seria el millor exemple.¹⁵⁷ No reproduïrem aquí aquesta polèmica; tanmateix, diguem que el decurs de la història recent europea sembla confirmar plenament la posició mantinguda per Aron enfront d'una posició dogmàtica i insensible a l'estalinisme representada per Sartre. Sembla evident que la funció social continua pressuposant el discurs crític sobre la societat, però també sembla evident que el model sorgit de la crisi del període d'entreguerres amb la lluita antifeixista i l'experiència traumàtica dels anys seixanta s'ha exhaurit històricament.

Des d'aquesta perspectiva, una definició com la que ens oferia Robert Michels, l'any 1932, a l'*Encyclopaedia of Social Sciences* sembla com si, en els nostres dies, hagués perdut validesa:

Intellectuals play a special role in social life. In general they tend to revolt against the existing order wherever it hinders their freedom of intellectual activity. Their demand for freedom of teaching, freedom of study, university autonomy and freedom of student activities has played a prominent role in the development of movements of revolt in

157. Sobre la polèmica entre Sartre i Aron, vegeu l'interessant article de BELL, *op. cit.*, 1990. De fet, l'article és un homenatge a Aron amb motiu de la publicació de la traducció a la llengua anglesa de les seves memòries.

Europe and his beginning to be of some importance in the United States.¹⁵⁸

Ha estat, preferentment, la literatura sociològica nord-americana la que millor ha expressat el model intel·lectual actual. A les pàgines dels estudis d'Edward Shils, Talcott Parsons, Daniel Bell o Peter L. Berger podem observar els elements bàsics que basteixen aquesta nova modalitat de l'intel·lectual.

Parsons ens defineix l'intel·lectual d'una manera paradigmàtica:

I should like to speak of the intellectual as a person who, though as a member of a society in the nature of the case he performs a complex of social roles, is in his principal role-capacity expected an expectation normally shared by himself —to out cultural considerations above social in defining the commitments by virtue of which his primary role and position are significant as contributions to valued outcomes of his action.¹⁵⁹

Del conjunt de les obres nord-americanes dedicades a l'estudi de la situació dels intel·lectuals, *The End of Ideology* de Daniel Bell ocupa un protagonisme de primer ordre. Aquesta obra, publicada l'any 1960, és simptomàtica en molts aspectes i aclareix la majoria dels elements que formen la situació general dels intel·lectuals en les societats avançades al final d'aquest segle.

L'anàlisi de Bell parteix de la constatació de la crisi del marxisme; més concretament del marxisme entès com a «sistemes intel·lectuals que reclamaven la veritat per a les seves concepcions del món».¹⁶⁰ Des d'aquesta perspectiva, el seu estudi orienta vers la crítica el sector dels intel·lectuals crítics més dogmàtics que, segons Bell, fonamenten la seva acció en el ressentiment social i polític.

Daniel Bell considera que els Estats Units han estat l'origen dels intel·lectuals característics dels nostres dies perquè han estat la primera societat històrica fonamentada en la transformació social i cultural, sense que aquesta tendència hagi provocat situacions extremes d'anomia o de desordre social.¹⁶¹ El model intel·lectual sorgit dels Estats Units, del Welfare State, posteriorment s'ha implantat en la resta dels països industrialment avançats. El diagnòstic de Bell és el següent:

La força del radicalisme (cal considerar com una variant d'aquesta força també l'atractiu del comunisme) és més gran en les societats en què la consciència de les diferències de classe s'hi ha imprès profundament, en què les esperances d'una millora social van més enllà de les possibilitats i en què les institucions culturals no aconsegueixen de

158. SELIGMAN [ed.] *op. cit.*, p. 118.

159. Parsons, *op. cit.*, 1970, p. 4.

160. BELL, Daniel. *El fin de las ideologías*. Madrid: Tecnos, 1964, p. 15.

161. BELL, *op. cit.*, 1964, p. 45.

tenir sempre un lloc per als intel·lectuals nous i ambiciosos [...]. En els països industrialment desenvolupats, com els Estats Units, la Gran Bretanya i els d'Europa nord-occidental, en què la renda nacional ha estat augmentant i en què les aspiracions de les masses per una participació equitativa en aquest ascens s'han vist relativament realitzades i en què les oportunitats d'ascens social s'estenen cada vegada més per a tothom, l'extremisme polític no troba una fàcil fonamentació.¹⁶²

En definitiva, l'evolució de l'estructura social ha implicat una transformació dels intel·lectuals i de les seves funcions. En aquest sentit, els sociòlegs que han descrit aquesta evolució coincideixen a destacar que l'element que ha fet evolucionar el sistema social han estat les estretes relacions que s'estableixen entre la ciència i la tecnologia. És per això que l'economia passa a ocupar un paper central en l'estructura del sistema social i acaba determinant una constel·lació de criteris de decisió d'abast general que afecten profundament les professions intel·lectuals. Aquest diagnòstic havia estat fet per primera vegada per Raymond Aron a *L'Opium des Intellectuels*, obra publicada l'any 1955 com a resposta a les acusacions provinents de l'esquerra marxista francesa. Aron, d'altra banda, descrivia com l'intel·lectual d'esquerres més dogmàtic (aquell que Bell anomena «intel·lectual radical») entra en un procés de crisi profunda pel fet que la nova evolució posa en crisi els tres components bàsics de la seva acció social: els conceptes *esquerra*, *proletariat* i *revolució*.

Diguem, finalment, que l'última aportació a la descripció de l'actual sistema social i de les seves implicacions en els intel·lectuals ha estat l'excel·lent estudi de Peter L. Berger *The Capitalist Revolution. Fifty Propositions About Prosperity, Equality & Liberty*. Aquesta obra, apareguda el 1986, pot ser considerada com la culminació de la literatura sociològica nord-americana adreçada a la descripció de les transformacions que ens menen cap a un nou model de societat avançada.¹⁶³

j) *Manifestar un sentiment comunitari (dimensió identitària)*

En el conjunt de les condicions de realització hem anat observant que els intel·lectuals, si més no en els països industrialitzats, manifesten un conjunt de qualitats i de formes institucionalitzades de comportament que permeten deduir l'existència d'un sentiment comunitari. És evident que aquest sentiment comunitari, que tot seguit analitzarem, supera a bastament la simple comunió d'interessos que podríem trobar en d'altres professions. La dimensió identitària dels

162. BELL, *op. cit.*, 1964, p. 36.

163. BERGER, Peter L. *La revolución capitalista: Cincuenta proposiciones sobre la prosperidad, la igualdad y la libertad*. Barcelona: Península, 1989.

intel·lectuals respon a elements estructurals que es dedueixen de l'estratificació social característica d'aquest col·lectiu social.

Històricament no ha estat possible la formació d'una classe social formada pels intel·lectuals o en la qual els intel·lectuals hagin pogut disposar de poder de decisió. La seva formació com a col·lectiu (des de *savant* o el *philosophe* a l'intel·lectual crític i al científic) va coincidir amb un període històric en què es formà el proletariat com a classe en ascens i en lluita amb la burgesia. L'intel·lectual es trobà entre dues immenses forces socials i hagué de triar entre l'una o l'altra. L'intel·lectual crític és el resultat d'aquesta contradicció històrica i l'intel·lectual marxista n'és el màxim exponent.

Tanmateix, aquesta situació de lluita de classes ha experimentat profundes transformacions a conseqüència del procés de modernització experimentat en els països més industrialitzats. Una de les conseqüències bàsiques d'aquesta transformació ha estat la creació i extensió de la classe mitjana, que esdevindrà la classe social més nombrosa en aquests països. L'intel·lectual ha trobat en alguns sectors d'aquesta classe el seu vehicle d'expressió social de resultes de la formació del sector econòmic de serveis i el desplaçament de part dels treballadors cap a les ocupacions terciàries. La democratització de la universitat i l'accés de la classe mitjana al seu ensenyament ha permès que en el darrers cinquanta anys les noves professions intel·lectuals s'hagin nodrit d'aquesta classe social. La diferenciació de les funcions intel·lectuals ha estat possible per aquest protagonisme de la classe mitjana i el sistema educatiu ha esdevingut, doncs, el principal mecanisme de promoció i de mobilitat social. El sentiment comunitari dels intel·lectuals té el seu origen en aquesta expansió social de la classe mitjana.

Aquesta valoració de la classe mitjana és un element compartit per la totalitat dels estudiosos dels intel·lectuals. Però ha estat l'obra de Berger que abans comentàvem la que d'una manera més brillant ha definit aquesta vinculació, tot avaluant-la en el conjunt del desplegament de forces socials de la modernització social i econòmica. Berger ens descriu breument aquest procés identitari amb les paraules següents:

Aproximadament després de la Segona Guerra Mundial (encara que els seus orígens es situen en algun temps abans) s'ha produït un canvi significatiu en el caràcter de les classes mitjanes occidentals [...]. Es pot resumir dient que, mentre abans hi havia una classe mitjana estratificada horitzontalment (des de la classe mitjana alta a la classe mitjana baixa), ara hi ha dues classes mitjanes separades verticalment, estratificada cadascuna d'elles dins de si mateixa. Altrament dit, ara hi ha dues classes mitjanes en lloc d'una de sola. Continua havent-hi la vella classe mitjana, constituïda per la comunitat de comerciants i els seus afiliats professionals i burocràtics. Fins i tot si eliminem alguns d'ells (com, per exemple, els comptables i els dentistes), es tracta de persones que es guanyen la vida amb la producció i la distribució de béns materials o de serveis. Però hi ha, a més a més, una nova classe

mitjana (denominada recentment «nova classe»), formada per persones les ocupacions de les quals fan referència a la producció i distribució de coneixements simbòlics. Anomenem a aquesta classe la «classe instruïda».¹⁶⁴

Efectivament, la classe instruïda està donant lloc a un sentiment de comunió d'interessos a tots aquells que participen d'aquesta nova classe mitjana i que, en línies generals, s'agrupa en la indústria del coneixement. Són els nous intel·lectuals els que produeixen els coneixements simbòlics i els que estructuren les seves formes de distribució social.

A més a més, aquesta nova classe instruïda recull bona part de la tradició cultural i moral dels intel·lectuals clàssics (recordem la nostra insistència en la capacitat de crítica social) i, com afirma Berger,

La nova classe instruïda tendeix a situar-se, políticament i ideològicament, a l'esquerra de la vella classe mitjana i *ipso facto* és anticapitalista en la seva orientació general.¹⁶⁵

La presència d'una nova classe, formada preferentment pels nous intel·lectuals, és un tema recurrent en molts autors i ha trobat la seva formulació més extrema en els plantejaments d'Alvin W. Gouldner. Però aquesta literatura acadèmica serà descrita més endavant.

Si l'existència d'una nova classe encara és un element sotmès a discussió, hi ha altres elements més simples que fonamenten l'existència d'un sentiment comunitari entre els intel·lectuals. Cada grup especialitzat disposa de normes compartides, de mètodes racionals que defineixen la seva activitat, tradicions del passat i multitud de mecanismes de contacte i de coneixement mutu, com són les revistes, els congressos professionals, l'edició de llibres, etc. Aquesta dimensió identitària es produeix més fàcilment en la comunitat dels científics que no pas en la dels humanistes, ja que la matemàtica, la física i la química disposen d'una major universalitat, atès el predomini dels llenguatges formals. El sector humanista, per la seva banda, s'enfronta amb les diferències imposades per les llengües naturals, les nacionalitats i les tradicions històriques, i també amb els referents geogràfics. Malgrat això, també disposa de la universalitat del pensament occidental, que comparteix un conjunt de valors i d'actituds a bastament reconeguts per les comunitats intel·lectuals nacionals.

Són les tradicions compartides les que basteixen el sentiment de comunitat per part dels intel·lectuals. Des d'aquesta perspectiva, per tradició intel·lectual no hem d'entendre només el conjunt del patrimoni cultural de les nacions, sinó sobretot, el conjunt acceptat de regles de procediment, esquemes de judici, criteris per a la selecció de temes i problemes, les formes de presentació, els

164. BERGER, *op. cit.*, 1989, p. 84.

165. BERGER, *op. cit.*, 1989, p. 87.

cànons d'avaluació del nivell d'excel·lència, els models de realització anteriors i d'emulació per al futur.¹⁶⁶

Diguem, finalment, que el sentiment de comunitat es projecta decididament sobre el futur dels intel·lectuals i, d'una manera més genèrica, sobre el futur del sistema social, ja que sembla que podem observar alguns símptomes que assenyalen la formació de valors universals que definirien la classe mitjana instruïda i el seu projecte social. Però aquesta seria l'última fase de formació de la nova dimensió identitària; fase que encara no ha estat confirmada.

Intelliguència: *un concepte vague*

El concepte d'intelliguència ha estat emprat a bastament pel conjunt de la literatura acadèmica dedicada a l'estudi dels intel·lectuals i de les seves funcions socials. Aquest concepte té el seu origen en la Rússia de la segona meitat del segle XIX i feia referència al conjunt dels professionals liberals i tècnics que, formats a Europa, començaren un procés de modernització econòmica i social. Amb l'inici del nostre segle, aquest concepte experimentà una notable expansió, tot definint els professionals tècnics i els sectors socials amb més formació cultural i científica.

Si consultem les enciclopèdies dedicades a les ciències socials podrem observar que aquest concepte té un tractament molt divers i, en certes ocasions, fins i tot contradictori. Una definició paradigmàtica considerem que és la que ens ofereix el *Dictionary of the Social Sciences*, publicat per Free Press. D'una manera genèrica ens la defineix de la manera següent:

Small inner elite, or self-styled elite, of writers and cultural dignitaries.¹⁶⁷

Com dèiem abans, a la Rússia tsarista, la intelliguència va ser creada d'una manera artificial com a resultat de la influència europea i identificava tots aquells que havien rebut una educació moderna i científica a les universitats europees o a les universitats russes més avançades en el seu temps. Així, la intelliguència s'identificava amb els escriptors, crítics culturals, professors universitaris, científics, enginyers, economistes i metges. Posteriorment va ser utilitzat per descriure l'elit professional: metges, juristes, arquitectes, etc. Després de la revolució del 1905, el tsarisme emprà aquest concepte com a sinònim de la «radical rejection of the whole political and social system of Russia».¹⁶⁸ La intelliguència semblava cridada a substituir l'Administració caduca i corrupta

166. SHILS, *op. cit.*, 1972, p. 15.

167. SOULD, Julius; KALB, William L. [ed.] *Dictionary of the Social Sciences*. Nova York: Free Press, 1964, p. 340.

168. SOULD i KALB, [ed.], *op. cit.*, 1964, p. 341.

d'aquell gran imperi i per això mateix, se la identificava amb l'inevitable procés de modernització. La revolució estroncà aquest procés històric. En el període stalinista, per *intelliguència* s'entenia el conjunt d'individus que no eren treballadors manuals o que no s'ocupaven de les tasques més bàsiques de l'Administració burocràtica: una altra vegada era considerada com a sinònim d'elit amb responsabilitats de decisió i d'administració superiors.

A Occident, el concepte d'intelliguència també ha tendit a identificar-se amb l'elit dels professionals que ocupen un estatus preeminent en l'estratificació laboral: aquells que disposen d'un coneixement tècnic complex de gran abast i amb incidència en els sectors econòmics claus.

El tractament que s'ha donat al concepte d'intelliguència ha estat molt divers segons els autors i, fins i tot, alguns d'aquests autors ens ofereixen definicions diferents al llarg de la seva obra. Un cas exemplar d'aquesta posició ha estat Edward Shils. Aquest sociòleg nord-americà defineix la intelliguència des de dues posicions diferents. Primer, la defineix com la totalitat de les persones que actuen en el «sistema social de vida» dels intel·lectuals. Identifica la intelliguència amb els professionals que formen l'ambient (el que ell anomena «sistema dels intel·lectuals») dels intel·lectuals i permeten la seva institucionalització; així doncs, asseguren el seu funcionament intern i extern i permeten la vinculació d'aquests amb el seu entorn social, polític i cultural. La condició bàsica, afirma Shils, per formar part de la intelliguència és disposar d'una formació universitària i d'uns gustos culturals refinats o superiors. D'alguna manera ens ve a dir que és el resultat de l'evolució històrica de les classes instruïdes tradicionals. Aquest plantejament és el que fa Shils a *Intellectuals in Underdeveloped Countries*.

En d'altres obres, per exemple a *Intellectuals in Modern Societies* o en la seva aportació a la *International Encyclopaedia of the Social Sciences*, Edward Shils limita l'abast d'aquest concepte al conjunt dels intel·lectuals que es caracteritzen per una formació científic-tècnica. Són aquells que ell anomena «pràctico-intel·lectuals i es diferencien clarament dels intel·lectuals més tradicionals (amb formació humanística) per dues raons: responen a la innovació científica i tecnològica que caracteritza el nostre segle i la seva activitat està molt més institucionalitzada que la dels intel·lectuals humanistes.

Shils sembla respondre a una doble definició dictaminada pels diversos objectes d'estudi que contempla en la seva obra. Així, malgrat que no ho explicita, Shils defineix la intelliguència com un ambient o sistema dels intel·lectuals quan fa referència a les societats en vies de desenvolupament, mentre que argumenta la seva definició com a práctico-intel·lectual quan la seva anàlisi s'aplica a les societats més modernes i amb economia més avançada. Són exemplars, de la primera modalitat, les seves excel·lents anàlisis de la situació dels intel·lectuals a l'Índia i, de la segona modalitat, els seus estudis sobre la situació als Estats Units de Nord-amèrica.

Aquestes dues modalitats de definició es reproduïxen en la quasi totalitat dels estudis recents. Característic de la primera modalitat de definició és l'anàlisi que fa Régis Debray; exemple de la segona definició és la posició adoptada per Gouldner.

Debray, a *Le pouvoir intellectuel en France*, defineix la intelligenència francesa com el triangle format per les tres institucions que formen l'ambient dels intellectuals: la universitat, la indústria editorial i els mitjans de comunicació de massa. Debray esbossa un «paisatge de la intelligenència francesa» i l'organitza en tres grans àrees:

Aire logique définissant une certaine classe, ou ensemble d'êtres pourvu d'un même jeu d'attributs: pourra être dit membre de l'intelligenència tout individu tirant ses moyens de subsistance de l'une au moins de ces trois branches d'activité (l'addition des attributs mesurant les niveaux hiérarchiques inhérents à la classe). Aire sociale caractérisée —apparemment— par une certaine communauté d'intérêts, d'habitus et d'idiomes. Aire territoriale enfin, délimitée par un périmètre urbain au cœur de la capitale (Vè., VIè. et VIIè. arrondissement), auquel correspond la plus forte densité d'implantation.¹⁶⁹

La intelligenència és identificada amb les universitats, les galeries d'art, els centres de recerca, les millors biblioteques i les grans escoles superiors franceses. París n'és la capital.

The Future of Intellectuals and the Rise of the New Class, l'obra més coneguda d'Alvin W. Gouldner, és l'assaig que més significativament ha desenvolupat una estricta diferenciació entre l'intellectual i la intelligenència. Per Gouldner, aquest últim es defineix pel seu caràcter tècnic i pel treball especialitzat i constant que desenvolupen a l'interior de la seva professió. L'intellectual es caracteritza per la seva formació humanista i per la seva consciència crítica que s'expressa més enllà dels límits estrictes de la seva activitat professional. És per això que Gouldner afirma que la intelligenència no comporta una actitud política, mentre que els intellectuals es caracteritzen per un compromís polític constant.¹⁷⁰ La intelligenència, malgrat això, comporta la transformació del sistema social perquè la innovació científic-tècnica implica el canvi de societat i l'accés de l'anomenada «nova classe» a la gestió de decisions i a l'administració creixent del sistema social. D'altra banda, també implica una progressiva transformació de les burocràcies tradicionals, ja que introdueix tècniques científiques en l'Administració i noves formes de presa de decisions. El que els uneix, segons Gouldner, és el fet de compartir conductes lingüístiques distintives i de manifestar una creixent consciència de formar part d'una nova classe amb interessos específics. El que els diferencia és que la intelligenència respon a

169. DEBRAY, *op. cit.*, 1979, p. 148.

170. GOULDNER, *op. cit.*, 1985, p. 32.

formes d'expressió paradigmàtiques (els paradigmes científics, per exemple) i l'intel·lectual manifesta una menor formalització de la seva expressió:

Hi ha dues elits de la nova classe: 1) la intel·liguència, els interessos de la qual són fonamentalment «tècnics», i 2), els intel·lectuals, els interessos dels quals són bàsicament crítics, emancipatoris, hermenèutics i, per tant, sovint polítics. Ambdues elits empenen una variant lingüística elaborada, i ambdues s'adhereixen a la conducta de discurs crític [...]. La intel·liguència tècnica es concentra en les operacions realitzades dins del paradigma (o els paradigmes) de la seva disciplina, explorant el seu espai simbòlic intern, estenent els seus principis a nous camps i aprofundint-los. Els intel·lectuals, en canvi, són aquells que tenen uns camps d'activitat que no disposen, generalment, de paradigmes consensuadament convalidats, poden tenir diversos paradigmes rivals i, per tant, no prenen la ciència normal, amb el seu paradigma dominant, com a cas habitual.¹⁷¹

La professió intel·lectual

El procés de modernització ha implicat una diferenciació de les funcions intel·lectuals. La societat moderna es defineix per la complexitat. Aquesta complexitat ha fet que la importància social dels intel·lectuals hagi augmentat notablement en els últims decennis. Aquesta situació ha implicat la consolidació de dues tendències: un increment de les professions intel·lectuals i de la seva institucionalització.

Talcott Parsons ha estat un dels primers sociòlegs a descriure aquest procés. L'any 1959 escrivia el següent, tot parlant de la relació fructífera que s'ha establert entre filosofia i ciència:

Allò essencial és que la naturalesa mateixa dels problemes dona lloc a uns alts nivells de complexitat. Fer anar aquests problemes cognitius d'una forma ordenada, i que tingui una semblança de racionalitat, roman, per complet, fora de l'abast de l'«home del carrer». Les ciències socials no hi han contribuït encara amb la proporció en què són intrínsecament capaces de fer-ho. [...] Aquestes consideracions són d'extraordinària importància per a tota comprensió del lloc que ocupen els «intel·lectuals» en el sistema social. Naturalment, la seva presència només és possible i important quan s'ha establert un sistema cultural altament elaborat en la zona de les creences.¹⁷²

171. GOULDNER, *op. cit.*, 1985, p. 71-72.

172. PARSONS, *op. cit.*, 1982, p. 342-343.

Els intel·lectuals organitzaran la institucionalització de la resolució d'aquests problemes cognitius. El resultat d'aquesta acció d'institucionalització seran les professions intel·lectuals.

Però, què entenem per professió intel·lectual? A *Le pouvoir intellectuel en France* podem llegir la definició sindical que figurava en els Estatuts de la *Confédération des travailleurs intellectuels* (CTI). Segons aquests Estatuts,

Un travailleur intellectuel est celui dont l'activité exige un effort de l'esprit avec ce qu'il comporte d'initiative et de personnalité, prédominant habituellement sur l'effort physique.¹⁷³

Com afirma el mateix Debray, aquesta definició fa referència al que el terme rus *intelliguentsia* definia al principi d'aquest segle. Aquesta Confederació s'estructurava en grans àrees imprecises: les arts, les lletres i les ciències, les professions liberals, els treballadors intel·lectuals assalariats i els estudiants.

No hi ha, però, cap definició canònica de les professions intel·lectuals. Així, tornem a trobar-nos en la imprecisió present en la totalitat dels conceptes que són objecte de la nostra reflexió.

Tanmateix, creiem que podem identificar algunes de les característiques bàsiques que defineixen les professions intel·lectuals. Tot seguit passem a esmentar-les, malgrat que aquestes característiques hauran de ser matisades, posteriorment, a través dels elements específics que resultin de l'establiment de la tipologia dels intel·lectuals.

Característiques de les professions intel·lectuals

a) Producció, creació i interpretació

Les professions intel·lectuals es caracteritzen per la innovació com a element central de la seva activitat. La *producció*, la *creació* i la *interpretació* són les formes bàsiques de la seva expressió professional. El professor universitari, el científic, el metge, el magistrat, l'artista i el periodista, per exemple, comparteixen alguns d'aquests tres components que formen les professions intel·lectuals. Els intel·lectuals són els dipositaris del patrimoni cultural d'una nació, però al mateix temps són els únics que estan en disposició de modificar-la creativament o d'interpretar-la d'una manera renovadora.

173. DEBRAY, *op. cit.*, 1979, p. 43.

b) Producció de coneixement o activitat cognitiva

Les professions intel·lectuals es caracteritzen per desenvolupar una activitat cognitiva: són els productors de tot tipus de coneixement. En aquest sentit, podem afirmar que en el curs dels últims quatre-cents anys hem experimentat un procés continu i acumulatiu que va cristallitzar en els segles XIX i XX. Aquest procés pot ser denominat *perspectiva empírico-racional*, i en aquest projecte hi han col·laborat des de les formes de pensament filosòfic racionalista fins a la ciència, la literatura o la tècnica.¹⁷⁴ Com afirma Shils, aquesta perspectiva neix a Europa i s'expandeix per Amèrica, Rússia (i la Unió Soviètica, posteriorment) i el Japó, fins a abastar la quasi totalitat del tercer Món. La universitat ha estat el seu origen i la indústria del llibre i els mitjans de comunicació, la seva expressió actual més genuïna.

c) Hegemonia de la classe mitjana com a «classe instruïda»

L'estratificació social de la comunitat intel·lectual en els països més avançats ens permet afirmar que, en la seva gran majoria, són reclutats en la classe mitjana d'aquestes nacions. La classe mitjana ha experimentat un creixement espectacular a conseqüència del desenvolupament tecnològic. Aquest desenvolupament, i a conseqüència del seu impacte en el sistema social, ha fet de l'esfera econòmica el sistema més vital i de la nova intel·lectualitat el seu agent més propi. La tecnoestructura de què parla Galbraith té el seu origen en aquest creixement.¹⁷⁵ Naturalment encara queden restes d'intel·lectuals provinents de l'antiga aristocràcia, però cada cop són més residuals en el conjunt de la comunitat de la «classe instruïda». Semblantment, hem d'entendre l'adveniment de l'hegemonia de la indústria de la cultura en el marc de l'hegemonia de la classe mitjana en el sistema de capitalisme avançat.

d) Institucionalització de les professions intel·lectuals

La institucionalització de les professions intel·lectuals tendeix a consolidar-se, sobretot en els sectors científic-tècnics i cultural-industrials, i també l'universitari. La jerarquització forma part de l'estructura organitzativa de les professions intel·lectuals.

Quines són les institucions professionals que emmarquen les activitats dels intel·lectuals?

174. SHILS, *op. cit.*, 1972, p. 71 i s.

175. Aquest procés ha estat descrit amb precisió a BERGER, *op. cit.*, 1989, p. 71 i s.

Ha estat Edward Shils el qui d'una manera més reeixida ens ha ofert un esbós de conjunt de les institucions intel·lectuals que ell designa amb la denominació *sistema intel·lectual*. Edward Shils diferencia entre institucions centrals i institucions secundàries. Les primeres són aquelles que es destinen a la formació dels intel·lectuals, dels especialistes en determinats sectors de coneixement científic, tècnic o humanista i que, d'una manera preliminar, estableixen la capacitat de judici.¹⁷⁶ El sistema d'ensenyament i les associacions culturals adreçades a la formació són les seves institucions preferents. També hauran de ser considerades institucions centrals aquelles que permeten l'exercici professional i que fan efectives les accions dels intel·lectuals: instituts de recerca, universitats, institucions professionals, museus, biblioteques, etc. Creiem que també hauríem d'incloure-hi la indústria de la cultura, l'administració pública i privada i el sector informàtic i la indústria del coneixement.

Les institucions secundàries seran aquelles que actuen com a suport expressiu dels intel·lectuals. Shils adverteix que són igualment imprescindibles, si bé seran considerades com a secundàries perquè no fonamenten la producció, creació o interpretació de la tasca intel·lectual. Institucions d'aquesta mena són la indústria editorial, les biblioteques generals o especialitzades, les llibreries, les revistes especialitzades, els centres culturals, etc. També hauríem d'afegir les bases de dades domèstiques i especialitzades, els serveis telemàtics i les hemeroteques.

Aquestes institucions són estratègicament molt importants pel fet que originen la totalitat de l'activitat intel·lectual, distribueixen socialment la producció intel·lectual, formen els nous candidats i posen en contacte l'intel·lectual amb el seu públic.

e) *Dependència financera*

Les professions intel·lectuals es caracteritzen per disposar de la capacitat executiva (produir, crear, interpretar, administrar, gestionar, decidir, etc.), però no tenen capacitat de finançament. Generalment els intel·lectuals no tenen la propietat de les institucions en què actuen ni la propietat dels recursos financers que són necessaris per dur a terme les seves activitats. En aquest sentit, i això ja ha estat argumentat en un capítol anterior, els intel·lectuals experimenten sovint una situació de tensió o, fins i tot, de frustració o de ressentiment. La producció cultural i la innovació científica i tècnica cada cop són més cares i és difícil assumir les despeses que implica el seu exercici. Els intel·lectuals han de vendre els seus serveis com a professors universitaris (sotmesos a la massificació de l'alumnat), com a investigadors o assessors de certes institucions. Els intel·lectuals no poden comprar els equips necessaris per a la seva activitat, ni disposen

176. SHILS, *op. cit.*, 1972, p. 336-337.

de la capacitat financera per fer viatges d'estudi. Com molt bé assenyala Shils, fins i tot les ciències socials han ultrapassat el límit de la dependència financera quan fa pocs anys es situava al nivell de la reflexió filosòfica o de l'especulació social: les enquestes, les tècniques de sondeig, els aparells informàtics i el personal necessari fan impossible l'acció lliure dels científics socials.¹⁷⁷

Aquesta situació financera i organitzativa ha fet que el treball intel·lectual passi a dependre de certes institucions externes al seu propi ambient, com ara la cursa d'armaments, les grans corporacions químiques i farmacèutiques, les agències de publicitat, i un gran nombre d'entitats que fa uns anys difícilment haurien estat interessades en la integració del treball intel·lectual.

f) Producció de les ideologies

Una de les característiques diferencials de les professions intel·lectuals és la tendència cap a la producció de les ideologies. Com ja sabem, els intel·lectuals, sobretot els més tradicionals, han fet de la producció de les ideologies una de les seves funcions bàsiques. Les revolucions burgeses, la modernitat social i les lluites polítiques que han impulsat la política mundial fins als anys seixanta han necessitat les ideologies per expressar-se històricament.

Les transformacions experimentades pels intel·lectuals a través de l'impacte de la ciència i la tecnologia han provocat que les ideologies deixin de ser un element tan rellevant de l'activitat d'aquest col·lectiu social. A més a més, la indústria de la cultura també ha impulsat la pèrdua de valor de les ideologies a través de la substitució de l'intel·lectual tradicional pel formador d'opinió.

Classificació de les professions intel·lectuals

El procés de diferenciació de les funcions socials dels intel·lectuals que exigeix la complexitat creixent del sistema social ha implicat la creació d'un gran nombre de professions intel·lectuals. Aquest conjunt de professions poden agrupar-se en onze grans grups institucionalitzats. La major part d'aquests grups professionals pertanyen al sector intel·lectual més vinculat amb el sector científic-tècnic o amb l'administració passiva del coneixement; dit d'una altra manera, la majoria podrien ser qualificats com a membres de la intel·liguència. Un sector més minoritari es correspon directament amb els intel·lectuals definits en sentit estricte. Tampoc afirmem que tots els membres de cada grup professional compleixen les funcions que tenen atorgades els intel·lectuals. Però en cada grup podem identificar fàcilment col·lectivitats d'individus que responen a les condicions de realització.

177. SHILS, *op. cit.*, 1972, p. 112 i s.

Aquests onze grups professionals són els següents:¹⁷⁸

a) *Intel·lectuals humanistes*. Filòsof, crític cultural (crític d'art, musical, literari, etc.), escriptor, home de lletres, erudit en alguna especialitat temàtica, etc.).

b) *Ensenyament superior*. Professor universitari, professor d'institut, professors associats, conferencians especialitzats temàticament, etc.

c) *Professions liberals*. Metge, advocat, economista, arquitectes i urbanistes, etc.

d) *Recerca científica*. Físic, químic, matemàtic, enginyer, biòleg, geògraf, geòleg, etc.

e) *Recerca social*. Sociòleg, psicòleg, historiador, comunicòleg, estudis de mercat, jurista, economista, etc.

f) *Innovació tecnològica*. Enginyer, telecomunicacions, programador, etc.

g) *Indústria del coneixement*. Informàtic, documentalista, programador, etc.

h) *Indústria de la cultura: indústria editorial*. Editor, dissenyador, encarregat de col·lecció, etc.

i) *Indústria de la cultura: la informació d'actualitat*. Periodista, reporter, enviat especial, redactor en cap, etc.

j) *Indústria de la cultura: ficció, entreteniment, promoció*. Guionista, lletrista, relacions públiques, publicista, realitzador, etc.

k) *Professions artístiques*. Pintor, escultor, director de teatre, actor, etc.

Aquests onze grups professionals responen als tres ambients característics dels intel·lectuals: la universitat i el sistema d'ensenyament superior, la indústria editorial i la indústria de la cultura. En aquest sentit, la major o menor participació d'aquests professionals en aquest ambient intel·lectual ens pot permetre d'establir criteris de diferenciació entre la *intelliguentsia* i el que Debray anomena *haute intelliguentsia* o *professionels de l'intellect*: és a dir, «l'ensemble des personnes socialement fondées à publier une opinion individuelle concernant les affaires publiques, indépendamment des procédures civiques régulières auxquelles sont astreints les citoyens ordinaires».¹⁷⁹

Elements per a una tipologia dels intel·lectuals

Fins ara hem descrit les característiques bàsiques que defineixen un intel·lectual i les seves formes institucionals i professionals. Ens queda un últim aspecte: establir una tipologia dels intel·lectuals. Establir aquesta tipologia torna a ser força difícil, atesa l'ambigüitat i l'extensió del fenomen intel·lectual. Tanmateix, creiem que per a la realització del nostre estudi hem d'establir una tipologia

178. Régis Debray fa una anàlisi exhaustiva de les professions intel·lectuals a França. Vegeu DEBRAY, *op. cit.*, 1979, p. 46 i s.

179. DEBRAY, *op. cit.*, 1979, p. 56.

estable que ens permeti d'identificar la diversitat de les seves manifestacions actuals. Aquesta tipologia serà presentada quan finalitzem aquest capítol. Però abans voldríem fer un seguit de reflexions prèvies.

Quan consultem la literatura acadèmica existent sobre el nostre objecte d'estudi és fàcil observar que la quasi totalitat dels autors coincideixen a identificar dues grans modalitats d'intel·lectuals: l'intel·lectual crític de formació humanista i l'intel·lectual científic-tècnic. Aquestes dues modalitats centren la totalitat de les seves anàlisis i són recurrents en les anàlisis, independentment de la posició que caracteritza cada estudiós. Cal insistir en el fet que cap d'aquestes dues modalitats és presentada com a exclusiva; al contrari, ambdues formes de manifestació són presentades com a pertinents, malgrat que mereixen valoracions molt diferents segons l'estudi que sigui consultat.

The Intellectual. A Social Role Category, de talcott Parsons, pot ser considerat com un text exemplar d'aquesta doble delimitació dels intel·lectuals. Segons Parsons el paper social de l'intel·lectual comença a ser exercit pels representants del sector humanístic i de la filosofia, ja que representa la primera fase del desenvolupament de la ciència moderna. El progressiu avenç de la ciència i el sorgiment de la ciència social aplicada comportaran, segons Parsons, l'adveniment de nous intel·lectuals vinculats amb el progrés científic-tècnic i de l'especialització cultural. L'evolució tipològica dels intel·lectuals coincidirà amb la pròpia evolució de la ciència: del coneixement físic al biològic i d'aquest al social.¹⁸⁰ Parsons, però, introdueix a la seva descripció de l'evolució del coneixement científic els aspectes propis de l'evolució de l'estratificació social. Efectivament, la manera com s'ha diversificat l'intel·lectual té tant a veure amb el progrés de la ciència com amb les transformacions de l'estratificació social.

Parsons estableix una anàlisi fonamentada en l'establiment de tres dicotomies: Primer, l'intel·lectual sorgit a partir del segle XVIII es diferencia de l'aristocràcia, que fins aleshores detentava el coneixement social. Apareix una nova manera d'explicar el món, malgrat que l'intel·lectual apareixia sota la protecció de l'aristocràcia, que es reservava la capacitat de promoció de la creativitat cultural. Apareix una comunió de valors comuns, però l'intel·lectual representa una nova manera de comprensió de l'entorn. En el segle XIX, però sobretot en el segle XX, la primacia cultural dels intel·lectuals aconseguirà la seva cristallització definitiva. La segona dicotomia s'estableix entre la formació d'una classe mitjana alta i el seu interès per la ciència i el manteniment d'una influència aristocràtica més interessada per les humanitats. S'estableix una segona tensió entre els *scholars* i els *gentlemen*. La universitat esdevé la seu d'aquesta tensió al mateix temps que passa a ocupar una posició central en la societat. La tercera dicotomia s'estableix entre la recerca pura (amb una intensa vinculació amb la manifestació intel·lectual més tradicional) i la recerca aplicada.

180. Vegeu PARSONS, *op. cit.*, 1970, p. 112 i s.

En definitiva, en les tensions aristocràcia/intel·lectual, *scholar/gentleman* i recerca pura/recerca aplicada, Talcott Parsons creu observar l'origen de la diferenciació dels intel·lectuals que s'orienta vers dues grans modalitats: aquells intel·lectuals que poden ser caracteritzats per la seva «creativitat» i aquells altres que es caracteritzen per la «innovació». Els primers són els intel·lectuals humanistes; els segons, els intel·lectuals científics.¹⁸¹

a) *L'intel·lectual crític*

Sens dubte, l'intel·lectual crític és la modalitat més coneguda i de més fàcil delimitació. Per molts autors és la representació més genuïna de l'intel·lectual. Per d'altres és l'única manifestació legítima de l'intel·lectual. Paul Baran afirma que l'intel·lectual és «per essència» un crític social. Jean-Paul Sartre tipifica l'intel·lectual clàssic, que a través de la seva mala consciència se'ns mostra com «l'intel·lectual pròpiament dit». Merleau-Ponty, quan feia referència a la seva actitud crítica davant la societat dels anys cinquanta, s'identificava a si mateix i identificava els de la seva posició amb un contundent «nosaltres els intel·lectuals».

Quines són les característiques bàsiques de l'intel·lectual crític? per donar resposta a aquesta qüestió creiem que podem reproduir els criteris exposats per J. -P. Sartre en el seu text *Els intel·lectuals*. En aquest escrit Sartre manifesta públicament les actituds bàsiques que el defineixen a ell mateix com a intel·lectual i, per extensió, que defineixen la resta dels qui fan aquesta funció des d'una posició crítica.

Primerament, l'intel·lectual es caracteritza per la seva consciència crítica. Observa la seva realitat sempre des d'una autocrítica perpètua, tot mantenint una constant tensió amb el seu entorn. Des d'aquesta perspectiva, Sartre el defineix com un individu essencialment solitari que no ha rebut cap mandat per delegació d'alguna instància social, ni cap estatut particular per part d'una autoritat. Ell és el resultat de la seva pròpia decisió i de la seva pròpia voluntat. Això pot fer de l'intel·lectual un crític radical de la seva societat o, en d'altres circumstàncies, un col·laborador crític de l'autoritat social. Però, de fet, ningú no el reclama socialment.

L'intel·lectual ha estat tradicionalment un ésser solitari i pacient capaç de saber que la seva funció social comporta una certa marginació. Tanmateix, aquest intel·lectual es justifica afirmant que la seva finalitat última és la transformació social i la conquesta de la llibertat i de la igualtat. L'emancipació és l'horitzó de la seva activitat. L'intel·lectual es situa en un àmbit quasi sagrat que es manifesta a través d'una consciència universal que afecta la totalitat de la humanitat. L'humanista burgès o l'intel·lectual marxista són els dos exemples més evidents d'aquesta modalitat intel·lectual. En nom de l'emancipació huma-

181. PARSONS, *op. cit.*, 1970, p. 19.

na, l'intel·lectual crític ha escrit les més belles pàgines de la història contemporània, però també ha col·laborat —en moltes ocasions d'una manera inconscient, però en d'altres d'una manera absolutament conscient— a bastir les més grans monstrositats. Els *savants* o *philosophes* liberals, els *dreyfussards* o l'heterodòxia marxista dels anys trenta i quaranta són un exemple indiscutible del primer cas. La justificació pública dels processos de Moscou i de la repressió stalinista per part de la intel·lectualitat francesa més propera al Partit Comunista després de la Segona Guerra Mundial és un exemple del caire monstruós d'aquest intel·lectual.

Un actor social d'aquesta naturalesa, que compagina la solitud amb la crítica social i la voluntat d'emancipació, necessàriament ha hagut de desenvolupar certes estratègies d'aliança amb les classes socials que han actuat en el sistema social. Efectivament, els intel·lectuals crítics sempre han servit alguna de les classes socials que han protagonitzat els grans moviments de la història moderna, atesa la impossibilitat —si més no fins als nostres dies— de constituir una classe pròpia. Els primers intel·lectuals esdevingueren els ideòlegs de la burgesia triomfant. Quan la ciència, la tècnica, la indústria i la universitat modernes començaren a crear una població intel·lectual nombrosa —que podia haver donat lloc a una consciència de classe pròpia—, els intel·lectuals es trobaren immersos en l'adveniment de la classe obrera i industrial com a classe portadora del projecte d'emancipació. L'aliança dels nous intel·lectuals crítics amb els moviments polítics i sindicals proletaris es produeix ràpidament, i l'esquerra política i el marxisme esdevenen la forma bàsica de la seva expressió social i acadèmica. La crisi dels moviments polítics de l'esquerra més vinculada amb el projecte comunista i la desfeta dels països que han patit l'experiència dels estats totalitaris marxistes ha colpit profundament la funció social que havia assumit com a pròpia l'intel·lectual crític.

La seva aliança amb les classes més desfavorides continua sent una de les seves característiques més definitòries. Jean-Paul Sartre —un dels exemples més genuïns d'aquesta dualitat que defineix l'intel·lectual crític— afirma, en aquest sentit, que les classes desfavorides no tenen la capacitat de crear els seus propis intel·lectuals perquè no disposen d'un accés directe al sistema educatiu.

Els intel·lectuals fan de l'aliança la seva forma bàsica d'actuació social.¹⁸² És en aquest sentit que cal entendre la teoria només com un sol moment de la praxi perquè la seva acció ha de ser necessàriament particularitzada. La teoria fa referència a «l'apreciació dels possibles», mentre que la praxi permet l'aliança d'acció i d'interessos entre l'intel·lectual i els oprimits o els sotmesos a la injustícia.¹⁸³

Una tercera qualitat d'aquesta modalitat és la producció de les ideologies. Ja els precedents dels intel·lectuals, els *philosophes* dels segles XVII i XIX, s'havien

182. SARTRE, *op. cit.*, 1987, p. 117.

183. SARTRE, *op. cit.*, 1987, p. 120-121.

caracteritzat per donar lloc a formes de comprensió del món natural (la ciència) i del món social (la filosofia) aptes per al nou estat de coses: la societat burgesa. Des dels *dreyfussards* fins al moment actual, els intel·lectuals han estat els actors socials més vinculats a la producció de les ideologies socials. L'intel·lectual crític explica el món d'una manera que no pot ser identificada amb la ciència. Dit altrament, i retornant al text de Sartre:

[...] la seva posició no és científica. Aplica a les palpentes un mètode rigorós a objectes desconeguts que, desmitificant-se, desmitifica; realitza una acció pràctica de desvetllament, tot combatent les ideologies i traient a la llum la violència que oculten o justifiquen; actua perquè algun dia sigui possible la implantació de la universalitat social, en què tots els homes siguin vertaderament lliures, iguals i fraterns [...]

Mentre arriba aquest dia, investiga i s'equivoca una vegada i una altra sense cap altre impuls que el seu rigor dialèctic i el seu radicalisme.¹⁸⁴

No és estrany que Sartre identifiqui el seu principal enemic amb aquell personatge que ell anomena «fals intel·lectual»:

L'enemic més directe de l'intel·lectual és aquell que jo anomenaria el «fals intel·lectual» i que Nizan anomena «gos guardià», promogut per la classe dominant per defensar la ideologia particularista amb arguments rigorosos —altrament dit, es presenten com a productes de mètodes exactes.¹⁸⁵

Finalment, l'intel·lectual crític es caracteritza per l'exercici d'una influència pública. És a dir, té la qualitat d'influir en un col·lectiu d'individus que ultrapassa els límits d'aquells que formen la seva comunitat acadèmica, científica o d'especialització temàtica o professional: essencialment és un creador d'opinió pública; preferentment, és formador d'opinió pública instruïda. Apellant, per última vegada, al text de Sartre podem afirmar el següent:

El conjunt dels intel·lectuals se'ns mostra com una diversitat d'homes que han adquirit alguna notorietat amb alguns treballs que manifesten la seva intel·ligència (ciències exactes, ciències aplicades, medicina, literatura, etc.) i que abusen d'aquesta notorietat per anar més enllà del seu àmbit i criticar la societat i els poders establerts en nom d'una concepció global i dogmàtica (difusa o precisa, moralista o marxista) de l'home.¹⁸⁶

184. SARTRE, *op. cit.*, 1987, p. 114-115.

185. SARTRE, *op. cit.*, 1987, p. 112.

186. SARTRE, *op. cit.*, 1987, p. 93-94.

És interessant pensar que, des d'aquesta perspectiva, un científic, un filòsof o un sociòleg no pot ser considerat intel·lectual pel sol fet de la seva formació científica o humanística. Adquireixen aquesta condició si, i només si, ultrapassen la seva competència de coneixement i emprèn la seva celebritat per forçar l'opinió a l'entorn d'algun aspecte de la seva activitat professional o de qualsevol altra activitat social i elabora un discurs social crític fonamentat en la defensa de la vida humana i de la llibertat. En el moment que el savi o la celebritat científica actua com l'opinió pública passa a adquirir la qualitat d'intel·lectual.¹⁸⁷

b) L'intel·lectual científico-tècnic (o práctico-intel·lectual)

Com ja hem argumentat en un capítol anterior, la figura de l'intel·lectual està íntimament relacionada amb l'evolució històrica de les societats europees occidentals i nord-americanes. És un actor social que només pot ser entès en un determinat context. Aquest context socio-històric s'ha transformat profundament en els darrers decennis i els intel·lectuals també han experimentat certes transformacions. El sistema social complex implica l'aparició de noves modalitats intel·lectuals que podem agrupar sota la denominació genèrica d'intel·lectual científico-tècnic.

Aquests intel·lectuals tenen el seu origen en la diversificació característica de la societat complexa: les necessitats sanitàries, de transport, educatives, d'informació i de tota mena de serveis han provocat un augment considerable de la necessitat de disposar d'«experts» en tots els sectors del sistema social.

Edward Shils ha estat el primer estudiós a reconèixer la formació i diversificació d'aquests nous intel·lectuals. Ja en la dècada dels cinquanta Shils els identificà amb l'expressió *práctico-intellectuals*: aquells que han estat creats per necessitats pràctiques, i no pas per propensions intel·lectuals.¹⁸⁸ Tanmateix, la seva existència ha estat possible per les propensions intel·lectuals dels seus precedents, que han permès la seva creació en el moment en què el sistema social s'ha fet complex.

Un cas exemplar és la cultura contemporània. El patrimoni cultural d'una nació és el resultat de la producció artística i creativa dels homes i de les dones que en el curs de la història han manifestat més qualitats intel·lectuals. La seva obra honora les seves nacions. Tanmateix, des de la segona meitat del segle XIX i, sobretot, des del període d'entreguerres, l'augment de la complexitat social característica de l'anomenada *societat de massa* ha creat un conjunt de necessitats culturals (producció massiva de béns culturals i recepció o consum massiu d'aquests productes culturals) que sense les noves professions vinculades a la

187. SARTRE, *op. cit.*, 1987, p. 94.

188. VEGET SILLS, [ed.] *op. cit.*, 1975, p. 138 i s.

indústria de la cultura (periodistes, publicistes, relacions públiques, guionistes, productors, realitzadors i directors, muntadors, etc.) no haurien estat aconpleertes. Els sectors més especialitzats d'aquestes noves professions donen lloc als intel·lectuals científico-tècnics o pràctico-intel·lectuals.

És en aquest sentit que hem d'entendre com un esforç inútil la comparació que molts analistes estableixen entre les formes tradicionals de l'alta cultura i els productes de la indústria de la cultura. Ambdues formes creatives responen a criteris absolutament diferents en la seva producció, en la distribució social i en les seves formes de recepció. El cinema no pot ser valorat amb els mateixos criteris amb què avaluem una pintura renaixentista; com no podem comparar el lector d'una revista de divulgació cultural de gran tirada amb un humanista del segle XVIII. D'una manera semblant, a la tradició dels intel·lectuals clàssics ara hem d'afegir els nous intel·lectuals procedents de les revolucions científiques i tècniques. Aquest és el signe del nostre temps.

Quines són les característiques que defineixen aquesta segona modalitat intel·lectual? Atesa la seva diversitat, se'ns fa difícil definir aquests trets comuns; malgrat aquesta dificultat, podem definir algunes qualitats compartides.

La primera qualitat que defineix el pràctico-intel·lectual és la institucionalització de la seva activitat professional. Efectivament, la institucionalització és una condició necessària per a l'acompliment d'aquesta funció intel·lectual, perquè actualment és impossible el finançament de la seva activitat professional, i tampoc no és possible portar a terme el complex entramat format per l'administració, gestió, distribució i comercialització de la seva activitat. La ciència, la tecnologia i la cultura industrial exigeixen aquesta institucionalització que asseguri la seva pròpia existència i l'acompliment de les seves finalitats.

De fet, només hauríem de parlar de «professió intel·lectual» —en un sentit estricte— quan fem referència als pràctico-intel·lectuals.

Una segona qualitat que els defineix i identifica és el seu públic. A diferència de la universalitat dels intel·lectuals crítics, els pràctico-intel·lectuals s'adrecen a públics sectorials definits per una certa especialització. El seu públic està format pels experts en les diferents vessants de l'activitat tècnica, científica, industrial, cultural i de serveis. Això no treu universalitat a la seva acció, però aquesta queda més mediatitzada atesa l'enorme complexitat del procés al qual és sotmesa la seva activitat. Un científic en el seu laboratori de biogenètica o de microelectrònica disposa d'un públic directe molt reduït, però d'un públic indirecte (format pels no-experts) universal.

Aquesta segona característica és el resultat de diferents factors convergents com ara la complexitat social, la diferenciació de les demandes socials, l'especialització professional i la diversificació del mercat del treball. En una transformació del sistema social com la que hem experimentat des dels anys cinquanta i seixanta, sembla raonable afirmar aquesta limitació dels públics directes de l'activitat professional dels intel·lectuals. Només aquells que actuen en la indústria de la cultura disposen de la capacitat de públics universals.

Una tercera qualitat és la pèrdua de la paternitat de la producció intel·lectual. L'intel·lectual crític es caracteritza per identificar la seva producció amb el seu nom. La seva identitat defineix la seva obra car la qualitat o l'interès d'aquesta és determinada pel record de la seva producció anterior. El nou intel·lectual, però, insereix la seva activitat en complexes organitzacions burocràtico-administratives que disposen de la propietat dels mitjans utilitzats i del producte final resultant. En aquest àmbit la paternitat es dilueix fins a reservar-se per a les produccions més personalitzades; dit altrament, la paternitat es manté només en aquelles produccions on la innovació renovadora o la complexitat extrema n'és la principal qualitat.

Aquest procés de pèrdua de la paternitat va ser descrit, primer, per Edgar Morin a *L'esprit du temps*, l'any 1961. En aquesta obra, Morin feia referència a la indústria de la cultura. Tanmateix, aquesta pèrdua es produeix, d'una manera canviant segons el sector concret que considerem, en la totalitat de les professions pràctico-intel·lectuals.

Una quarta qualitat és l'elevat grau de col·laboració que els nous intel·lectuals han de mantenir amb les autoritats socials i polítiques. Efectivament, la seva activitat professional ha estat creada a través de la prestació d'una certa col·laboració amb aquelles institucions socials, polítiques i culturals que reclamen la seva participació per donar lloc a formes de coneixement pràctic o de consum cultural massiu. Aquesta qualitat no treu que es mantinguin un conjunt de tensions que ja eren presents en els intel·lectuals tradicionals. Ans al contrari, i com observarem en l'últim capítol del nostre estudi dedicat a la definició de la *nova classe*, sembla definir-se una nova tendència cap al creixement de tensions entre els nous intel·lectuals —productors i gestors del coneixement— i les autoritats socials, polítiques i econòmiques que disposen del control directe sobre els mitjans productius i la capacitat de decisió del sistema social. La col·laboració s'imposà des del moment en què la ciència, la tècnica i la cultura passaren a formar part dels interessos directes de l'Estat modern.

Finalment, els pràctico-intel·lectuals també es caracteritzen per l'exercici constant de la influència social. Si els intel·lectuals crítics es caracteritzen per l'exercici d'una influència manifestada per la formació d'opinió, els nous intel·lectuals fan aquest exercici a través d'una gran varietat de formes d'intervenció corresponents a les seves activitats professionals i a la institucionalització a la qual són sotmesos. Exemples d'aquesta varietat són la formació d'opinió pública a través dels mitjans de comunicació amb professionals especialitzats a manifestar opinions no especialitzades; la construcció d'una opinió pública «científica» a través de les tècniques de sondeig o d'estudi del mercat; la influència exercida amb les tècniques de planificació econòmica i cultural; l'Administració pública; la publicitat; les innovacions tecnològiques de tota mena; els avenços científics, i a través d'un amplíssim ventall de llenguatges formals que ens afecten directament o indirectament en el conjunt de les nostres activitats quotidianes. La seva influència també és universal, i en alguns sectors socials és aclaparadora.

c) *Les tradicions secundàries: una proposta d'Edward Shils*

En el conjunt de les aportacions dedicades a fer propostes tipològiques sobre els intel·lectuals destaca, per la seva originalitat, la formulació de les «tradicions secundàries» elaborada per Edward Shils. Aquest sociòleg nord-americà, que ha fet un remarcable esforç de definició tipològica dels intel·lectuals —sobretot en el que fa referència als pràctico-intel·lectuals—, ens aporta, a més a més, una tipologia en funció de la relació que s'estableix entre els intel·lectuals i les diverses formes d'autoritat. Segons la relació més o menys tensa que s'estableix entre ambdós pols d'atracció, podem reconèixer un seguit de «tradicions secundàries» que Shils defineix com les úniques tradicions de la intel·lectualitat moderna que han estat constants des del segle XVIII fins al moment actual.¹⁸⁹ Aquestes tradicions secundàries estan íntimament vinculades amb les polítiques ideològiques subjacents a la funció intel·lectual. Les polítiques ideològiques, afirma Shils, estan fonamentades en una tradició ideològica que es manté fins als nostres dies a través de «radiacions invisibles» que provenen de les profunditats del nostre passat occidental. Es troben sustentades per la nostra cultura judeo-cristiana, per «passions que són part del nostre esperit, i per la naturalesa mateixa de la societat humana».¹⁹⁰

Aquestes tradicions secundàries són el cientisme, el romanticisme, el populisme i el mil·lenarisme.¹⁹¹

La tradició del cientisme es fonamenta en la negació de la validesa de la tradició considerada com a únic (o bàsic) principi d'autoritat. Afirmar l'observació com a font de coneixement objectiva del nostre entorn físic i cultural i la contrastació empírica de les coses com a únic principi de certesa.

El romanticisme es fonamenta en la valoració de la passió i de l'impuls com a principis bàsics de la motivació per viure i experimentar el món. Aquesta perspectiva és absolutament contrària a la tradició del cientisme. En paraules de Shils, «el romanticisme parteix de l'apreciació de les manifestacions espontànies de l'essència de la individualitat concreta».¹⁹² La raó, les tècniques d'observació directa i documental i l'experimentació científica s'allunyen de l'expressió espontània i, doncs, atempten directament a la vida i a les seves manifestacions més genuïnes. La novetat i el geni individual o d'un poble passen a ser els elements més valorats per la tradició romàntica.

El populisme és la tercera tradició secundària i és —segons Edward Shils— la que ha deixat més empremta en els intel·lectuals dels segles XIX i XX. Pot ser considerada com un resultat derivat de la tradició romàntica, i es basteix afirmant:

189. SHILS, *op. cit.*, 1972, p. 56.

190. SHILS, *op. cit.*, 1972, p. 48.

191. Vegeu SHILS, *op. cit.*, 1972, p. 56 i s.; i SILLS [ed.], *op. cit.*, 1975, p. 143 i s.

192. SILLS [ed.], *op. cit.*, 1975, p. 143.

La creença en la creativitat i el valor moral superior de la gent corrent, d'aquells que no disposen de cultura i no són intel·lectuals, descobreix virtuts en les seves qualitats reals o en les seves potencialitats. En la simplicitat i la saviesa del comportament del poble al·lega la tradició populista que podem trobar virtuts moralment superiors a les que es poden trobar en les classes més cultes i en els estrats més elevats.¹⁹³

La majoria de les manifestacions del marxisme aconsegueixen aquesta tradició, perquè, malgrat que afirmen que el poble no disposa de la consciència de classe d'una manera autònoma, afirmen també que està cridat a ser l'agent de transformació universal que comportarà un estat de justícia social i d'igualtat. El romanticisme d'una bona part dels intel·lectuals crítics també es basa en la tradició populista. Però, sobretot, les manifestacions de la ingenuïtat intel·lectual, sempre apartades de la comprensió de les tendències històriques reals, han fet de la tradició populista la seva senyera.

Finalment, el mil·lenarisme (en d'altres ocasions Shils l'anomena «tradició revolucionària») es fonamenta en la tradició apocalíptica o mil·lenarista i parteix de l'afirmació constant de la corrupció i de la depravació que són inherents al món, però que algun dia acabarà per ser destruït sobtadament i aleshores serà substituït per un altre món més pur i millor, més just i infinitament més feliç. Probablement, el nostre país ha donat un dels exemples més evidents d'aquesta tradició, com ha estat l'anarquisme.

Una tipologia dels intel·lectuals: una proposta de treball

Una vegada hem analitzat el conjunt de les aportacions tipològiques que han fet els estudiosos més especialitzats en l'estudi dels intel·lectuals, hem arribat a la conclusió que calia bastir una tipologia capaç de reconèixer la diversitat actual dels intel·lectuals i que ens permetés d'establir una pauta bàsica susceptible de ser aplicada al conjunt de les entrevistes en profunditat que hem realitzat amb una mostra significativa dels intel·lectuals del nostre país. En aquest sentit, i a manera de proposta de treball, hem elaborat la tipologia següent:

a) L'intel·lectual crític

Evidentment aquesta modalitat intel·lectual expressa la forma més tradicional i es vincula directament amb els precedents més clàssics del nostre patrimoni cultural europeu. L'intel·lectual —com aquell que exerceix una consciència

193. SILLIS [ed.], *op. cit.*, 1975, p. 144.

crítica respecte al seu temps o a la seva societat— és característic de la cultura europea i expressa algunes de les essències més vitals i particulars d'aquesta cultura: és el fruit madur de l'afirmació cultural de la llibertat i de la fraternitat entre els homes. La seva història ha anat sempre vinculada amb l'exercici de la tolerància i de la defensa de la vida humana.

La seva desaparició comportaria la pèrdua irreversible d'un dels trets que més intensament defineixen la cultura europea.

b) L'intel·lectual com a individu avesat als conceptes abstractes

La nostra és una societat en què el coneixement i la informació han passat a ocupar un paper econòmic, social i cultural de primeríssim ordre. En el marc d'aquesta societat de la informació s'han format sectors professionals que es caracteritzen per l'ús constant de conceptes abstractes, per innovar tot tipus de coneixements, per tractar informació i, en general, per la utilització de símbols.

c) L'intel·lectual com a personalitat influent

Una tercera modalitat intel·lectual és la formada per aquells que es defineixen com una personalitat individual notable en un àmbit professional de caràcter públic, com ara un escriptor, un artista, un metge, un periodista, un jurista, un acadèmic, un científic, etc.

En aquest cas es tracta de professionals que han demostrat la seva intel·ligència o la seva capacitat d'anàlisi, tot ultrapassant la simple qualificació professional. Tanmateix, quan actua socialment se la identifica immediatament amb el seu origen professional.

d) L'intel·lectual com a productor de cultura

Una de les finalitats més tradicionals de la funció intel·lectual ha estat la producció de la cultura. En aquest cas, i tenint en compte la presència massiva de la indústria de la cultura, l'intel·lectual és definit com aquell que és membre de certs grups professionals molt vinculats a la producció i recepció de cultura d'elit, però també de la cultura de caràcter industrial. En aquest sentit, identifiquem l'intel·lectual amb aquells que protagonitzen la creació, difusió i administració de la cultura en els seus diversos nivells: alt, mitjà, baix i tecnocultural.

e) L'intel·lectual com a simple administrador de coneixement o de la informació

Aquesta és l'última modalitat que s'agrupa en el conjunt dels nous intel·lectuals sorgits de la diversificació de les necessitats d'administració del sistema social. En aquest cas estem fent referència als sectors professionals més especialitzats que tenen com a finalitat la simple administració del coneixement i de la informació en el conjunt de les institucions socials. Es tracta dels funcionaris, dels tècnics, dels administradors i dels encarregats de la gestió institucional i de la planificació en els diversos àmbits socials (planificació econòmica, comunicativa, cultural, sanitària, esportiva, etc.).

Aquestes cinc modalitats bàsiques dels intel·lectuals no són —evidentment— excloents i poden ser compartides en dues o més modalitats per un sol individu. Tanmateix, i atesa la constant especialització en la diversificació de les funcions intel·lectuals, arribem a la conclusió que podem reconèixer aquestes modalitats en sectors particularitzats que tendeixen a una certa autonomia de funcions i de finalitats.

Precisament, les funcions dels intel·lectuals serà la qüestió que tractarem en el capítol següent del nostre estudi.

Les funcions dels intel·lectuals

A manera de resum d'aquest capítol farem referència al conjunt de les funcions que aconsegueixen els intel·lectuals. En aquest sentit, complementarem els comentaris que ja han estat fets en l'apartat dedicat a la descripció de les característiques de les professions intel·lectuals.¹⁹⁴

Les funcions dels intel·lectuals hauran de ser definides tenint en compte la tipologia que ha estat exposada en l'apartat anterior. Per descriure les funcions dels intel·lectuals, Edward Shils torna a ser un punt de referència absolutament necessari en el conjunt de la literatura sociològica.

Shils diferencia entre funcions primàries i funcions secundàries. Les primeres són aquelles que manifesten les aportacions fonamentals dels intel·lectuals al conjunt del sistema social. Sense aquestes aportacions generals l'actor social que anomenem «intel·lectual» no existiria. Per funcions secundàries cal entendre aquelles que estan estrictament vinculades amb l'ambient intel·lectual i afecta, preferentment, els pràctico-intel·lectuals.

Les funcions primàries són les següents:

a) La creació de pautes i símbols de significació general com a resultat de la seva activitat racional i d'observació. En aquest sentit, els intel·lectuals són formadors d'opinió i incideixen directament sobre les transformacions socials

194. Vegeu l'apartat dedicat a les «professions intel·lectuals», p. 164 i s.

de cada moment a conseqüència de la seva influència en les actituds, les opinions i predisposicions de la població.

b) La producció d'obres intel·lectuals que s'afegeixen al patrimoni cultural d'una collectivitat. L'intel·lectual protagonitza l'alta cultura. La seva funció permet una doble vinculació amb la tradició: la producció d'obra original i, al mateix temps, la reproducció d'obra clàssica.

c) La transmissió de les obres intel·lectuals a aquells que encara no les coneixen. Aquesta transmissió es produeix en el si del sistema educatiu i es porta a terme a través d'una activitat intensa i compromesa d'interpretació de les tradicions. No hem de confondre aquesta transmissió amb l'activitat de divulgació que és característica d'un altre moment de l'activitat intel·lectual i que es defineix com a funció secundària.

Les funcions secundàries cal identificar-les en la vastitud de les activitats professionals del sector pràctico-intel·lectual. Així, les funcions secundàries es manifesten en la totalitat dels sectors del sistema social i la seva presència s'incrementa en aquells sectors dotats d'una major especialització tècnica i d'una major complexitat de decisió.

Cadascuna d'aquestes funcions es fonamenta en una cultura pròpia que podem qualificar de *substantiva* o de *penombrosa*, segons si afecta, respectivament, les regles d'aplicació de la funció i les creences que implica, o els judicis de valor o l'avaluació que fem d'aquestes funcions.

Edward Shils ho expressava amb aquestes paraules a l'inici del seu conegut article titulat «Intellectuals and the Center of Society in the United States:

The primary intellectual roles are constituted by: (1) the creation of patterns or symbols of general significance through the action of the imagination and the exercise of observational and rational powers and their precipitation into works, (2) the cultivation of the stocks of intellectual works, and (3) the transmission through interpretation of the traditions of intellectual works to those who have not yet experienced them. The secondary role is the performance of intellectual-practical (or intellectual-executive) actions in which intellectual works intimately involved.

Each of these roles has a culture which may, for analytical purposes, be distinguished into a substantive culture, which consists of beliefs, categories of perception, and rules referring to the performance of the role, and a penumbral culture, which asserts beliefs about the value and dignity of the role and the works produced in it, and about the actual and proper relationship of the performers of intellectual roles and those who perform other roles in society.¹⁹⁵

195. SHILS, *op. cit.*, 1972, p. 154.

Però cada societat determinarà una realització diferent d'aquestes funcions primàries i secundàries segons la vinculació que s'estableix entre la societat i la seva classe intel·lectual, i també segons l'accés que té aquesta classe al conjunt dels sectors socials i culturals que defineixen un país. D'altra banda, cada modalitat diferent implica la possibilitat de dur a terme alguna d'aquestes funcions d'una manera més precisa o sectorialitzada, malgrat que qualsevol intel·lectual tendeix a accomplir, si més no, les dues primeres funcions primàries.

L'ambient dels intel·lectuals

Una de les conclusions que s'infereixen del nostre estudi és la relació directa que s'estableix entre l'intel·lectual i el seu entorn immediat. Com hem anat demostrant en els capítols anteriors, les transformacions d'aquest entorn impliquen necessàriament modificacions de l'estructura intel·lectual i de les seves funcions socials. Com afirma Debray, «le micro-climat intellectuel ne peut pas se soustraire aux macro-mutations des Sociétés et des États».¹⁹⁶

La nostra època és una època plena de transformacions profundes que ens menen cap a una societat encara poc definida en els seus trets més generals. Edgar Morin fa ja alguns anys definia la nostra època amb una frase que diagnostica aquesta fase de transformacions: «estem situats entre una societat que no acaba de morir-se i una societat que no acaba de néixer». Els intel·lectuals no poden defugir aquest procés de trasbalsament i semblen haver entrat en un estat de somnambulisme¹⁹⁷ o de perplexitat.

Per entendre el conjunt d'aquestes transformacions viscudes pels intel·lectuals, cal que tinguem en compte l'evolució experimentada per l'ambient dels intel·lectuals. Per *ambient* entenem el conjunt de les institucions i organitzacions que permeten el desenvolupament regular de l'activitat intel·lectual i l'expressió pública de la seva producció; o sigui, que permeten l'exercici de la influència social. L'ambient dels intel·lectuals podríem identificar-lo —tanmateix d'una manera imprecisa— amb el conjunt de les institucions secundàries definides per Shils¹⁹⁸ en els seus estudis sobre la institucionalització del sistema intel·lectual.

Tres han estat les institucions bàsiques que formen l'ambient intel·lectual: la universitat, la indústria editorial i la indústria de la cultura. L'ensenyament superior, el llibre i els mitjans de comunicació han protagonitzat els tres moments centrals que han determinat la presència pública dels intel·lectuals des de la segona meitat del segle XIX fins als nostres dies.

196. DEBRAY, *op. cit.*, 1979, p. 118.

197. Sobre aquest estat, vegeu SUBIRATS, Eduardo. *Metamorfosis de la cultura moderna*. Barcelona: Anthropos, 1991, p. 63 i s.

198. Vegeu l'apartat «institucionalització de les professions intel·lectuals», p. 165 i s.

Régis Debray ha descrit acuradament l'evolució d'aquest ambient a *Le pouvoir intellectuel en France*. Segons l'anàlisi de Debray, podem observar una alternança en la centralitat d'aquestes tres institucions. Així, tenint en compte el cas francès, la universitat fou l'ambient central entre el 1880 i el 1930, mentre que la indústria editorial ho va ser entre el 1920 i el 1960. Finalment, han estat els mitjans de comunicació els que han esdevingut hegemònics a partir del 1968. La indústria de la cultura ocupa actualment el centre de les institucions secundàries. Debray expressa breument aquesta idea amb el següent paràgraf de *Le pouvoir intellectuel en France*:

En France comme en Italie ou en Angleterre, l'Université est apparue avant le Livre, le Livre avant le Journal; le Journal avant l'Audio-visuel.¹⁹⁹

De la universitat i de la seva evolució en els darrers decennis ja hem fet referència en capítols anteriors²⁰⁰ i no cal, doncs, tornar a argumentar la pèrdua creixent de les funcions intel·lectuals que sempre havien caracteritzat aquesta institució.

La indústria editorial, i més concretament la figura de l'editor, va adquirir una especial importància en el període històric comprès entre les dues guerres mundials. La societat de massa i l'adveniment del gran públic a la vida social de les nacions fa que el llibre esdevingui un element central en el sector cultural dels països occidentals. En aquesta època apareixen, en la totalitat dels països europeus i a Nord-amèrica, les grans cases editores que s'identifiquen amb el nom dels seus fundadors. Al mateix temps, les col·leccions editorials donen lloc a l'especialització en les edicions i a la llibreria com a punt de venda per a un públic nombrós.

El llibre passarà a ser el gran instrument d'expressió dels intel·lectuals i la seva manera primera per influir en el públic. El discurs de la càtedra haurà de compaginar-se amb l'estil primmirat de l'assaig o de l'obra de reflexió.²⁰¹ Debray subratlla que, a partir de la Primera Guerra Mundial, la portada del llibre incorpora sempre tres dades importants: el títol, l'autor i l'editor. Aquest tercer element s'incorpora com a dada essencial i afegeix a l'autoria de l'obra la identificació de l'empresa editora.²⁰² Aquesta serà la que decidirà l'interès públic de l'obra i el tractament i la distribució que aquesta requereix.

199. DEBRAY, *op. cit.*, 1979, p. 64.

200. Vegeu l'apartat dedicat a «les condicions de realització dels intel·lectuals», sobretot a la descripció de la dimensió educativa i de la formació universitària, p. 27 i s.

201. Com a exemple d'aquesta evolució de les càtedres vers els llibres i de les exigències estilístiques que aquest fet implica, vegeu com defineix György Lukács l'assaig i el seu estil de redacció, i també el seu impacte en el discurs acadèmic i en la reflexió erudita a la introducció de *L'ànima i les formes*, col·lecció «Clàssics del Pensament Modern», Edicions 62 / Diputació de Barcelona, Barcelona, 1984.

202. DEBRAY, *op. cit.*, 179, p. 94.

Amb l'hegemonia del llibre començà a introduir-se la indústria en l'ambient dels intel·lectuals. La indústria i el mercat de lectors començaran a definir un nou àmbit que modificarà extraordinàriament les formes de creació de l'obra intel·lectual, tant pel que fa a les obres especialitzades (estudis universitaris, assaigs de reflexió, literatura, etc.) com a les obres dedicades a la divulgació científica o a aquelles altres que responen directament a les necessitats del nou mercat de lectors (el *best seller*, la novel·la de gran consum, les col·leccions per fascicles, etc.).

Tanmateix, la centralitat del llibre serà molt efímera car les innovacions tècniques aviat donaran lloc al sorgiment d'una nova indústria: els mitjans de comunicació.

La pèrdua de la centralitat de la universitat i del llibre ha esdevingut un dels fenòmens més decisius per a la cultura occidental contemporània. Les transformacions han estat tan intenses i tan ràpides que la convergència entre cultura, indústria i tecnologia han donat lloc a una nova formació cultural. A aquesta evolució, s'hi ha afegit la formació d'una nova hegemonia político-industrial: la cultura nord-americana esdevé el centre de la nova hegemonia de la indústria de la cultura. Debray expressa aquesta hegemonia d'una manera contundent:

Trois bureaux, trois secrétaires, trois téléphones —pour chaque moment de la journée ou selon les jours de la semaine. Trois sources de revenus (traitement, droits, salaire). Trois sphères de dépendance sociale concentriques les unes aux autres et dont l'intégration produit une autorité personnelle et matérielle, donc idéologique et morale, pour le moins digne de respect. Le professeur préside des jurys de thèse, confère des grades, débloque des crédits, le cas échéant, trie parmi les candidats aux postes qui dépendent du sien, vote ou non pour un collègue à coopter: premier cercle. Le directeur de collection accepte ou refuse les manuscrits, passe des commandes ou infléchit certains projets, fixe (ou propose) les à-valoirs, le moment de la parution, le volume du tirage, l'intensité d'un lancement, l'enveloppe-publicité, le nombre et l'emplacement des placards: deuxième cercle. Le journaliste acceptera ou non de faire le compte rendu de la thèse ou du livre de ses amis (ou de demander à sa rédaction qu'un tel le fasse à sa place), décidera entre le «grand papier», la note de lecture ou la seule mention dans les à-lire de la semaine, calibera à sa guise l'enthousiasme, la considération ou l'intérêt poli: troisième cercle, qui englobe les deux premiers —à la fois par le volume de l'audience qu'il procure sur l'extérieur et la chaîne de répercussions qu'il peut ou non déclencher pour les bénéficiers dans le milieu lui-même, au palier éditorial et au plier professionnel. Cumul de fonctions, cumul de clientèles.²⁰³

203. DEBRAY, *op. cit.*, 1979, p. 152-153.

El decurs d'aquesta formació hegemònica ha estat admirablement descrit per Dwight Macdonald a *Against the American Grain*. Aquesta descripció de la «llavor americana» pot ser considerada exemplar i ha estat un dels pocs textos que no han envellit amb el pas dels anys. Però aquest ja és el tema del proper capítol.

La indústria de la cultura

De la importància dels mitjans de comunicació per a la vida intel·lectual, ja n'hem parlat en capítols anteriors del nostre estudi. Aquest no és un fet desconegut; al revés, sembla que progressivament els intel·lectuals i el seu públic comencen a ser conscients d'aquesta importància. Només els prejudicis o la tendència al populisme d'alguns sectors intel·lectuals fan desconèixer la centralitat de la indústria de la cultura en l'ambient dels intel·lectuals.

La indústria de la cultura té el seu origen en el conjunt de les innovacions tècniques i de les transformacions industrials que es produeixen durant la segona meitat del segle XIX i el primer terç del segle XX. Aquesta nova indústria comportà una verdadera «revolució cultural» en els països occidentals i donà lloc a formes de producció, distribució i recepció desconegudes fins als nostres dies. El procés de modernització sembla exigir la formació d'una cultura d'origen industrial capaç de ser produïda i consumida massivament.

En el decurs del nostre segle s'han creat diversos models de formació i configuració de la indústria de la cultura que intentaven donar resposta a les necessitats de diferenciació cultural i a l'adveniment dels nous públics massius. Si prenem l'any 1939 com el primer moment de maduresa de la industrialització de la cultura, cinc eren els models bàsics: el nord-americà, el soviètic, el britànic, el francès i el model creat durant la República de Weimar (transformat posteriorment per tràgica experiència del nacional-socialisme). D'aquests models, només dos (el nord-americà i el soviètic) aconseguiren una hegemonia internacional a conseqüència del liderat militar i ideològic sorgit de la derrota del feixisme. Actualment, només el model nord-americà disposa de la qualitat hegemònica. Aquest model i la seva influència en la societat europea seran el marc general de la nostra reflexió.

El microclima intel·lectual no podia sostreure's a aquestes transformacions culturals i a les diverses experiències de la industrialització de la cultura. Si analitzem cadascun d'aquests models històrics podrem arribar a la conclusió que es diferenciaven mútuament per la distinta posició que els intel·lectuals han ocupat en la seva estructura. Els intel·lectuals mai no han estat indiferents respecte al paper social ocupat pels moderns mitjans de comunicació. La crisi de les funcions intel·lectuals de la universitat i la pèrdua del liderat cultural de la indústria editorial en els anys cinquanta i seixanta han fet de la comunicació massiva un sector decisiu per a l'evolució dels intel·lectuals i de la seva

presència pública, i ha determinat, en l'esfera cultural, que res no funcioni com abans.

Intellectuals i nivells de cultura

La producció cultural dels mitjans de comunicació ha estat un dels temes de reflexió que més discussions apassionades ha provocat entre els intellectuals que s'han dedicat a la crítica cultural. Fins a la dècada dels setanta, la discussió s'orientà vers la descripció —i posterior valoració— dels nivells de cultura que es superposen en la societat contemporània. La nostra és una societat extremament policultural, en la qual conviuen, en aparent desordre, cultures orgànicament desenvolupades i fragments d'antigues cultures, ara en decadència, i d'altres cultures que estan en període de formació. El sistema cultural de la societat complexa es fonamenta en una especialització i una fragmentació creixents de les ofertes i del consum culturals. Aquesta complexitat no comporta una situació de caos, ans al contrari, continua sent un sistema coherent internament i estructurat amb el seu entorn social.

La indústria de la cultura i la confirmació de la seva preeminència cultural van diversificar els nivells de cultura. Des dels anys quaranta s'han reconegut com a nivells bàsics l'alta cultura, la cultura mitjana i la baixa cultura. En el primer es situa el patrimoni cultural de les nacions format per les arts i la ciència; la cultura mitjana està formada per la producció destinada al gran consum, amb una complexitat intermèdia dels continguts; la baixa cultura s'identifica amb la producció cultural més vulgar i efímera. Els nivells baix i mitjà tenen el seu origen en la indústria de la cultura i en la capacitat industrial generada pels mitjans de comunicació de massa. L'alta cultura és anterior a aquesta indústria, però progressivament ha passat a dependre de les seves formes d'expressió (discos, àudio-visuales, fotografia, fires, estudis de mercat, etcètera).

La intervenció dels intellectuals en aquests tres nivells ha estat molt intensa i la seva evolució no s'explicaria sense aquesta presència. La indústria de la cultura evolucionà com a expressió cultural de la classe mitjana de les grans aglomeracions urbanes i industrials. La tecnologia moderna ha estat el seu fonament, i la seva formació ha estat possible per la contractació dels professionals pràctico-intel·lectuals; dit altrament, la indústria de la cultura s'ha bastit mitjançant el reclutament progressiu dels professionals formats intel·lectualment a les universitats, però amb finalitats pràctiques i instrumentals. Els enginyers, els periodistes, els juristes, els tècnics en telecomunicacions, els especialistes en so i imatge, els dissenyadors o els científics socials dedicats a l'estudi del mercat i del procés de comunicació són, entre d'altres, alguns dels professionals pràctico-intel·lectuals que han intervingut activament en la formació d'aquesta nova cultura. A aquesta experiència tampoc no han estat aliens

els intel·lectuals de formació més tradicionals (els intel·lectuals de formació humanista), que, a través d'una col·laboració més conflictiva i tensa, han estat reclutats per resoldre les qüestions més vinculades amb la creativitat: guionistes, realitzadors i directors, creadors publicitaris, productors, articulistes, actors, i un llarg etcètera.

En definitiva, els intel·lectuals han intervingut obertament, i des dels seus orígens, en la constitució i organització de la cultura industrial o en el procés d'adaptació del patrimoni cultural a les necessitats i exigències tècniques i de consum de la nova cultura.

Si tenim en compte les professions intel·lectuals —que abasten aquelles que tenen una vocació estrictament intel·lectual i aquelles altres que es destinen a resoldre problemes pràctics— podem concloure que el projecte cultural impulsat pels mitjans de comunicació manifesta alguns trets constitutius que resulten d'aquesta intervenció. Per exemple, la indústria de la cultura ha estat imitativa respecte a les cultures anteriors, ha continuat les experiències de la cultura popular fins a suplantat-la en la pràctica totalitat dels països occidentals o ha fet seva l'alta cultura adaptant-la a les noves formes expressives.

La intervenció activa dels intel·lectuals en la indústria de la cultura ha estat protagonitzada, sobretot, pel sector pràctico-intel·lectual. Aquesta situació s'ha produït a conseqüència de l'evolució de l'estrat mitjà de les societats modernes. La segona revolució industrial i les tecnologies que en resulten fan que sigui possible desviar una part de la mà d'obra a activitats burocràtiques i administratives que demanen una formació educativa de nivell superior. La universitat veurà incrementar-se el nombre dels seus alumnes provinents de la classe mitjana, la qual cosa donarà lloc a l'increment dels intel·lectuals científico-tècnics (o pràctico-intel·lectuals). Seran aquests nous intel·lectuals els encarregats de bastir una nova oferta cultural adequada a les exigències de la nova demanda urbana.

Tanmateix, aquesta vinculació de la classe mitjana amb les noves professions pràctico-intel·lectuals farà que la seva intervenció en la nova cultura industrial es produirà sota la forma del reclutament; és a dir, són assalariats al servei d'una nova indústria que destina els seus productes a la mobilització de milions de cervells. La seva relació amb la cultura és, doncs, radicalment diferent de la dels intel·lectuals humanistes que des del projecte de la Il·lustració havien actuat en la cultura mitjançant una ferma voluntat de mantenir la seva autonomia o llibertat expressiva com a principi bàsic de la seva producció creativa. Els mitjans de comunicació anul·laran aquesta dimensió creativa i fonamentaran la seva estructura en la innovació tècnica, la formació del mercat de consumidors i la implantació de la novetat com a eix bàsic de la nova oferta.

Aquest nou ordre cultural farà que els intel·lectuals prenguin una posició diferent segons les seves diferents formacions universitàries. Durant les dècades dels anys vint i trenta, i sobretot al voltant de les indústries del cinema, del disc

i del llibre, es produiran els primers conflictes importants entre les dues modalitats de les professions intel·lectuals. El cas de Hollywood és exemplar. Després de reclutar escriptors com F. Scott Fitzgerald, W. Faulkner o E. Hemingway,²⁰⁴ el conflicte és inevitable: es produeix la marginació dels dos primers i l'adaptació del tercer a les noves exigències industrials, que esdevindrà una *star* de la nova cultura de massa.

La valoració crítica de la indústria de la cultura tindrà el seu origen en el sector dels intel·lectuals que disposen d'una formació humanista directament vinculada amb el patrimoni cultural llegat per les generacions passades. La seva activitat professional té en la universitat la seva localització preferent i el sentiment patrimonial ha estat determinant en la seva valoració crítica de la cultura del nostre segle. Des d'aquesta perspectiva, han criticat la producció cultural dels mitjans de comunicació. Els noms de Dwight Macdonald, T. S. Eliot, Theodor W. Adorno, Max Horkheimer, Walter Benjamin, Edward Shils, Marshall MacLuhan, Francesco Alberoni, Edgar Morin o Roland Barthes encapçalen el debat crític de la indústria de la cultura.

Les dues posicions intel·lectuals respecte a la indústria de la cultura: la col·laboració dels práctico-intel·lectuals versus la marginació dels intel·lectuals de formació humanística i amb consciència crítica

La diferent participació de les dues modalitats intel·lectuals en la indústria de la cultura ha comportat importants conseqüències en l'evolució de l'estructura intel·lectual. La seqüela més notable ha estat la creixent marginació que han patit els intel·lectuals de formació humanística, i amb capacitat de consciència crítica, de la producció cultural dels mitjans de comunicació; mentre que el sector práctico-intel·lectual ha esdevingut majoritari. Tanmateix, aquest sector tampoc no ha disposat de la capacitat de decisió final, ja que no ha tingut ni la propietat dels *media* ni el control polític dels serveis públics de ràdio i televisió. La indústria de la cultura ha evolucionat segons la seva pròpia lògica arrelada en el mercat econòmic, la producció industrial i l'administració política.

Aquesta distinta posició de les dues modalitats bàsiques dels intel·lectuals s'ha anat aprofundint en els darrers anys, sobretot des del fracàs de la darrera experiència d'intervenció social dels intel·lectuals crítics: la crisi del 68 i, per extensió, la pèrdua de valor i d'influència de les experiències de transformació proposades al llarg de la dècada dels seixanta. La crisi del totalitarisme comunista no ha fet sinó aprofundir aquesta tendència.

Des d'aquells anys fins als nostres dies hem assistit, en el marc de la indústria de la cultura, a una progressiva suplantació de les funcions culturals

204. Vegeu l'article titulat «Ernest Hemingway», a MACDONALD, *op. cit.*, 1962, p. 167 i s.

característiques dels intel·lectuals tradicionals per part dels nous intel·lectuals tècnics. En aquests últims anys s'ha observat, a més a més, una tendència vers el reclutament d'alguns sectors dels intel·lectuals tradicionals per dur a terme funcions característiques dels pràctico-intel·lectuals: s'allisten a les files de la publicitat, de l'Administració pública, de la producció i realització, de la redacció de guions, de les tertúlies radiofòniques i televisives, dels estudis de mercat i de les tècniques de sondeig d'opinió, entre d'altres sectors, un creixent nombre de professionals formats universitàriament en els centres que fins fa poques dècades havien estat l'origen de la consciència crítica de la societat.

El procés de competitivitat i suplantació de funcions intel·lectuals s'ha manifestat en els últims anys a través de tres fenòmens.

Primer, la indústria de la cultura ha arribat a una evident maduresa. Des dels anys trenta la cultura generada pels mitjans de comunicació s'havia definit com un tipus de producció cultural fragmentària, imitativa i mancada de creativitat. La quasi totalitat dels intel·lectuals que avaluaren els mitjans de comunicació i la seva cultura havien conclòs que no formava una cultura autònoma, ja que no disposava d'una estructura i d'una organització comparables a les grans cultures del moment. La nova cultura de massa va ser valorada a partir dels criteris característics de l'alta cultura. Es donava a entendre que per aconseguir la qualitat de «cultura» havia d'integrar formes comparables a les arts clàssiques (recordem la denominació de «setè art» que s'atorgà al cinema). Pocs pensadors havien arribat a entendre la vertadera dimensió de la transformació cultural que implicaven els nous mitjans de comunicació. De fet, només Walter Benjamin, i posteriorment alguns autors funcionalistes com Edward Shils, renunciaren a fer una anàlisi de la nova cultura amb criteris exclusius de l'alta cultura. Durant els últims anys la indústria de la cultura sembla haver aconseguit una primera maduresa: ha esdevingut una cultura autònoma en què el caràcter imitatiu dels primers anys ha donat lloc a un procés d'autoreferència i en què els antics productes de consum (pel·lícules clàssiques, música discogràfica, objectes de tota mena, etc.) passen a ser valorats com a productes culturals plenament definits, un cop han estat marginats del mercat. La cultura dels mitjans de comunicació, produïda i administrada pels pràctico-intel·lectuals, ha esdevingut la cultura dominant i hegemònica de la nostra època.

Un segon moment de confrontació entre ambdues modalitats intel·lectuals, en el si de la indústria de la cultura, ha estat la formació d'un nou nivell de cultura com a resultat directe de les activitats professionals pràctico-intel·lectuals. Aquest nou nivell de cultura, ara en fase de constitució, ha estat denominat *tecnocultura* i es defineix com el conjunt de les formes culturals produïdes amb el suport del tractament informàtic de la informació. La telemàtica, l'ordinador i els seus programes, les bases de dades especialitzades i domèstiques, el disc compacte, els satèl·lits de difusió directa, entre moltes altres formes de suport de la informació i del coneixement, formen aquest nou nivell de cultura. La

tecnocultura ha de ser entesa com l'expressió més genuïna dels estrats superiors de la classe mitjana formats per les classes instruïdes (en la denominació de Berger), o per la nova classe (en la denominació de Gouldner), que es corresponen majoritàriament amb el sector pràctico-intel·lectual. Si la primera indústria de la cultura significà l'expressió de la primera classe mitjana i de la seva propensió cap a l'ús cultural de les noves tecnologies, aquesta segona refundació a través de la tecnocultura ha significat la culminació d'aquest procés iniciat ara fa vuit dècades. Els intel·lectuals tradicionals es veuen exclosos d'aquesta nova experiència.

Finalment, el predomini dels sectors pràctico-intel·lectuals sobre els sectors més tradicionals s'ha produït a través del constant augment de la influència social dels mitjans de comunicació de massa. Dit altrament, i fent ús de l'argumentació emprada per Régis Debray a *Le pouvoir intellectuel en France*, s'ha produït l'adveniment d'una «mediacràcia» o domini dels *media* en l'esfera pública. Actualment la presència social i política dels mitjans de comunicació de massa és extremament notable, fins al punt que molts autors afirmen la seva capacitat per «construir la realitat social». Aquesta presència passa a ser absoluta si tenim en compte l'esfera cultural de la societat complexa.

Quant als intel·lectuals, cal dir que fins als anys seixanta els intel·lectuals tradicionals —sobretot aquells que eren portadors de la consciència crítica— constituïen una referència obligada per a l'opinió pública, mentre que actualment ho són els intel·lectuals pràctics que treballen en els mitjans de comunicació. Debray, fent referència a la situació francesa dels anys quaranta i cinquanta, dominada per intel·lectuals com Sartre, defineix la *mediacràcia* com segueix:

En 1951, les journalistes finiront par se ranger à l'avis des professeurs, un quart de siècle plus tard des professeurs rangent à l'avis des journalistes.²⁰⁵

Després d'afirmar que no es tracta de dir qui té la raó sinó de manifestar el canvi de posició dels dos sectors, Debray acaba dient:

Puisque le marché fait loi, et que l'Université n'a pas plus le monopole des légitimités intellectuelles, il n'est pas du tout déraisonnable de faire ouvertement l'impasse sur l'avis de deux mille professionnels en leur opposant un million de lecteurs de magazines et dix millions de téléspectateurs.²⁰⁶

205. DEBRAY, *op. cit.*, 1979, p. 124-125.

206. DEBRAY, *op. cit.*, 1979, p. 125.

La mediocràcia²⁰⁷ ha significat la culminació del projecte cultural dels sectors pràctico-intel·lectuals i ha comportat la marginació, sembla que ara per ara definitiva, dels intel·lectuals de formació humanista i de consciència crítica.

Les conseqüències bàsiques de la indústria de la cultura sobre l'activitat intel·lectual

La influència de la cultura produïda pels mitjans de comunicació sobre les activitats intel·lectuals han estat múltiples i molt variades. Actualment no podem explicar la funció social de l'intel·lectual sense la presència de la indústria de la cultura. A manera de conclusió de la nostra anàlisi, tot seguit descriurem les sis conseqüències bàsiques que creiem que resumeixen i exemplifiquen aquest impacte.

a) La preeminència del productor sobre el creador (d'opinió)

Una de les qualitats essencials de la indústria de la cultura ha estat la subordinació de la creació intel·lectual als interessos dels nous productors culturals. Aquests últims determinen la naturalesa de l'oferta cultural i les seves formes de distribució social: el seu mercat. Aquest procés té com a resultat la tendència cap a una pèrdua de paternitat de la producció intel·lectual de la qual E. Morin ens parlava a *L'esprit du temps*. D'altra banda, la preeminència dels productors sobre els creadors de pensament s'ha vist accentuada per la creixent centralitat del sistema econòmic en el sistema social de la societat complexa. L'interès econòmic esdevé l'eix central de l'activitat cultural i aquesta és reservada als pràctico-intel·lectuals, en detriment dels intel·lectuals crítics que, des dels temps de la Il·lustració, havien exercit la funció social de crear opinió. És precisament el creador d'opinió qui d'una manera més intensa ha experimentat la preeminència del productor.

A *La dialectica de l'Il·luminisme* (1947), de Horkheimer i Adorno, es feia la primera anàlisi d'aquest fenomen i s'arribava a la conclusió que en el nou sistema dels mitjans de comunicació la cultura deixa de ser una finalitat per si mateixa per esdevenir un mitjà per a la consecució d'altres finalitats no culturals.

207. Per a una descripció exhaustiva de la *mediocràcia*, vegeu l'apartat titulat «Le Cycle media (1968-...)» a DEBRAY, *op. cit.*, 1979, p. 118 i s. D'altra banda, per a una crítica a aquest concepte, vegeu l'article «In search of the intellectuals: some comments on recent theory», de Philip Schlesinger, a *Media, Culture and Society. A Critical Reader*, Londres: Sage Publications, 1986, p. 86-87. En aquest sentit, Schlesinger afirma que la conclusió a què arriba Debray segons la qual la mediocràcia implica la màxima socialització de l'estupidesa privada «is a particular disabling cultural pessimism which is the more suspect since the electoral victories of the French socialists would seem to suggest that socialization of private stupidity is less than complete».

b) La subordinació del creador d'opinió a l'opinador

Cinquanta anys després de la primera maduresa de la indústria de la cultura assistim a la subordinació dels intel·lectuals creadors d'opinió a una nova figura provinent del sector pràctico-intel·lectual: l'opinador. L'opinador és un professional de la comunicació o de la universitat que té tres qualitats: ha estat elegit per un mitjà de comunicació per opinar; té capacitat d'opinar sobre qualsevol tema sense necessitat d'especialització, documentació o de temps de reflexió; la seva activitat de creació d'opinió es produeix en la immediatesa de l'actualitat present en l'agenda de temes dels *media*, i, finalment, és conscient que participa obertament en la construcció de l'opinió pública.

L'opinador és un personatge característic de l'àudio-visual i d'alguns models periodístics. La seva capacitat de divulgació és notable, però la superficialitat i intemporalitat del seu pensament el distancia dels intel·lectuals tradicionals.

Finalment, l'opinador substitueix la fidelitat a les classes socials, als grups de pressió o a les comunitats nacionals per l'estricta fidelitat al mitjà de comunicació en què és reclutat.

c) El predomini dels fets sobre la reflexió

Una de les qualitats més definidores de la indústria de la cultura és el predomini dels fets —de la dada— sobre la reflexió, la imaginació o el coneixement documentat o estructurat. Es tracta de la cultura del fragment, de l'impacte i de la novetat, del coneixement mosaïcal. Aquest no és el terreny òptim per a l'activitat de l'intel·lectual amb formació humanista, amb consciència crítica i amb voluntat de servei a alguna causa emancipadora.

El primer autor a reflexionar d'una manera exhaustiva sobre aquest fet va ser Dwight Macdonald. A «The Triumph of the Fact», un dels seus textos més admirables, publicat durant els últims anys de la seva vida, Macdonald fa un diagnòstic contundent:

Our mass culture —and a good deal of our high, or serious, culture as well— is dominated by an emphasis on data and a corresponding lack of interest in theory, by a frank admiration of the factual and an uneasy contempt for imagination, sensibility, and speculation. We are obsessed with technique, hagridden by Facts, in love with information.²⁰⁸

Tots els nivells culturals es troben sotmesos a la violència de la facticitat. Com afirma Macdonald, l'esport esdevé un seguit de dades sobre gols, infrac-

208. MACDONALD, *op. cit.*, 1962, p. 393.

cions, segons, rècords, quilòmetres, metres, etc.; els actes culturals es descriuen pel nombre d'assistents i els concerts de música per la potència de la llum o del so. Els fets, a més a més, defineixen l'actualitat informativa i la publicitat.

El práctico-intel·lectual és l'agent social que ha bastit l'imperi de la facticitat i han subordinat els intel·lectuals tradicionals, que es veuen forçats a justificar-se constantment per expressar-se d'una manera reflexiva o imaginativa. El resultat d'aquesta situació és el fet que socialment els productes de la indústria de la cultura són plenament acceptats, mentre que l'alta cultura sovint es veu obligada a justificar el perquè de la seva complexitat o de la seva novetat.

D'altra banda, l'alta cultura també experimenta el predomini dels fets a l'interior de les dues institucions que li són centrals: la universitat i el món editorial. En el primer cas es produeix la tendència vers l'especialització; en el segon es produeix el domini de les lleis del mercat i del lector mandrós.

En el nivell mitjà de cultura el *magazine* radiofònic, el telenotícies i la revista d'actualitat són la màxima expressió del triomf dels fets.

Les condicions del reclutament dels intel·lectuals i l'afebliment de les exigències de qualitat de la producció cultural

Les condicions en què es produeix el reclutament dels intel·lectuals per la indústria de la cultura ha tingut importants efectes sobre el comportament general de nombrosos sectors de les professions intel·lectuals.

Primer, aquest reclutament massiu d'intel·lectuals comporta que les professions intel·lectuals s'hagin diversificat molt considerablement. Aquesta diversificació ha significat que s'hagin ampliat notablement els àmbits d'actuació d'aquestes professions. Per exemple, ens resulta impossible comprendre el treball literari si només tenim en compte les condicions existents ara fa un segle. La indústria de la cultura ha comportat que passin a diversificar-se les feines literàries a àmbits fins aleshores desconeguts, com el de la redacció de guions, la creativitat publicitària, l'activitat dels lletristes, dels dialoguistes o la dels redactors dels *sketches* radiofònics.

D'altra banda, el reclutament ha comportat algunes transformacions rellevants en l'organització de l'ambient intel·lectual. Els canvis organitzatius més importants han estat el finançament i l'administració de les institucions en què actuen els nous intel·lectuals. Com afirma Shils,²⁰⁹ han desaparegut els científics afeccionats, s'han incrementat les universitats i la complexitat de les professions intel·lectuals és molt superior a la d'altres èpoques. La cultura s'ha tornat més cara i la ciència i la tècnica són de difícil finançament. És en aquest sentit que els intel·lectuals han de vendre els seus serveis i coneixements a certes institucions, com ara els mitjans de comunicació.

209. SHILS, *op. cit.*, 1972, p. 112.

El reclutament comporta una pèrdua de la qualitat de l'obra produïda: a major volum de públic, menor exigència en el contingut. La divulgació esdevé un dels motius centrals de la seva activitat; els guanys econòmics, la popularitat o, simplement, la seguretat contractual que permet un treball intel·lectual seran alguns dels avantatges aconseguits.

a) La diversificació del públic dels intel·lectuals

Mai el públic dels intel·lectuals no havia estat tan extens: però mai aquest públic no havia estat tan poc exigent. La massificació dels hàbits de pensament és necessàriament una tendència contrària a la creativitat i a la innovació formal. Sembla com si la societat de la informació hagués substituït la capacitat de comprensió del producte cultural per la seva extensió.²¹⁰

Els públics formats pels mitjans de comunicació de massa abasten la totalitat de l'estratificació social d'un país i permeten que l'acció dels pràctico-intel·lectuals sigui pràcticament universal. El primer públic de la indústria de la cultura estigué format pels homes adults de classe mitjana de les grans ciutats europees i nord-americanes. Posteriorment, s'hi han anat integrant altres públics, com el femení, el juvenil, l'adolescent, i actualment està en fase de formació l'última frontera: el públic infantil sotmès als models del consum adolescent. Aquest públic universal no exigeix la innovació o l'avantguarda; ans al contrari, els seus gustos culturals es basen en la repetició de les fórmules que són conegudes prèviament a l'impacte dels *media*. Els pràctico-intel·lectuals han bastit aquesta oferta escassament exigent en el gust i repetitiva en les formes. Les necessitats de la indústria i la impossibilitat social de distribuir l'alta cultura entre les masses urbanes i camperoles va impulsar la nova cultura creada pels pràctico-intel·lectuals. Aquesta situació cultural va ser descrita per primera vegada l'any 1938 per Adorno en el seu primer estudi realitzat a la universitat nord-americana: *On the Fetish-Character in Music and the regression of Listening*. En aquest text, Adorno descriu com els professionals que nosaltres hem anomenat «pràctico-intel·lectuals» donen lloc a la formació de la nova música de consum: reductora en la seva complexitat, breu en el seu minutatge, destinada al consum i a l'entreteniment i infantilitzadora del gust musical (provoça el gust per la repetició). Els lletristes, els publicitaris i els especialistes en la planificació del mercat cultural iniciaren aquesta tendència vers la diversificació i extensió del públic. En aquest text publicat en el volum setè de la *Zeitschrift für Sozialforschung* podem llegir el següent:

The categories of autonomously oriented art have no applicability to the contemporary reception of music [...]. An american specialist in

210. DEBRAY, *op. cit.*, 1979, p. 119.

radio advertising, who indeed prefers to make use of the musical medium, has expressed skepticism as to the value of this advertising, because people have learned to deny their attention to what they are hearing even while listening to it. His observation is questionable with respect to the advertising value of music. But it tends to be right in terms of the reception of the music itself.²¹¹

L'experiència del públic musical es reproduirà en la totalitat de les audiències fins a esdevenir una tendència general. Sociòlegs tan distanciat d'Adorno com Paul F. Lazarsfeld i Robert K. Merton comentaven amb ironia, l'any 1948:

Durant generacions, s'ha lluitat per donar a la gent més temps lliure, i ara el consumeix amb la Columbia Broadcasting System, en lloc de fer-ho amb la Universitat de Columbia.²¹²

El reclutament progressiu d'un elevat nombre dels intel·lectuals de formació humanista ha tingut com a resultat que en els mateixos centres universitaris i en les empreses editores s'hagin relaxat els criteris de rigor intel·lectual quant a la qualitat de la formació dels alumnes (massificació de les universitats) i dels professors (necessitat d'un elevat nombre de professorat), i també quant a la qualitat de la lectura. Les pressions del mercat del treball i les seves exigències sobre la formació superior han derivat també cap a la valoració quasi exclusiva de les necessitats de formació dels pràctico-intel·lectuals.

b) La multiplicació de les fonts de legitimitat

La indústria de la cultura ha provocat un esclat absolut de la centralització de la producció cultural. Aquest diagnòstic, elaborat per Daniel Bell a la dècada dels anys seixanta a *L'adveniment de la societat postindustrial*, ha estat confirmat per la posterior evolució seguida per la indústria de la cultura (i també per la indústria del coneixement) durant les dues dècades posteriors. Efectivament, hem passat d'una situació de centralització de la producció cultural (universitat, empreses editores, sales de concert, teatres, etc.), localitzada a les grans ciutats, a una descentralització (premsa diària i revistes, ràdio i televisió, vídeo, xarxes documentals, televisió de difusió directa, etc.), que abasta la totalitat del territori

211. ADORNO, Theodor W. «On the Fetish-Character in Music and the Regression of Listening». A ARATO, Andrew; GEBHARDT, Eike. *The Essential Frankfurt School Reader*. Nova York: Urizen Books, 1978, p. 271-272.

212. LAZARSFELD, Paul Felix; MERTON, Robert King. «Comunicación de masas, gustos populares y acción social organizada». A MORAGAS Miquel de [ed.]. *Sociología de la comunicación de masa*. Vol. 2. Barcelona: Gustavo Gili, 1985, p. 29.

mundial. Les professions pràctico-intel·lectuals i els seus serveis a la cultura industrial han donat origen a aquesta tendència.

Un dels primers resultats d'aquesta evolució ha estat la diversificació de les fonts de legitimació social, car l'augment de la producció i de la distribució de tot tipus de productes culturals de consum, d'informacions i de coneixements permet la multiplicació —no pas la diversificació— de les institucions legitimadores.

Aquest procés de multiplicació de les fonts de legitimació s'ha vist confirmat i impulsat per l'actual procés de desregulació i la conseqüent pèrdua de significació dels serveis públics. Les pressions del mercat i la privatització de la informació han comportat la desfeta d'aquests serveis públics sorgits durant els anys vint i trenta a tot Europa.

La primera víctima d'aquest procés ha estat l'intel·lectual amb vocació d'exercir una consciència crítica. Com ha afirmat Philip Elliott a *Intellectuals, the «information society» and the disappearance of the public sphere*, «els intel·lectuals estan a punt de perdre els fòrums públics en els quals podien dur a terme la seva cultura de discurs crític».²¹³

També en aquest sector les relacions existents entre les dues modalitats intel·lectuals han estat d'oberta confrontació. La comunitat pràctico-intel·lectual reclutada per la indústria de la cultura sembla haver iniciat un procés de definitiva suplantació (o si més no de subordinació) dels intel·lectuals crítics.

Els intel·lectuals com a classe social

Aquesta qüestió ha motivat una literatura molt extensa en els últims anys. Tanmateix, no és aquest el lloc més adient per donar resposta a aquesta qüestió, ja que aquest serà un dels motius centrals del capítol de conclusions que clourà el nostre estudi.

Malgrat això, tot seguit farem algunes breus indicacions al voltant de la relació que s'estableix entre els intel·lectuals i les classes socials, atesa la seva importància en el conjunt de les últimes aportacions a l'estudi dels intel·lectuals.

a) Els intel·lectuals i les classes socials

Ja hem vist en capítols anteriors que els intel·lectuals formats a partir de les revolucions burgeses no constituïren una classe social autònoma; al contrari, el seu comportament col·lectiu va consistir en una acció de col·laboració amb les classes socials emergents intensament enfrontades durant la segona meitat del segle XIX i la primera meitat del segle XX. Precisament, en el moment en

213. Vegeu *Media, Culture & Society. A Critical Reader*, op. cit., 1986, p. 105-106.

què la ciència i el procés d'innovació científica van fer possible la formació d'una població intel·lectual considerablement extensa, les aliances amb la nova classe social emergent —el proletariat— o amb les classes burgeses dominants no van permetre la constitució d'una nova autonomia social.

L'adveniment de la classe mitjana ha estat un element decisiu en l'evolució dels intel·lectuals com a col·lectivitat social. En el decurs del nostre segle hem assistit a la formació d'una extensa població de classe mitjana en què els intel·lectuals —i sobretot els pràctico-intel·lectuals— han trobat la seva identitat social bàsica. En el si de la classe mitjana s'ha anat formant un sector (o classe) constituït pels intel·lectuals, en les seves dues modalitats. Tanmateix, aquesta «classe» no ha desenvolupat una «consciència de classe» específica; malgrat això, els estudiosos coincideixen a descriure-la com a dotada d'una certa comunitat d'interessos i de qualitats. De la diferent valoració d'aquesta comunitat ens resulten les diferents valoracions, més o menys moderades o radicals, de la consideració dels intel·lectuals com a nova classe.

b) La posició moderada: el concepte de classe instruïda

La sociologia funcionalista dels últims anys cinquanta i dels anys seixanta inicià l'ús de l'expressió *intellectual class* per referir-se als sectors de la classe mitjana vinculats directament a l'exercici de les professions intel·lectuals (sobretot les emergents professions pràctico-intel·lectuals). Ha estat Edward Shils el primer a utilitzar aquesta expressió amb una voluntat de reconèixer un col·lectiu social ben delimitat i definit per una comunitat d'experiències culturals i d'interessos socials. Tanmateix, aquesta «classe intel·lectual» no es caracteritza pel fet de ser portadora d'un projecte universal. No es defineix com a classe universal ascendent capaç de competir amb la resta de les classes socials.

El primer text on podem observar aquesta definició és l'article de Shils titulat «The Traditions of Intellectual Life: Their Conditions of Existence and Growth in Contemporary Societies», publicat a la revista *International Journal of Comparative Sociology* l'any 1960. El setè apartat de l'article comença amb les paraules següents:

Thus far we have dealt primarily with that sector of the intellectual class concerned with science and scholarship and working in higher educational and research institutions. This sector, although its importance and its proportion have greatly increased in the present century, is by no means the whole of the intellectual class. Its intellectual roles, to say nothing of the freelance, independent intellectuals, rentiers, or self-supporting intellectuals, who still continue a traditional, at one time more preponderant, role.²¹⁴

214. SHILS, *op. cit.*, 1972, p. 83.

Edward Shils empra aquest concepte en poques ocasions, però sempre ho farà per referir-se al sector de la classe mitjana que disposa d'una formació científico-tècnica (en el sector de les ciències naturals o de les ciències socials) que, per la seva especialització, s'allunya de la cultura filosòfica i literària tradicional. La classe intel·lectual haurà de suportar tot tipus de pressió externa procedent d'aquells sectors socials que dominen el finançament i l'organització de la ciència moderna i dels àmbits intel·lectuals.

La classe intel·lectual, definida així, s'allunya dels intel·lectuals tradicionals perquè abandona la tradició i l'autoritat de la tradició intel·lectual i es veu sotmesa al risc d'haver de redescobrir aquesta tradició, i sempre des d'un desconeixement general. Resseguint l'argumentació de Shils, podem afirmar que quan l'especialització esdevé un tret general dels intel·lectuals i del món del saber, es produeix una obstrucció de la capacitat crítica i, d'altra banda, la «gran tradició» es transmet d'una manera discontinua i redescoberta una vegada i una altra.²¹⁵ A partir dels textos de Shils podem concloure que una classe com la que ell defineix no pot disposar d'una consciència pròpia i autònoma ja que es desconeix a si mateixa.

En la literatura més moderna, Peter L. Berger ha tornat a prendre aquest concepte a *The Capitalist Revolution. Fifty Propositions About Prosperity, Equality, & Liberty*. En aquesta obra publicada l'any 1986, que ja ha estat comentada en un altre capítol del nostre estudi,²¹⁶ s'ha tornat a revifar aquesta expressió que, com afirma Berger, permet d'explicar una realitat social sense el radicalisme que comporta la noció de «la nova classe» definida per Gouldner.

c) La posició radical: el concepte de nova classe

El concepte de *nova classe* ha estat creat a partir de les aportacions d'Alvin W. Gouldner i de la discussió que es creà, en el decurs de tres anys, a la revista nord-americana *Theory and Society* fins a la mort de Gouldner. A les pàgines de *The Future of Intellectuals and the Rise of the New Class* trobem la més acurada descripció d'aquesta proposta.

Gouldner afirma que en el decurs dels cinquanta darrers anys s'ha produït l'adveniment d'una nova classe formada pels intel·lectuals (aquells que tenen una formació humanista) i la intelluigència tècnica i científica. Ambdós col·lectius disposen d'una mateixa comunitat d'interessos i presenten un mateix esbós de projecte de futur. En aquest sentit, no coincideix amb el nostre diagnòstic de confrontació entre ambdues modalitats intel·lectuals.

215. SHILS, *op. cit.*, 1972, p. 91.

216. Vegeu del nostre estudi l'apartat «Manifestar un sentiment comunitari (dimensió identitària)». L'obra de Berger és comentada entre les pàgines 151 i 157.

Segons Gouldner, la formació d'una consciència particular es produeix en el moment que la gestió del sistema social, la producció científica i la innovació tecnològica es troben concentrades en les mans de la nova classe, mentre que la propietat de les institucions on actuen pertany a sectors exteriors a l'àmbit intel·lectual.

La confrontació entre les classes dominants actuals i la nova classe dels intel·lectuals sembla, segons Gouldner, inevitable, però el procés serà llarg i ple de dificultats.

Moltes han estat les crítiques a la proposta de Gouldner. Totes coincideixen en el seu atractiu, però totes coincideixen també a assenyalar el seu radicalisme.

Alguns autors, com Berger, es mostren prudents i manifesten «una preferència» pel concepte de *classe intellectual*. D'altres, com Philip Elliott o Philip Schlesinger, expressen crítiques molt més dures²¹⁷ orientades a la refutació total de la proposta de Gouldner.

217. Vegeu les crítiques d'ambdós autors britànics a *Media, Culture & Society. A Critical reader*, op. cit., 1986. Quant a Schlesinger, vegeu les p. 89 i s.; quant a Elliott, vegeu les p. 105 i s.

TERCERA PART

Intellectuals i mitjans de comunicació de massa

Introducció

La relació existent entre els intel·lectuals i els mitjans de comunicació sempre ha estat conflictiva i polèmica. El reclutament d'un sector dels intel·lectuals per la indústria de la cultura ha comportat la creació d'un seguit de professions intel·lectuals orientades a la producció, la distribució o el consum dels béns culturals creats a través dels mitjans de comunicació de massa. Sense la presència dels intel·lectuals, la indústria de la cultura no hauria estat possible. Malgrat no haver disposat de la propietat dels *mass media* i dels seus canals de distribució, els intel·lectuals han estat condició necessària per a la seva formació i consolidació. Aquest no és un fenomen aliè a la resta dels sectors industrials, ja que en tots ells el reclutament intel·lectual ha estat necessari per aconseguir el seu progrés i la seva implantació social: la recerca, la gestió i l'administració, els estudis de mercat i les tècniques de promoció, entre molts d'altres, han estat els sectors de la indústria directament protagonitzats per les professions intel·lectuals. El pràctico-intel·lectual ha estat l'actor social que ha protagonitzat aquest reclutament.

La seva presència en la indústria de la cultura ha estat conflictiva perquè les professions intel·lectuals que actuen en aquesta indústria han disposat sempre d'una certa capacitat crítica, atès que la creativitat, el diàleg i el debat formen part de les seves activitats professionalment quotidianes. I, d'altra banda, ha estat polèmica perquè, en el conjunt de la població intel·lectual, els mitjans de comunicació i la seva producció cultural, han estat sempre criticats i valorats amb menyspreu o, com a mínim, amb un cert distanciament procurat per un esperit de superioritat cultural.

L'estudi de la relació existent entre els intel·lectuals i els mitjans de comunicació serà l'objectiu d'aquest capítol.

Una lectura atenta de la literatura acadèmica i assagística que ha analitzat la relació complexa que s'estableix entre les professions intel·lectuals i els mitjans de comunicació ens fa concloure que la quasi totalitat dels títols interessants fan esment únicament i exclusiva de la col·lisió entre ambdós

elements. Efectivament, la gran majoria de la producció assagística es destina a l'estudi de la relació existent entre la indústria de la cultura i el sector dels intel·lectuals crítics, i bandreja el sector práctico-intel·lectual. Dit altrament, es fa referència exclusiva als intel·lectuals que es situen fora de la producció industrial de cultura o, en el millor dels casos, duen a terme algunes col·laboracions en productes d'una certa complexitat. Es destinen a l'estudi de la dissidència intel·lectual, però desconeixen que la indústria de la cultura és el resultat d'una determinada (i molt nombrosa) activitat intel·lectual. Això fa que la literatura al nostre abast sigui molt reduïda en la seva extensió. Només alguns teòrics de la comunicació —més concretament, els sociòlegs de la cultura— com Raymond Williams o Franco Rositi, alguns sociòlegs sense prejudicis com Edward Shils o alguns dels intel·lectuals amb més capacitat de penetració en l'estudi del fenomen cultural en el nostre segle com ara Walter Benjamin (l'iniciador de la reflexió des de la nostra perspectiva), Dwight Macdonad, Siegfried Kracauer, Max Horkheimer o Theodor W. Adorno han estat capaços d'optar, d'una manera molt desigual, per l'estudi o la reflexió de com actuen els intel·lectuals també a l'interior de la indústria de la cultura. En l'altre extrem de la reflexió es situa el debat intel·lectual que guaita el nostre objecte des de l'exterior de la indústria de la cultura. En aquest cas, la polèmica es situa en la valoració que es fa de la indústria de la cultura com a forma cultural hegemònica en els nostres dies. Aquest debat intens i divers que ha produït una literatura molt captivadora s'exhaurí, però, en la dècada dels seixanta i donà lloc a la seva simplificació maniquea en l'obra *Apocalíptics i integrats davant la cultura de massa*, d'Umberto Eco.

Cal ser conscient de la importància de valorar d'una manera diferent la situació externa o interna en què els intel·lectuals es situen respecte als mitjans de comunicació. En el nostre cas, orientarem la nostra anàlisi vers la situació dels intel·lectuals en el si de les organitzacions administratives i industrials que anomenem «mitjans de comunicació de massa». Aquestes institucions seran considerades com un dels entorns prioritaris per a l'actual expressió pública dels intel·lectuals a la fi del segle XX.

El canvi de segle: una vertadera revolució cultural

La presència dels intel·lectuals en la indústria de la cultura en els països europeus i als Estats Units ha tingut una intensitat i un desenvolupament diversos. Les causes que han determinat aquesta presència han estat múltiples i diverses, i sovint no són tingudes prou en compte quan avaluem l'actual hegemonia de la cultura industrial d'origen nord-americà.

La primera incorporació dels intel·lectuals a l'estructura organitzativa de la nova indústria de la comunicació de massa es produeix en el període comprès entre els darrers anys del segle XIX i l'esclat de la Segona Guerra Mundial. En

aquests anys es porta a terme la formació de la indústria de la cultura, i s'arriba a una primera maduresa en els últims anys de la dècada dels trenta. Tots els països que havien experimentat el procés d'industrialització i urbanització, la generalització de la instrucció pública i dels drets democràtics, i també la massificació dels costums i hàbits de consum aconseguiren formar una indústria de la cultura pròpia. Pràcticament tots els estats europeus més avançats optaran per formar una estructura comunicativa destinada, en un primer moment, a donar satisfacció a les demandes dels seus mercats comunicatius. Aquests mercats tendien a identificar-se amb els mercats econòmics tradicionals emmarcats en els territoris nacionals, a més a més de les zones d'influència econòmica.

Els primers anys del segle XX es caracteritzaran per l'hegemonia de la premsa (mitjà de comunicació basat en l'ús de les llengües estatals i, doncs, vinculat amb la tradició cultural de cada país), per la consolidació de la nova professió periodística i, finalment, per l'increment de les activitats de promoció i publicitat. La indústria periodística prefigura en aquells anys els mercats comunicatius sobre els quals es bastiran les respectives indústries de la cultura. La premsa i la primera publicitat disposaven d'una important presència dels intel·lectuals i dels artistes del seu temps. La premsa ja havia esdevingut l'instrument bàsic de formació de l'opinió pública i de la primera formació del debat social massiu. La seva autoritat social i la seva independència, en alguns casos, o la seva vinculació als grans grups de pressió o de poder, feia que els intel·lectuals participessin obertament d'aquest mitjà d'expressió. Fins i tot l'aparició de l'intel·lectual crític modern està vinculat a la polèmica de premsa iniciada a França amb el famós escrit titulat «J'accuse», de Zola.

Per la seva banda, les primeres formes de la publicitat es desenvoluparen en estricta vinculació amb els moviments artístics de l'època com en el cas del Modernisme català. També la fotografia es desenvoluparà vinculada a les idees estètiques procedents de l'art.

Quan esclata la Gran Guerra alguns països europeus havien definit algunes de les línies bàsiques d'un model d'indústria de la cultura que responien a característiques pròpies: necessitats polítiques, d'expansió colonial, mercat econòmic i les sempre canviants demandes culturals. Aquests models només esbossats es fonamentaven en l'estructura de la premsa de cada estat, en els seus canals de distribució, en el primer desenvolupament cinematogràfic, en la diversificació i implantació de les telecomunicacions i amb l'increment de les activitats i la influència de les seves agències d'informació. Ja a la primeria del segle XX, Alemanya, França i Gran Bretanya i Itàlia seran els estats europeus que prefiguren els grans models de la indústria de la cultura que dominaran l'Europa d'entreguerres.

En tots aquests models els intel·lectuals actuaran obertament en els mitjans de comunicació quan encara no poden ser qualificats «de massa». En la pràctica totalitat dels casos, els intel·lectuals humanistes formaran el gruix de la participació en els mitjans de comunicació i mantindran una relació empresarial que

garantirà la seva independència d'opinió i selecció dels temes debatuts públicament. Es manté una relació de col·laboració caracteritzada per una relativa llibertat d'opinió i per una estricta identificació de l'autoria dels productes culturals i periodístics elaborats per l'intel·lectual. Així, els col·laboradors de la premsa signaran els seus escrits o els primers publicistes no renunciaran a posar el seu nom en els cartells anunciadors.

La Primera Guerra Mundial i la immediata postguerra tindran un efecte de gran transcendència per al desenvolupament de les indústries de la cultura. Al voltant d'aquest tràgic període històric es produeixen tres innovacions bàsiques que donaran lloc a les indústries modernes de la cultura i que distanciaran els intel·lectuals tradicionals dels mitjans de comunicació.

Primer, es produeix una innovació tecnològica qualitativament molt important i probablement només comparable a les innovacions que actualment estem experimentant en els nostres dies. La revolució industrial i productiva que significa la generalització de l'electrificació implica l'aparició dels mitjans de comunicació que estaran cridats a ser hegemònics en els decennis següents: els mitjans de comunicació àudio-visuals.

La primera conseqüència de l'electrificació i del seu impacte sobre la cultura serà la massificació de la producció, la distribució i el consum d'alguns mitjans de comunicació que havien aparegut al final del segle XIX, però que encara no havien aconseguit una estructura plenament industrial: les revistes il·lustrades d'actualitat i amb una gran qualitat de reproducció, les historietes il·lustrades publicades a la premsa diària o a través dels àlbums a tot color i... el cinematògraf. Aquesta última invenció experimentarà un desenvolupament vertiginós des dels anys de la Primera Guerra Mundial fins a l'arribada del sonor poc abans de la crisi econòmica del 29. El cinema dona lloc a una nova realitat narrativa en què es conjunquen la ficció fílmica, la propaganda política i el documental informatiu. Una nova manera de veure i de sentir el món havia eixit en un entorn cultural fins aleshores poc atent a entendre la nova realitat cultural massiva.

Pero l'accés de la massa urbana a la cultura industrial tindrà en la ràdio i la discografia de gran consum l'altre contrapunt. L'actualitat informativa i l'entreteniment de gran consum donen lloc a una nova frontera que gaudirà del favor popular fins a esdevenir un element constant dels nostres records i de la nostra memòria personal i familiar.

Amb el cinema i la radiodifusió el món contemporani canvia. La política, la cultura, el consum i l'economia s'adaptaran a poc a poc a la seva presència i esdevindran el vehicle ideal per transmetre la realitat del món contemporani. Els intel·lectuals, com veurem més endavant, actuaran obertament en la formació i consolidació d'ambdós mitjans de comunicació. Sense la seva presència és impossible entendre'ls tal com s'han manifestat.

La segona conseqüència de l'electrificació de les comunicacions serà el desenvolupament de les telecomunicacions, que transformarà la informació i la

forma de relació individual (a través del telègraf i del telèfon). Les telecomunicacions tenen com a conseqüència la reducció de les distàncies internacionals i donen lloc a la noció moderna de *notícia* i d'*actualitat*. Elles es situen en la base mateixa del sistema comunicatiu i afaïçonen els mateixos mitjans de comunicació, ja que delimiten les seves potencialitats.

L'última conseqüència de l'extraordinària innovació tecnològica d'aquells anys serà la formació dels grans públics massius. Efectivament, els mitjans de comunicació seran el vehicle bàsic per a la integració de les grans masses urbanes i industrials a la modernitat. Sobretot, la informació i la ficció configuraran els dos aspectes bàsics que defineixen aquesta integració. La massa, que es veu reconeguda políticament a través de les lleis que aproven el sufragi universal, tenen en els nous mitjans de comunicació el seu principal instrument d'integració política mitjançant les formes liberals o aquelles altres que sorgeixen de la seva crisi: el feixisme i el comunisme. D'altra banda, l'entreteniment permet donar lloc a una nova forma de comportament social: el lleure. Els *mass media* passaran a ocupar un lloc de privilegi en aquest nou espai social i l'adequaran a les necessitats del consum industrial. La informació, finalment, oferirà al gran públic l'única possibilitat de disposar d'un accés fàcil al coneixement parcial de la realitat social que, atès que és complexa, no pot ser coneguda a través de la simple experiència directa, personal o grupal.

Finalment, la Gran Guerra donarà lloc al trencament dels hàbits culturals quotidians dels ciutadans dels estats industrialitzats.

Es deixa enrera definitivament la societat tradicional i es passa al domini de la societat de massa. Les indústries de la cultura, sobretot els àudio-visuals, seran una de les seves expressions més genuïnes. Res no serà igual en la política, la cultura i la vida social després d'aquest creixement de la producció industrial de la cultura.

Una transformació d'aquesta entitat no podia mantenir-se al marge dels sectors intel·lectuals. Al contrari, els intel·lectuals experimentaran una important modificació de la posició que havien ocupat des de les revolucions burgeses. Aquestes modificacions es produiran d'una manera molt diversa a cada estat. Tanmateix, i a manera d'esbós general, podem resumir-les amb un seguit de tendències que són presents en la totalitat dels models occidentals de producció industrial de comunicació i de cultura.

Primer, el pas de l'empresa periodística del segle XIX a l'empresa periodística pròpia de la indústria comunicativa comporta el primer reclutament dels intel·lectuals que responen a les qualitats d'aquells que hem anomenat «pràctico-intel·lectuals». Com a la resta de la indústria, es dona lloc a la introducció d'un elevat nombre d'intel·lectuals que ocupen càrrecs de direcció amb responsabilitat de decisió.

Sense aquest reclutament no s'hauria produït el desenvolupament industrial dels mitjans de comunicació.

En segon lloc, la introducció del sector pràctico-intel·lectual comportarà una creixent capacitat de decisió que influirà en la presència i l'activitat dels sectors intel·lectuals tradicionals en els mitjans de comunicació. Els intel·lectuals amb consciència crítica podran exercir la seva activitat sota l'atenta vigilància del sector emergent. Aquesta confrontació es produirà sobretot en el sector dels àudio-visuals, i el cinema serà l'escenari de les primeres grans disputes entre ambdós sectors intel·lectuals. La República de Weimar i Hollywood protagonitzaran les primeres confrontacions que es resoldran amb l'afirmació de la propietat que té la indústria sobre el producte cultural realitzat pels intel·lectuals reclutats.

El sector intel·lectual de formació humanista i amb consciència crítica es marginarà respecte a la producció industrial de cultura i de comunicació i no reconeixerà les professions intel·lectuals de creació recent. Reclosos a les universitats o en el món editorial (que també havia experimentat una notabilíssima transformació amb el conseqüent increment de la presència de l'editor) tendiran a criticar obertament la nova situació cultural. El cas més organitzat de resistència dels intel·lectuals es produirà a l'Alemanya dels anys vint per impedir la introducció del cinema nord-americà.

Només en el cas soviètic, els intel·lectuals amb consciència crítica actuen obertament en la nova indústria comunicativa tot ocupant un lloc dirigent i planificador. L'experiència soviètica dels primers anys fa de l'intel·lectual una peça clau sense la qual no s'entén la construcció de la nova societat.

Una altra tendència que podem reconèixer és la incorporació de la universitat a les necessitats de la indústria de la cultura a través dels sectors pràctico-intel·lectuals que col·laboren obertament per aconseguir un desenvolupament competitiu. Els científics innovaran les tecnologies, mentre que els científics socials intervindran en la seva organització i planificació i en estudi de mercats. Serà l'experiència nord-americana la que millor representarà aquest fet.

Finalment, i com a cinquena tendència general, cal tenir en compte que, per la seva presència en els mitjans de comunicació, els pràctico-intel·lectuals passaran a protagonitzar uns models d'influència social que havien estat dels intel·lectuals amb consciència crítica. La política i la producció cultural seran els dos primers àmbits sotmesos a la influència dels pràctico-intel·lectuals. En el primer cas determinaran les condicions de presència del polític en els mitjans de comunicació de massa. La seva acció planificadora permet al polític abandonar els seus escenaris tradicionals i sortir dels parlaments i del ritual polític tradicional per exposar-se al debat massiu de la nova política. Les tècniques de la propaganda soviètica, les tècniques de producció del consens de la Itàlia feixista, el llenguatge totalitari del nacional-socialisme i el *policy making* nord-americà seran els seus primers exponents. Algunes pel·lícules de Frank Capra o Fritz Lang, realitzades durant l'època de F. D. Roosevelt i la Segona Guerra Mundial, han estat exponents magistrals d'aquest impacte dels mitjans de comunicació en l'expressió pública de la política. En l'àmbit de la producció cultural

determinaran els productes que reclama el mercat i les seves formes de distribució i de consum. En aquest sentit, i seguint Horkheimer i Adorno, els pràctico-intel·lectuals introdueixen la racionalitat instrumental de tipus teleològic que fa de la cultura un mitjà per tal d'aconseguir altres finalitats últimes com ara el guany econòmic, la influència política, la venda de béns de consum o el simple entreteniment.

L'adveniment de la cultura de massa als Estats Units: la col·laboració dels intel·lectuals en el procés de formació de la nova indústria de la cultura

Els inicis de la indústria de la cultura als Estats Units i als països europeus es fonamenten en dues realitats històriques molt diferenciades que han comportat projectes culturals divergents. El model nord-americà d'indústria de la cultura es basteix en un clima intel·lectual extraordinàriament diferent del clima intel·lectual dominant a Europa. Conseqüentment, l'actitud i la sensibilitat de la intel·liguència americana serà diferent de l'europea: es col·labora obertament i l'actitud és favorable a la formació, planificació i consolidació de la nova oferta industrial. Aquesta realitat intel·lectual ha estat sovint desconeguda entre nosaltres i ha implicat una certa incapacitat de comprensió de l'experiència nord-americana. Ara observarem les causes que han provocat l'adhesió dels intel·lectuals nord-americans al projecte cultural bastit a partir dels mitjans de comunicació de massa.

La formació de la indústria de la cultura es produeix en un moment de profund canvi històric. Ella mateixa forma part del canvi històric que, iniciat amb el tombant de segle, es confirmarà en el període d'entreguerres fins a esdevenir hegemònica amb l'adveniment dels Estats Units com a potència política dominant a Occident després de la Segona Guerra Mundial. Sobretot en el període comprès entre la Gran Guerra i la Segona Guerra Mundial es manifesten dues actituds clarament oposades a cada costat de l'Atlàntic, que comportaran, al cap de pocs anys, dues sensibilitats i dues actituds intel·lectuals clarament distanciades i, sovint, de difícil comprensió mútua.

La societat nord-americana ha estat, i continua essent encara, una societat sense estat. La societat civil formada després de la Guerra de Secessió ha predominat en tots els àmbits socials. La industrialització de la cultura, la creació del mercat comunicatiu, la distribució comercial de la cultura industrial i el seu consum massiu han estat el resultat directe de l'acció d'aquella societat civil sobre el nou àmbit de la cultura. De fet, l'Estat no ha intervingut en la formació i el desenvolupament de la indústria de la cultura més enllà de les evidents necessitats reguladores en el mercat àudio-visual, que exigia l'ús de l'èter per a la propagació de les seves emissions i de la telefonia, que assegurava els enllaços necessaris per al funcionament ordinari dels *networks* radiofònics i televisius. Aquesta indústria —que actualment ocupa el dotzè lloc en la produc-

ció industrial d'aquella nació— neix en el marc del procés d'industrialització experimentada en el darrer terç del segle XIX i ha respost a les exigències d'aquest procés i també als nous mercats de consumidors formats en el decurs de la ràpida conquesta de l'Oest americà. No hi ha distanciament possible entre l'estructura comunicativa i l'estructura industrial i comercial. Tornem a dir-ho: l'Estat és bandejat d'aquest procés de formació.

L'experiència europea serà extraordinàriament diferent. Primer, i contràriament als Estats Units, parlar d'Europa vol dir parlar d'una dotzena d'experiències bàsiques que comporten models comunicatius i culturals diferents: diverses llengües, sistemes jurídics divergents, sistemes polítics diferents i enfrontats fins a la seva mútua destrucció i, sobretot, sistemes comunicatius i organitzacions acadèmiques amb estructures i evolucions molt diferents. Malgrat aquesta evident diversitat, l'adveniment de la indústria de la cultura de massa a Europa disposa d'alguns elements recurrents. El primer de tots ells ha estat la presència reguladora de l'Estat. L'Europa dels primers anys d'aquest segle ha estat una Europa dels estats nacionals que intervingueren activament per estructurar el nou sistema comunicatiu (sobretot l'àudio-visual) i per regular jurídicament la nova producció de cultura industrial i de gran consum. La radiodifusió, la discografia, la cinematografia i el cinema, i també les activitats publicitàries, foren el sector de comunicacions massives que més obertament van rebre l'impacte dels estats fins a esdevenir, en la radiodifusió i la televisió, el detentor de la seva titularitat jurídica. En la resta del sector àudio-visual els ajuts econòmics i la constitució de societats mixtes (cinema, discografia) o la simple limitació jurídica (el mercat publicitari àudio-visual) van permetre que l'Estat actués com a actor bàsic en la formació del sistema comunicatiu. La societat civil es mantingué activa en el sector més tradicional (la premsa), mentre que actuava mitjançada per l'Estat o pel control parlamentari en els sectors més capdavaners del sistema comunicatiu. Naturalment, en els règims sorgits de la crisi del liberalisme (comunisme, feixisme, nacional-socialisme), aquesta tendència es magnifica fins a fer de l'Estat l'únic agent comunicativament actiu.

L'actitud dels intel·lectuals davant la nova indústria de la cultura cal situar-la en el marc del context general que ha estat presentat suara.

Estats Units ha estat un país caracteritzat per un reduït estrat intel·lectual, mentre que, a conseqüència de les condicions de formació nacional a partir de la victòria ianqui sobre els estats del sud, ha disposat d'un estrat nombrós format per tècnics, científics i professionals liberals. També ha estat una societat clarament antiintel·lectual, llevat d'alguns períodes que han coincidit amb els moments culminants de la formació de la seva indústria de la cultura; per exemple, el període del «New Deal», dominat per la presència política del president Roosevelt i els anys seixanta, sota l'aixopluc de l'Administració que arriba al poder amb els Kennedy.

En aquest marc general, l'adveniment de la indústria de la cultura significarà per a molts intel·lectuals nord-americans una experiència molt allunyada de

la que manifestaren els seus col·legues europeus. Situem-nos en el període de formació definitiva de la seva indústria de la cultura: 1917-1939. Si fem un repàs de la literatura acadèmica produïda en aquells anys sobre els nous mitjans de comunicació veurem, com a sentiment general, una eufòrica saluació a la nova cultura de base industrial i, com a temes recurrents, una constant referència a cinc argumentacions bàsiques.

Primer, intel·lectuals com Walter Lippmann —professor a la Universitat de Xicago i el primer precedent de la recerca comunicativa d'aquell país— creien veure en la indústria de la cultura la possibilitat d'unificar culturalment tota la població nord-americana formada per una constant emigració vinguda d'arreu d'Europa que s'afegia a la població anglosaxona originària i a la població negra d'origen africà. Segons Lippmann, els mitjans de comunicació oferien la primera cultura nacional americana compartida a bastament per tota la població, independentment de la seva localització territorial, els seus orígens nacionals, la seva llengua materna o la seva religió. La premsa, la ràdio i el cinema bastien una cultura americana capaç de cohesionar aquella «nació de nacions» que havia sorgit de la conquesta de les terres de l'Oest. Aquesta cultura, en paraules d'un altre professor de Xicago, Robert Ezra Park, només podia ser industrial, comercial i de mercat: eixia de la industrialització que experimentava el país, s'adaptava a la urbanització de les grans ciutats dominants i es basava en el constant anivellament cultural i en la recent estrenada capacitat de consum de la massa. Així, als anys vint i trenta aquesta nova cultura industrial es denominarà «cultura popular». En aquest sentit, se situa molt lluny de la cultura popular europea, ja que el caràcter «popular» passa a definir-se per la seva naturalesa productiva industrial i pel seu consum massiu o popular.

Resseguint Lippmann, la indústria de la cultura esdevenia el vehicle òptim per expressar una nova idea de nació. Els intel·lectuals saludaven els grans mitjans de comunicació de massa com a constructors d'una sola idea nacional capaç d'homogeneïtzar la diversitat dels orígens ètnics, religiosos i nacionals dels nord-americans. La premsa de gran consum serà el seu primer exponent durant la guerra amb els espanyols a Cuba (recordem la ficció del magnat de la premsa Kane en la pel·lícula d'Orson Welles, basada en una experiència real). El cinema serà el gran promotor d'aquesta idea nacional impulsada per empresaris, polítics i intel·lectuals. Des del 1915, amb la pel·lícula de Griffith *El naixement d'una nació* i la gran filmografia dels anys trenta i quaranta sota l'impuls del president Roosevelt fins ara, el cinema ha estat el vehicle més multitudinari que ha actuat en la construcció de la nació nord-americana. La radiodifusió durant la Segona Guerra Mundial s'incorporà obertament al mateix projecte, i també les historietes il·lustrades i la discografia.

Un altre motiu que impulsarà els intel·lectuals nord-americans a participar obertament en la indústria de la cultura serà la seva insistència en la capacitat moralitzadora i de formació d'esperit democràtic dels nous mitjans de comunicació. Efectivament, fins a l'expulsió dels intel·lectuals dels mitjans de comu-

nicació durant la «cacera de bruixes» dels cinquanta i a conseqüència de la Guerra Freda, els *mass media* són vistos com els instruments públics més eficaços per dur a terme la constitució d'un sistema polític basat en la massificació de la via política democràtica. La política liberal dominant fins a la Gran Guerra ha de deixar pas a noves formes d'expressió dels polítics i de la política. Els mitjans de comunicació esdevindran l'instrument més apte per actuar com a instrument polític de la nova democràcia massificada. Semblantment, els mitjans de comunicació esdevindran els grans moralitzadors de la fins aleshores corrupta política nord-americana mitjançant una constant denúncia de les corrupcions i desviacions dels polítics professionals. El «New Deal», amb el president Roosevelt al capdavant, serà l'artífex d'aquesta nova situació política. En aquest sentit, la nova democràcia basada en el sufragi universal i en l'ús dels mitjans de comunicació serà el resultat directe de l'acció dels intel·lectuals nord-americans instal·lats a l'administració pública, en el món polític, a les grans universitats de la costa oest i, sobretot, en els mateixos mitjans de comunicació de massa. El discurs de la política, la denúncia política i l'aprenentatge de les bases de la vida política per part de l'electorat es veuran directament influïts per les formes d'expressió característiques del llenguatge dels nous mitjans de comunicació d'aquella època.

Finalment, els intel·lectuals nord-americans aviat s'adonaran del poder dels nous mitjans de comunicació per establir una política exterior més activa capaç d'impulsar els Estats Units com una de les primeres potències del món occidental. Durant els anys del «New Deal» l'exportació de tot tipus d'oferta comunicativa serà entesa com l'inici d'una «nova diplomàcia» que sustentava una nova forma de política exterior més adaptada als temps moderns que l'antic i agònic colonialisme. La música de consum, les agències d'informació, la publicitat i les relacions públiques, però sobretot el cinema configuraven els límits precisos d'aquesta nova diplomàcia.

Aquestes argumentacions eren compartides pels intel·lectuals nord-americans més propers als mitjans de comunicació o que participaven en la seva gestió o administració. Tanmateix, aquest esperit, més o menys expressat, era compartit per la majoria d'aquells intel·lectuals que col·laboren obertament en la formació i creixement del nou sistema comunicatiu. Als Estats Units es produeix la major col·laboració entre els estrats intel·lectuals i els mitjans de comunicació.

Quan parlem de col·laboració fem referència a una actitud general favorable a intervenir activament en la nova comunicació industrial. Podem destacar tres grans sectors de col·laboració intel·lectual: *a)* els pràctico-intel·lectuals; *b)* els intel·lectuals formats en el món artístic; *c)* els intel·lectuals provinents de l'exili europeu.

Els pràctico-intel·lectuals formaven el sector més nombrós. Provenents de la universitat americana —ja molt adaptada a les necessitats de les empreses— ocupaven els sectors d'administració i gestió de les empreses comunicatives. També s'encarregaven de les tasques vinculades a l'aplicació de les tècniques de

promoció i a la planificació de la programació i del contingut dels diversos mitjans de comunicació. Finalment, formaven part d'aquest grup tots els professionals universitaris emmarcats en els grups de treball que donaren lloc a la recerca administrada eixida de les demandes de coneixement de les fonts de finançament provinents dels mitjans de comunicació o dels seus usuaris (polítics, anunciants, empreses, etc.).

El segon grup de col·laboradors estava format pels intel·lectuals amb formació artística: escriptors, pintors, escultors, directors de teatre i actors, etc. La seva intervenció fou decisiva per a la formació i consolidació de la nova indústria àudio-visual. Les seves relacions amb la ràdio, la música de consum, la historieta il·lustrada i el cinema han estat extremament conflictives des dels anys vint fins ara.

El caràcter conflictiu d'aquesta relació es mostra, per primera vegada, amb la participació de tres grans personalitats de la literatura nord-americana en la indústria cinematogràfica: F. Scott Fitzgerald, W. Faulkner i E. Hemingway. El primer serà expulsat de la indústria perquè no accepta la pèrdua de paternitat de la seva obra; el segon, en paraules del mateix escriptor, «es prostitueix» a canvi d'un bon sou, i el tercer serà el primer escriptor nord-americà plenament adaptat a la nova indústria de la cultura i a les seves exigències de popularitat.

Més enllà d'aquests escriptors de gran qualitat, la indústria de la cultura reclutarà bona part de l'estrat artístic per dur a terme les seves produccions culturals.

Finalment, el tercer grup de col·laboradors el van formar una bona part dels intel·lectuals europeus exiliats a causa de la barbàrie feixista i nacional-socialista. Entre els directors de cinema, els coreògrafs, guionistes, publicistes i científics socials de l'època ocupen un protagonisme molt important en el període comprès entre el 1936 i el 1949. La realitat de la indústria de la cultura nord-americana no podria ser entesa sense les aportacions d'aquests intel·lectuals exiliats. Les causes d'aquesta integració seran dues: una part reduïda ja havia estat present en les indústries culturals europees (sobretot cal destacar el cas alemany); la resta trobaran en els diversos sectors de la indústria cultural americana un refugi segur a la seva arribada al Nou Món.

L'adveniment de la cultura de massa a Europa: col·laboració i marginació dels intel·lectuals

La formació de la indústria de la cultura a Europa ha experimentat unes condicions genètiques i filogenètiques manifestament diferents de les que hem comentat en el cas nord-americà. Independentment del projecte estatal elaborat per cada país, l'adveniment de la indústria de la cultura europea va coincidir amb el període més tràgic de la seva història contemporània. Les dues guerres mundials emmarquen el període bàsic que configurarà el nou sistema cultural

de l'àudio-visual. La crisi del liberalisme serà el context en què es discuteixen i s'aproven les legislacions que regularan les comunicacions massives. El comunisme i el feixisme donaran una nova dimensió a la propaganda política. El liberalisme construirà uns nous usos dels *mass media* adaptats a la vida democràtica. Finalment, l'esbós dels models culturals de la indústria de la cultura europea no podran consolidar-se davant la creixent hegemonia industrial, política i cultural de la nova potència política emergent: els Estats Units.

Malgrat la varietat de respostes que cada estat europeu donarà a la nova indústria cultural, podem afirmar que en tots ells es pensa en la nova realitat cultural a partir d'alguns trets comuns i compartits.

Tots els estats europeus parteixen de la mateixa preocupació bàsica: què cal fer amb els nous mitjans de comunicació per adaptar-los a cada cultura nacional? Com afectaran el patrimoni cultural nacional? Dit altrament, a tot Europa es pren una posició defensiva davant de la nova industrialització de la cultura, sense que en cap cas impliqui una voluntat de fer una nova cultura pròpia d'una societat industrial avançada. El pes de la tradició, de la responsabilitat cultural dels polítics, de la defensa que fan els intel·lectuals del patrimoni cultural implicarà una certa impossibilitat per dur a terme models competitius i plenament adaptats a les noves condicions de la producció cultural. Aquesta tendència serà general a tot Europa i només la Unió Soviètica, la Itàlia feixista i la República de Weimar aconseguiran crear models aptes, sempre parcialment, per a la nova realitat.

D'altra banda, la resposta europea estarà molt matisada pels esdeveniments polítics de l'època i pel desconeixement que es tenia de la influència real dels nous mitjans de comunicació sobre aquesta esfera. Cada forma de règim polític establirà, d'una manera proteccionista i amb una actitud de precaució i desconfiança, una estructura pròpia orientada vers les finalitats polítiques bàsiques. La regulació jurídica comportarà, des d'aquesta perspectiva, la creació dels sistemes públics de radiodifusió (i més tard de televisió) i un sistema de protecció estatal de la cinematografia i de la discografia, i també l'establiment de dificultats jurídiques per a l'establiment d'un mercat de publicitat àudio-visual.

Finalment, en tots els estats europeus els intel·lectuals, en la seva adscripció més clàssica o de formació humanista, prenen una posició contrària a les formes culturals produïdes pels mitjans de comunicació de massa. De fet, caldria matisar aquesta afirmació: prenen una actitud crítica i de rebuig davant del model més adaptat a les noves condicions culturals: el model nord-americà. I ho faran bàsicament per dues raons: per la seva simplicitat i banalitat estètica i pel rebuig de les formes de vida i de les actituds socials dominants als Estats Units. Els intel·lectuals, absolutament immersos en l'ambient de lluita de classe i de crisi del liberalisme tradicional, veuran en els mitjans de comunicació una font d'increment d'inestabilitat abans que un instrument cultural obert a noves dimensions.

Si observem la documentació produïda en aquells anys al voltant del debat cultural ens adonarem que aquestes actituds no tenen el seu origen en la societat civil de cada estat europeu, ni en els públics massius que s'estaven formant; al contrari, el debat es produeix a l'interior dels dos estats socials que més activament actuaran en contra del model nord-americà i a favor de les mesures proteccionistes pròpies de cada estat: la classe política i els intel·lectuals. Aquests dos estrats, i en funció dels interessos socials presents en la classe mitjana-alta i en el sector de l'alta burgesia, regularan la implantació i formació dels models europeus d'indústria de la cultura i les seves corresponents formes legislatives. En altres paraules, els intel·lectuals i els polítics es reservaran aquest debat sense introduir-lo en la discussió política i social d'abast massiu.

Els models de la indústria de la cultura i la presència dels intel·lectuals en la seva formació. Elements per definir sis models de la indústria de la cultura: 1917-1939

Quan pensem en la indústria de la cultura, des d'una perspectiva actual, generalment desconexem la diversitat de models que es basen en el període d'entreguerres i que definiran diverses alternatives d'estructuració i producció de continguts de la comunicació de massa. En aquest període històric, tal com ja hem dit abans, es formen sis grans models d'indústria de la cultura: el soviètic, el nord-americà, l'italià, l'alemany (República de Weimar), el britànic i el francès. En tots ells assistim a una evolució diferent que més endavant comentarem. Tanmateix, destacarem, en aquest moment, el fet que cada model implicava la delimitació d'un determinat paper dels intel·lectuals en la construcció i organització de la indústria de la cultura; així doncs, cada model implica parlar d'un protagonisme diferent dels intel·lectuals en la producció, distribució i planificació dels continguts de la comunicació de massa.

Ara bé, podem parlar de models d'indústria de la cultura? La resposta és afirmativa, malgrat que hem de reconèixer que la seva definició encara es mou dins d'una certa ambigüitat, car aquesta ha estat una de les àrees menys estudiades de la sociologia de la cultura i dels mitjans de comunicació.

Des d'aquesta relativa provisionalitat creiem que podem parlar de models diferents de la indústria de massa en el període 1917-1939 per les següents raons:

a) En aquests sis casos nacionals es donen diferents solucions a l'aplicació i el desenvolupament de les tecnologies àudio-visuals que modificaran les formes socials de veure i d'escoltar dels ciutadans d'aquella època. La radiodifusió, el cinema mut i sonor, la discografia, les historietes il·lustrades i les revistes il·lustrades implicaran un canvi radical en les formes de percepció del món social a través de la institucionalització dels diferents models que abans han estat esmentats. Només els models menys definits, com ara el britànic i el francès, disposaran de solucions similars que, en aquest cas concret, implicaran la seva

manca de competitivitat respecte a altres models més agressius i més adaptats a les necessitats del mercat. El cinema soviètic, italià, alemany o nord-americà disposen de formes de manifestació absolutament diferents i amb funcions socials i polítiques sovint divergents. La creació dels sistemes públics europeus de radiodifusió enfront del sistema privat americà n'és un altre exemple, i també la creació d'una tipologia de sistemes públics diferents a cada país europeu des de la Itàlia feixista fins a la Unió Soviètica.

b) Els models que estem argumentant també es fonamenten en el protagonisme assumit pels estats en el procés de formació i institucionalització de la indústria de la cultura. Cada model estatal parteix d'una forma específica d'intervenció de l'Estat sobre l'ordenament del sistema comunicatiu i la promulgació d'una legislació referida a la producció o protecció de la cultura industrial nacional. D'una manera similar, aquesta intervenció de l'Estat va possibilitar una gran diversitat d'actuacions de les respectives societats civils (en aquells casos en els quals la societat civil estava estructurada), des la seva expulsió efectiva (com és el cas del model italià) fins al seu estranyament (el cas alemany) o la seva intervenció plena i quasi exclusiva (com en el cas de la societat nord-americana).

c) En cada cas també fem referència a unes determinades condicions del mercat comunicatiu que permeten delimitar cada model específic. La regulació jurídica de les diverses indústries de la cultura i l'estructura de la propietat dels mitjans de comunicació tradicionals (premsa) o dels mitjans àudio-visuals fa que la solució donada per cada país hagi tingut matisos clarament diferenciats: sistemes estatalsitzats (soviètic), sistemes autoritaris (italià), sistema mixt (alemany) i sistema de lliure mercat (el model nord-americà).

d) També han implicat projectes històrics diferents. Per *projecte històric* entenem la visió general que del món social ofereix cada indústria de la cultura i la seva vinculació amb un determinat projecte polític. Com ja s'ha dit abans, la indústria de la cultura apareix en un moment històric marcat per la crisi del liberalisme i l'ensorrament del món europeu tradicional. En aquest sentit, expressarà políticament la varietat de règims que caracteritzen aquest moment històric.

e) Un cinquè factor que ens permet establir models d'indústria de la cultura ha estat la diferent posició que han ocupat els intel·lectuals en el conjunt de les realitzacions estatals. En tots els casos es produeix una doble intervenció intel·lectual: els intel·lectuals actuaran com a actors bàsics de formació del sistema comunicatiu i, d'altra banda, projectaran les diverses adaptacions del patrimoni cultural nacional a les noves condicions de realització de la cultura. Seran els constructors del que Raymond Williams anomena *structure of feelings* de les noves generacions. Dit altrament, els *mass media* portaran a terme la formació d'una comunió de sentiments, actituds, formes de pensar i de la memòria bàsica referida a les imatges i als sons que seran propis de les noves generacions que creixeran al seu costat. El cinema, la música i la publicitat en

són les formes més bàsiques i de major implantació. Aquesta activitat dels intel·lectuals es farà en el marc de les organitzacions burocràtiques i administratives que defineixen la indústria de la cultura.

f) Finalment, cal tenir en compte que la globalitat dels models que ara estem esbossant van establir unes relacions caracteritzades per la col·lisió constant. Aquesta situació es produeix pel fet que tots ells sorgeixen dels mercats continguts en les seves respectives fronteres estatals, de manera que tendeixen a una exclusió mútua. Però també cal tenir en compte que implicaven projectes diversos d'una mateixa evolució tecnològica dels mitjans de comunicació de massa.

El model soviètic

La posició que ocupen els intel·lectuals en cada model pot ser considerada com un dels elements claus que defineixen cada solució donada a la formació de la industrialització de la cultura a través dels mitjans de comunicació de massa. Tot seguit esbossarem molt breument els elements bàsics que defineixen aquesta posició.

El primer gran model que es desenvolupà després de la Gran Guerra fou el soviètic. Aquest model es fonamenta en la intervenció directa dels intel·lectuals en la producció cultural generada pels mitjans de comunicació de massa. L'experiència soviètica es caracteritza per una evolució molt ràpida del model que es defineix entre el 1917 i el 1929. Aquesta ràpida evolució es fonamenta en la importància que Lenin i Trotski donen als mitjans de comunicació de massa com a constructors del nou Estat soviètic. Lenin considerava la premsa i el cinema com els principals instruments de propaganda del «nou estat de coses» que s'implantaria amb la revolució triomfant. Per la seva banda, Trotski afirmava, poc després de la Revolució d'Octubre, que calia situar les fronteres reals del nou Estat en els límits geogràfics que abastaven la seva radiodifusió i les seves activitats de propaganda.

Els intel·lectuals —els intel·lectuals marxistes— eren definits com els protagonistes dels nous mitjans de comunicació revolucionaris. En aquest sentit, Lenin defineix els intel·lectuals marxistes com aquells que disposen de la capacitat d'interpretar la realitat des dels principis marxistes i de donar-la a conèixer mitjançant les activitats propagandístiques. L'acció dels intel·lectuals, conjuntament amb les activitats dels agitadors, esdevé bàsica per definir la nova indústria de la comunicació en tots els seus sectors. Sens dubte, en els àmbits menys vinculats a l'activitat informativa i més propers a la creativitat artística és on trobem els resultats més interessants de la col·laboració dels intel·lectuals soviètics. La cinematografia i la música del període revolucionari donaran lloc a un dels contactes més intensos i reeixits de la col·laboració establerta entre intel·lectuals i comunicació de massa. Aquesta situació es reproduïx en tots els àmbits

de la cultura soviètica dels primers anys de la Revolució, fins a culminar en un model extraordinàriament delimitat a partir de la segona meitat dels anys vint, que tindrà una influència notable a l'exterior de la Unió Soviètica durant la dècada següent.

Tanmateix, a partir del 1927 aquest model comença a fragmentar-se a conseqüència de l'adveniment del poder dictatorial de Stalin. La dictadura stalinista tindrà un dels seus principals fonaments en la destrucció de la diversitat intel·lectual i pervertirà ràpidament el model originat amb la Revolució d'Octubre. Aquest model continuarà manifestant-se, ara fragmentàriament, fins a la Segona Guerra Mundial, en què la victòria sobre el feixisme implicarà l'absolutització del règim repressiu stalinista i, conseqüentment, la definitiva perversió del model soviètic de la indústria de la cultura.

La decadència dels seixanta i l'enderrocament de la dictadura comunista han estat la fi d'un model extraordinàriament inadaptat a les capacitats de la producció industrial de cultura que essencialment es defineix per la descentralització de la producció cultural.

Tanmateix, és cert que alguns mitjans de comunicació, com per exemple el cinema, han estat refugi d'alguns intel·lectuals que intentaven fugir de la centralització cultural i política del règim soviètic. Tanmateix, el sistema comunicatiu comportà una indústria de la cultura decadent i propagandística aliena a les voluntats intel·lectuals lliures de les consignes dictades des del poder central exercit pel Partit Comunista de la Unió Soviètica.

Les relacions existents entre intel·lectuals i indústria de la cultura a la Unió Soviètica han experimentat un extraordinari procés d'empobriment fins a instal·lar en els llocs de responsabilitat pública una nova generació d'intel·lectuals, consolidats després de la Segona Guerra Mundial, definits pel seu caràcter funcional més propi de la condició servil que de la condició intel·lectual.

El model nord-americà

El model nord-americà serà, conjuntament amb el soviètic, l'únic que sobreviurà a la tragèdia de la Segona Guerra Mundial. Per ser més correctes hauríem de dir que amb aquest esdeveniment bèl·lic aconsegueix la seva hegemonia internacional.

Com ja sabem, la indústria de la cultura nord-americana es consolida entre el 1917 i el 1939. És en aquest període històric de la vida nord-americana que els intel·lectuals veuen en la «Popular Culture» la possibilitat d'unificar culturalment la jove nació americana, formar una primera idea de nació capaç de ser compartida per tots els americans de primera i segona generació procedents d'altres països, moralitzar la vida política i donar lloc a un model de democràcia liberal de massa i amb formes d'expressió industrials i massives, i capaç d'impulsar la presència dels Estats Units fora de les seves fronteres mitjançant

la creació d'una bona imatge nacional i cultural. Breument, els intel·lectuals nord-americans es posaran massivament al costat de la nova indústria de la cultura i col·laboraran en tots els seus àmbits de manifestació.

És important destacar que molts intel·lectuals seran conscients que s'estava donant lloc a una modalitat cultural adaptada a les exigències i als interessos propis d'una estructura social diversificada i arrelada en una societat civil molt activa. En altres paraules: el model nord-americà serà el resultat de l'acció d'una societat civil dominant en un país en què l'Estat pràcticament no existeix més enllà de les funcions bàsiques de regulació jurídica i d'establiment de serveis bàsics comuns.

Quan el 8 de desembre de 1941 és atacada la base de Pearl Harbour, ara fa cinquanta anys, el model nord-americà serà l'únic capacitat per adaptar-se a una estructura social de tipus democràtica, industrial, massiva i de consum. La victòria sobre el feixisme farà que aquest model es generalitzi en els països vençuts i en els països aliats.

Aquest component adaptatiu es troba en la base del caràcter universal que ha aconseguit. Efectivament, més enllà de la construcció d'una identitat cultural nord-americana, disposa d'una capacitat extraordinària d'acceptació en d'altres països que experimenten unes condicions socials, econòmiques i polítiques similars o en aquells altres en què aquestes condicions són considerades modèliques. La cultura nord-americana creada a través dels mitjans de comunicació té un valor universal que ha fonamentat la seva exportació abans, fins i tot, de l'hegemonia aconseguida amb la Guerra Mundial. El cinema ha estat el seu primer gran instrument de penetració, la discografia, les agències d'informació, la publicitat i les relacions públiques i la televisió han estat components posteriors d'aquesta expansió. El valor d'universalitat d'aquesta nova cultura es basarà en el seu caràcter tecnològic i en la seva capacitat d'oferir un model vàlid per a qualsevol societat industrial avançada. Aquesta és una de les grans transformacions que implicarà la indústria de la cultura nord-americana: el seu caràcter universal no respon als valors de racionalitat o de bellesa del seu contingut, sinó a la seva estricta vinculació als processos industrials de producció.

L'hegemonia del cinema nord-americà a l'Europa d'entreguerres obeeix a aquest valor universal de la cultura nacional americana sorgida del mateix procés de racionalització característic de la societat contemporània. El fracàs del model britànic o francès té com a causa primera l'èxit del cinema americà entre el 1920 i el 1939, que s'adaptava millor a les condicions industrials i de mercat que les pròpies indústries nacionals. En el cas català, assistim a la radicalització d'aquesta inadaptació de la nostra indústria cinematogràfica a les noves exigències del mercat comunicatiu quan es fa publicitat d'algunes pel·lícules produïdes i realitzades a Barcelona fent-les passar davant del públic com a pel·lícules provinents dels Estats Units. Aquest és el cas, sobretot, de la pel·lícula *Lilian*, realitzada per Joan Pallegà l'any 1922.

La presència dels intel·lectuals nord-americans en la indústria de la cultura ha variat molt en el decurs dels anys i segons el mitjà de comunicació a què fem referència.

La primera època en què s'estableix un estret contacte es correspon amb el període històric dominat per la influència del president Franklin D. Roosevelt. Durant els seus tres mandats (1933-1945), la indústria de la cultura experimentarà la seva primera consolidació i donarà lloc a l'època daurada de la *mass culture* americana. Aquesta col·laboració tindrà com a marc general el «New Deal» dels anys trenta i la Segona Guerra Mundial. Aquesta ha estat una època especialment favorable a la intel·lectualitat nord-americana, que en aquells anys aconseguirà el seu primer reconeixement social i l'accés a sectors claus de l'administració pública i privada. El prestigi aconseguit en aquells anys difícils només serà similar al de l'època del president Kennedy.

Els intel·lectuals nord-americans actuaran bàsicament en la premsa i en els nous mitjans àudio-visuals més pròxims a les formes artístiques, i també en la informació radiofònica. El cinema serà el seu vehicle d'expressió genuí, però la informació d'actualitat, les historietes il·lustrades i l'espectacle musical o la música de consum també estaran profundament integrades en la vida intel·lectual nord-americana. Així, per exemple, el *jazz* pot ser contemplat com una de les aportacions bàsiques de la cultura americana d'aquells anys a la cultura internacional d'aquest segle.

El món del cinema obrirà definitivament les portes a l'entrada dels intel·lectuals en la nova indústria comunicativa. Aquesta situació es produirà al principi dels anys trenta amb la irrupció del sonor i la consolidació dels grans públics consumidors de la nova oferta en temps de crisi econòmica i política. Fins a aquella dècada prodigiosa, el cinema s'havia desenvolupat com a espectacle, entreteniment, en el marc de la creació del primer *star system*. És el temps de la creació de les grans productores fundades després de la Primera Guerra Mundial amb una notable presència d'emigrats europeus. Aquestes productores, després de patir l'anomenada «guerra de les patents» amb Edison, que pretenia disposar en règim d'exclusivitat dels aparells tècnics i de la projecció pública, s'instal·laran a Califòrnia i crearan a Hollywood les set grans companyies (Paramount, Metro, Fox, Warner Brothers, Universal, United Artists i Columbia), a més a més de les dues productores petites, però de gran incidència entre el públic (RKO i Republic). Seran aquestes productores les primeres que integraran els intel·lectuals en la nova indústria comunicativa, tant els intel·lectuals de formació humanística i artística com els pràctico-intel·lectuals.

Aquesta integració tindrà com a context general el «New Deal» creat i executat pel Brain Trust sota la protecció del president Roosevelt. Serà el mateix president qui reconeixerà públicament el nou poder persuasiu dels mitjans de comunicació després de la seva primera victòria electoral aconseguida el novembre del 1933. En aquesta victòria electoral fou decisiva la participació de la ràdio i les previsions de tendències electorals que George Horace

Gallup aplicava per primera vegada sobre l'electorat nord-americà. Dins del Brain Trust hi haurà el convenciment que les polítiques de comunicació eren decisives per dur a terme el conjunt de les polítiques d'ajuda social i de lluita contra les conseqüències de la crisi econòmica. El cinema i la radiodifusió seran els dos grans instruments emprats per acomplir aquestes polítiques comunicatives i els intel·lectuals seran els seus planificadors.

La universitat nord-americana protagonitzarà aquesta col·laboració entre els intel·lectuals i les empreses comunicatives. Primer, serà el professor Robert K. Merton qui des del Brain Trust impulsarà la presència dels mitjans de comunicació en les polítiques generals de la presidència de Roosevelt. Posteriorment, la universitat crearà els grans centres de recerca i planificació de la comunicació massiva a les grans universitats de la costa est. Finalment, serà la universitat la creadora, entre el 1933 i el 1939, de les escoles i centres de formació dedicats a la cinematografia en què es desenvoluparan nombroses activitats acadèmiques i artístiques basades en la crítica social i política. Semblantment, les escoles universitàries dedicades a la formació de periodistes i radiofonistes també desenvoluparan activitats de crítica social i política que sensibilitzaran els professionals, i també el públic general, sobre els problemes de la política nacional i internacional d'aquell moment.

La Segona Guerra Mundial i els primers anys de postguerra comportaran la col·laboració més íntima entre els intel·lectuals i els mitjans de comunicació. La lluita contra el feixisme i el totalitarisme, la necessitat de crear una opinió pública convençuda de la victòria final i l'esbós d'un futur més lliure, pacífic i pròsper van ser finalitats nacionals posades sota la responsabilitat dels intel·lectuals nord-americans. Són els anys del gran Hollywood, dels grans informatius i programes d'entreteniment radiofònics i de la nova música de consum. En la Nova York de l'època es deia que mai, des del món clàssic o el Renaixement, s'havia produït una acumulació tan notable d'intel·ligència com en els Estats Units d'aquells anys.

La guerra freda i les lluites racials implicaran un canvi de rumb en la presència dels intel·lectuals nord-americans en els mitjans de comunicació. En els anys immediatament anteriors a l'esclat bèl·lic del 1939-1945 s'havien produït les primeres denúncies d'alguns polítics per la mentalitat d'esquerres dominant en l'estrat intel·lectual. Però són els anys de la guerra freda els que tornaran als Estats Units a una situació d'antiintel·lectualitat que havia estat la dominant fins a l'època de Franklin D. Roosevelt. Les comissions del Senat i la «cacera de bruixes» del senador MacCarthy faran que el protagonisme dels intel·lectuals es redueixi al sector pràctico-intel·lectual. Les acusacions de comunisme, esquerranisme, obsenitat i lluita contra la política racial de segregació («tots iguals però per separat») seran les principals acusacions que faran dels intel·lectuals gent poc recomanable per als interessos de les grans empreses comunicatives.

Aquesta època de guerra freda coincidirà amb la popularització del nou mitjà de comunicació hegemònic: la televisió. Aquesta hegemonia comportarà el

definitiu predomini del sector pràctico-intel·lectual. Efectivament, la televisió —fem referència als productes de més gran consum i més representatius de la nova oferta comunicativa i cultural— manifestarà la definitiva sortida dels intel·lectuals amb més formació humanística o amb vocació crítica del sistema comunicatiu. La televisió portarà a terme el domini dels pràctico-intel·lectuals a través de la seva gestió, però també a través del domini de les seves activitats associades, com la publicitat, les relacions públiques, els concursos, l'entreteniment massiu i la ficció de curta volada.

D'altra banda, els anys seixanta implicaran també un profund canvi en la mitologia industrial impulsada des dels mitjans de comunicació. La primera gran mitologia fou la cinematogràfica. Arrelada en el cinema mut, la presència social de l'*star system* s'incrementà en els anys trenta, quaranta, i cinquanta. Aquests mites imitaven el món literari i es basaven en les formes més patrimonials de la cultura (tant de la cultura popular com de l'alta cultura). La intervenció dels intel·lectuals en la formació de la nova mitologia va ser realment notable. A partir dels anys seixanta es produeix una nova mitologia dominant que serà el resultat, primer, de l'hegemonia dels sectors pràctico-intel·lectuals i la conseqüentment marginació dels intel·lectuals de formació humanística i artística: els intèrprets de música de consum. El *rock'n'roll* deixarà pas, en el decurs dels anys setanta, a una nova mitologia ara ja totalment allunyada de la influència dels intel·lectuals: el món de l'esport.

Malgrat les transformacions que ha patit el model nord-americà i el seu procés de generalització internacional, encara ara els trets bàsics que el defineixen es basen en el model format en els anys trenta pels intel·lectuals americans i de l'exili europeu. En aquest sentit, el model actual encara es basa en la preeminència del *happy-end* i en l'estructura imaginària-realista. Dit altrament, encara fa del final feliç la seva essència narrativa i informativa, i continua articulant la ficció idealitzadora basada en fets de la vida quotidiana. També la classe mitjana continua sent la classe destinatària de la seva oferta cultural, tot mantenint l'estranya màgia del seu caràcter extraordinàriament eufòric.

El model nord-americà ha estat, potser, el llegat més significatiu dels intel·lectuals dels anys trenta.

El model feixista italià

L'experiència italiana ha estat una de les més significatives de la tradició comunicativa i cultural europea. Quan esclata la Segona Guerra Mundial, el sistema comunicatiu italià haurà aconseguit un dels desenvolupaments més notables, només comparables a Alemanya, la Gran Bretanya o els Estats Units. El model d'indústria de la cultura bastit pel feixisme italià serà, conjuntament amb el model alemany, l'únic que aconseguirà la formació d'una estructura industrial molt desenvolupada que podrà competir obertament amb la produc-

ció nord-americana a l'interior del mercat italià. Aquesta fita serà possible només a través de la formació d'un dels públics massius occidentals de més volum i amb una major fidelitat a la producció nacional. Només cal pensar que entre el 1933 i el 1939 s'aconsegueix una producció cinematogràfica d'una mitjana de cinquanta pel·lícules per any, amb 200 milions d'entrades anuals venudes el 1935, que arribaran a la xifra màxima de 400 milions l'any 1938. Aquestes audiències multitudinàries també seran presents a la radiodifusió, que esdevindrà el mitjà de comunicació amb més incidència social en aquells anys.

El model italià que es desenvolupa en el període d'entreguerres és el resultat de la política comunicativa impulsada pel feixisme, i donarà lloc a un model autoritari que alguns anys més tard fonamentarà les polítiques comunicatives del feixisme espanyol després de la seva victòria sobre les forces democràtiques.

Els intel·lectuals italians no foren aliens a l'experiència que ara comentem. El model italià fou el resultat directe de la intervenció d'alguns sectors intel·lectuals integrats en el règim feixista, a més a més d'alguns sectors propers als interessos de l'Estat totalitari. La planificació de les comunicacions va ser atorgada als intel·lectuals de formació humanística i artística, mentre que els pràctico-intel·lectuals tingueren una presència molt menor i sempre estigueren emmarcats en les estructures mitjanes de l'organització empresarial dels mitjans de comunicació. Els intel·lectuals humanistes integrats en el règim realitzaren tasques directives, però sobretot establiren les polítiques comunicatives que defineixen el règim feixista.

La nova indústria de la cultura esdevingué, a partir del 1924, un dels temes recurrents del debat entre els intel·lectuals feixistes i antifeixistes. Ambdós sectors ben aviat s'adonaren de la importància que havien adquirit els *mass media* per bastir un règim polític fonamentat en la creació d'un estat totalitari. Si observem acuradament els debats intel·lectuals de l'època podem arribar a reconèixer fins a quatre grups que articularan un debat desigual, però intens.

a) Els intel·lectuals feixistes

Des dels seus inicis, el règim feixista disposarà d'un nombrós grup d'intel·lectuals que articularan les bases del pensament totalitari en tots els àmbits de la vida social i cultural italiana, des de la política fins a l'urbanisme o l'arquitectura, des de la literatura fins a la comunicació de massa. Giovanni Gentile encapçala aquest grup d'intel·lectuals que establiran les polítiques culturals d'aquella època. Gentile serà el redactor del famós «Manifest dels intel·lectuals feixistes», que aconseguí l'adhesió de Luigi Pirandello, que expressaria públicament la seva admiració per Benito Mussolini. La influència de Gentile sobre els mitjans de comunicació i el sistema educatiu seran decisius per a l'evolució del feixisme a Itàlia. Dos intel·lectuals més també exerciran una gran

influència a través de les seves tasques directives o amb la formació de grups de pressió formats per intel·lectuals propers al règim: Sergio Panunzio i Giuseppe Bottai.

Els intel·lectuals feixistes donaren una gran importància a l'ús dels mitjans de comunicació com a instruments bàsics per a la construcció del règim feixista. En aquest sentit, disposaren sempre de la comprensió i del vist-i-plau d'un Mussolini conscient, per la seva pròpia activitat periodística, del poder immens de la nova comunicació de massa. L'any 1925 Gentile afirmà públicament que un règim polític de partit únic no era suficient, calia construir un *estat totalitari integral* basat en una estricta coordinació entre tres institucions: el sistema educatiu, les associacions juvenils i els mitjans de comunicació. La cultura és entesa com a educació massiva i propaganda. Dit altrament, la cultura s'articularà mitjançant aquestes institucions bàsiques del nou règim polític. Els mitjans de comunicació de massa, doncs, són entesos com a instruments de mobilització política i com a instruments d'educació massiva. Els professionals de la comunicació hauran de pertànyer necessàriament a la comunitat de feixistes, car en ells es disposa la confiança de crear una «opinió pública» totalitària; dit altrament, els professionals hauran de donar una versió pública dels anhels i la voluntat de l'Estat.

La mobilització política a través dels mitjans de comunicació intentarà donar resposta a la crisi del liberalisme a Itàlia mitjançant la creació d'unes formes polítiques massives de gran abast. El feixisme intentarà, a través dels nous instruments de comunicació, procedir a la mobilització política rural amb un discurs proper als interessos immediats del pagès, però profundament amarat del discurs repressiu del feixisme. La política italiana no havia aconseguit mai d'articular políticament les zones rurals. Aquesta serà una de les primeres fites aconseguides pel feixisme a través de la radiodifusió amb la creació de l'Ente Radio Rurale el juny de 1932. D'altra banda, l'educació massiva exercida pels mitjans de comunicació serà entesa com a propaganda referida a la globalitat de les activitats de la vida quotidiana. L'educació en aquest sentit, pública i de gran abast, es basarà en una política cultural aïllacionista que Gentile i Panunzio anomenaran «cultura de llatinitat pura». Segons Gentile, calia evitar la contaminació de cultures modernes inferiors parlades originàriament, sobretot, en llengua anglesa. Dit altrament, calia evitar que una entrada massiva de productes d'origen nord-americà dificultés o anul·lés la possibilitat de formar una nova cultura nacional articulada políticament amb el feixisme i culturalment en els mitjans de comunicació de massa.

La finalitat última d'aquesta nova cultura era formar un *homo fascistus* educat mitjançant el sistema educatiu formal i el sistema educatiu no formal (*mass media*) en el respecte a l'autoritat de l'Estat, coneixedor dels interessos nacionals, amb una mitologia basada en la masculinitat, el combat i la competitivitat i amatent a les «llicons de la història» que permetien redescobrir una Itàlia imperial, dominant i civilitzadora.

Gentile, Panunzio i Bottai, mitjançant la seva activitat planificadora i executiva en el sistema educatiu o en el mateix sistema de comunicació, articularen polítiques basades sempre en una mateixa argumentació: donar lloc a un consens nacional. El mot *consens* i l'expressió *organització del consens* tindran una presència constant en el discurs feixista. Naturalment, organitzar el consens significarà la repressió dels sectors aliens al règim.

Per aconseguir aquesta finalitat última, s'obrirà un debat de grans dimensions —sempre a l'interior de la intel·liguència feixista— entorn de quins mitjans de comunicació eren més poderosos per determinar aquest consens al voltant de la política inspirada en la voluntat del *duce*. Gentile i Panunzio encapçalaren el sector majoritari enfront de Bottai i els sectors menys adscrits a l'organització del partit únic. Pels primers, el discurs propagandístic havia de basar-se en la paraula més la informació: la premsa i la ràdio; en sentit contrari, bandejaren la imatge més la ficció com a elements propagandístics bàsics: el cinema. El segon sector es refugià, a partir del 1933, en el cinema per establir una posició crítica respecte a l'ortodòxia del Partit.

El resultat d'aquesta polèmica serà el notable progrés del sistema radiofònic i l'estrict control, i conseqüent repressió, de la premsa escrita. El cinema, però, aconseguirà un desenvolupament important a l'exterior del control feixista de la cultura.

Tots els organismes que articularen el control i la planificació dels mitjans de comunicació s'orientaran, doncs, cap a la premsa i la ràdio com a instruments hegemònics de la propaganda i l'educació massives. Primer, després del cas Matteotti s'estableixen les primeres institucions destinades al control de la premsa. El 1924 es crea l'Oficina de Premsa de Mussolini, que estableix les primeres lleis sobre la premsa. El 1927 s'institueix la Comissió Superior de la Premsa. Els intel·lectuals feixistes estaran al capdavant d'aquestes institucions repressives. Ells crearan les primeres argumentacions públiques contra la premsa liberal a partir del moment en què justifiquen l'expulsió de la professió del periodista Ugo Ojetti i la contundent repressió institucional contra el *Corriere della Sera*. Aquesta repressió s'institueix amb la Llei del 31 de desembre de 1925 (control de la professió de periodista), el Decret del 31 d'octubre de 1926 (tancament dels diaris *Avanti!* i *L'Unità*), la Resolució del Gran Consell Feixista del 1927 (prohibició del llançament de nous diaris sense permís estatal) i la Llei del 16 de novembre de 1927 (institucionalització del nomenament de directors de diari per part del Gran Consell Feixista). A partir d'aquell any, el nou home fort serà Lando Ferretti, que el 1928 crea l'anomenada «Disciplina de les publicacions periòdiques», que anys més tard donarà lloc a la «Doctrina espanyola de la informació». Lando Ferretti i Alfredo Rocco (director de la Comissió Superior de la Premsa) faran fora el sector de Bottai, que passarà a exercir una actitud crítica respecte al creixent domini dels sectors més radicals i, posteriorment, més vinculats a la influència del nacional-socialisme alemany.

La radiodifusió esdevindrà durant els anys trenta la veu del règim i el definitiu declivi de la presència dels intel·lectuals feixistes en el control dels mitjans de comunicació. La ràdio serà el gran instrument d'introducció dels polítics en l'exercici d'aquest control. El 17 de novembre del 1927 comença a emetre l'Ente Italiano Audizioni Radiofoniche (EIAR) i el 1933 es crearà l'Ente Radio Rurale. Ambdues institucions seran claus per a l'increment de la influència d'alguns polítics com Achille Starace o Galeazzo Ciano. Només el contrapès de la Ràdio Vaticana limitarà la influència de la nova radiodifusió.

L'espectacular creixement de la influència de la ràdio en la vida social italiana i el terrible adveniment del nazisme, d'una gran influència en la política italiana a partir del 1934, farà que el sector intel·lectual feixista iniciï una constant decadència que l'apartarà progressivament del control dels mitjans de comunicació. Lando Ferretti iniciarà aquesta expulsió l'agost del 1937 substituint tots els organismes de control de la premsa i la ràdio per una Secretaria d'Estat per a la Premsa i la Propaganda. Aquesta nova institució esdevindrà el nucli del nou Ministeri de Premsa i Propaganda creat el 24 de juny del 1935, que, després de segrestar un total de 374 publicacions i d'haver censurat quasi 13.000 llibres, donarà pas al Ministeri de Cultura Popular, situat sota la direcció de Galeazzo Ciano. Aquest organisme, creat el 1937, centralitzarà tot el control dels mitjans de comunicació i, com a bona imitació de la política cultural del III Reich, prendrà un tarannà marcadament antiintel·lectual.

La desfeta de la República de Saló i l'afusellament de Giovanni Gentile no farà sinó expressar d'una manera tràgica la fi d'un projecte intel·lectual pervers que donà lloc a un sistema comunicatiu molt desenvolupat de caire autoritari.

b) La contestació intel·lectual a l'interior del règim: els intel·lectuals feixistes crítics i els intel·lectuals «afeixistes»

Dins del mateix règim es desenvolupà una considerable contestació intel·lectual formada per dos sectors ben diferenciats, però que mantingueren certs contactes. El primer sector estava format pels intel·lectuals que des del començament dels anys trenta i, sobretot, després de la creixent influència nazi començaren a contestar els grups polítics que centralitzaven el poder. El segon sector agrupava la totalitat dels intel·lectuals que mai no s'integraren al règim feixista, però que mantingueren una actitud distanciada i no ofensiva cap al poder polític.

Giuseppe Bottai ha estat el màxim exponent dels intel·lectuals distanciats del règim a través d'una activa i pública denúncia del projecte cultural bastit al voltant de Gentile. Ja el 1923 s'oposà al projecte de reforma educativa que Gentile presentà a la jerarquia feixista i, posteriorment, criticà obertament la política educativa dels anys trenta, que culminaria De Vecchi entre el 1935 i el 1937: centralització absoluta del sistema educatiu, pèrdua de l'autonomia universitària, control intel·lectual i polític del professorat de l'escola primària i defini-

ció d'una mitologia històrica violenta. Quant al sistema comunicatiu, Bottai perd la possibilitat d'exercir la seva influència el 1928, amb la qual cosa passarà a criticar la radiodifusió i el control de la premsa en el si dels grups intel·lectuals i universitaris pertanyents al feixisme o situats al seu exterior.

Bottai i els seus seguidors duren a terme la seva influència en alguns cercles restringits, com ara els Grups Universitaris Feixistes (GUF), que, com a sindicat dominant a les universitats, va poder realitzar una crítica qualitativament important al règim. També duu a terme la seva activitat contestària a través d'altres moviments de joventut com la Gioventù Italiana del Littorio, festivals culturals que tingueren una notable influència cultural i social entre el 1930 i el 1937.

Les dues grans armes de la contestació intel·lectual feixista coincidiren amb les formes bàsiques de la contestació dels intel·lectuals afeixistes: la literatura i el nou art cinematogràfic. Ambdues formes artístiques tindran el seu exponent en la revista *Critica Fascista*, de Bottai, que esdevindrà el nucli d'un segment notable de la vida intel·lectual italiana.

El cinema ocuparà un paper de grans dimensions en el conjunt del sistema comunicatiu italià. I ho farà mantenint un cert grau de llibertat intel·lectual i artístic que el situa al marge dels interessos propagandístics immediats del feixisme. Contràriament a això, Mussolini i la jerarquia política faran del teatre un gran instrument de propaganda i d'educació massiva. Per a la jerarquia cultural, el teatre formava part de l'estructura paraula-informació sobre la qual el règim bastia la seva propaganda. «Teatro per Ventimilia» era la denominació de la política cultural que s'institueix per al teatre: educació de massa, introducció de l'estil de vida del feixisme, educació històrica dels italians, presentació dels interessos nacionals, difusió de la mitologia feixista i política teatral situada fora de les elits culturals apartades del poble i dels seus interessos primaris.

El cinema mai no serà entès pel règim com un instrument capaç de dur a terme totes les tasques que s'havien confiat al teatre. La ficció i la imatge mai no seran del gust del dictador i del seu cercle més pròxim. El cinema no esdevé la veu del règim i el seu ús serà bàsicament d'entreteniment i evasió —sotmès a censura, naturalment. El cinema s'allunyarà de la realitat immediata i farà oblidar la realitat quotidiana sotmesa al feixisme. Amb les seves «comèdies de telèfon blanc», els italians assisteixen a una imitació de la comèdia americana, però molt vinculada amb les formes bàsiques de la vida italiana, sense renunciar a algunes referències més o menys subtils que el públic havia d'interpretar secretament. El cas italià serà una excepció a tot Europa: l'Estat permet l'entrada de productes cinematogràfics nord-americans creient que el model d'estil de vida ianqui no es contradeïa amb la qualitat de vida que oferia el règim feixista; els intel·lectuals saludaran aquesta cinematografia —que arribarà sempre censurada i amb els títols que el règim considera oportuns— perquè proposa un estil de vida que trenca amb la foscor de la vida italiana d'aquells anys i perquè sovint oferia aspectes crítics vers algunes institucions especialment controlades

per l'Estat: la premsa i el cinema, el món bancari, l'Església, les classes socials altes, etc.

La conseqüència immediata de l'actitud distant del règim feixista cap al cinema serà el foment d'una vertadera indústria cinematogràfica que es desenvoluparà en funció de l'èxit comercial i donarà lloc a productes rebuts pel públic com a compensació i reparació de les seves frustracions socials i econòmiques diàries. D'altra banda, es fomentarà la formació, en llibertat artística, de directors i d'actors de primeríssima qualitat professional. En el marc d'aquest ambient artístic, es formen directors de la qualitat de De Sica, Visconti, Rossellini, Antonioni, etc. i s'integren al cinema actors del magnetisme de Toto o de Magnani. Tots ells formaran part de la intel·lectualitat contrària al feixisme i disposaran d'un protagonisme vital després de la fi de la Guerra Mundial.

A aquesta contestació política i cultural no li serà aliena la introducció del cinema a la universitat dels anys trenta de la mà dels GUF i de la revista *Crítica Fascista*. La vessant universitària del cinema serà fonamental per al seu desenvolupament futur i per a l'aparició de les primeres formes del neorealisme a partir del 1938, com a contrapunt a les comèdies sentimentals dominants en aquella cinematografia.

La relativa llibertat creativa que caracteritzava el cinema italià aconseguí la seva fita més notable amb la creació, l'any 1936, del Centro Sperimentale della Cinematografia, bressol dels millors exponents del cinema italià. Quan el 21 d'abril del 1937 Mussolini inaugura Cinecittà, el cinema italià defuig els intents de control impulsats per Galeazzo Ciano i rep els beneficis de la infraestructura industrial que Cinecittà ha posat a les seves mans.

c) Els intel·lectuals antifeixistes

Els intel·lectuals antifeixistes tindran una escassa presència en la formació i consolidació del model autoritari de la indústria de la cultura. Protagonitzaran el sistema comunicatiu posterior al feixisme que instituirà la República Italiana.

L'expressió de la posició antifeixista s'inicia el 1925 amb el manifest dels intel·lectuals antifeixistes que Benedetto Croce redactà com a resposta a l'assassinat del diputat Matteotti i al manifest redactat per Gentile. En aquest manifest, publicat a *Il Mondo*, propietat de Giorgio Amendola, es feia una defensa dels ideals liberals que havien inspirat la creació de l'estat italià i es criticava la voluntat de control de la premsa per part dels intel·lectuals i polítics feixistes.

La seva expressió pública sempre va ser limitada per la censura i es situà en l'àmbit de la premsa escrita i del món editorial. Fins al 1927 s'expressaran en diaris i publicacions setmanals com ara *Il Caffè* (Milà), *Quarto Stato* (Roma) o *Il Baretto* (Torí). La repressió de la premsa aprovada el 1927 pel Gran Consell Feixista reduí la seva expressió en algunes revistes culturals i literàries d'escassa tirada, però de gran difusió entre els estrats intel·lectuals: la revista

Critica (de Benedetto Croce), *Riforma Sociale* (d'Euinaudi), *La Cultura* i *Solaria*. Tanmateix, foren les empreses editorials les que articularen la difusió pública dels intel·lectuals antifeixistes italians i estrangers. En aquest sentit, les empreses Laterza, Euinaudi i Bompiani esdevingueren els únics instruments de llibertat de pensament de la Itàlia dels anys vint i trenta.

Les activitats d'aquest sector intel·lectual es reduïren notablement a conseqüència de la repressió policial i dels serveis secrets, que entre 1930 i 1932 detingueren els líders del Partit Comunista i del moviment Justícia e Libertà i portaren a terme una forta depuració del professorat universitari i dels intel·lectuals antifeixistes. Una part important dels intel·lectuals antifeixistes s'organitzaren a l'exili al voltant dels moviments polítics de resistència: Concentrazione Antifascista (concentració de partits de caire socialista), el Partit Comunista Italià, el Partit Popular (catòlic) i el moviment Justícia e Libertà (republicà i liberal). Tots ells desenvoluparen activitats periodístiques o radiofòniques des de l'exili. Cal destacar, sobretot, la ràdio exterior antifeixista situada a Barcelona, vinculada a Carlo Roselli, de Justícia e Libertà.

El model alemany. La República de Weimar

La República de Weimar significà un dels moments culturals més rellevants de l'Europa d'aquest segle. En aquest mateix període històric es donarà forma a una indústria de la cultura pròpia que aconseguirà una gran presència a l'Europa d'entreguerres. Semblantment al model italià, la indústria de la cultura alemanya serà l'única experiència europea que aconseguirà una acceptació superior a l'oferta nord-americana a l'interior del seu propi mercat. El nacional-socialisme no farà sinó readaptar aquest model a les seves necessitats de repressió i de control polític de la població alemanya.

Aquest model es basteix a partir de les discussions que el Parlament alemany realitza l'any 1922. La qüestió bàsica que es plantejava la cambra legislativa era com organitzar les noves tecnologies àudio-visuals per dur a terme una protecció de la cultura nacional alemanya. Calia elaborar una estructura comunicativa basada en els interessos culturals sense menystenir els interessos econòmics. La llengua alemanya, el patrimoni cultural, el respecte a les avantguardes artístiques i la constitució d'un mercat de llengua alemanya foren els temes centrals de la discussió política. Com a element afegit a aquesta agenda de temes de discussió, hi trobem una altra qüestió prioritària: com utilitzar els mitjans de comunicació per refer la idea d'una comunitat nacional que havia patit una derrota històrica i una terrible humiliació amb la Gran Guerra.

Tres seran els agents bàsics que posarà, pensarà i executarà la nova indústria de la cultura: la classe política, els industrials interessats en els mitjans de comunicació i els intel·lectuals. Aquests tres agents estructuraran tot el sistema

comunicatiu, prefiguraran les ofertes de difusió massiva i planificaran els gustos del públic. Aquest últim —el públic massiu— serà l'únic actor social que no intervindrà (si no és a través dels seus representants parlamentaris), car la discussió sobre la indústria de la cultura es situarà fora dels debats polítics adreçats a l'opinió pública. Cal tenir en compte que industrials i intel·lectuals intervindran activament en la configuració del model comunicatiu, independentment de l'estructura política parlamentària. Serà la classe mitjana (mitjana-alta/mitjana-mitjana) la que centrarà el major interès per la nova indústria comunicativa i la que es trobarà més representada entre els polítics i els intel·lectuals.

a) La classe política i el sector empresarial com a impulsors de la nova indústria de la cultura

L'entesa entre industrials i polítics quant als mitjans de comunicació tenia un precedent de gran importància. El 1917, un acord entre el grup industrial Krupp i els mariscals Erich Ludendorff i Von Hindenburg donava lloc a la productora més important del cinema alemany: Universum Film Aktiengesellschaft (UFA). En aquells primers anys la nova societat cinematogràfica tenia com a finalitat la producció de propaganda bèl·lica destinada a contrarestar la propaganda britànica i comunista; també tenia l'encàrrec de combatre, en la mesura que fos possible, l'arribada del cinema nord-americà considerat com a nociu per als interessos de la nació alemanya. Després de la guerra, aquesta aliança entre l'estat i els grups industrials continuarà vigent i crearà un sistema mixt en el cinema i un sistema públic en radiodifusió. L'Estat, a través d'un estricte control parlamentari, disposarà de la titularitat de la radiodifusió (Deutschewelle) i ajudarà la resta de les empreses de l'àudio-visual mitjançant unes polítiques comunicatives de tipus proteccionista. Es crea una regulació jurídica que limitarà el mercat publicitari àudio-visual i fomentarà la publicitat en la premsa escrita. Es determinaran un seguit d'ajudes econòmiques a la premsa, les agències nacionals d'informació, al cinema i a la indústria discogràfica sempre que les empreses segueixin algunes directrius parlamentàries: foment de la cultura en llengua alemanya, respecte i difusió del patrimoni cultural popular o d'alta cultura, defensa del consens polític i resistència a les «modes culturals» vingudes de l'exterior. Aquesta política de protecció i defensa del sistema comunicatiu tindrà com a conseqüència immediata l'aprovació —l'any 1925— de la primera norma jurídica europea sobre protecció i foment del mercat cinematogràfic nacional; l'Aussenhandelsstelle Filme establia la importació d'una pel·lícula estrangera a canvi de l'exportació d'una pel·lícula produïda a Alemanya. Aquesta Llei no donarà els resultats esperats, ja que començaran a produir-se pel·lícules d'escassa qualitat per importar pel·lícules nord-americanes; però serà imitada pels britànics —Cinematograph Film Act— el 1927, i pels francesos

(resolucions del maig del 1928 de la Commission Supérieur du Cinéma), amb resultats encara més desafortunats.

L'entesa entre l'Estat i els empresaris serà decisiva per fer revifar el mercat cinematogràfic. Així, el 1926 es produeix l'acord PARUFAMET (Paramount - UFA - Metro) que fonamentarà la reestructuració d'una indústria del cinema totalment deficitària, alleugerirà la pressió de la demanda de cinema americà i portarà a terme la definitiva adequació de la producció alemanya a les necessitats del públic alemany. Aquest acord es basava en la distribució, per la distribuïdora UF, de vint pel·lícules de la Paramount i la Metro en el mercat alemany a canvi de la distribució de deu pel·lícules de la UFA als Estats Units. A més a més, la productora alemanya podia rebre un finançament de 17 milions de dòlars a canvi de la reserva del 50% de les seves sales de distribució per a pel·lícules distribuïdes per les productores nord-americanes.

Finalment, el 1928 s'aprovaran noves lleis de quotes restrictives d'importació (fins al 50%). El mercat alemany ja estava constituït i el període de la dictadura nazi no farà sinó confirmar la seva maduresa i la seva capacitat de mantenir-se al marge de l'hegemonia del cinema nord-americà, que l'any 1938 arribarà només al 22,3% de les pel·lícules exhibides a Alemanya. Aquesta xifra contrasta amb l'evident fracàs de la Gran Bretanya i França, que no aconseguiran bastir mai un mercat cinematogràfic propi.

Quant a la radiodifusió, la música de consum i la indústria discogràfica, la situació serà molt similar a la del mercat cinematogràfic. Es crearà un mercat propi de dimensions molt importants, sobretot pel que fa a la indústria discogràfica, tant de música de consum com de música clàssica.

Les principals forces polítiques alemanyes (socialdemòcrates, comunistes, liberals, catòlics i nacional-socialistes) coincidiran amb els empresaris en el seu rebuig de la indústria de la cultura nord-americana i impulsaran conscientment una oferta diferent. Primer, els repugnarà tot el que el model americà representava en l'esfera social, política i, sobretot, cultural. Així, criticaran radicalment la vulgaritat de les formes musicals de consum basades en els ritmes negres o en el teatre musical de varietats, que les feien impròpies del caràcter públic de la comunicació massiva. El cinema nord-americà, llevat d'algunes excepcions, serà definit com a simple i esquemàtic i, conseqüentment, com un producte molt allunyat de les condicions socials i polítiques que experimentava l'Alemanya de la dècada dels anys vint. Però el que mereixerà més menyspreu serà la preeminència de l'afectivitat privada sobre l'esfera dels afers públics i el trencament radical de les formes socials que dominaven a Alemanya. Hom afirmava l'existència d'una incompatibilitat profunda i general entre l'estructura social i les formes bàsiques de la vida quotidiana alemanyes i la cultura de massa de tipus hollywoodià. La resistència a aquesta cultura de massa disposava d'un altre aliat: els intel·lectuals.

b) La resistència dels intel·lectuals alemanys a la cultura de massa nord-americana i la seva intervenció en el model alemany d'indústria de la cultura

L'ambient intel·lectual existent als Estats Units que havia impulsat la formació de la seva *popular culture* o cultura de massa era radicalment diferent de l'entorn intel·lectual de la República de Weimar. La comunitat intel·lectual alemanya, independentment de la seva posició política, mantindrà una actitud de resistència davant la penetració del model nord-americà, que no serà comparable amb cap altre ambient intel·lectual europeu.

Els intel·lectuals situats a l'esquerra política rebutjaren radicalment i amb manifest menyspreu la proposta cultural nord-americana. La seva actitud no pot ser considerada elitista; al contrari, des de la seva formació hegeliana, des del marxisme o la psicoanàlisi no es podia considerar l'oferta de la *popular culture* sinó miserable i esquemàtica. Aquest sector intel·lectual veia en els mitjans de comunicació uns instruments tècnics de caire públic i col·lectiu cridats a revolucionar la política i la cultura del nostre segle. Res no els era impossible si es posaven al servei dels grans moviments polítics de massa vinculats als moviments d'esquerra i de la divulgació del patrimoni cultural entre les masses fins aleshores desposseïdes de l'educació i de l'alta cultura. En lloc d'aquestes expectatives, les ofertes culturals nord-americanes eren banals i esquemàtiques, repressives políticament i socialment conservadores. Enfront de les utopies socials, la cultura de massa no oferia més que una substitució inconsistent d'aquestes expectatives d'un futur emancipat. Quan la barbàrie nazi colpeja la democràcia a Alemanya, els intel·lectuals confirmaran la perversitat del model nord-americà, que ara serà adaptat enganyosament a les necessitats del feixisme. L'actitud més explícitament contrària a la cultura de massa nord-americana la trobem en Walter Benjamin, que la critica políticament semblantment a com menysprea el projecte històric representat pels Estats Units. Serà aquesta una de les argumentacions bàsiques emprades per Benjamin per no refugiar-se en aquell país en una Europa encara sacsejada pel feixisme. Aquesta posició serà present, d'una manera constant encara que desigual, entre intel·lectuals com G. Luckács, Th. W. Adorno, M. Horkheimer o B. Brecht.

Entre els intel·lectuals conservadors, la resistència també era a bastament compartida. En aquest sector, però, el rebuig es basava en la seva oposició a l'hedonisme de la cultura vinguda de Hollywood i en la seva crítica al conjunt de valors que representava en estricta oposició als valors més propis de la tradició cultural alemanya.

La primera conseqüència de la intervenció dels intel·lectuals en la nova indústria comunicativa va ser l'establiment d'una gran varietat, diferenciació i rigidesa dels nivells de cultura. Lluny del nivell mitjà de comprensió dels continguts de l'oferta americana, el model alemany potenciarà l'ús dels mitjans de comunicació per dur a terme ofertes de complexitat de comprensió molt

diversificada. La radiodifusió alemanya conjuminarà la informació i l'entreteniment popular amb la divulgació científica i la difusió de l'alta cultura (sobretot la literària i la cultura musical) a partir d'una estricta vinculació amb el sistema educatiu alemany. El cinema, per la seva banda, produirà una amplíssima filmografia que comparteix un nivell alt, resultat de la influència directa dels moviments artístics i intel·lectuals de l'època, amb una producció d'evasió molt propera al *happy end* ianqui. L'expressionisme alemany donarà forma a aquest nivell alt de caire disfòric i simbolista en què l'esfera pública és privilegiada per sobre de l'àmbit privat. En aquest sentit, fins al 1924 dominaran pel·lícules irrealistes com, per exemple, *El gabinet del doctor Caligari* (1919), de Robert Wiene; *Nosferatu, el vampir* (1922), de F. W. Murnau, i *Els nibelungs* (1924-1925), de Fritz Lang. Posteriorment, i fins al nazisme, aquest nivell es mantindrà amb pel·lícules realistes com, per exemple, les posteriors produccions de Murnau i Lang.

La col·laboració dels intel·lectuals en la cultura industrial alemanya tingué també una conseqüència de gran impacte: el manteniment d'una estricta rigidesa social derivada de l'expulsió de l'afectivitat privada de les produccions culturals. Aquest fenomen era general a tots els àmbits socials d'Alemanya i es reproduirà notablement en la cultura dels mitjans de comunicació. L'ambient intel·lectual responia estrictament a aquestes qualitats formals de l'estratificació social alemanya i es situen molt allunyats del progressisme del model nord-americà. Sens dubte, ha estat Siegfried Kracauer qui millor ha descrit aquesta situació tensa a l'interior del cinema i la cultura alemanyes d'aquella època. Ningú no ha descrit millor que ell com ambdós models cinematogràfics topaven en la seva estructuració de les relacions socials i del paper ocupat per l'afectivitat personal en les seves obres mestres: *De Caligari a Hitler, Història psicològica del cinema alemany* (1941) i *Teoria del cinema. La redempció de la realitat física* (1960).

L'exili farà que una part important dels intel·lectuals alemanys entrin en contacte directe amb la realitat social, política i cultural dels Estats Units. Molts d'ells hauran d'integrar-se dins de la indústria de la cultura nord-americana o de la investigació administrada que es posa al seu servei. El contacte entre ambdues realitats culturals ha estat una de les experiències intel·lectuals més apassionants del nostre segle. La seva crònica ha estat feta per Martin Jay en el seu excel·lent llibre *Permanent Exiles: Essays on the Intellectual Migration from Germany to America* (1985). Però aquesta és ja una qüestió que es situa fora de l'abast del nostre assaig.

CONCLUSIONS FINALS

Introducció

Les conclusions que exposem a continuació resulten de l'estudi de la bibliografia, de la reflexió pròpia i de les converses mantingudes amb intel·lectuals que ens han donat la seva valuosa opinió, segons el mètode comprensiu que ha estat utilitzat en tot el treball. Especialment, pel que fa als Països Catalans, les opinions de periodistes, artistes i escriptors han estat determinants.

Abans de l'existència dels llibres, el bagatge cultural era retingut en la memòria de la gent. Hom memoritzava la informació disponible o la indispensable per a la vida. Tot i que existien procediments de conservació de la informació rudimentaris, el seu ús restava limitat a alguns aspectes de la vida social. De fet, la quantitat d'informació disponible era petita i no exigia grans esforços en aquest sentit. Però la cultura cal que sigui transmesa a les generacions següents, i d'això se n'encarregaven els vells.

Amb prou feines hi havia algú dedicat a l'ensenyament i molt pocs a tasques qualificades genèricament de «culturals» (sacerdots, metges, algun preceptor, etc.). És evident que el sistema productiu de les societats primitives no permetia l'existència de moltes labors que estiguessin al marge dels treballs de subsistència.

No hi havia una demanda social d'especialistes. Els filòsofs o els escriptors de l'antiguitat sorgien dels estaments benestants. Els filòsofs, i en general els creadors de coneixement de l'antiguitat, no intervenien en l'activitat econòmica. Ben cert és que l'artesania i les indústries populars en general també creaven coneixement i tecnologia, però ho feien, respecte a l'alta cultura filosòfica, en línies paral·leles. Caldrà que passin molts segles perquè la cultura científica s'incorpori al sistema primitiu.

A mesura que es desenvolupen les formes de vida antigues, la cultura es basa més i més en els llibres. Els llibres són procediments tècnics per a la conservació de la informació, però, a més, influeixen en els continguts culturals. Hi ha un canvi considerable entre la cultura oral i l'escripta. El fet d'haver de plasmar en un text el que un pensa o sent obliga a una sistematització i àdhuc

racionalització que manca en altres formes d'expressió cultural. L'obra de Plató i la d'Aristòtil precisament van lligades al desenvolupament de les idees fixades en un escrit.

A l'Edat Mitjana, la cultura s'entén bàsicament com un patrimoni que s'ha de conservar. Els llibres són pocs i fets a mà; això fa que es creï la tasca d'escriure en els monestirs, on hi havia els escriptors i les biblioteques. No existia el debat intel·lectual pròpiament dit, tret del que s'efectuava en els dominis de la teologia, el qual anava destinat exclusivament a poder conèixer millor el missatge de la Revelació.

Tot allò que podem considerar com a tècniques de producció cultural es fa en aquella època, tal com havia passat en èpoques anteriors, amb procediments artesanals. Això vol dir fet a mà o amb poca intervenció de les eines i de la maquinària, amb materials poc elaborats, amb procediments i formes provinents de la tradició. Les tècniques que s'aplicaven a la producció cultural estaven en relació amb les necessitats del moment. La demanda de llibres, per exemple, era baixa i podia satisfer-se amb la producció manual dels copistes i enquadernadors.

A la baixa Edat Mitjana la cultura tendeix a considerar-se com una riquesa a conquerir i a millorar; es concep el món com un camp obert al coneixement; s'inicia el camí cap a la llibertat de consciència i la investigació; moltes esferes de la vida, i entre elles la de la cultura, passen progressivament cap al domini de la societat laica. Comencen a crear-se algunes de les funcions intel·lectuals que coneixem actualment. Com a exemple, tenim l'ofici d'ensenyant, un dels més representatius de les funcions intel·lectuals dins la societat, i el d'artista, el qual s'enforteix i es personalitza en grans figures.

Es creen nous oficis intel·lectuals i s'enforteixen els que ja existien. Professors, artistes, membres de les professions liberals, funcionaris, escriptors. Tots aquests intel·lectuals han de treballar, no podia ser d'una altra manera, en el marc de les estructures de producció i de repartiment de la riquesa de l'època. Si bé és cert que l'àmbit de la producció cultural s'amplia notablement, pel que fa a les relacions laborals, la dependència servil s'estén també a les activitats intel·lectuals.

La transformació del sistema social senyorial i feudal cap a un altre de burgès comporta canvis importants en la cultura i en els qui hi treballen. Els intel·lectuals s'alliberen de les relacions de servitud. A partir d'aleshores, els qui treballen en la producció cultural seran lliures, com els artistes, per exemple, o bé funcionaris, com els ensenyants. Es tracta d'una llibertat relativa, com és natural. L'existència de públics consumidors en els diferents àmbits de la producció artística i literària constitueix un fenomen nou i essencial; l'establiment de procediments nous de distribució i de consum dels objectes culturals, deslliga l'intel·lectual de la dependència directa de senyors i poderosos; tot això fa que ens situem en l'estructura cultural pròpia de la societat burgesa.

Es crea el mercat cultural. Les obres de l'intel·lecte adquireixen valor de canvi. Aquest és un fet essencial que tindrà unes repercussions essencials. Es tracta del primer pas en la introducció de la lògica de producció capitalista en l'àmbit de la cultura. Després en seguiran uns altres, fins a arribar a la situació actual. Els artistes, els escriptors, els treballadors de la cultura en general realitzaran la seva producció pensant en un públic consumidor. Deixaran d'estar subjectes als interessos i a les exigències d'un senyor o a tot estirar d'un reduït cercle pertanyent als estaments dominants. Patiran, això sí, noves constriccions, però seran de caire diferent. El mercat cultural és més abstracte que el règim senyorial. El senyor o el petit cercle dels protectors exercien una força molt més directa sobre l'intel·lectual que no pas el mercat. En canvi, aquest darrer és molt menys influïble pel seu caràcter anònim. L'escriptor o l'artista ja no podrà estar en contacte directe amb els destinataris de l'obra cultural, ja que el públic serà molt nombrós i dispers.

En la primera època del món capitalista, la majoria dels intel·lectuals treballen d'una manera autònoma, com els artistes, o en empreses poc desenvolupades, com els escriptors. Les grans transformacions tecnològiques que es produeixen en el camp de la producció industrial no repercuteixen encara en el camp de la creació cultural.

Les tecnologies culturals, en un principi, eren barates i no demanaven grans esmerços de capital. Es tractava de tecnologies molt menys evolucionades que les que hi havia en les indústries tèxtil, química o metal·lúrgica. De fet, no havien canviat substancialment des de feia segles.

Els procediments que utilitzaven els intel·lectuals en els seus processos de producció eren molt poc evolucionats, comparables als de les indústries artesanes tradicionals. Hom concep el món de la manufactura com un domini mercantil i prosaic al marge del domini de la sensibilitat i de les emocions humanes: al marge de l'art.

Tot això fa que, en aquesta època, la majoria dels intel·lectuals restin al marge del sistema productiu dominant. La cultura conforma un camp a part on regna una major llibertat. Una situació respectada per la burgesia dominant, la qual continua sent radical en el camp de la cultura. En efecte, les contradiccions pròpies del sistema industrial han fet regressar la burgesia cap a posicions més i més conservadores en els dominis de la política; tanmateix, els ideals revolucionaris encara es conserven parcialment. Els burgesos aniran seguint el procés de les ruptures que es produiran en el camp de la plàstica; llegiran la literatura d'autors radicals com Zola o escoltaran la música en la seva evolució formal i estètica. Les ruptures que combatran en el camp social estaran disposats d'admetre-les en el cultural.

La societat industrial moderna es desenvolupava molt ràpidament. La tecnologia científica es converteix en el motor essencial de la manufactura. En aquestes condicions, els científics foren els primers intel·lectuals que s'integraren als grans processos productius de la indústria.

Els intel·lectuals crítics apareixen en aquest moment. Ho poden ser per la seva llibertat, per la seva autonomia i pel seu prestigi. De fet, es mantenen fora del sistema pel que fa als aspectes tècnics, professionals i laborals del seu treball. Tanmateix, frueixen d'un prestigi social que els permet tenir incidència sobre el seu temps.

Els intel·lectuals progressistes defensaran els ideals moderns enfront dels atemptats a la llibertat, les injustícies i les irracionalitats del sistema productiu. Formen el grup social que és capdavanter en la defensa de les llibertats cíviques. Es mantenen fidels als ideals de la Il·lustració.

L'evolució tecnològica és molt important i, a més, es produeix amb una rapidesa mai no experimentada. Des de l'invent de la impremta fins a les noves tecnologies de la comunicació com el telègraf, el telèfon o la fotografia transcorren alguns segles; els nous invents se succeeixen d'una manera vertiginosa. El cinema, la ràdio, la televisió i totes les posteriors. Es tracta de tecnologies qualitativament diferents a les tradicions l'aplicació de les quals demanarà fortes inversions, i també la creació d'unes estructures professionals, administratives i burocràtiques desenrotllades. S'apliquen, doncs, a la creació cultural els sistemes i la lògica de producció que ja eren vigents en el camp de la manufactura. El resultat és la instauració de la indústria de la cultura.

L'aparició de la indústria de la cultura inicia el procés de transformació del panorama que existia. La cultura es transforma, i també les funcions intel·lectuals en la societat. Els nivells de cultura anterior, tant la cultura popular com l'alta cultura entraran en un període de franca dissolució, molt evident en el cas del primer i no tant en el segon. En 'sortirà una nova cultura, la dita «de massa», amb unes característiques diferents de totes les anteriors.

De la mateixa manera com l'escriptura i especialment els llibres influeixen en els continguts de la cultura, els nous mitjans de comunicació àudio-visuals intervenen no només en la forma com es conserva i es transmet la cultura sinó també en la seva substància. La indústria de la cultura capgira el domini de la producció intel·lectual, no només en els aspectes tècnics i organitzatius sinó també en els cognitius.

Només el fet de l'augment abassegador de la producció àudio-visual en detriment, moltes vegades, de la que es realitzava a través del llenguatge escrit ja constitueix un canvi substancial per a la cultura i, naturalment, per als qui hi treballen. El denominat «llenguatge visual» i els altres codis emprats en la comunicació contemporània són mancats de les capacitats racionalitzadores i discursives dels llenguatges naturals.

Noves tecnologies i també la lògica de producció que ja imperaven en les altres esferes del sistema productiu, s'apliquen a l'àmbit de la cultura. La fotografia fixa i en moviment, sobre suports químics, les ones electromagnètiques, la impressió moderna, i les tècniques de distribució i promoció dels productes culturals conformen el gruix de les noves tecnologies aplicades a la cultura.

També s'introdueixen en aquest camp noves formes de relacions laborals. Tots aquests canvis ens situen davant de realitats que considerem essencials per al nostre estudi. Els treballadors de la cultura s'integren en la indústria de la cultura d'una manera creixent. No cal dir que una tal cosa significa un canvi d'un abast incalculable: es completa el procés d'integració dels intel·lectuals dins el sistema productiu capitalista; un procés, recordem-ho, que s'havia iniciat amb els científics i els tècnics al principi de la indústria moderna. No cal dir que l'esmentada integració situa els intel·lectuals tradicionals, que encara n'hi ha, en una situació cada vegada més residual.

Només alguns àmbits, com el de les arts plàstiques, es mantenen com a reductes tradicionals, amb tècniques de producció artesanals i relacions laborals poc desenvolupades.

El que ha succeït és que el sistema productiu vigent actualment ha englobat un sector, el de la cultura, que s'havia mantingut relativament al marge, amb la qual cosa les funcions intel·lectuals es transformen novament. Allò que demanarà la societat als intel·lectuals ja no serà la crítica social, ni la creació lliure. De tota manera, l'exercici de la funció crítica dels intel·lectuals resultaria molt difícil, per no dir impossible en les condicions actuals. Els àmbits socials de discussió i de crítica es restringeixen progressivament.

Una complicada estructura social i comunicativa, en la qual intervé la indústria de la cultura, junt amb altres sectors de la societat, determinaran les noves formes de la creació cultural; també determinaran els temes que centraran l'atenció dels diversos sectors de la societat. La funció crítica, en la mesura que continuï existint, serà administrada d'una manera diferent de com es feia en la societat industrial.

Dins d'aquest panorama, els intel·lectuals, per ells mateixos, ja no tindran sinó un paper subaltern en la determinació dels temes que centraran l'atenció en forma d'actualitat. La seva activitat s'emmarcarà dins les estructures de creació del sentit que funcionen en la societat. No és que els intel·lectuals no tinguin cap paper; tot al contrari, el tenen però dins un sistema dins el qual ells només són una part.

Cal no confondre l'aparició quotidiana d'alguns intel·lectuals als mitjans de comunicació amb el paper molt més actiu que tenien en l'època clàssica de l'intel·lectual compromès. Émile Zola, en el «J'ai accuse» utilitza la premsa; ara la premsa, els mitjans en general, integren els escriptors i els crítics en el seu funcionament. En les tertúlies, entrevistes i reportatges dels mitjans àudio-visuals, els intel·lectuals intervenen adaptant-se a l'estructura del mitjà, amb unes pautes molt rígides, les quals, més que no limitar, el que fan és integrar la participació dels intel·lectuals als complicats mecanismes d'elaboració de temes i d'opinions.

S'utilitzen els intel·lectuals per aprofundir en els temes que han estat seleccionats a través dels mecanismes socials que funcionen dins les estructures de la vida social. Així, doncs, en aparèixer un intel·lectual en un mitjà no està

fent crítica social ni opinió en l'estil tradicional, sinó un programa de televisió, de ràdio, o periodisme escrit. La nova crítica es fa d'acord amb les estructures de la societat capitalista avançada, en la qual ja no hi caben les actituds que es mantenen fora del sistema.

Tots els mitjans intervenen en el procés, cadascun segons les seves potencialitats. Podríem dir que la premsa assumeix un paper lleugerament diferenciat de la resta dels mitjans. Efectivament, la premsa és un mitjà tradicional i conserva algunes de les seves característiques racionalitzadores i crítiques més que no els àudio-visuals. El mateix fet de ser un mitjà escrit li permet d'ordenar i classificar les opinions i els reportatges d'una manera que ni la ràdio ni la televisió poden abastar. Podríem dir que els mitjans àudio-visuals aixequen els temes d'una manera força indiscriminada, mentre que la premsa els selecciona i els aprofundeix.

A grans trets, podem concloure que l'espai social de comunicació és elaborat per tot el complex sistema de mitjans en conjunció amb altres esferes de la societat. Cap mitjà de comunicació per ell mateix no fa res, com tampoc no ho fan tots en el seu conjunt. Comptat i debatut, tindrem que en la situació present el resultat més explicatiu resulta de fixar-se en les estructures de funcionament de tots els complexos que participen en la comunicació pública, més que no pas en cap d'ells en particular per significatiu i important que ens pugui semblar.

Així doncs, dins aquest sistema complex, els intel·lectuals ja no actuen d'una manera aïllada, independent, sinó integrats en les estructures socials de formació del sentit.

Per entendre la discussió pública en el món actual cal comprendre els mitjans de comunicació dins el sistema social en la seva totalitat; cal tenir en compte el paper subordinat però important que hi tenen els intel·lectuals; cal abandonar, definitivament, la visió, que podríem qualificar de romàntica, de l'escriptor, de l'artista, del filòsof que manté la seva autonomia crítica i que regeix el seu capteniment segons unes normes ètiques enfonsades en el sentit de la solidaritat. La progressiva dissolució de la societat burgesa en tots els aspectes de l'estructura social, significa necessàriament la dissolució dels tipus d'intel·lectual i de les funcions que hi realitzava. La denominada societat postindustrial, postcapitalista o capitalista tardana ha creat una nova estructura cultural i comunicativa dins la qual els intel·lectuals s'articulen segons unes exigències precises.

Resulta evident, que les noves estructures professionals i cognitives fan canviar no només el paper social dels intel·lectuals sinó les pròpies característiques de grup i àdhuc la consciència individual. L'intel·lectual corrent en la societat actual és un personatge molt més integrat en els sistemes de producció del sentit que existeixen; ha perdut, per tant, autonomia en llur tasca. La labor independent i crítica de molts intel·lectuals de la societat burgesa sembla que està a punt de desaparèixer.

Conclusions referents als Països Catalans

Els intel·lectuals catalans han evolucionat d'una manera semblant a la que hem descrit suara per als dels altres països. Durant l'Edat Mitjana el desenrotllament de la vida cultural es fa sota unes condicions que podríem qualificar de «normals». Es tracta de l'època en què sorgeixen les figures més rellevants de la nostra cultura. Després, el llarg període de decadència trenca el nivell de vida intel·lectual que hi havia hagut i debilita les relacions que havien existit entre les diferents regions dels Països Catalans.

La represa es fa a mitjan segle XIX i encara amb intensitats molt diferents en les distintes regions. Allà on el fenomen és molt més pregon i tendeix a abastar totes les esferes de la vida cultural i àdhuc de la consciència nacional és al Principat. La vida intel·lectual inicia un camí vers la normalització; es tracta d'un procés que, de fet, encara no ha assolit els resultats definitius que converteixin els Països Catalans en un país que es pugui homologar als països avançats d'Europa en els quals ens emmirallem.

A l'època contemporània, les condicions sota les quals s'ha desenvolupat la vida del país ha fet que els intel·lectuals hagin hagut d'assumir algunes funcions excepcionals. Hem vist que al Principat les mancances polítiques han forçat els intel·lectuals, especialment els escriptors, a fer papers que en altres circumstàncies no els hauria calgut d'assumir. Algunes figures excepcionals s'han convertit en símbols en els quals ha convergit la consciència col·lectiva. Els catalans s'han sentit identificats amb personatges com Jacint Verdaguer, Joan Maragall, Àngel Guimerà, Pau Casals o Antoni Gaudí.

Situats en els nostres dies, cal constatar que el sistema productiu a totes les regions és notablement modern, cosa que fa que el nivell de vida i de consum no sigui gaire distanciat dels que tenen els països capdavaners. La conseqüència és que les formes de vida catalana siguin les que corresponen a una societat capitalista avançada. D'acord amb la situació general del sistema social, el procés de creació de la indústria de la cultura també ha originat la integració dels intel·lectuals en el sistema productiu. Entre nosaltres, com a tot arreu, els mitjans de comunicació han incorporat escriptors com a guionistes, tècnics de tota mena i professionals diversos com a crítics i generadors d'opinions en diversos programes.

Malgrat les condicions generals que presenten els Països Catalans suara descrites, el fet és que els intel·lectuals catalans viuen en unes condicions particulars en el pla cultural degudes a les circumstàncies polítiques presents en el país. La manca d'un estat propi ha fet que les polítiques culturals hagin estat en ocasions inexistents i insuficients en altres.

La indústria de la cultura funciona entre nosaltres com a tot arreu. Per tant, la integració creixent dels intel·lectuals a les empreses comunicatives es fa més i més intensa. El sistema polític econòmic i el polític també ens acosten a les democràcies occidentals. Tanmateix, els Països Catalans viuen immersos

dins el sistema polític i cultural espanyol, cosa que fa que la cultura i la comunicació social pròpies presentin característiques específiques allunyades, en aquest cas, de les situacions que coneixen els altres països.

Les relacions i els conflictes lingüístics s'han intensificat a tot arreu. Les grans llengües i especialment l'anglès influeixen sobre totes les altres. El català viu, com totes les altres llengües, l'hegemonia de l'anglès en els àmbits de les ciències i en el de les relacions comercials entre altres. Però, a més, el català pateix les influències d'altres llengües nacionals en gairebé tots els camps de la vida social. Les llengües i les cultures que interfereixen la catalana corresponen a França i Espanya, països amb una llarga i forta tradició cultural, amb un pes demogràfic abassegador i amb una empena assimiladora secular.

Les condicions socials i polítiques modernes han trossejat els Països Catalans en regions diferenciades. La situació és ambigua, ja que, en alguns dels aspectes, continua funcionant la unitat, però en d'altres hi ha separació i, fins i tot, hostilitat.

En l'àmbit de l'alta cultura literària i artística els Països Catalans continuen funcionant, tot i que amb vacil·lacions, d'una manera unitària, amb Barcelona com a capital. L'existència d'una indústria editorial ha estat fonamental per a la vida de la cultura catalana literària i, en conseqüència, per a la consolidació del català com a llengua de cultura superior.

En els altres àmbits de la cultura els Països Catalans no existeixen. En el cas dels mitjans de comunicació, la separació i fins i tot l'hostilitat són clares amb algunes excepcions meritòries, però excepcions. Cal constatar que la cultura catalana està mal instal·lada en les noves formes de producció cultural, com són els àudio-visuals.

Els fets anteriors indiquen que a la cultura catalana li fou possible d'instal·lar-se, d'una manera més o menys normal, en els dominis tradicionals de la producció literària o periodística. A més, en aquests àmbits esmentats la unitat cultural i lingüística ha funcionat d'una manera satisfactòria. En canvi, quan han aparegut noves mediacions socials fortament tecnificades, que corresponen a la societat actual, les posicions unitàries han desaparegut. No només hi ha una producció cultural insuficient en tots els àmbits de l'àudio-visual en català; no només els productes i les empreses difusores forasteres dominen sobre les catalanes, sinó que aquestes, quan existeixen, són fragmentàries i no reconeixen, *de facto*, la unitat cultural i lingüística dels Països Catalans. Les diferents regions treballen com a unitats independents, malgrat l'existència d'esforços meritoris d'estendre la unitat cultural en el domini dels àudio-visuals.

Aquesta situació, força confusa, fa difícil i atzarosa la situació dels intel·lectuals de les diferents regions. No els resulta fàcil de professionalitzar-se en aquestes condicions, si és que volen mantenir-se fidels a la llengua i a les formes de capteniment i de veure les coses catalanes.

Allò que resta de les cultures populars tradicionals manté la seva unitat pregonera per sota de les diferències aparents. L'alta cultura literària i artística

també es manté catalana i unitària. El problema fonamental està en les noves formes de cultura. Aquest és un aspecte fonamental en el món actual. La indústria de la cultura funciona en un mercat. No cal dir que el mercat català és reduït; tanmateix, no és igual tenir un públic consumidor potencial de deu milions que quatre públics de sis i mig i de tres i mig milions, de més de sis cents de mil i de poques desenes de milers separatament.

Els intel·lectuals dels Països Catalans han de realitzar la seva tasca en unes condicions més desfavorables que les dels seus congèneres europeus. El problema lingüístic és el més important que tenen plantejat. Hi ha un predomini de la llengua catalana en els àmbits de la creació literària en totes les regions. En aquest aspecte, fins i tot s'han guanyat posicions en regions delicades, com és el cas del País Valencià. Tanmateix, els escriptors catalans s'adrecen a un públic lector reduït per raons demogràfiques; però, a més, un públic que també té accés a les literatures espanyola i francesa.

En altres àmbits de la producció cultural, la situació és molt més desfavorable. L'assaig, els treballs científics estan dominats per llengües poderoses; segons en quins casos per l'anglès i en altres pel castellà o pel francès. Els científics de la naturalesa difonen llurs treballs bàsicament en anglès. Els científics socials han d'escollir entre escriure en català, amb la qual cosa limiten la difusió de llurs obres o fer-ho en castellà o en francès, amb la qual cosa abandonen la seva llengua.

Cal recordar que la llengua i la cultura nacionals són fonamentals per a la personalitat de l'intel·lectual (potser tret dels científics de la naturalesa). Haver de difondre la seva obra en una llengua altra que la seva representa un greu perjudici per als resultats de la seva activitat.

Resulta difícil professionalitzar-se totalment com a treballador de la cultura als Països Catalans. Són molt pocs els escriptors que poden viure exclusivament del seu ofici si només escriuen en català. En el camp del periodisme, hi ha una oferta reduïda. Els qui assoleixen treballar en algun dels mitjans catalans poden professionalitzar-se totalment. Només al Principat l'oferta de televisió, de ràdio i de premsa ofereix possibilitats a un nombre important de professionals. Els nous camps de la creació de guions per als programes àudio-visuals encara són relativament poc importants, ja que molta de la producció de ficció en el cinema i en la televisió ens ve de fora, i la producció pròpia és encara reduïda. Els actors constitueixen un grup professional amb unes certes possibilitats professionals. El teatre català és minoritari, com a tot arreu ho és el teatre; tanmateix, com que pràcticament tota la producció que es fa és en la llengua del país, existeix la possibilitat que un petit nombre d'actors s'hi puguin dedicar. El camp més extens i normalitzat és el de l'ensenyament. Els mestres i professors catalans poden exercir la seva tasca en condicions acceptables en totes les regions, excepte en la Catalunya Nord on l'ensenyament en català és molt reduït, gairebé inexistent. Altres sectors com els de les arts plàstiques o el

disseny presenten situacions variades, però, podem dir, que, en termes generals, corresponen a les d'un país normal.

Totes les raons exposades ens fan concloure que els intel·lectuals catalans segueixen l'evolució normal dels temps i s'integren amb més o menys dificultats a les noves formes de producció cultural. Però el fet de mantenir-se fidels a les seves llengua i cultura els dona una dimensió que manca en els seus congèneres dels altres països. L'intel·lectual català ha hagut de plantejar-se el problema nacional i la seva vinculació dins la societat. Ha de prendre una posició cultural i ètica radical i, a més, aquesta presa de posicions l'ha de fer dia rere dia. La seva posició d'intel·lectual català li proporciona uns lligams especials amb la resta de la comunitat, la qual cosa li exigirà una fidelitat i una integritat molt grans.

Les condicions específiques del País Valencià

El País Valencià és una regió que s'ha desenvolupat modernament a través de relacions insuficients amb la resta de regions que conformen els Països Catalans. Els contactes culturals han estat sempre escassos, gairebé sempre limitats a sectors que pertanyien als cercles literaris. Les relacions socials d'abast més ampli sempre han estat circumscrites als àmbits personal i mercantil. Les relacions entre el País Valencià i el Principat sempre han estat més pobres que les que ha mantingut aquesta darrera regió amb les Illes. Paradoxalment, els contactes amb Madrid o amb regions espanyoles, com la de Múrcia, han estat molt importants en l'època moderna. Una ciutat com Alacant ha perdut gairebé del tot la llengua pròpia.

La penetració de la cultura espanyola ha estat molt intensa i ha subordinat la cultura autòctona fins a situar-la en una condició purament casolana, o a tot estirar, localista. La cultura catalana a València no gaudeix i no ha gaudit modernament de prestigi dins els sectors populars.

La llengua catalana, mancada de prestigi, resta reclosa, al País Valencià, als usos de les relacions interpersonals i familiars. Els registres cultes de la llengua moderna elaborats al Principat no són vistos com a propis per la majoria de la gent. Podem dir que el català havia estat foragitat de l'esfera pública. Només els estrets cercles d'alt nivell cultural s'incorporen a la cultura comuna.

Es podria resumir la situació de la manera següent: el català vulgar que es parla en les diferents comarques valencianes és vist com a valencià. Moltes vegades, allò que acaba sent anomenat «valencià» és una variant local de la llengua, plena de castellanismes i de modismes vigents en un àmbit restringit. La llengua unificada emprada en els registres cultes és vista com a català del Principat.

Els darrers anys, amb l'autonomia, la llengua catalana ha estat emprada, d'una manera molt tímida, per a alguns usos de part de les institucions públi-

ques (alguns ajuntaments, la Generalitat, etc.). Tanmateix, tot aquest fenomen és d'una gran modèstia, cosa que el fa absolutament insuficient amb vista a tornar a prestigiar la llengua entre la societat valenciana.

En aquestes condicions, el castellà esdevé la llengua de prestigi; una llengua que serveix per a tots els usos formals i cultes. El castellà també és utilitzat com a llengua estàndard; o sigui, per entendre's, amb tot el qui no parli el dialecte propi.

De tota manera, hi ha hagut, en els darrers trenta anys, un procés de recuperació de la cultura literària principalment i potser, d'una manera menys intensa, de la dels altres àmbits de la cultura. Actualment, al País Valencià la més bella part de la producció literària es fa en llengua catalana. Ja no succeeix, com passava abans, que les millors plomes s'incorporaven a la literatura castellana. Aquest fou el cas de Vicent Blasco Ibáñez, de Josep Martínez i Ruiz i de Gabriel Miró.

En els altres nivells de la cultura tindriem allò que resta de la cultura popular, en forma de perpetuació de la popular tradicional. Molt sovint es tracta de pures relíquies fossilitzades, entre les quals es manifesta un tancament localista suïcida. Sovint, allò que resta de la cultura tradicional, per manca de formes culturals més actualitzades, és elevat a la categoria de símbol nacional.

Les classes populars de les urbs, especialment la de la ciutat de València, estarien submergides en aquest nivell cultural. En canvi, moltes vegades no reconeixen com a pròpia la producció culta feta en la llengua pròpia.

D'altra banda, aquests sectors socials no tindrien vertaders intel·lectuals, sinó una mena d'estudiosos autodidactes dedicats a convertir les anècdotes i els detalls que pren la subordinació del País Valencià a Espanya en característiques d'una suposada valencianitat.

Sí que hi hauria els intel·lectuals escriptors i artistes, editors i promotors culturals; petits grups que tenen la consciència de la pancatalanitat. Aquests autors tenen el seu públic lector prioritari al Principat; alguns d'ells, fins i tot, se'n van a treballar a Barcelona.

Els escriptors, assagistes, professors universitaris i professionals amb consciència cultural nacional constitueixen els intel·lectuals valencians per excel·lència. Es tracta d'un sector que, en bona part, viu aïllat de la resta del país. Les classes populars no els reconeixen el seu paper d'intel·lectuals valencians.

Un cas particular estaria format pels periodistes. Com a tot arreu, es tracta d'un sector professional força influent. Tot i que els mitjans en català són realment escassos, més encara que al Principat, hi ha un sector de periodistes favorables a la cultura catalana i a la unitat cultural.

La ciutat de València fa el seu paper de capital regional d'una manera força incompleta. Ben cert és que la majoria d'intel·lectuals s'hi estan i hi treballen, però també hi radiquen els sectors socials espanyolistes, els quals, sota l'excusa d'una suposada valencianitat, malden per separar el País Valencià de la resta dels PPCC i convertir-lo en una vulgar província espanyola.

La ciutat de València no pot competir amb Madrid com a capital cultural espanyola i, en canvi, renuncia, de fet, a fer el seu paper natural de cap de la cultura catalana al País Valencià. A causa d'aquesta manca de definició, moltes de les comarques no li reconeixen la capitalitat que li correspondria per raons històriques, demogràfiques i econòmiques.

Les comarques del nord tampoc no estan prou lligades amb la capital, i aquesta les ignora i, a voltes, les menysté.

El País Valencià viu en un procés de deseiximent de les seves estructures culturals, tant pel que fa als individus com a les col·lectivitats. En separar-se excessivament del Principat i de les Illes, davant la desesperació impotent dels intel·lectuals pancatalanistes, el País Valencià viu un procés de dissolució de les seves característiques nacionals.

El cas de les Illes

Les Illes Balears han mantingut secularment un isolament propi de la seva condició insular.

De tota manera, les Illes sempre han mantingut estretes relacions de tota mena, culturals, comercials, humanes, especialment amb el Principat i no tant amb el País Valencià. En el camp intel·lectual, en l'època moderna, els estudiants illencs s'han traslladat a Barcelona a cursar els estudis; la producció literària illenca s'ha llegit especialment al Principat; molts dels intel·lectuals d'aquesta regió s'han instal·lat a Barcelona.

Els intel·lectuals illencs sempre, en l'època moderna, han estat vinculats als projectes i a les realitzacions pancatalanistes. Es pot dir que tots els escriptors d'una certa entitat, han emprat la llengua pròpia gairebé sempre. No hi ha hagut casos importants d'abandó de la llengua de part dels intel·lectuals, tal com veiem que havia passat al País Valencià.

Ens trobem a les Illes, com abans al País Valencià, que l'àmbit de la cultura literària és el més normalitzat de tots. La producció literària majoritària i la de més qualitat es continua escrivint en català. D'acord amb això, tot el gruix d'escriptors, al qual podríem afegir els artistes, continuen vinculats a la cultura catalana en estreta relació amb els seus congèneres catalans i valencians. No passa de la mateixa manera en les formes més modernes de la producció cultural.

Els cercles intel·lectuals mallorquins són reduïts; en certa manera, els que corresponen a una petita regió. Naturalment encara ho són més els qui tenen una consciència nacional. De tota manera, es tracta d'un grup força important i que és capaç de fer millorar la situació en alguns aspectes de la problemàtica que pateix la cultura nacional. En aquest sentit, la tasca de la universitat balear resulta marcadament positiva. Afortunadament, la immensa majoria del seu professorat és del país, de Mallorca o de les altres regions dels Països Catalans.

En conseqüència, és l'única institució normalitzada de les Illes; està formant unes noves promocions de joves intel·lectuals de gran qualitat, amb consciència del país, la presència de les quals aviat es notarà en la societat balear.

En canvi, les classes populars viuen més tancades en elles mateixes més que no els intel·lectuals. Com els valencians, els mallorquins tampoc no reconeixen el català unificat com a llengua pròpia. En trobar-se amb algú que no parla la seva variant dialectal local, sovint utilitzen el castellà com a llengua de relació.

Malgrat la manca de consciència lingüística i nacional que hom pot trobar, podem afirmar que a les Illes no es produeix la crispació i els fenòmens d'irracionalitat que s'observen al País Valencià.

En el camp dels mitjans de comunicació la situació és tan poc encoratjadora com ho pugui ser a València. No existeix premsa diària en català, tot i que Mallorca posseeix nombrosos diaris en castellà amb uns índexs de lectures superiors als de la majoria de contrades dels Països Catalans.

Un cas molt particular que cal denunciar és la presència molt nombrosa de periodistes provinents de Navarra en els rotatius mallorquins.

La producció televisiva local és molt reduïda i no sembla que pugui expandir-se gaire en el futur, atesa la demografia i la situació industrial i professional de les Illes. Les diverses televisions espanyoles i TV3 són els principals senyals que hi arriben. Es troba a faltar la manca d'atenció que fa la televisió catalana als temes propis; no cal dir als temes mallorquins, sinó que, fins i tot, als catalans en general.

Tot això fa que l'àmbit de la producció periodística estigui poc normalitzat pel que fa als mitjans en català. Els periodistes catalans tenen un camp molt migrat a les Illes.

El cas particular de la Catalunya Nord

La situació cultural i lingüística de la Catalunya Nord és la més distorsionada de totes. L'afrancesament és abassegador en tots els àmbits de la vida. La situació és especialment greu pel fet que es tracta d'unes comarques que es compten entre les més pobres de l'Estat francès. Aquesta situació ha provocat l'emigració de molts catalans i, en canvi, l'establiment d'un gran nombre de francesos a la recerca del bon clima i dels preus més barats.

Aquesta situació tan desfavorable ha fet que les classes populars catalanes hagin perdut, en bona part, la consciència de la unitat cultural i lingüística. Cal pensar que l'ensenyament públic, absolutament majoritari, està fet exclusivament en francès i amb mentalitat francesa. Només hi ha la possibilitat d'escollir la llengua catalana d'una manera optativa. Com a nota positiva tenim la recent instauració d'una llicenciatura de filologia catalana a la Universitat de Perpinyà.

Tanmateix, amb els canvis polítics que s'han produït en l'Estat espanyol, el desenrotllament econòmic de les regions dels Països Catalans que són dins

l'Estat espanyol i l'ingrés d'aquest darrer en la Comunitat Europea, el panorama presenta indicis de millora. Barcelona s'està convertint en una gran metròpolis, la influència de la qual s'estén més enllà de la frontera que hi ha entre els estats cap a les terres d'Occitània. El resultat és que la Catalunya del sud ha guanyat prestigi per als nord-catalans.

Entre els estrets grups que han seguit conreant la cultura literària, la unitat cultural i lingüística mai no s'ha perdut. Els intel·lectuals nord-catalans estan abocats absolutament cap al sud. S'hi veuen obligats per raons històriques i pel fet que no disposen de mitjans de comunicació en català.

La premsa és tota francesa, tret de l'edició a Perpinyà d'*El Punt*; pràcticament no hi ha edició de llibres, i la televisió i la ràdio en català no són sinó testimonials. En aquest aspecte, l'única novetat que s'ha produït és la possibilitat de captar els senyals de TV3 i d'algunes emissores de ràdio en català.

El redreçament de la situació és molt difícil i només podrà venir a causa d'una decidida influència de part del Principat. És possible que la desaparició o minva d'importància de les fronteres entre els estats de la Comunitat Europea proporcioni la possibilitat d'una recatalanització de la cultura de les comarques de la Catalunya Nord.

El cas particular del Principat

És evident que el Principat és la regió dels Països Catalans més desenrotllada en el pla cultural i on es concentren bona part de les activitats d'edició de llibres, diaris i revistes en llengua catalana; també és la regió on hi ha una major concentració de producció àudio-visual. Però és ben cert que, el fet que el conreu de la llengua i de la cultura catalanes sigui més intens al Principat que no pas a les altres regions, no vol dir, ni de lluny, que el panorama en aquesta regió estigui normalitzat, i ni tan sols que sigui satisfactori.

La realitat és que al Principat hi ha una indústria cultural força desenvolupada; una indústria, però, que utilitza el castellà d'una manera majoritària, i que s'adreça moltes vegades, ultra a un públic català, a un d'espanyol i fins i tot iberoamericà. Els mitjans en català són minoria, excepte en alguns casos concrets. Podem dir, doncs, que Barcelona és un centre de producció cultural de dues cultures. És la capital indiscutible de la cultura catalana i, alhora, és un centre de producció important de la cultura espanyola.

El panorama que es presenta als intel·lectuals del Principat és el d'haver de renunciar totalment o parcial a la llengua pròpia per poder tenir accés a un mercat més ampli, o bé restar fidel a la seva llengua i a la seva cultura sabent que la seva obra només serà coneguda dins l'àrea lingüística pròpia. La realitat és que la producció en castellà des de Barcelona proporciona als escriptors, periodistes i artistes del Principat una major possibilitat als qui són capaços de produir alhora en castellà i en català.

La llengua continua sent un problema per a l'intel·lectual català. De primer, té, moltes vegades, problemes derivats de la seva manca de domini de la llengua pròpia. Donades les condicions socio-culturals i polítiques que ha patit el nostre país, són pocs els qui dominen el català al mateix nivell que els intel·lectuals francesos o alemanys coneixen llurs llengües. Però, sobretot, la llengua és un problema ateses les condicions sociolingüístiques del país. La societat catalana ha de pagar un sobrepreu per la seva especificitat lingüística i els intel·lectuals l'han de pagar com qualsevol altre ciutadà i en la seva condició específica, ja que la llengua constitueix l'eina fonamental del seu ofici.

Des de la Renaixença, la més bella part de la producció literària s'ha fet en català. A més, les obres de major qualitat també corresponen a la nostra llengua. Això fa que estiguem en condicions d'afirmar que els escriptors del nostre país s'han expressat en català majoritàriament. Naturalment, no és igual el camp de la poesia que el de la novel·la o el periodisme. En el literari, tot i que ha estat el més normalitzat, hi ha hagut canvis significatius després de la guerra del 36-39. Per primera vegada en la història del Principat existeix un grup d'escriptors nascuts entre nosaltres que utilitza el castellà i que fa una producció literària de notable qualitat dins les lletres castellanès. Es tracta d'escriptors que molts d'ells es consideren catalans i fins i tot catalanistes.

L'existència d'escriptors sociològicament catalans però adscrits a la literatura castellana ha provocat un debat sobre el paper de la llengua dins d'una cultura. Els escriptors en llengua castellana defensen la seva catalanitat afirmant que els seus temes són catalans i que en llurs obres reflecteixen la problemàtica catalana. Tanmateix, el cas de la literatura és molt clar: la llengua és constitutiva i definitiva: si hi ha un autor que escriu en anglès, encara que sigui al Nepal, cal inscriure'l dins la literatura anglesa. En els casos de l'assaig, i encara més dels treballs que es fan en les ciències experimentals la situació no és tan clara. De tota manera, els intel·lectuals catalans continuen considerant que la llengua catalana és absolutament essencial en la producció cultural que es fa al país. El fet que s'escrigui en anglès o en castellà, de la mateixa manera que abans s'havia fet en llatí o en provençal, no desdiu sinó que reforça el paper central de la llengua en la definició de la cultura catalana.

Pel que fa al periodisme i l'assaig, el domini del català mai no s'ha produït, ni de bon tros. El periodisme es fa majoritàriament en castellà, això sí, amb una presència important de la llengua catalana. Existeix una oferta relativament extensa provinent de les ràdios, les televisions i la premsa comarcal, la qual s'afegeix a la poc important d'abast nacional. Pel que fa a l'assaig i als camps afins de les humanitats i de la recerca social, la realitat és variada i complexa, amb una presència més o menys intensa del català segons els àmbits i les situacions. De tota manera, la situació resta molt lluny d'estar normalitzada.

Així doncs, els intel·lectuals catalans, a més de les circumstàncies i dels problemes específics dels països desenrotllats, tenen els que corresponen a la seva àrea cultural. Els Països Catalans disposen d'una indústria editorial força

important, cosa que ha facilitat el conreu de la literatura. Imaginem-nos el calvari que hauria estat anar a publicar en català a Madrid o a París en lloc de fer-ho a Barcelona o a València. El fet de tenir una indústria editorial potent ha estat decisiu en la florida de la literatura catalana contemporània.

A la cultura catalana se li ha afegit recentment un problema als que ja tenia abans. La nova indústria cultural no és tan potent dins el seu àmbit com ho és la indústria editorial. El món dels àudio-visuals constitueix la forma hegemònica de producció, distribució i consum culturals contemporanis. En aquest àmbit, la producció catalana és absolutament insuficient. Molts professionals han de marxar a Madrid a treballar, ja que aquesta ciutat s'ha convertit en un centre productor i distribuïdor molt més important que Barcelona.

Els intel·lectuals catalans tindran dificultats per adaptar-se a les noves formes de producció cultural. Els mitjans àudio-visuals catalans són en alguns camps minoritaris: aquest seria el cas de la televisió o de la premsa d'abast nacional; en altres, el problema és més gran, ja que els centres de producció estan situats fora dels límits nacionals: això passa en la televisió, els discos i parcialment en la ràdio.

El futur resulta problemàtic des de la perspectiva actual. La creació d'un sistema cultural modern estarà condicionat a l'existència d'una indústria cultural pròpia i d'unes audiències suficients. Perquè tot això pugui esdevenir, les condicions polítiques futures seran determinants. Només la possibilitat de creació i control d'un espai comunicatiu propi crearà les condicions per al desenvolupament d'una vida cultural plena dins la qual els intel·lectuals podran exercir llur activitat.

BIBLIOGRAFIA

Introducció

La literatura científica i assagística dedicada a l'estudi dels intel·lectuals pot ser considerada com un dels sectors bibliogràfics més abundosos de les ciències socials aplicades a l'estudi de la cultura. La sociologia ha estat la ciència social que més ha estudiat a l'intel·lectual i ocupa un lloc privilegiat en la nostra llista. La nostra intenció no ha estat reconèixer la totalitat de la producció bibliogràfica que els científics socials i els intel·lectuals han fet sobre aquest actor social, ja que aquest intent ens portaria a elaborar una llista tan àmplia com inútil i escassament orientativa. Els autors d'aquest estudi han volgut oferir al lector una llista exhaustiva dels textos (llibres, biografies, articles especialitzats, articles de premsa i monografies) que formen el nucli central dels nostres coneixements sobre el paper social, polític i cultural dels intel·lectuals en el nostre segle. S'hi han inclòs aquells textos que creiem que més aportacions han fet a la literatura sobre els intel·lectuals, des dels seus aspectes més generals i històrics fins als més sectorials i especialitzats. També s'ha buscat la novetat de les referències bibliogràfiques. En aquest sentit, s'ha procedit a fer un buidatge de les principals revistes internacionals en ciències socials europees i nord-americanes.

Hem renunciat a incloure aquells textos que no fan referència directa als intel·lectuals, malgrat que ens permeten contextualitzar la seva acció social, política o cultural. Naturalment, aquesta bibliografia ha estat emprada en la redacció del nostre estudi i la seva identificació s'ha fet mitjançant les notes a peu de pàgina. Tots els textos recollits en la bibliografia fan alguna referència bàsica a l'estudi, descripció o comprensió dels intel·lectuals. La intensitat d'aquesta referència pot ser diversa, i va des de l'estudi especialitzat (per exemple, *The Future of Intellectuals and the Rise of the New Class*, de Gouldner) fins al comentari puntual, però significatiu (per exemple, el capítol 10 de *The Social System*, de Parsons).

Aquest criteri de selecció creiem que facilitarà la consulta bibliogràfica i permetrà augmentar al màxim el rendiment d'aquesta consulta.

Criteris d'organització de la bibliografia

Els quatre-cents seixanta textos que formen aquesta bibliografia han estat classificats en deu apartats que permeten consultar-los d'una manera pràctica, fàcil i esperem que efectiva.

Aquests apartats són els següents:

- 1) Bibliografia general.
- 2) Països Catalans.
- 3) Espanya.
- 4) Europa (Alemanya, França, Gran Bretanya, Itàlia, Suècia, Unió Soviètica i Països de l'Est).
- 5) Estats Units.
- 6) Intel·lectuals, mitjans de comunicació i indústria de la cultura.
- 7) Intel·lectuals i consciència crítica.
- 8) Els pràctico-intel·lectuals.
- 9) Intel·lectuals com a nova classe social.
- 10) Els intel·lectuals i la ciència.

Aquests apartats bibliogràfics responen a les grans línies d'argumentació que han estructurat el nostre estudi. Malgrat que la seva extensió i varietat són molts diferents, permeten un coneixement exhaustiu de la bibliografia que sobre els intel·lectuals tenim al nostre abast.

El nucli central de la bibliografia es troba en el primer apartat, que pot ser consultat independentment de la resta, llevat d'aquells lectors que busquin una informació bibliogràfica especialitzada temàticament.

En aquest primer apartat s'han inclòs els textos que fan referència a: a) definició dels conceptes *intel·lectual* i *intelliguentsia*; b) aportacions teòriques per a la comprensió del paper social dels intel·lectuals; c) perspectiva històrica dels intel·lectuals en el segle XX; d) descripció de casos nacionals concrets; e) estudi de l'activitat d'alguns casos particulars; f) intel·lectual i sistema polític; g) intel·lectual i societat; h) intel·lectual i cultura (llevat de la indústria de la cultura); i) intel·lectual i entorn (universitat, món editorial, partits polítics, grups de pressió, etc.).

L'apartat dedicat als Països Catalans és el més reduït. De fet, no existeixen estudis, de caràcter general, dedicats a l'anàlisi dels intel·lectuals catalans, malgrat que la seva presència pública i cultural ha estat decisiva des del segle XIX fins als nostres dies per al manteniment de la nostra identitat nacional. Contràriament a la bibliografia dedicada als intel·lectuals espanyols, no hi ha estudis sobre el seu paper a la societat catalana de la Mancomunitat, de la dictadura de Primo de Rivera i durant la República. Només l'època de la repressió franquista ha estat motiu d'interès per part dels especialistes. Tanmateix, i llevat de l'estudi d'alguns casos particulars, els intel·lectuals i la seva relació amb la societat catalana del seu temps és un objecte d'estudi verge. Els nostres intel·lectuals, com tants d'altres protagonistes i elements de la nostra història recent,

semblen viure en el més fosc dels oblits, com si per a nosaltres el present no fos el resultat del passat.

Els intel·lectuals espanyols, com pot observar-se en la bibliografia, tampoc no disposen d'un nombre notable d'estudis. De fet, no podem descriure la relació d'aquests intel·lectuals amb la seva societat a partir de la bibliografia ara per ara inexistent. Aquesta bibliografia escadussera concentra la seva atenció en els anys de la Segona República, de la Guerra d'Espanya i de l'exili. D'altra banda, alguns intel·lectuals concentren l'atenció dels estudiosos; sobretot, Ortega y Gasset i Tierno Galván són els intel·lectuals més estudiats. Quina diferència respecte a la bibliografia dedicada a França, la Gran Bretanya, Itàlia o Alemanya!

Aquests estats europeus són el motiu central del quart apartat, a més a més dels estudis dedicats a la desapareguda Unió Soviètica i als antics països de l'Est. En aquest apartat, els estudis són abundosos, complets i rigorosos. França, com a pàtria de la idea de l'intel·lectual, concentra la màxima atenció dels especialistes. El cas francès és el més estudiat, i els científics socials d'aquest país veí són els que mostren més interès per l'anàlisi i estudi dels intel·lectuals en el seu propi país i més enllà de les seves fronteres. El cas alemany (sobretot en el període de la República de Weimar) i el britànic formen l'altre gran apartat de la bibliografia internacional. En aquests dos casos, l'estudi de l'intel·lectual cal considerar-lo com una extensió de l'avaluació dels seus respectius sistemes universitaris.

En aquest quart apartat només fem referència als textos que analitzen d'una manera exhaustiva les tradicions intel·lectuals dels gran estats europeus. En el primer apartat, dedicat a la bibliografia general, es recullen les obres més genèriques, tot reservant l'anàlisi de cada cas per a aquest apartat específic.

En aquest apartat indiquem a cada obra quina és la tradició intel·lectual europea estudiada. Ho fem mitjançant la introducció de l'indicatiu de cada estat sota el nom de l'autor (A = Alemanya, I = Itàlia, F = França, GB = Gran Bretanya, URSS = Unió Soviètica, i emprem «EST» per referir-nos als antics estats satèl·lits de la Unió Soviètica: Polònia, Txecoslovàquia i la República Democràtica d'Alemanya.

L'apartat següent el dediquem als Estats Units. Els intel·lectuals nord-americans tenen prou especificitats com per merèixer un apartat particular. El paper social que han realitzat els intel·lectuals en aquell extens país ha estat decisiu per a la seva formació històrica i per al seu desenvolupament econòmic i polític.

La resta dels apartats han estat pensats d'acord amb alguna especialització temàtica que caldrà identificar amb un determinat objecte d'estudi reconegut a bastament per la comunitat científica que ha estudiat els intel·lectuals: l'exercici de la consciència crítica, la indústria de la cultura, la formació d'una nova classe, la ciència i la introducció de l'intel·lectual en les grans organitzacions econòmiques i administratives.

Bibliografia general

- ALBA, Víctor. *Historia social de los intelectuales*. Barcelona: Plaza & Janés, 1976.
- ALBERTONI, Ettore A. «Teoría de las élites y elitismo». *Sistema. Revista de ciencias sociales* (març 1988), núm. 83, p. 43-57.
- ALLEN, Peter. «S. T. Colegidge's Church and State and the Idea of Intellectuals Establishment». *Journal of the History of Ideas*, 46 (gener-març 1985), núm. 1.
- ÁLVAREZ SACRISTÁN, Isidoro. «Literatura e intelectuales». *Cuadernos de Alzate* (desembre 1987), núm. 7, p. 30-34.
- ARATO, Andrew; GEBHARDT, Eike [ed.]. *The Essential Frankfurt School Reader*. Nova York: Urizen Books, 1978.
- ARENDT, Hannah. *Condition de l'homme moderne*. París: Calmann-Levy, 1983.
- ARON, Raymond. *L'opium des intellectuels*. París: Gallimard, 1955.
- *18 lliçons sobre la societat industrial*. Barcelona: Editora Delos-Aymà, 1966.
- *Memorias*. Madrid: Alianza Editorial, 1985.
- AVELLÓ LÓPEZ, José. «El consumo cultural de escritura o el prestigio de la nostalgia». *Análisis e Investigaciones Culturales* (gener-març 1987), núm. 30, p. 33-46.
- AZAOLA, José Miguel de. «Intelectuales y Guerra Civil (ojeada retrospectiva al Congreso de Valencia)». *Cuadernos de Alzate* (desembre 1987), núm. 7, p. 36-45.
- BARAN, Paula. «The Commitment of the Intellectual». *Monthly Review* (maig 1961), núm. 3.
- BAUER, Michel; COHEN, Elie. «La fin des nouvelles classes. Couches moyennes éclatées et société d'appareils». *Revue Française de Sociologie* (abril-juny 1983), núm. XXIV/2.
- BEILLEROT, Jacky. *Idéologie du savoir: militants politiques et enseignants*. París: Casterman, 1979.
- BELL, Daniel. *El fin de las ideologías*. Madrid: Tecnos, 1964.
- *El advenimiento de la sociedad post-industrial*. Madrid: Alianza Editorial, 1981.
- «El duelo de los intelectuales: Jean-Paul Sartre y Raymond Aron». *Claves. De Razón Crítica* (juliol-agost de 1990), núm. 4, p. 48-53.
- BERGER, Bennet M. *Los intelectuales políticos*. Buenos Aires: Nueva Visión, 1971.
- «Sociology and the Intellectuals». *Antioch Review* (1957), núm. 17, p. 275-290.
- BERLE, Adolf A. *La revolución capitalista del siglo XX*. Barcelona: Vergara Editorial, 1958.
- *Power without property. A New Development in American Political Economy*. Nova York: Brace & World Inc., 1959.
- BERLE, Adolf; MEANS, G. C. *The Modern Corporation and the Private Property*. Nova York: Harcourt, 1968.
- BERGER, Peter I. *La revolución capitalista. Cincuenta proposiciones sobre la prosperidad, la igualdad y la libertad*. Barcelona: Península, 1989.
- BERTH, Édouart. *Les méfaits des intellectuels*. París: Rivière, 1914.
- BETEILLE, André. *Ideologies and intellectuals*. Delhi: Oxford University Press, 1980.
- BETTETINI, Gianfranco. «Partecipazione e comunicazioni sociali». *Annali della Scuola Superiore delle Comunicazioni Sociali*, any IV (1976), núm. 1-2, p. 116-120.
- BLEITRACH, Danielle; CHENU, Alain. «Le travail intellectuel dans la production». *La Pensée* (juliol-agost 1984), núm. 240.
- BERTHO, Alain. «La société française et ses intellectuels». *La Pensée* (juliol-agost 1984), núm. 240.
- BLOOM, Allan. *The closing of American Mind*. Nova York: Random House, 1986.

- BOBILLO, Francisco J. «Intelectuales y política». *Revista de Política Comparada* (1978), núm. 4, p. 117-148.
- BODIN, Louis. *Les intellectuels*. París: Presses Universitaires de France (PUF), 1962. (Edició en castellà: *Los intelectuales*. Buenos Aires: EUDEBA, 1965.)
- BONDÍA ROMÁN, Fernando. «Los autores asalariados». *Civitas. Revista Española del Derecho del Trabajo*, 19, núm. 7-9, p. 419-428.
- BON, Frederic; BURNIER, Michel-Antoine. *Les nouveaux intellectuels*. 2a edició. París: Le Seuil, 1967.
- BORDIEU, Pierre. «Champ intellectuel et projet créateur». *Les Temps Modernes* (1966). — *Questions de sociologie*. París: Éditions de Minuit, 1980.
- BORDIEU, Pierre; DARBEL, Alain. *L'amour de l'Art. Les musées d'art européens et leur public*. París: Éditions de Minuit, 1973.
- BORDIEU, Pierre; PASSERON, Jean-Claude. *Reproduction in Education. Society and Culture*. Londres: Sage, 1977.
- BOTTOMORE, T. B. *Elites and Society*. Londres: Penguin Books, 1966.
- BROCCOLI, A. *Gramsci e l'educazione come egemonia*. Florència: La Nuova Italia, 1972.
- BRONBERT, Víctor. *The Intellectuals as Hero*. Filadèlfia: Lippincot, 1961.
- BRYM, R. J. *Intellectuals and Politics*. Londres: George Allen and Unwin, 1980.
- CAROLL, John. «In Spite of Intellectuals». *Theory and Society*, 6 (setembre 1978), núm. 2, p. 133-151.
- CASTINEIRA, Àngel [ed.]. *Europa a la fi del segle XX*. Barcelona: Fundació Acta, 1990.
- CATALUNYES. *Cent intellectuals i la qüestió nacional*. Barcelona: Fundació Acta, 1990.
- CHAMBAZ, Jacques. «Travail intellectuel et mutations». *La Pensée* (juliol-agost 1984), núm. 240.
- CARNEY, Craig. «Thinking of Revolution». *Monthly Review. The New South Africa Intelligentsia*, 10 (1974), núm. 19.
- CHOMSKY, Noam Avram. *La responsabilidad de los intelectuales y otros ensayos históricos y políticos (Los nuevos mandarines)*. Barcelona: Ariel, 1969.
- *For Reason of State*. Nova York: Patheon Books, 1973.
- *Los intelectuales y el estado*. París: Cuadernos del Ruedo Ibérico, 1979.
- CLAUDIN, Fernando. «Ayer y hoy: Dos congresos de intelectuales». *Cuadernos de Alzate*, 6 (1987), núm. 4-7, p. 120-122.
- «Los intelectuales y la historia». *Leviathan* (1987), núm. 28, p. 71-74.
- COLEMAN, James S. [ed.] *Education and Political Development*. Nova Jersey, Princeton: Princeton University Press, 1965.
- COLLINS, Randall. «For a Sociological Philosophy». *Theory and Society*, 17 (1988-1989), núm. 9, p. 669-702.
- CONNOR, Steven. *Postmodernist Culture. An Introduction to Theories of the Contemporary*. Oxford: Basil Blackwell, 1989.
- COSER, Lewis A. *Hombres de ideas. El punto de vista de un sociólogo*. Mèxic, DF: Fondo de Cultura Económico, 1968.
- «Sociology of Knowledge». *International Encyclopedia of Social Sciences* (1968), núm. 8.
- «Publishers as Gatekeepers of Ideas». *A VIII World Congress of Sociology* (1974), vol. 3.
- DEBRAY, Régis. *Le pouvoir intellectuel en France*. París: Éditions Ramsay-Folio, 1979.
- DELGADO-GAL, Álvaro. «La puerilización del intelectual». *Papers* (abril 1988), núm. 83, p. 96-105.

- DOMÈNECH, Antoni. «El aura perdida, el ritual restaurado (apuntes fragmentarios sobre intelectuales y dominación burguesa)». *Mientras Tanto*, 1 (1979), núm. 11-12, p. 77-91.
- DONOLO, Carlo [et al.]. *La cultura del 900 Mèxic* DF: Siglo XXI. Vol. 3, 1985.
- ELLIOT, Brian; MACBRONE, David. «Class, Culture and Morality: A Sociological Analysis of the New Conservadurism». *Sociological Review*, 35 (agost 1987), núm. 3, p. 485-516.
- ESCOLA, Trinitat. «Antonio Gramsci, noticia cronológica». *Nous Horitzons*, 105 (1987), núm. 3, p. 19-24.
- ETIEMBLE, E. *Littérature dégagée. 1942-1950*. París: Gallimard, 1955.
- FERNÁNDEZ, GIJÓN, Eduardo. «Walter Benjamin y Bertolt Brecht: las malas compañías». *Mientras Tanto*, 27 (1986), núm. 6, p. 77-86.
- FERRY, Luc; RENAUT, Alain. *La pensée 68 Essai sur l'antihumanisme contemporain*. París: Gallimard, 1985.
- FLEMING, D.; BAYLING, R. [ed.]. *Intellectual Migration: Europe and America (1930-1960)*. Cambridge: Cambridge Harvard University Press, 1969.
- FUKUYAMA, Francis.
- «The End of History?». *The National Interest* [National Affairs Inc.], (hivern 1989-1990.)
- «Debate sobre ¿El fin de la historia?». *Facetas*, 89 (1990), núm. 3, p. 9-13.
- GADAMER, Hans-Georg. *La herencia de Europa*. Barcelona: Península, 1990.
- GALBRAITH, John Kenneth. *El nuevo Estado industrial*. Barcelona: Ariel, 1980.
- GARAFOLA, Lynn. «The Last Intellectuals». *New Left Review* (maig-juny), núm. 169, p. 122-128.
- GARLATO, Francesco. «Verità degli intellettuali». *Il Cristallo*, any XXIX (desembre 1987), núm. 3.
- GARIN, Eugenio. «La misión del intelectual». *Debats*, 12 (1985), núm. 6, p. 38-41.
- GELLA, A. [ed.]. *The Intelligentsia and the Intellectual: Theory, Method, and case study*. Beverly Hills: Sage, 1976.
- GIDDENS, Anthony. *La estructura de clases en las sociedades avanzadas*. Madrid: Alianza Editorial, 1980.
- GOULD, Julius; KOLB, L. [ed.]. *A Dictionary of the Social Sciences*. Nova York: Free Press, 1964.
- GOULDNER, Alvin W. «Corporate Owership and Control: The Large Corporations and the Capitalist Class». *American Journal of Sociology*, 79 (1974), núm. 5, p. 1073-1119.
- *La dialéctica de la ideología y la atecnología*. Madrid: Alianza Editorial, 1978a.
- «The New Class Project, I: A Frame of Reference, These, Conjectures, Arguments, and a Historical Perspectives on the Role of Intellectuals and Intelligentsia in the International Class Context of the Modern Era». *Theory and Society*, 6 (setembre 1978b), núm. 2, p. 133-178.
- «The New Class Project, Part II». *Theory and Society*, 6 (novembre 1978c), núm. 3, p. 343-391.
- «Theory and Society's Agenda for the Social Sciences: An Editorial». *Theory and Society*, 5 (gener 1978d), núm. 1, p. VII-XII.
- *Against Fragmentation: the Origins of Marxism and the Sociology of Intellectuals*. Nova York: Oxford University Press, 1985a.
- *El futuro de los intelectuales y el ascenso de la nueva clase*. 2a edició. Madrid: Alianza Editorial, 1985b.

- «Against Fragmentation: The Origins of Marxism and the Sociology Press. A Comment». *Theory and Society*, 15 (1986), núm. 4, p. 583-591.
- GRAMSCI, Antonio. *Gli Intellettuali*. Torí: Editori Reuniti, 1975.
- HAMON, H.; ROTMAN, P. *Les intellocrates. Expédition en haute intelligentsia*. Bruxelles: Éditions Complexe, 1985.
- HELD, David. *Introduction to Critical Theory. Horkheimer to Habermas*. Londres: Hutchinson University Library, 1980.
- HOBBSAWN, Eric. «El estado de la izquierda en Europa Occidental». *Zona Abierta* (abril-juny 1984), núm. 28, p. 1-20.
- «Intellectuals and the Labour Mouvement». *Marxism Today* (juliol 1979).
- HOGGART, Richard. *The Uses of Literacy*. Londres: Penguin Books, 1958.
- HOROWITZ, Irving Louis. «Dai mezzi di produzione ai modi di comunicazione: la trasformazione delle classi sociali in gruppi d'interesse». *Studi di Sociologia*, any XXV (abril-juny 1987), núm. 2, p. 189-196.
- HSUN LU. *Sobre la classe intellectual*. València: Tres i Quatre, 1973.
- HUSZAR, George B. [ed.]. *The Intellectuals: A Controversial Portrait*. Nova York: Glencoe-Free Press, 1960.
- HUSZAR, T. «Changes in the concept of intellectuals». Dins GELLA, A. [ed.]. *The Intelligentsia and the Intellectuals: Theory, Method, and A Case Study*. Beverly Hills: Sage, 1976.
- JAY, Martin. *Permanent Exiles: Essays on the Intellectual Migration from Germany to America*. Nova York: Columbia University Press, 1985a.
- «Against Fragmentation against itself. Contradictions and anomalies in the development of Gouldner's theory. A Discussion of Alvin Gouldner "Against Fragmentation: the Origins of Marxism and the Sociology of Intellectuals."». Nova York: Oxford University Press, 1985b.
- «Against Fragmentation against itself. Contradictions and anomalies in the development of Gouldner's theory. A Discussion of Alvin Gouldner "Against Fragmentation: the Origins of Marxism and the Sociology of Intellectuals."». *Theory and Society*, 15 (1986), núm. 4, p. 583-591.
- JORDAN, Barry. «"Laye": els intellectuals i el compromís». *Els Marges. Revista de Llengua i Literatura*, 17 (1979), núm. 9, p. 3-26.
- KAGARLITSKY, Boris. «The intelligentsia and the changes». *New Left Review* (juliol-agost 1987), núm. 164, p. 5-26.
- KAHANE, Jean-Pierre. «De nouvelles missions pour les universités». *La Pensée* (juliol-agost 1984), núm. 240.
- KANAPA, Jean. *Situation de l'intellectuel*. París: Les Essais de la Nouvelle Critique, 1957.
- KARABEL, J. «Revolutionary contradictions: Antonio Gramsci and the Problem of Intellectuals». *Politics and Society* (1976), núm. 6.
- KOHN, Melvin L.; SCHOOLER, Carmi. «The Reciprocal Effects of the Substantive Complexity of Work and the Intellectual Flexibility: A Longitudinal Assessment». *American Journal of Sociology*, 84 (juliol 1978), núm. 1, p. 24-53.
- KONRAD, George; SZELENYI, Iván. *Los intelectuales y el poder (inteligencia y poder de clase en los países socialistas europeos)*. Barcelona: Península, 1981.
- KOZIELECKI, Josef. «Les intellectuels et les décideurs». *Perspectives Polonaises*, 29 (1986), núm. 4, p. 43-51.
- LABERENNE, Paul. «Appel des chercheurs et des enseignants». *La Pensée* (setembre-octubre 1976), núm. 189, p. 89-100.

- LA CAPRA, Dominick. *Rethinking Intellectual History: Texts, Contents, Language*. Ithaca, Nova York: Cornell University Press, 1982.
- LA CAPRA, Dominick; KLAPLAN, Steven L. [ed.]. *Modern European Intellectual History. Reappraisals and New Perspectives*. Ithaca, Nova York: Cornell University Press, 1982.
- LACALLE, Daniel. *Los trabajadores intelectuales y la estructura de clases*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas, 1982.
- «El caso de los trabajadores intelectuales». *La Gazeta Sindical* (1986), núm. 40, p. 22-26.
- LANG, Jack; FINKIELKRAUT, Alain. «Cultura: los sepultureros». *Cuadernos de Alzate*, 6 (1987), núm. 4-7, p. 5-10.
- LE GOFF, Jacques. *Tiempo, trabajo y cultura en el Occidente medieval*. Madrid: Taurus, 1983.
- *Los intelectuales en la Edad Media*. Barcelona: GEDISA, 1986.
- LÉVY, Bernard-Henry. *Éloge des intellectuels*. París: Bernard, 1987.
- LINZ, Juan José. «Libertad y autocontrol de los intelectuales». *Cuenta y Razón* (1981), núm. 2, p. 153-164.
- LIPSET, Seymour, M. «American Intellectuals: Their Politics and Status». *Daedalus* (estiu 1959), p. 470-472.
- *Political Man. The Social Basis of Politics*. Nova York: Doubleday, 1962.
- «The Intellectual as Critic and Rebel with Special Reference to the United States and the Soviet Union». *Daedalus* (estiu 1972), p. 137-198.
- LIPSET, Seymour, M.; BASU, Asoke. «The Roles of the Intellectual and Political Roles». Gella, A. [ed.]. *The Intelligentsia and the Intellectuals*. Beverly Hills: Sage, 1976.
- «Literacy and the future of print». *Journal of Communication*, 30 (hivern 1980), núm. 1. 89-204.
- LOCREROFF, James, D. *Precursores intelectuales de la revolución mexicana. 1900-1913*. Méxic, DF: Siglo XXI, 1974.
- LÓPEZ CASTELLÓN, Enrike. «Supuestos teóricos de los relativismos éticos». *Sistema. Revista de Ciencias Sociales* (gener 1984), núm. 58, p. 3-31.
- LÓPEZ FRÍAS, Francisco. «El papel de los intelectuales en la política». *Cuenta y Razón*, 20 (1985), núm. 5-8, p. 165-170.
- LUCAS VERDÚ, Pablo. *Política e inteligencia: ensayo sobre los contornos sociopolíticos de la inteligencia*. Madrid: Tecnos, 1972.
- LYOTARD, J. -F. *Le postmoderne expliqué aux enfants: Correspondance, 1982-1985*. París: Galilée, 1986.
- MACLUP, F. *The production and distribution of knowledge in the United States*. Nova Jersey, Princeton: Princeton University Press, 1962.
- MAESTRE SÁNCHEZ, A. «¿Qué es el conservadurismo?». *Sistema. Revista de Ciencias Sociales* (juliol 1986), núm. 73, p. 3-29.
- MANNHEIM, Karl. *Man and Society in an Age of Reconstruction: Studies in Modern Social Structure*. Nova York: Harcourt, 1935.
- *Ensayos sobre la sociología de la cultura*. Madrid: Aguilar, 1964.
- MARAVALL, Héctor. «La crisis de los intelectuales progresistas». *Ahora*, 2 (1984), núm. 10, p. 35-37.
- «El lobby de los intelectuales». *Ahora*, 9 (1985), núm. 5, p. 41-43.
- MARCEL, Gabriel. *La condición intelectual en el mundo contemporáneo*. Madrid: Rialp, 1960.

- MARÍAS, Julián. *El oficio del pensamiento*. Madrid: Espasa-Calpe, 1958.
- *El intelectual y su mundo*. Madrid: Espasa-Calpe, 1968.
- MARKIEWICZ, Władysław. «La communauté des savants». *Perspectives Polonaises*, 22 (1979), núm. 11, p. 7-14.
- MARSAL, Juan Francisco [ed.]. *Los intelectuales políticos*. Buenos Aires: Nueva Visión, 1972.
- *La sombra del poder. Intelectuales y políticos en España, Argentina y México*. Madrid: EDICUSA, 1975.
- MATEO, J. L. «Cultura i poder». *Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo* (1984), núm. 160, p. 1-3.
- MAYOR, Juan: «Reunión internacional en Madrid: "Nuevas etapas para la humanidad"». *Cuenta y Razón* (1982), núm. 6, p. 183-199.
- MELKINOV, J. [et al.]. *La proletarianización del trabajo intelectual*. Madrid: Alberto Corazón, 1975.
- MEYER, John W. «The effect of education as an institution». *American Journal of Sociology* (juliol 1977).
- MICHEL, Robert. «Intellectuals». A *Encyclopaedia of Social Sciences*. Vol. 8. Nova York: Macmillan, 1932, p. 118-126.
- MIGUEL, Amando de. *El poder de la palabra (lectura sociológica de los intelectuales en Estados Unidos)*. Madrid: Tecnos, 1978.
- *Los intelectuales bonitos*. Barcelona: Planeta, 1980.
- MILLS, C. W. *De hombres sociales y movimientos políticos*. Mèxic, DF: Siglo XXI, 1969.
- *Poder, política, pueblo*. Mèxic, DF: Fondo de Cultura Económica, 1973a.
- *White-Collar. Las clases medias en Norteamérica*. Madrid: Aguilar, 1973b.
- MONTANARI, Federico. «Populismo e rivoluzione: intellettuali, letteratura e politica in Jules Valles». *Il Cristallo*, any XXIII (agost 1981), núm. 2.
- MORÁN, María Luz. «El problema de la ideología en las teorías de la élite». *Sistema. Revista de Ciencias Sociales* (gener 1983), núm. 52, p. 85-101.
- MULHERN, Francis. «Theachers, Writers, Celebrities Intelligentsias and their histories». *New Left Review* (abril-maig 1981), núm. 126.
- NAVILLE, Pierre. *Les intellectuels et la révolution*. París: Grasset, 1967.
- OLMO, Santiago [et al.]. «El espacio cultural europeo. El rapto de Europa y los nuevos prometeos». *Alfoz*, 21-22 (1935), núm. 10-11, p. 64-68.
- OLTRA, Benjamin. *La imaginación ideológica. Una sociología de los intelectuales*. Barcelona: Vicens-Vives, 1978.
- PAGADEN, Anthony. «Rethinking the linguistic turn: current anxieties in intellectual history». *Journal of the History of Ideas*, 3 (juliol-setembre 1988), núm. 49.
- PARSONS, Talcott. «Comment on "American Intellectuals", their Politics and Status». *Daedalus*, 88 (1959), núm. 3, p. 493-495.
- «On the Concept of Influence (with rejoinder to comments)». *Public Opinion Quarterly* (primavera 1963).
- *Societies, Evolutionary and Comparative perspectives*. Englewood, Nova Jersey: Prentice Hall, 1965.
- «The Intellectual. A Social Role Category». A RIEFF, Philip [ed.]. *On Intellectuals*. Nova York: Doubleday, 1970, p. 3-26.
- *El sistema social*. Madrid: Alianza Editorial, 1976.
- PATOCKA, Jan. *Los intelectuales ante la nueva sociedad*. Madrid: Akal, 1976.

- PETERS, John Durham. «Institutional Sources of Intellectual Poverty». *Communication Research*, 13 (octubre 1986), núm. 4, p. 527-548.
- PETITJEAN, Gerard. «Nos enfants ne savent plus lire». *Le Nouvel Observateur* (29 d'agost - 4 de setembre 1986), p. 48-49.
- PILLADO RIVADULLA, Manuel. «Vocación intelectual, ética y política». *Sistema*, 71-72 (1986), núm. 6, p. 97-99.
- POTEL, Jean-Yves. «De la culture considérée com un choix politique». *Les Temps Modernes* (febrer 1986), núm. 475, p. 1-10.
- RAMONEDA SALAS, Arturo M. «En torno al Segundo Congreso Internacional de escritores antifascistas». *Insula* (1980), núm. 35, p. 406-409.
- RANDALL, Colins. «Riflessioni sul passaggio delle generazioni intellettuali». *Rassegna Italiana di Sociologia* (juliol-setembre 1984), núm. 3, p. 351-368.
- REMOND, René. «Les intellectuels et la politique». *Revue Française de Science Politique* (desembre 1959), núm. 1.
- RIEFF, Phillip [ed.]. *On Intellectuals. Theoretical Studies. Case Studies*. Garden City, Nova York: Doubleday, 1970.
- RORTY, Richard. «Educación sin dogmas». *Facetas*, 88 (1990), núm. 2, p. 44-48.
- ROSS, Andrew. *No respect. The intellectual & Popular culture*. Nova York/Londres: Routledge, 1989.
- RYKOWSKY, Zbyslaw; WLADYKA, Wieslaw. «La voix d'un intellectuel catholique. Un entretien avec le professeur Stanislaw Stomma». *Perspectives Polonaises*, 30 (1987), núm. 3.
- SARTRE, Jean-Paul. *Situations II*. París: Gallimard, 1948.
- *Qu'est-ce qu'est la littérature?* París: Gallimard, 1948.
- *Plaidoyer pour les intellectuels*. París: Gallimard, 1972.
- *Escritos políticos*, 3 *El intelectual y la revolución*. Madrid: Alianza Universidad, 1987.
- SARTRE, J. -P.; PIGNAUD, Bernard; MASCOLO, Dionis. *Du rôle de l'intellectuel dans le mouvement révolutionnaire*. París: Eric Lastfeld, 1971.
- SCHLESINGER, Ph. [et al.]. *Los intelectuales en la sociedad de la información*. Barcelona: Anthropos, 1987.
- SCHLESINGER, Ph. [et al.]. *Media, Culture and Society. A Critical Reader*. Londres: Sage, 1986.
- SHILS, Edward. *The Intellectuals: I. Great Britain*. Londres: Encounter, 1955.
- *The Intellectuals and the Power & Other Essays*. Chicago: The University of Chicago Press, 1972.
- «Intelectuales». A SILLS, David L. [ed.]. *Enciclopedia Internacional de las Ciencias Sociales*. Madrid: Aguilar, 1975.
- *Los intelectuales y el poder*. Buenos Aires: Ediciones Tres Tiempos, 1976.
- *Los intelectuales en las sociedades modernas*. Buenos Aires: Ediciones Tres Tiempos, 1981a.
- *Los intelectuales en los países en desarrollo*. Buenos Aires: Ediciones Tres Tiempos, 1981b.
- SIGMMAD, Paul [ed.]. *The Ideologies of Developing Nations*. Nova York: Praeger, 1967.
- SOLÉ MARINO, José María. «1917: Los novelistas rusos ante la revolución». *Tiempo de Historia*, any 5 (1979), núm. 7, p. 106-117.
- SUBIRATS, Eduardo. *Metamorfosis de la cultura moderna*. Barcelona: Anthropos, 1991.
- SUCHODOLSKI, Bogdan. «La vocation des intellectuels». *Perspectives Polonaises*, 29 (1986), núm. 2, p. 61-63.

- «Les dilemmes de l'intelligentsia». *Perspectives Polonaises*, 25 (1982), núm. 1/2, p. 71-74.
- «L'intelligentsia polonaise». *Perspectives Polonaises*, 28 (1985), núm. 3, p. 61-63.
- SZELENYI, Ivan. «Gouldner's Theory of Intellectuals as a Flawed Universal Class». *Theory and Society*, 12 (juliol 1983), núm. 4, p. 521-532.
- «The Prospects and Limits of the East European New Class Project». *Politics and Society* (1986-1987), núm. 2, p. 103-114.
- TABOADA, José Luis. «Sociedad industrial, sociedad tecnológica y ocio». *Fundesca. Boletín de la Fundación para el Desarrollo de la Función Social de las Comunicaciones* (març 1989), núm. 91, p. 23-34.
- TARTAKOWSKY, Danielle. «Le marxisme et les intellectuels. De 1920 à 1935». *La Pensée* (maig-juny 1979), núm. 205.
- TEIGE, Karel. «Les intellectuels et le socialisme». *L'Homme et la Société* (juliol-agost-setembre 1968), núm. 9, p. 113-130.
- TIERNO GALVÁN, Enrique. «La Europa de las ideas». *Alfoz*, 25 (1986), núm. 1-2, p. 29-41.
- THORNBERRY, Robert S. «Trosky versus Malraux: una polémica poco conocida sobre la Guerra Civil española». *Historia* 16, any 6 (1981), núm. 2, p. 42-48.
- TODOLÍ DUQUE, José. «La misión del intelectual católico en el mundo actual». *Cuadernos de Realidades Sociales*, 29-30 (1987), núm. 1, p. 301-316.
- TOSÉL, André. «Gramsci, philosophe de la praxi et réforme intellectuelle et morale». *La Pensée* (setembre-octubre 1983), núm. 235, p. 39-48.
- TUSELL, J. «Los intelectuales y el sistema de libertades». *Cuenta y Razón*, 15-16 (1984), núm. 1-6, p. 83-90.
- VAUGHAM, M. «The intellectuals in contemporary Europe». A GINER, Salvador; ARCHER, M. S. [ed.]. *Contemporary Europe: Social Structures and Cultural Patterns*. Londres: Routledge and Kegan Paul, 1978.
- WIDERSZPIL, Stanislaw. «La conscience sociale de l'intelligentsia». *Perspectives Polonaises*, 31 (1988), núm. 3, p. 15-21.
- WEBER, Max. *El trabajo intelectual como profesión*. Barcelona: Bruguera-Libro Amigo, 1993.
- WHITNEY, Richard. *The Intellectual and the Social Organization of the Sciences*. Nova York: Oxford University Press, 1985: 291-299.
- WILENSKY, Harold L. *Intellectuals in Labour Unions: Organizational Pressures on Professional Roles*. Glencoe, Nova York: Free Press, 1956.
- WILLIAMS, Raymond. *Cultura i societat (1780-1950)*. Barcelona: Laia, 1974.
- *Cultura, Sociologia de la comunicació y del arte*. Barcelona: Paidós, 1982.
- WINOCK, Michel. «La Edad de Oro de los intelectuales». *Debats*, 16 (1986), núm. 6, p. 42-52.
- ZEITLIN, Maurice. «Corporate Ownership and Control: the Large Corporations and the Capitalist Class». *American Journal of Sociology*, 79 (març 1974), núm. 5, p. 1073-1119.
- *Propiedad y control: la corporación y la clase capitalista*. Barcelona: Anagrama, 1976a.
- ZNAZIECKI, Florian. *The Social Role of Man of Knowledge*. Nova York: Columbia University Press, 1940.

Els intel·lectuals i els Països Catalans

- AGRAMUN LACRUZ, Francisco. «Panorama artístico del País Valenciano en la Guerra Civil». *Historia* 16, any 5 (1981), núm. 1, p. 91-100.
- ARBEROLA, Víctor Manuel. «La visita de los intelectuales castellanos a Barcelona (1930)». *Estudios de Deusto*, 27 (1979), núm. 63, p. 169-220.
- CASASSAS YMBERT, Jordi. «La Junta d'Afirmació Catalana (1914-1917)». *L'Avenç*, 39 (1981), núm. 6, p. 58-61.
- Catalunyes: cent intel·lectuals i la qüestió nacional. Barcelona: Acta, Fundació per a les Idees i les Arts, 1990.
- COLL, Joaquim. «L'influx de l'affaire Dreyfus-Zola a Catalunya». *Generació. Revista d'Opinió i Anàlisi* (maig 1991), núm. 1, p. 15-28.
- CUCURULL, Fèlix. *Consciència nacional i alliberament*. Barcelona: La Magrana, 1978.
- FUSTER, Joan. *Diari. 1957-1958*. Barcelona: El Observador, 1991.
- *Diari, 1959-1960*. Barcelona: El Observador, 1991.
- GABANCHO, Patricia. «L'exercici del poder cultural a Catalunya: la postguerra i el franquisme». *L'Avenç* (febrer 1983), núm. 59.
- HERNÁNDEZ, F.; MERCADÉ, F. «Sociología del nacionalismo catalán». *Revista Internacional de Sociología* (1983), núm. 41-45.
- LAFFRANQUE, Marie. «Juan Montseny y los intelectuales: 1898-1905». *Anthropos* (1987), núm. 78, p. 42-47.
- GALLOFRÉ, A. J. *La censura franquista: 1939-1951*. Barcelona: Edicions de l'Abadia de Montserrat, 1990.
- GONZÁLEZ LÓPEZ, Palmira. *Historia del cinema a Catalunya, I. L'època del cinema mut, 1890-1931*. Barcelona: Els Llibres de la Frontera, 1986.
- MERCADÉ, Francesc. *Los intelectuales políticos catalanes. Una aproximación teórico-metodológica*. Tesi de llicenciatura. Bellaterra, Cerdanyola del Vallès. Facultat de Ciències de la Informació. Universitat Autònoma de Barcelona, 1980.
- *La cuestión nacional y los intelectuales. Análisis de los intelectuales políticos en la Cataluña democrática*. Barcelona: Mimeo, 1981a.
- «Intelectuales y nacionalismo». *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, 14 (1981), núm. 4-6, p. 21-45.
- *Cataluña: intelectuales políticos y la cuestión nacional (análisis sociológico de las ideas políticas)*. Barcelona: Península, 1982.
- MIGUEL, Amando de. «Los intelectuales castellanos y la cuestión nacional». *Papers* (1979), núm. 12, p. 115-138.
- PORTABELLA, Pere. «L'Assemblea permanent d'intel·lectuals catalans». *L'Avenç*, 43 (1981), núm. 11.
- RAILLARD, Edmond. «De la marginalité à l'intégration: le conflit intellectuels/bourgeoisie dans l'oeuvre littéraire de Santiago Rusiñol». *Mélanges de la Casa Velázquez* (1981), núm. 17, p. 347-367.
- RIBA, Carles. *Polítics i intel·lectuals i altres assaigs, I*. Barcelona: El Observador, 1991.
- *Polítics i intel·lectuals i altres assaigs, II*. Barcelona: El Observador, 1991.
- RIQUER PERMANYER, Borja de. «El conservadurisme polític català: del fracàs del Modernisme al desencís de la Restauració». *Recerques* (1981), núm. 11, p. 28-80.
- RODRÍGUEZ - BERNABEU, Emili. «Els intel·lectuals alacantins i la idea d'Espanya enfront del fet nacional». *Revista de Catalunya* (maig 1988), núm. 19, p. 22-35.

- SMITH, Anthony D. *Las teorías del nacionalismo*. Barcelona: Península, 1976.
- SUBIRANA, Lluís. *La sardana i els intel·lectuals de la Renaixença a la República: 1833-1933*. Sabadell: Ausa, 1990.
- VÁZQUEZ MONTALBÁN, Manuel. «Manuel Sacristán y el compromiso del intelectual». *Nuestra Bandera*, 131 (1985), núm. 11, p. 8-12.
- VENTALLÓ, Joaquim. *Los intelectuales castellanos y Catalunya*. Barcelona: Galba, 1975.

Els intel·lectuals i Espanya

- ARANGUREN, José Luis. *Memorias y esperanzas españolas*. Madrid: Taurus, 1969.
- ARBEROLA, Víctor Manuel. «La visita de los intelectuales castellanos a Barcelona (1930)». *Estudios de Deusto*, 27 (1979), núm. 63, p. 169-220.
- AZAOLA, José Miguel de. «Intelectuales y Guerra Civil (ojeada retrospectiva al Congreso de Valencia)». *Cuadernos de Alzate*, 7 (1987), núm. 9-12, p. 36-45.
- BECARUD, J.; LÓPEZ CAMPILLO, E. *Los intelectuales españoles durante la II República*. Madrid: Siglo XXI, 1978.
- BOBILLO, F. J. «Política e intelectuales en Galicia. La tarea de las minorías». *Revista de Estudios Políticos*, 13 (1980), núm. 1-2, p. 209-217.
- CAMINERO, Juvenino. «Luis Cernuda y la Guerra Civil española: ideología y poesía». *Estudios de Deusto*, 33 (1985), núm. 75, 431-479.
- GAROSCI, Aldo. *Gli intellettuali e la guerra di Spagna*. Roma: Einaudi, 1959.
- CASTELLET, Josep Maria. «¿Existe hoy una cultura española?». A CASTILLA DEL PINO, Carlos [ed.]. *La cultura bajo el franquismo*. Barcelona: Anagrama, 1977.
- GARCÍA QUEIPO DE LLANO, Genoveva. «Intelectuales en la dictadura de Primo de Rivera: la controversia sobre "La vieja política" (enero a marzo de 1925)». *Revista de la Universidad Complutense*, 28, núm. 179, p. 377-421.
- «Unamuno en 1930-1931: El regreso de un símbolo». *Cuenta y Razón*, 25 (1986), núm. 10-12, p. 41-59.
- GINESTA, Jean-Marie. «Contra la "Guerra Santa". Un grupo de intelectuales católicos franceses antifranquistas durante la Guerra Civil española». *Historia* 16, any 4 (1980), núm. 4, p. 62-68.
- GONZÁLEZ VÁZQUEZ, Jesús Leonardo. «Louis Aragon: Intelectuales españoles y Guerra Civil». *Publicaciones* (1985), núm. 10, p. 19-24.
- GONZÁLEZ DIESTRO, M. A.; CALDERA, RAFAEL, Tomás [ed.]. *La formación intelectual*. Caracas: Asesoramiento y servicios educativos, 1971.
- GULLÓN, Germán. «La acogida mejicana a los intelectuales españoles en 1939». *Ínsula*, 36 (1981), núm. 2, p. 1-11.
- LAPORTA, Francisco J. «Los intelectuales y la República». *Historia* 16, any 6 (1981), núm. 4, p. 86-93.
- LIDA, Clara E. «Un refugio en el exilio: La casa de España en Méjico y los intelectuales españoles». *Revista de Occidente* (1987), núm. 78, 11, p. 115-126.
- LÓPEZ CAMPILLO, Eveline. *La Revista de Occidente y la formación de las minorías (1923-1936)*. Madrid: Taurus, 1973.
- MARAVALL, Héctor. «Reflexiones en torno al Congreso de los Intelectuales de Valencia». *Ahora*, 29 (1987), núm. 7-8, p. 43-49.

- MARSAL, Juan F. *La sombra del poder. Intelectuales y políticos en España, Argentina y México*. Madrid: EDICUSA, 1975.
- [ed.]. *Los intelectuales políticos*. Buenos Aires: Nueva Visión, 1972.
- MERCADÉ, Francisc. «Intelectuales y nacionalismo». *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, 14 (1981), núm. 4-6, p. 21-45.
- MORALES LEZCANO, Víctor. «La intelectualidad del 14 ante la guerra». *Historia* 16, any 6 (1981), núm. 6, p. 44-52.
- MORODO, Raúl. «Enrique Tierno: semblanza, aventura y compromiso político-intelectual». *Sistema*, 71-72 (1986), núm. 6, p. 5-18.
- NAVEROS, José Luis. «Los primeros en volver (Marañón, Baroja, Azorín, Ortega y Gasset)». *Tiempo de Historia*, any 6 (1980), núm. 9, p. 50-59.
- OLTRA, Benjamín. *Pensar en Madrid (Análisis sociológico de los intelectuales políticos en la España franquista)*. Barcelona: Euros, 1976.
- RICO LARA, Manuel. «PCE: intelectuales, profesionales, transición». *Ahora*, 9 (1985), núm. 5, p. 8-13.
- RODRÍGUEZ-IBÁÑEZ, José Enrique. «Un intelectual en la política: reflexión personal sobre la vida y la obra de Enrique Tierno Galván». *Sistema*, 71-72 (1986), núm. 6, p. 85-88.
- RODRÍGUEZ PADRÓN, Jorge. «El exilio español de 1939: una obra imprescindible». *Camp de l'Arpa*, 67-68 (1979), núm. 9-10, p. 56-58.
- SÁNCHEZ CÁMARA, Ignacio. «El intelectual y la política en la obra de Ortega y Gasset». *Revista de Occidente*, 72 (1987), núm. 5, p. 98-112.
- SANZ, E. «Hipótesis para el estudio del intelectual en España». *Revista Internacional de Sociología*, 40 (1982), núm. 43, p. 7-9.
- TUSELL, Javier. «Testimonios de intelectuales ante la Segunda República». *Cuenta y Razón* (1981), núm. 2, p. 153-164.
- VENTALLÓ, Joaquim. *Los intelectuales castellanos y Cataluña*. Barcelona: Galba, 1975.
- ZAMBRANO, María. *Los intelectuales en el drama de España*. Barcelona: Hispamerica/Anthropos, 1986.

Els intel·lectuals a Europa (Alemanya, França, Gran Bretanya, Itàlia, Suècia, Unió Soviètica i països de l'Est)

- ARON, Raymond. *Memorias*. Madrid: Alianza Editorial, 1985. (F)
- *L'opium des intellectuels*. París: Gallimard, 1968. (F)
- BARRIERE, Pierre. *La vie intellectuel en France du XVIIe siècle à l'époque contemporaine*. París: Michel, 1961. (F)
- BAYLYS, Thomas A. *The Technical Intelligentsia and the East German Elite. Legitimacy and Social Change in Mature Communism*. Berkeley: University of California Press, 1974. (A)
- BELL, Daniel. «El duelo de los intelectuales: Jean-Paul Sartre y Raymond Aron». *Claves. De razón crítica* (juliol-agost 1990), núm. 4, p. 48-53. (F)
- BENELLI, Graziano. «Intelletuali di frontiera. Trientini a Firenze». *Il Cristallo. Rassegna di varia Umanità*, any XXX (desembre 1988), núm. 3. (I)
- BERTHO, Alain. «La société française et ses intellectuels». *La Pensée* (juliol-agost 1984), núm. 240, p. 15-24. (F)

- BODIN, Louis. *Les intellectuels*. París: Presses Universitaires de France (PUF), 1962. (F)
- BODIN, Louis; TOUCHARD, Jean. «Les intellectuels dans la société française contemporaine. Définitions, statistiques et problèmes». *Revue Française de Science Politique*, any 9 (1959). (F)
- BON, Frederic; BURNIER, Michel-Antoine. *Les nouveaux intellectuels*. París: Éditions du Seuil, 1967. (F)
- BORDIEU, Pierre. «Champ intellectuel et projet créateur». *Les Temps Modernes* (1966). (F)
- BOUDON, R. «L'intellectuel et ses publics: les singularités françaises». *Les Cahiers de la Documentation Française* (1981). (F)
- CANNISTRARO, Philip V. *La fabbrica del consenso. Fascismo e mass media*. Bari: Laterza, 1975. (I)
- CASTIÑEIRA, Àngel [ed.]. *Europa a la fi del segle xx*. Barcelona: Fundació Acta (1990). (A) (F) (I)
- CHARLOT, Monica [ed.]. *Londres, 1851-1901. L'ère victorienne ou le triomphe des inégalités*. París: Éditions Autrement (1989). Séries Mémoires, 4. (GB)
- CHARNEY, Craig. «Thinking of Revolution. The new South African intelligentsia». *Monthly Review* (1975), núm. 2, p. 10-19. (GB)
- CHEBEL D'APOLLONIA, Ariane. *Histoire politique des intellectuels en France (1944-1954)*. Bruxelles: Éditions Complexe. (B)
- CHURCHWARD, L. G. *The Societ Intelligentsia*. Londres: Routledge and Kegan Paul, 1973. (URSS)
- CLARK, Priscilla. «Literary Culture in France and the United States». *American Journal of Sociology*, 84 (març 1979), núm. 5. (F)
- COLLINS, Randall. «For a sociological philosophy». *Theory and Society*, 17 (1988-1989), núm. 9, p. 645-669. (F)
- CONNOR, Steven. *Postmodernist Culture. And introduction to theories of the contemporary*. Oxford: Basil Blackwell, 1989. (F) (GB)
- COTTEN, Jean-Pierre. «Heidegger et la politique». *La Pensée* (setembre-desembre 1988), núm. 265-266. (A)
- CROZIER, Michel. «The Cultural Revolution: Notes on the Changes in the Intellectual Climate in France». *Daedalus* (1964), núm. 93, p. 514-532. (F)
- DEBRAY, Régis. *Le pouvoir intellectuel en France*. París: Éditions Ramsay/Folio, 1979. (F)
- EYERMAN, Ron. «Rationalizing Intellectuals: Sweden in the 1930s. and 1940s». *Theory and Society*, 14 (novembre 1985), núm. 6, p. 777-809. (S)
- FERNÁNDEZ GIJÓN, Eduardo. «Walter Benjamin y Bertolt Brecht: las malas compañías». *Mientras tanto*, 27 (1986), núm. 6, p. 77-86. (A)
- FERRY, Luc; RENAUT, Alain. *La pensée 68 Essai sur l'antihumanisme contemporaine*. París: Gallimard, 1985. (F)
- FIORINI, Elena. «Sartre, mito dell'intellectuale despota». *Il Cristallo. Rassegna di varia umanità*, any XXII (desembre 1980), núm. 3. (F)
- FLEMING, D.; BAYLING, R. [ed.]. *Intellectual Migration: Europe and America (1930-1960)*. Cambridge: Cambridge Havard University Press, 1969. (A) (GB) (F) (URSS)
- GAY, Peter. *La cultura de Weimar. La inclusión de lo excluido*. Barcelona: Argos Vergara, 1984. (A)
- GINESTA, Jean-Marie. «Contra la "Guerra Santa". Un grupo de intelectuales católicos franceses antifranquistas durante la Guerra Civil española». *Historia* 16 (1979), núm. 4, 41, p. 62-68. (F)

- GOLDRING, Maurice [et al.]. *Dublin, 1904-1924. Réveil culturel, révolte sociale, révolution politique: un patriotisme déchui*. Paris: Éditions Autrement, 1990 (Séries Mémoires; núm. 6). (IRL)
- GONZÁLEZ VÁZQUEZ, Jesús Leonardo. «Louis Aragon: Intelectuales españoles y Guerra Civil». *Publicaciones*, 8 (1985), núm. 10, p. 19-24. (F)
- GOULDNER, Alvin W. «Artisans and intellectuals in the German Revolution of 1948». *Theory and Society*, 12 (juliol 1983), núm. 4, p. 521-532. (A)
- HAMON, H.; ROTMAN, P. *Les intellocrates. Expéditions en Haute Intelligentsia*. Bruxelles: Editions Complexe, 1985.
- HOGGART, Richard. *The Uses of Literacy*. Londres: Penguin Books, 1958. (GB)
- IRENDINSKI, Ireneusz. «L'Amerique intellectuel de Florian Znaniecki». *Perspectives Polonaises*, 22 (1979), núm. 11, p. 41-43. (Est)
- JAY, Martín. *Permanent Exiles: Essays on the Intellectual Migration from Germany to America*. Nova York: Columbia University Press, 1985. (A)
- JOHNSON, E. W. «The British Political Elite: 1955-1972». *Archives Européennes de Sociologie*, XIV (1973), núm. 1, p. 35-77. (GB)
- JOHNSON, R. W. «Los intelectuales franceses se pasan al Pop». *Debats*, 21 (1987), núm. 9, p. 146-149. (F)
- KONRAD, George; SZELENYI, Ivan. *Los intelectuales y el poder (inteligencia y poder en los países socialistas europeos)*. Barcelona: Península, 1981. (Est)
- LAMONT, Michele. «How to Become a Dominant French Philosopher: the Case of Jacques Derrida». *American Journal of Sociology*, 93 (novembre 1987), núm. 3, p. 584-623. (F)
- *La presse, les intellectuels et le pouvoir en URSS*. Paris: La Documentation Française, 1970. (URSS)
- LAROCHE, Pierre. «Intellectuels, politique et culture en Italie. Il Politecnico». *La Pensée* (setembre-octubre 1986), núm. 253. (I)
- LÉVY, Bernard-Henry. *Éloge des intellectuels*. Paris: Bernard, 1987. (F)
- PETITJEAN, Gérard. «Nos enfants ne savent plus lire». *Le Nouvel Observateur* (29 agost-4 setembre 1986), p. 48-49. (F)
- PHELAN, Anthony [ed.]. *El Dilema de Weimar. Los intelectuales en la República de Weimar*. València: Edicions Alfons el Magnànim: Institució Valenciana d'Estudis i Investigació, 1990. (A)
- La presse, les intellectuels et le pouvoir en URSS*. Paris: La Documentation Française, 1970. (URSS)
- RICHARD, Lionel [ed.]. *Berlin: 1919-1933. Les années Weimar: gigantisme, avant-garde et crise sociale*. Paris: Éditions Autrement, 1991 (Séries Mémoires; 9). (A)
- ROOS, George. «Destroyed by the dialectic. Politics, the decline of marxism, and the New Middle Strata in France». *Theory and Society*, 16 (gener 1987), núm. 1, p. 7-39. (F)
- ROSITI, Franco; MARCHETTI, Aldo. «I nuovi mecenati: le spese culturali di otto regioni italiane nel 1982». *Ikon* (1984), núm. 9, p. 9-127. (I)
- RYKOWSKI, Zbyslaw; WLADYKA, Wieslaw. «La voix d'un intellectuel catholique. Un entretien avec le professeur Stanislaw Stomma». *Perspectives Polonaises*, 30 (1987), núm. 3, p. 51-54. (Est)
- SAÑA, Helena. «Cultura y barbarie: los intelectuales alemanes y el Tercer Reich». *Tiempo de Historia*, 6 (1980), núm. 4, 65, p. 78-93. (A)

- SAVATER, Fernando. «Sartre en situación comprometida». *Camp de l'Arpa*, 5 (1981), núm. 84-85, p. 7-9. (F)
- SHILS, Edward. *The Intellectual and the Power & Other Essays*. Xicago: Chicago University Press, 1972. (GB) (I)
- SOLÉ MARINO, José María. «1917: Los novelistas rusos arte la revolución». *Tiempo de historia*, 5 (1979), núm. 56, p. 106-117. (URSS)
- SORBIER, Alain [ed.]. *Oxford: 1918-1939. Un creuset intellectuel ou les passions d'une génération*. París: Éditions Autrement, 1991. (Séries Mémoires; 8). (GB)
- SUCHODOLSKI, Bogdan. «Les dilemmes de l'intelligentsia». *Perspectives Polonaises*, 25 (1982), núm. 1-2, p. 71-74. (Est)
- «L'intelligentsia polonaise». *Perspectives Polonaises*, 28 (1985), núm. 3, p. 61-63. (Est)
- SZCZEPANSKI, Jan. «Structure de l'intelligentsia polonaise». *L'homme et la Société* (abril-juny 1967), núm. 4, p. 165-184. (Est)
- SZELENYI, Ivan. «The position of the intelligentsia in the class structure of state socialism». *Critique* (hivern-primavera 1978-1979), núm. 10-11. (Est)
- «The Prospects and Limits of the East European New Class Project». *Politics and Society* (1986-1987), núm. 2, p. 103-114.
- TEIGE, Karel. «Les intellectuels et le socialisme». *L'Homme et la Société* (juliol-setembre 1968), núm. 9, p. 113-130. (Est)
- THOMAS, Paul. «Mixed Feelings: Raymond Williams and George Orwell». *Theory and Society*, 14 (juliol 1985), núm. 4, p. 419-445. (GB)
- TOSSEL, André. «Gramsci, philosophie de la praxi et reforme intellectuelle et morale». *La Pensée* (setembre-octubre 1983), núm. 235, p. 39-45. (I)
- VAUGHAM, M. «The Intellectuals in contemporary Europe». A GINER, S.; ARCHER, M. S. [ed.]. *Contemporary Europe: Social Structures and Cultural Patterns*. Londres: Routledge and Kegan Paul, 1978. (F) (GB) (A)
- WHITNEY, Richard. *The Intellectuals and Social Organization of the Sciences*. Oxford: Oxford University Press; Nova York: The Clarendon Press, 1985. (GB)
- WILKINSON, James* D. *The intellectual resistance in Europe*. Cambridge: Havard University Press, 1981.
- ZICBERMAN, David B. «A Sociological Portrait of the Soviet Intelligentsia». *Theory and Practice*, 5 (març 1978), núm. 2, p. 277-292. (URSS)
- ZOLA, Émile. «Lettre à M. Félix Faure, Président de la République». *L'Aurore* (13 febrer 1898). (F)
- *L'affaire Dreyfus. La verité en marche*. París: Garnier-Flammarion, 1901. (F)
- *La verdad en marcha. Yo acuso*. Barcelona: Tusquets, 1969. (F)

Els intellectuals i els Estats Units

- BELL, Daniel. *El fin de las ideologías*. Madrid: Tecnos, 1964.
- «Comments on American Intellectuals». *Daedalus* (estiu 1959).
- «Resolent les contradiccions de la modernitat i el modernisme: el cas americà». A CASTIÑEIRA, Àngel [ed.]. *Europa a la fi del segle XX*. Barcelona: Fundació Acta, 1990, p. 19-71.
- BERLE, Adolf A. *Power without property. A New Development in American Political Economy*. Nova York: Brace & World Inc., 1959.

- BERLE, Adolf A.; MEANS, G. C. *The Modern Corporation and the Private Property*. Nova York: Harcourt, 1968.
- BLOOM, Allan. *The closing of American Mind*. Nova York: Random House, 1986.
- CHOMSKY, Noam Avram. *La responsabilidad de los intelectuales y otros ensayos históricos y políticos (Los nuevos mandarines)*. Barcelona: Ariel, 1969.
- CLARK, Priscilla. «Literacy Culture in France and the United States». *American Journal of Sociology*, 84 (març 1979), núm. 5.
- COLLINS, Randall. «For a Sociological Philosophie». *Theory and Society*, 17 (1988-1989), núm. 9, p. 669-702.
- MIGUEL, Amando de. *El poder de la palabra (lectura sociológica de los intelectuales en Estados Unidos)*. Madrid: Tecnos, 1978.
- «Socialismo e intelectuales en los Estados Unidos». *Sistema*, 31 (1979), núm. 7, p. 29-42.
- ELLIOTT, Brian; MACCRONE, David. «Class, culture and morality: a sociological analysis of the New Conservadurism». *Sociological Review*, 35 (agost 1987), núm. 3, p. 485-516.
- FLEMING, D.; BAYLING, R. [ed.]. *Intellectual Migration: Europe and America (1930-1960)*. Cambridge: Cambridge University Press, 1969.
- JACOBY, Russell. *The last intellectuals: American culture in the Age of Academe*. Nova York: Free Press, 1987.
- JAY, Martin. *Permanent Exiles: Essays on the Intellectual Migration from Germany to America*. Nova York: Columbia University Press, 1985.
- KADUSHIN, Charles. *The American Intellectual Elite*. Boston: Little, Brown & Co., 1974.
- LIPSET, Seymour Martin. «American Intellectuals: Their Politics and Status». *Daedalus* (estiu 1959), p. 470-472.
- *Political Man. The Social Bases of Politics*. Nova York: Doubleday, 1962.
- MACDONALD, Dwight. *Against the American Grain*. 10a ed. Nova York: Random House, 1962.
- MACHLUP, F. *The production and distribution of Knowledge in the United States*. Princeton, Nova Jersey: Princeton University Press, 1962.
- MAESTRE, SÁNCHEZ, A. «¿Qué es el neoconservadurismo? *Sistema* (juliol 1986), núm. 73, p. 3-29.
- MILLS, C. W. *White-Collar. Las clases medias en Norteamérica*. Madrid: Aguilar, 1973.
- MULHERN, Francis. «Theachers, Writers. Celebrities intelligentsias and their histories». *New Left Review* (maig-abril 1981), núm. 126, p. 43-59.
- PARSONS, Talcott. «Comment on American Intellectuals, their Politics and Status». *Daedalus*, 88 (1959), núm. 3, p. 493-495.
- PINTO, Diana. «La saga de los "New York Intellectuals"». *Debats*, 16 (1986), núm. 6, p. 53-63.
- «El predicamento del liberalismo: Simposio». *Facetas* (1988), núm. 2.
- SCHREECKER, Ellen W. *No Ivory power: McCarthyism and the Universities*. Nova York: Free Press, 1986.
- SHILS, Edward. *The Intellectuals and the Power & Other Essays*. Xicago: Chicago University Press, 1972.

Intellectuals, mitjans de comunicació i indústria de la cultura

- ABRUZZESE, Alberto. «L'intellectuale professionista di fronte ai mass media». *Problemi dell'informazione* (abril-juny 1977).
- ADORNO, Theodor Wiessengrund. «On Radio Music». A *Studies in Philosophy and Social Science*. Nova York: Institute of Social Research, 1941.
- «Experiencias científicas en los Estados Unidos». A ADORNO, Th. W. *Cosignas*. Buenos Aires: Amorrortu Editores, 1970, p. 107-141.
- «The Culture Industry Reconsidered». A BRONNER, Stephen Eric; KELLNER, Douglas MacKay [ed.]. *Critical Theory and Society. A Reader*. Nova York: Routledge, 1989, p. 128-137.
- ADORNO, Th. W.; HORKHEIMER, M. *Dialéctica del Iluminismo*. Buenos Aires: Sudamericana, 1987.
- AYALA, Francisco. «El intelectual y los medios audiovisuales». *Nueva Estafeta*, 8 (1979), núm. 7, p. 39-48.
- BELL, Daniel. «Comments on American Intellectuals». *Daedalus* (estiu 1959).
- *El fin de las ideologías*. Madrid: Tecnos, 1964.
- BENJAMIN, Walter. *Iluminaciones 2 Poesía y capitalismo*. Madrid: Taurus, 1980.
- «The Autor as Produce». A ARATO, Andrew; GEBHARDT, Eike. *The Essential Frankfurt School Reader*. Nova York: Urizen Books, 1978, p. 254-270.
- *L'obra d'art a l'època de la seva reproductibilitat tècnica*. Barcelona: Edicions 62/Diputació de Barcelona, 1983.
- BERGERON, Louis. *Niveles de cultura y grupos sociales*. Mèxic: Siglo XXI, 1977.
- BERRIO, Jordi; SAPERAS, Enric. «Els intellectuals i els mitjans de Comunicació», Barcelona: Generalitat de Catalunya. Centre d'Investigació de la Comunicació, 1992.
- CANNISTRARO, Philip V. *La fábrica del consenso. Fascismo e mass media*. Bari: Laterza, 1975.
- CONNOR, Steven. *Postmodernist Culture. An Introduction to Theories of the Contemporary*. Oxford: Basil Blackwell, 1989.
- ECO, Umberto. *Apocalípticos e Integrados ante la cultura de masas*. Barcelona: Lumen, 1968.
- ELIOT, T. S. *Notas para la definición de la cultura*. Barcelona: Bruguera, 1984.
- GERBNER, G. [ed.]. *Mass Media in Changin Cultures*. Nova York: Wiley, 1977.
- GROSSBERG, Lawrence. «Interpreting the "Crisis" of Culture in Communication Theory». *Journal of Communication*, 29 (hivern 1979), núm. 1, p. 56-69.
- GOULDNER, Alvin W. *El futuro de los intelectuales y el ascenso de la nueva clase*. Madrid: Alianza Editorial, 1985.
- HORKHEIMER, Max. «Arte nuova e cultura di massa». A HORKHEIMER, Max. *Teoria Critica. Scritti 1932-1941 (II)*. Torí: Einaudi, 1974, p. 305-324.
- KRACAUER, Siegfried. *De Caligari a Hitler. Una historia psicológica del cine alemán*. Barcelona: Paidós Estètica, 1985.
- «The Mass Ornament». A BRONNER, Stephen Eric; KELLNER, Douglas MacKay. *Critical Theory and Society. A Reader*. Nova York: Routledge, 1989, p. 145-155.
- *Teoría del cine. La redención de la realidad física*. Barcelona: Paidós, 1989.
- LIFFRAN, Françoise [ed.]. *Rome, 1920-1945. Le modèle fasciste, son Duce, sa mythologie*. París: Éditions Autrement, 1991, (Séries Mémoires; 7).
- LOWENTHAL, Leo. *Literature and the Image of Man*. Boston: Beacon Press, 1957.

- *Literature, Popular Culture and Society*. Englewood Cliffs, Nova Jersey: Prentice-Hall, 1961.
- «Historical Perspectives on Popular Culture». A BRONNER, Stephen Eric; KELLNER, Douglas MacKay. *Critical Theory and Society. A Reader*. Nova York: Routledge, 1989, p. 184-199.
- LUKÁCS, Georg. *Estética. La peculiaridad de lo estético*. Vol. IV. Barcelona: Grijalbo, 1982.
- MACDONALD, Dwight. *Against the American Grain*. Nova York: Random House, 1962.
- MASSON, Alain [ed.]. *Hollywood: 1927-1939. Les maîtres de l'usine à rêves*. Paris: Éditions Autrement, 1991. (Séries Mémoires; 6).
- MILLS, C. W. *Poder, política y pueblo*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica, 1973.
- *La élite del poder*. 8a edició. Mèxic: Fondo de Cultura Económica, 1978.
- MERTON, Robert King. *Teoría y estructura sociales*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica, 1980.
- MURRAY, Bruce. *Film and the German Left in the Weimar Republic. From Caligari to Kuhle Wampe*. Austin: University of Texas Press, 1990.
- ORWELL, George. *Collected Essays. Journalism and Letters*. Vol. I i III. Londres: Penguin Books, 1970.
- RICHARD, Lionel. *Berlin: 1919-1939. Les années Weimar: gigantisme, avant-garde et crise sociale*. Paris: Éditions Autrement, 1990. (Séries Mémoires; 5).
- PIESMAN, David. *The lonely crowd*. New Haven: Yale University Press, 1961.
- ROSITI, Franco. *Informazione e complessità sociale*. Bari: De Donato, 1978.
- *Historia y teoría de la cultura de masas*. Barcelona: Gustavo Gili, 1980.
- SAPERAS, Enric. *La sociología de la comunicación de masas en los Estados Unidos*. Barcelona: Ariel, 1985.
- SCHLESINGER, Philip [et al.]. *Media, Culture and Society. A Critical Reader*. Londres: Sage, 1986.
- *Los intelectuales en la sociedad de la información*. Barcelona: Anthropos, 1987.
- SHILS, Edward. *The Intellectuals and the Powers & Others Essays*. Xicagó: The University of Chicago Press, 1972.
- SUBIRATS, Eduardo. *Metamorfosis de la cultura moderna*. Barcelona: Anthropos, 1991.
- SWINGWOOD, Alan. *El mito de la cultura de masas*. Mèxic: Premià Editora, 1979.
- WILLIAMS, Raymond. *The Long Revolution*. Londres: Chatto and Windus, 1961.
- *Communications*. Harmondsworth: Penguin Books, 1962.
- *Keywords*. Londres: Fontana, 1976.
- WUTHNOW, Robert [et al.]. *Cultural Analysis. The work of Peter L. Berger, Mary Douglas, Michel Foucault and Jürgen Habermas*. Nova York: Routledge and Kegan Paul, 1984.

Intellectuals i consciència crítica

- ADORNO, Theodor Wiessengrud. *Dialèctica Negativa*. Madrid: Taurus, 1975.
- «Introduction to "The Authoritarian Personality"». A BRONNER, Stephen Eric; KELLNER, DOUGLAS MacKay [ed.]. *Critical Theory and Society. A Reader*. Nova York: Routledge, 1989.
- ARON, Raymond. *L'Opium des intellectuels*. París: Gallimard, 1968.
- BELL, Daniel. *El fin de las ideologías*. Madrid: Tecnos, 1960.

- «El duelo de los intelectuales: Jean-Paul Sartre y Raymond Aron». *Claves. De Pazón Crítica* (juliol-agost 1990), núm. 4, p. 48-53.
- BODIN, Louis. *Les intellectuels*. 2a ed. París: Presses Universitaires Françaises (PUF), 1964.
- BON, Frederic; BURNIER, Michel-Antoine. *Les nouveaux intellectuels* [ed.]. París: Éditions du Seuil, 1967.
- BRONBERT, Victor. *The Intellectual as Hero*. Filadèlfia: Lippincot, 1961.
- COSER, Lewis A. *Hombres de ideas. El punto de vista de un sociólogo*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica, 1968.
- CHOMSKY, Noam Avram. *La responsabilidad de los intelectuales y otros ensayos históricos y políticos (Los nuevos mandarines)*. Barcelona: Ariel, 1969.
- FIORILLI, Elena. «Sartre, mito dell'intellectuale despota». *Il Cristallo*, any XXIII (desembre 1980), núm. 3.
- GARAFOLA, Lynn. «The Last Intellectuals». *New Left Review* (maig-juny 1988), núm. 169, p. 122-128.
- GOULDNER, Alvin W. *El futuro de los intelectuales y el ascenso de la nueva clase*. Madrid: Alianza Editorial, 1985.
- HABERMAS, Jürgen. *Problemas de legitimación en el capitalismo tardío*. Buenos Aires: Amorrortu Editores, 1975.
- HELD, David. *Introduction to Critical Theory. Horkheimer to Habermas*. Londres: Hutchinson University Library, 1980.
- HOBBSBAWN, Eric. «El estado de la izquierda en Europa Occidental». *Zona Abierta* (abril-juny 1984), núm. 28, p. 1-20.
- HORKHEIMER, Max. *Teoría crítica*. Buenos Aires: Amorrortu Editores, 1974.
- HSUN LU. *Sobre la clase intelectual*. València: Tres i Quatre, 1973.
- «El intelectual como ciudadano». *El Viejo Topo*, 38 (1979), núm. 11.
- OLTRA, Benjamín. *La imaginación ideológica. Una sociología de los intelectuales*. Barcelona: Vicens-Vives, 1978.
- PATOCKA, Jan. *Los intelectuales ante la nueva sociedad*. Madrid: Akal, 1976.
- SARTRE, Jean-Paul. *Escritos políticos, 3. El intelectual y la revolución*. Madrid: Alianza Editorial, 1987.
- SAVATER, Fernando. «Sartre en situación comprometida». *Camp de l'Arpa* (1981), núm. 84-85, p. 7-9.
- SCHNAITH, Nelly. «Sartre pensador: conciencia y ética de la reflexión». *El Viejo Topo*, 45 (1980), núm. 6, p. 38-42.
- VÁZQUEZ MONTALBÁN, Manuel. «Aún es posible la crítica». *Nuestra Bandera*, 142 (1987), núm. 12, p. 4-13.
- «Manuel Sacristán y el compromiso del intelectual». *Nuestra Bandera*, 131 (1985), núm. 11, p. 8-10.

Els pràctico-intellectuals

- BON, Frederic; BURNIER, Michel-Antoine. *Les nouveaux intellectuels*. París: Éditions du Seuil, 1967.
- «Les intellectuels techniciens». *L'Homme et la Société* (juliol-agost-setembre 1966), núm. 1, p. 67-73.

- BONDIA ROMÁN, Fernando. «Los autores asalariados». *Civitas. Revista Española del Derecho del Trabajo*, 19 (1984), núm. 7-9, p. 419-428.
- GOULDNER, Alvin W. *El futuro de los intelectuales y el ascenso de la nueva clase*. Madrid: Alianza Editorial, 1985.
- LACALLE, Daniel. «El caso de los trabajadores intelectuales». *Gaceta Sindical* (1986), núm. 40, p. 22-26.
- MICHELS, Robert. «Intellectuals». A *Encyclopaedia of Social Sciences*. Vol. 8. Nova York: Macmillan, 1932, p. 118-126.
- PATOCKA, Jan. *Los intelectuales ante la nueva sociedad*. Madrid: Akal, 1976.
- SARTRE, Jean-Paul. *Escritos políticos*, 3. *El intelectual y la revolución*. Madrid: Alianza Universidad, 1987.
- SHILS, Edward. *The Intellectuals and the Power & Other Essays*. Xicago: The University of Chicago Press, 1972.

Els intellectuals com a nova classe

- BELL, Daniel. «La nouvelle classe, un concept bâtarde». *Revue Française de Sociologie*, XXIV (octubre-setembre 1983), núm. 4, p. 705-719. [Edició original: «The New Class. A Muddle Concept». A BRIGGS, Bruce (ed.). *The New Class?* Nova York: McGraw Hill, 1979.]
- BERLE, Adolf A. *Power without Property. A New Development in American Political Economy*. Nova York: McGraw Hill, 1979.]
- *La revolución capitalista del s. XX*. Barcelona: Vergara Editorial, 1958.
- BERLE, Adolf A.; MEANS, G. C. *The Modern Corporation and the Private Property*. Nova York: Harcourt, 1968.
- BRIGGS, Bruce [ed.] *The New Class?* Nova York: McGraw Hill, 1979.
- BURRIS, Val. «The Discovery of the New Middle Class». *Theory and Society*, 15 (1986), núm. 3, p. 317-350.
- DISCO, Cornelis. «Critical Theory as Ideology of the New Class: Rereading Jürgen Habermas». *Theory and Society*, 8 (setembre 1979), núm. 2, p. 159-215.
- «The Educated Minotaur: The Sources of Gouldner's New Class Theory». *Theory and Society*, 11 (novembre 1982), núm. 6, p. 799-821. [Número titulat: «In memory of Alvin W. Gouldner».]
- GIDDENS, Anthony. *La estructura de clases en las sociedades avanzadas*. Madrid: Alianza Universidad, 1980.
- GOULDNER, Alvin, W. «Corporate Owership and Control: the Large Corporations and the Capitalist Class». *American Journal of Sociology*, 79 (març 1974), núm. 5, p. 1073-1119.
- *La dialéctica de la ideología y la tecnología*. Madrid: Alianza Editorial, 1978a.
- «Theory and Society's Agenda for the Social Sciences: An Editorial». *Theory and Society*, 5 (gener 1978b), núm. 1, p. VII-XII.
- «The New Class Project, I. «A Frame of Reference, These, Conjectures, Arguments, and a Historical Perspectives on the Role of Intellectuals and Intelligentsia in the International Class Context of the Modern Era». *Theory and Society*, 6 (setembre 1978c) núm. 2, p. 133-178.
- «The New Class Project, Part II». *Theory and Society*, 6 (novembre 1978d), núm. 3.

- *El futuro de los intelectuales y el ascenso de la Nueva Clase*. Madrid: Alianza Editorial, 1985.
- *Against Fragmentation: The Origins of Marxism and the Sociology of Intellectuals*. Nova York: Oxford University Press, 1985.
- «Against Fragmentation: The Origins of Marxism and the Sociology of Intellectuals: A comment». *Theory and Society*, 15 (1986), núm. 4, p. 583-591.
- HOROWITZ, Irving Louis. «Dai Mezzi di produzione ai modi di comunicazione: la trasformazione delle classi sociali in gruppi d'interesse». *Studi di Sociologia*, any XXV (abril-juny 1987), núm. 2, p. 189-196.
- HSUN LU. *Sobre la classe intellectual*. València: Tres i Quatre, 1973.
- JAY, Martin. «Against Fragmentation against itself. Contradictions and anomalies in the development of Gouldner's Theory. A discussion of Alvin Gouldner's "Against Fragmentation: The Origins of Marxism and the Sociology of Intellectuals"». *Theory and Society*, 15 (1986), núm. 4, p. 583-591.
- «For Gouldner: Reflections on an Outlaw Marxist». *Theory and Society*, 11 (novembre 1982), núm. 6, p. 759-779. [Número titular: «In memory of Alvin W. Gouldner».]
- LACALLE, Daniel. *Los trabajadores intelectuales y la estructura de clases*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas, 1982.
- «¿Son los trabajadores intelectuales una clase?». *Nuestra Bandera*, 134 (1986), núm. 4, p. 68-73.
- LEMERT, Charles; PICCONE, Paul. «Gouldner's Theoretical Method and Reflexive Sociology» *Theory and Society*, 11 (novembre 1982), núm. 6, p. 733-759. [Número titular: «In Memory of Alvin W. Gouldner».]
- MELKINOV, J. [et al.]. *La proletarización del trabajo intelectual*. Madrid: Alberto Corazón, 1975.
- MERTON, Robert King. «Alvin Gouldner: Genesis and Growth of a Friendship». *Theory and Society*, 11 (novembre 1982), núm. 6, p. 915-941. [Número titular: «In memory of Alvin W. Gouldner».]
- PATOCKA, Jan. *Los intelectuales ante la nueva sociedad*. Madrid: Akal, 1976.
- SKOCPOL, Thede. «A Reflection on Gouldner's Conceptions of State Power and Political Liberation». *Theory and Society*, 11 (novembre 1982), núm. 6, p. 821-831. [Número titular: «In memory of Alvin W. Gouldner».]
- SZELENYI, Ivan. «Gouldner's Theory of Intellectuals as a Flawed Universal Class». *Theory and Society*, 11 (novembre 1992), núm. 6, p. 779-799. [Número titular: «In memory of Alvin W. Gouldner».]
- «The Prospects and Limits of the East European New Class Project». *Theory and Society* (1986-1987), núm. 2, p. 103-144.
- WHITNEY, Richard. *The Intellectual and Social Organization of the Sciences*. Nova York: The Clarendon Press: Oxford University Press, 1985.
- WRIGHT, Eric Olin. «Intellectuals and the Class Structure of Capitalist Society». A WALKER, P. [ed.]. *Between Labour and Capital*. Brighton: Press, 1979.
- WRONG, Denis H. «The New Class. Is It New, Is It a Class and Does It Matter?». Annual Convention of Sociological Association. Boston, 1982a.
- «A Note on Marx and Weber in Gouldner's Thought» *Theory and Society*, 11 (novembre 1982b), núm. 6, p. 899-907. [Número titular: «In memory of Alvin W. Gouldner».]

ZEITLIN, Maurice. «Corporate Owership and Control: the large Corporations and the Capitalist Class». *American Journal of Sociology*, 79 (març 1974), núm. 5, p. 1073-1119.

— *Propiedad y control: la corporación y la clase capitalista*. Barcelona: Anagrama, 1976.

Els intellectuals i la ciència

BAKENSHIP, L. Vaughn. «The Scientist as Apolitical Man». *The British Journal of Sociology* (setembre 1973), núm. 3.

BECKER, George. «Pietism and Science: A Critique of Robert K. Merton's Hypothesis» *American Journal of Sociology*, 89 (març 1984), núm. 5, p. 1065-1091.

BERGER, Peter I. *La revolución capitalista. Cincuenta proposiciones sobre la prosperidad, la igualdad y la libertad*. Barcelona: Península, 1989.

BON, Frederic; BURNIER, Michel-Antoine. «Les intellectuels techniciens». *L'Homme et la Société* (juliol-agost-setembre 1966), núm. 1, p. 67-70.

COTGRAVE, Stephen I. *Science, Industry and Society*. Londres: Allen and Unwin, 1970.

GERSON NEUBERG, Leland. «Distorted Transmission. A Case Study in the Diffusion of Social "Scientific" Research». *Theory and Society*, 17 (1988-1989), núm. 4, p. 487-525.

GOULDNER, Alvin W. *La dialéctica de la ideología y la tecnología*. Madrid: Alianza Editorial, 1978.

— *El futuro de los intelectuales y el ascenso de la nueva clase*. Madrid: Alianza Editorial, 1985.

LABÉRENNE, Paul. «Appel des chercheurs et des enseignants». *La Pensée* (setembre-octubre 1976), núm. 189, p. 87-100.

LACALLE, Daniel. *Técnicos científicos y clases sociales*. Madrid: Guadarrama, 1965.

MERTON, Robert King. «The Falacy of the Lastest Word: The Case of "Pietism and Science"». *American Journal of Sociology*, 89 (març 1984), núm. 5, p. 1091-1122.

SÁNCHEZ RON, José Manuel. «La ética del científico: ¿conveniencia o convicción?». *Sistema. Revista de Ciencias Sociales* (juliol 1988), núm. 85, p. 45-63.

SONNATI, Stephano. *Ciencia y científicos en la sociedad burguesa*. Barcelona: Icària, 1977.

SOPINALI, Stegnano. *Ciencia y científicos en la sociedad moderna*. Barcelona: Icària, 1977.

TABOADA, José Luis. «Sociedad industrial, sociedad tecnológica y ocio». *Fundesca. Boletín de la Fundación para el desarrollo de la función social de las Comunicaciones* (març 1989), núm. 91, p. 23-34.

WAGENSBERG, Jorge. *Nosotros y la ciencia*. Barcelona: Antonio Bosch, 1980.

WHITNEY, Richard. *The Intellectuals and Social Organization of the Sciences*. Nova York: The Claredon Press: Oxford University Press, 1985.

